

15 Bin Yıl Öncenin Mesajı:
Biris Mezarlığı
ve Sögüt Tarlası

Urfa Meb'usu
Refet Bey'in
Yargılaması

Henry C. Barkley'in
Seyahatnamesinde
Urfa

ŞURKAV Sanliurfa

KÜLTÜR SANAT TARİH VE TURİZM DERGİSİ

SAYI: 45 ARALIK'2023

“Yaşam Öyküsü ve Entelektüel
Birikimiyle Teymiyye Ailesi”

بن تيمية

“Batılı Gözüyle Takıyüddin
İbn Teymiyye”

Balıklı Göl Dergisi

Göl, bazen elimde ummanlaşıyordu.
Gölü zapt edemiyor şiirlerdeki duygu ve
ifadeler arasında başka alemlere kanat
çırpıyordum. Çünkü, Göl'e varlık
kazandıranların duygularına aşınaydım,
davranışlarına yabancı değildim.

**Tarihin Derinliklerine Doğru:
Şanlıurfa Kalesi Kazıları**

Dergiyi telefon
veya tabletinize
indirmek için
kodu okutun.

**Gazellerine Göre
Nâbî'nin
Zamandan Şikâyeti**

Büyük Dönüşümün Coğrafyası

**Şanlıurfa Araştırma Tarihçesi
ve Taş Tepeler Projesi**

**ŞANLIURFA'DA
ARKEOLOJİK KAZILAR**

Vakıfların memleketimizin önemli bir servetini oluşturduğu herkesçe bilinmektedir.

Bu servetten millet ve memleketi gerektiği şekilde faydalandırabilmek için bütün bakanlar kurulunun ve hatta yüce meclisin bu hususu önemle inceleyerek bu büyük müessesenin harap olmaktan korunmasını ve memlekete faydalı bir hale getirilmesini temenni ederim.

K. Atatürk

Sanliurfa

KÜLTÜR SANAT TARİH VE TURİZM DERGİSİ

YIL: 16 SAYI: 45 - ARALIK'2023 ISSN: 1308-3449

SAHİBİ

Hasan ŞILDAK
Vali / ŞURKAV Başkanı

ŞURKAV YÖNETİM KURULU

Eriñç DEMİR / Vali Yardımcısı
Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ
Cevahir Asuman YAZMACI
Abdulkadir AÇAR
Aydın ASLAN
Hasan Fehmi HAYIRLI

DERGİ YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Şükrü ÜZÜMCÜ
ŞURKAV Genel Sekreteri

EDİTÖR

Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ

HUKUK DANIŞMANI

Av. Müslüm C. AKALIN

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ
Prof. Dr. Mehmet ÖNAL
Prof. Dr. Abdulvahap YILDIZ
Prof. Dr. Ekrem BEKTAŞ
Doç. Dr. Levent BİLGİ
Dr. Öğr. Üyesi İ. Halil TANIK
Dr. Öğr. Üyesi İsmail ASOĞLU
Dr. A. Cihat KÜRKCÜOĞLU
Av. Müslüm C. AKALIN

BU SAYININ HAKEMLERİ

Prof. Dr. Ekrem BEKTAŞ
Prof. Dr. Mehmet Emin ÜNER
Doç. Dr. Şerif DEMİR
Doç. Dr. Remzi AVCI
Doç. Dr. Levent BİLGİ
Doç. Dr. Ahmet SELÇUKOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Efe DURMUŞ
Dr. Öğr. Üyesi İ. Halil TANIK

SEKRETERYA

Salih KAPLAN

İLETİŞİM

ŞURKAV İdare Merkezi
Yusufopaşa Mah. Sarayönü Cad. 886. Sk.
No:27 ŞANLIURFA
Tel: 0.414. 215 65 27 - 215 82 00 (Pbx)
Fax: 0.414. 216 89 02

SAYFA ve KAPAK TASARIMI

İbrahim Halil ŞEKER

BASKI

Semih Ofset / Ankara
Tel: 0312 341 40 75

ŞANLIURFA İLİ
KÜLTÜR EĞİTİM
SANAT VE ARAŞTIRMA
VAKFI YAYINIDIR

Altı ayda bir yayınlanır
Haziran - Aralık
ÜCRETSİZDİR

Yazı gönderim e-posta adresi:
surkav@hotmail.com

Dergideki yayımlanan yazıların ve görsel eserlerin telif ve benzeri hukuki sorumluluğu yazarına aittir.
Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

e-dergi : <https://surkav.org.tr/sanliurfa-dergisi>

surkav_urfa surkavvakfi

www.surkav.org.tr

Karahantepe arkeolojik kazıları
Kuş figürü detayı
Foto: Prof. Dr. Necmi Karul

www.surkav.org.tr

DOSYA KONUSU

Şanlıurfa'da Arkeolojik Kazılar Teymiyye Ailesinin Entelektüel Birikimi

- 5** Sunuş
- 7** 15 Bin Yıl Öncenin Mesajı:
Biris Mezarlığı ve Söğüt Tarlası
Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ - Arş. Gör. Muhammed İkbal İLCİ
- 18** Karahantepe Araştırma Projesi ve İlk Sonuçlar
Prof. Dr. Necmi KARUL
- 24** Çakmaktepe
Doç. Dr. Fatma ŞAHİN
- 28** Harran Ovası'nın İlk Çiftçileri
Gürcütepe
Doç. Dr. Mücella ERDALKIRAN
- 36** Sayburç
Yerleşmesinde Neolitik Dönem Araştırmaları
Doç. Dr. Eylem ÖZDOĞAN
- 44** Taş Tepeler Projesi: Viranşehir İlçesi
Sefertepe Kazıları 2021-2023
Doç. Dr. Emre GÜLDOĞAN
- 58** Tarihin Derinliklerine Doğru:
Şanlıurfa Kalesi Kazıları
Prof. Dr. Gülriz KOZBE
- 116** Gazellerine Göre Nâbî'nin Zamandan Şikâyeti
Prof. Dr. Mahmut KAPLAN
- 146** Henry C. Barkley'in Seyahatnamesinde Urfa
Selahaddin E. GÜLER
- 151** Meslekler ve Eşyanın Tarihi
Urfa Vakıflarında Şırlğan/Şîruğan - Susam Yağı
Dr. Berna TORKAK
- 157** Kitâbiyat / Balıklı Göl Dergisi
Dr. Abdullah ORAK
- 160** Şurkav Faaliyetleri

Büyük Dönüşümün Coğrafyası
Şanlıurfa Araştırma Tarihçesi

Taş Tepeler

■ Prof. Dr. Necmi KARUL

13

Harran Dönüm Yılı 2023

■ Prof. Dr. Mehmet ÖNAL

50

Urfa Meb'usu

Refet Bey'in Yargılaması

■ Av. Müslüm AKALIN

132

Yaşam Öyküsü
ve Entelektüel Birikimiyle

74

Teymiyye Ailesi

■ Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ

■ Asya GÜZEL

Çalışmada, bu mümtaz ailenin şahsiyetlerinin yaşam öyküleri ve ilim portreleri bağlamında bir değerlendirme yapılmıştır. Bu değerlendirme içerisinde Teymiyye ailesine mensup bazı şahsiyetlerin eserleri, dünya algıları, fetvaları, görevleri ile siyaset ilişkileri irdelenmiştir. Teymiyye ailesinin fıkıh, hadis, tefsir, kıraat, Arap dili ve edebiyatı, şiir, felsefe, coğrafya, tarih, astronomi, matematik ve geometri alanlarındaki çalışmaların ilim dünyasına katkıları ele alınmıştır.

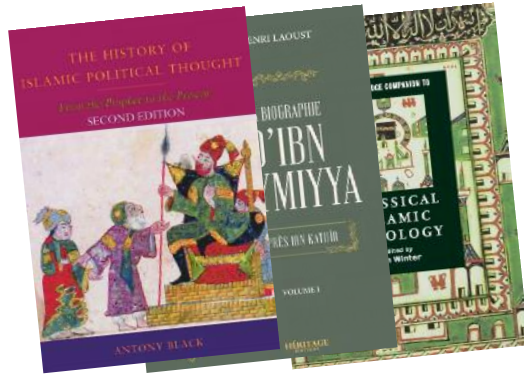
Batılı Gözüyle

96

Takıyüddin İbn Teymiyye

■ Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ

■ Öğr. Gör. İlhan PİLATİN

İbn Teymiyye, kendi çağını olduğu kadar, kendisinden sonraki zamanları da görüşleri ile etkilemiş ve hala da etkilemekte olan bir şahsiyettir. Onun bu kapsamlı etkisi hem İslam âlimlerinin hem de batılı oryantalistlerin dikkatini çekmiştir. Öyle ki her iki grup onunla ilgili detaylı araştırmalar gerçekleştirmiş ve gerçekleştirmeye de devam etmektedirler. Ancak bu hususta batılı bilim insanlarının çok sayıda eser yazmaları dikkat çeken bir husustur.

İçindekiler

**SAYBURÇ
ARKEOLOJİK KAZI ALANI**

Bu sayımızın dosya konusu, “Şanlıurfa’da Arkeolojik Kazılar” ile “Teymiyye Ailesinin Entelektüel Birikimi”dir. Teymiyye ailesinin çağları aşan entelektüel birikiminin, İslam ve batı dünyasındaki yansımaları **2023 İslam Dünyası Turizm Başkenti** olarak seçilen Şanlıurfa’nın entelektüel tarihi bağlamında incelendi.

Teymiyye ailesinin hikâyesi, İslâm dünyasının bir taraftan batıdan gelen haçlı saldırıları diğer taraftan Moğol istilalarının yoğun bir şekilde yaşandığı dönemlerde geçer. Söz konusu kargaşa dönemi, Müslümanların güçlü siyasî bir otoriteden mahrum oldukları süreçlerdir. İslam düşünce hayatında önemli bir etkisi olan Teymiyye ailesi ve ailenin önde gelen üyesi İbn Teymiyye, 667’de (1269) Dımaşk’a göç etmek zorunda kalır. Teymiyye ailesinin etkisi sadece belli bir zaman dilimiyle sınırlı kalmayıp günümüze değin uzanmıştır. Özellikle İbn Teymiyye’nin fikirlerinden Osmanlılar döneminde Hicaz bölgesinde yetişen Muhammed bin Abdülvehhab önemli ölçüde etkilenmiştir. Teymiyye’nin düşüncelerinin etkisi sadece Orta Çağ’la sınırlı olmayıp, son iki yüzyıl boyunca İslâm dünyasında ıslah, ihya, tecdid ve marjinal hareketlerin düşünce ve eylemlerinde de görmek mümkündür. İbn Teymiyye’nin düşünce dünyası, batı dünyasında da yankı bulmuştur. Batıda yapılan çalışmalar İslam dünyasında yapılanlara nazaran daha dikkat çekici bir içerikte ve zenginliktedir. İslam dünyası ve batı dünyasına bu denli etki eden Teymiyye ailesinin entelektüel birimini ve İbn Teymiyye’nin düşünce dünyasını, “Yaşam Öyküsü ve Entelektüel Birikimiyle Teymiyye Ailesi” ve “Batılı Gözüyle İbn Teymiyye” adlı makalelerle inceledik.

Dergimizin dosya konusunu oluşturan diğer başlığımız, dünya tarihinin sınırlarını yeniden oluşturan Şanlıurfa’da gün yüzüne çıkarılan arkeolojik buluntulardır.

Arkeolojinin dili tarihtir. Şehirde arkeolojik kazılar sonucu çıkan her yeni bulgu, şehir tarihinin önemli kaynakları arasında yer alır. Söz konusu buluntuların dönemin diğer kaynaklarıyla değerlendirilmesi, şehri tanıma ve gelecek nesillere bu bilgileri aktarma imkânı vermektedir. Bu çalışmalar; Şanlıurfa ve çevresinde ilk yaşam emarelerinin ortaya çıkışından günümüze toplulukların yaşam biçimlerini, ekonomik faaliyetlerini, sanatsal anlayışlarını ortaya koyarak kent tarihinin aydınlatılmasına katkı sağlamaktadır.

Dosyadaki yazılar, bu anlamda şehir tarihine dair detaylar vermektedir. Şehrin tarihsel birikimine dair yazı-

lar; 15 Bin Yıl Öncenin Mesajı: Biris Mezarlığı ve Söğüt Tarlası, Büyük Dönüşümün Coğrafyası Şanlıurfa Araştırma Tarihçesi ve Taş Tepeler Projesi, Karahantepe, Çakmaktepe, Gürcütepe, Sayburç, Sefertepe, Harran Kazıları ile Tarihin Derinlerine Doğru: Şanlıurfa Kalesi Kazıları makalelerinden oluşmaktadır.

Dosyamızın ana hatlarının oluşmasına katkı sağlayan, Şanlıurfa’daki arkeolojik kazı alan başkanları Necmi Karul, Mehmet Önal, Gülriz Kozbe ile kazı alanlarında büyük emekleri olan değerli akademisyenler ve kazı ekiplerine müteşekkirimiz.

Dosya dışındaki sayfalarımızda yer alan “Nâbî’nin Zamandan Şikâyeti” makalesiyle, Urfa’nın Osmanlı dönemi aydını Nâbî’nin penceresinden Osmanlı döneminin bürokratik ve toplumsal yozlaşması değerlendirilmiştir. “Urfa Meb’usu Refet Bey’in Yargılaması” makalesiyle Osmanlı son dönemi ve Cumhuriyet Türkiye’sinin önemli tanıklarından Urfa Mebusu Refet Ülgen’in hayat hikâyesinden bir kesit sunulmuştur. Tarihin önemli bir kaynağı da seyahatnamelerdir. Seyahatnameler sosyal ve kültür hayatın önemli kaynaklarıdır. Henry C. Berkley’in Seyahatnamesi makalesiyle, Berkley’in Urfa gözlemleri incelenmiştir.

Dergimizde şehrin kültürel mirasını oluşturan kaybolmaya yüz tutmuş çok eski bir fotoğraf, bazen biyografisi yazılmış veya sözlü kültürde var olan bir şahsın tanınması, bazen yıkılan bir yapının inşası, bazen yayınlanan bir dergi veya makalenin incelenmesi, bazen de tarihe tanıklık eden bir mekânın, eşyanın, mesleğin hikâyesine yer verilecektir. Bu anlamda bu sayımızda Urfa Vakıflarında Şırlıgan/Şiruğan’ı (Susam Yağı) ele aldık.

Dergileri şehir araştırmaları için cazip kılan, bazı makalelerin ulusal yayınlarda yer almayıdır. Aynı zamanda yerelde kabul görüp ulusal gündemde kendisine yer bulamayan bazı konuların, şehir tarihi için vazgeçilmez olmasıdır. Şanlıurfa’da basın tarihinin izlerini sürmek, bu anlamda Osmanlı-Cumhuriyet döneminde yazın tarihine dair örneklerin hikâyelerine dergimizde yer vermeye çalışacağız. Bu sayımızda Şanlıurfa basın tarihine dair “Balıklıgöl Dergisi”nin tanıtımıyla başladık.

Değerli katkılarıyla dergimizi zenginleştiren yayın kurulumuza, yazarlarımıza ve hakemlerimize teşekkür ederiz.

46. sayımızda buluşmak ümidiyle...

Söğüt Tarlası, Son Kalkolitik tipi Uruk Kabı buluntuları
Mehmet Özdoğan Arşivi - 1962

15 Bin Yıl Öncenin Mesajı: **Biris Mezarlığı ve Söğüt Tarlası**

Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ - Arş. Gör. Muhammed İkbâl İLCİ

■ Bozova - Biris Mezarlığı'nda 1963 yılında yapılan arkeolojik kazı çalışmaları.

Anadolu coğrafyası, Asya ile Avrupa arasında doğal bir köprü vazifesi görmekle beraber, bu coğrafya kendi boyutlarından beklenmeyecek kadar çeşitli iklim bölgelerine sahiptir. Kurak ve yarı kurak düzlüklerden, yayvan veya iğne yapraklı ormanların olduğu dağlara, alüvyonlu kıyı ovalarından buzullarla kaplı yüksek dağlara varan çok çeşitli iklim bölgeleri bir arada bulunmaktadır. Anadolu jeopolitik konumu nedeniyle her dönem insanının ilgisine ve istilasına maruz kalmıştır. Bu sebeple son birkaç bin yılda gelişen kültürlerin günümüze bırakmış olduğu anıtsal yapılar, bilim insanları tarafından kayda değer görülmüş ve Anadolu'nun Paleolitik dönemi genel anlamda göz ardı edilmiştir.¹

¹ Mehmet, Özdoğan, "Paleolitik Çağ", *Arkeo Atlas*, 0/1 (Şubat 2011): 32.

Alt Paleolitik Dönem

Günümüzden yaklaşık 500 bin yıl öncesine dayanan bu dönemde Çaytaşı alet yapımından çok Çakmaktaşıdan yapılmış aletlerin kullanıldığını görmekteyiz. İnsanın dünyaya Afrika'dan yayıldığı varsayılmakla beraber Alt Paleolitik çağın ilk kültür izlerini bizlere Fransa'daki Acheul (Aşolyen) yeri verir. İlk kez bu dönemde çağdaş olup da diğer bölgelerde farklı aletlerin kullanıldığının meydana çıktığı görülür. Akdeniz çevresi, Güney ve Güneybatı Asya'da yaygın olarak Acheul türü el baltaları görülürken, Doğu Avrupa ile Asya'nın büyük bir kısmında farklı alet yapım gelenekleriyle karşılaşılıyordu. Anadolu bir bakıma bu dönemde iki farklı teknolojik dönemi bünyesinde bulunduyordu.

Taş Devri	Eski Taş Çağı Yontma Taş Devri Paleolitik Çağ	2,5 milyon yıl - MÖ 12000
	Orta Taş Çağı Avrupa'da Mezolitik Çağ Ön Asya'da Epipaleolitik	MÖ 12000 - MÖ 9000
	Cilalı Taş Devri Neolitik Kültür Evresi	MÖ 9000 - MÖ 5500
Bakır Devri Bakır Taş Çağı Kalkolitik Çağ Maden Taş Çağı	Erken Kalkolitik	MÖ 5000 - MÖ 3000
	Orta Kalkolitik	
	Geç Kalkolitik	

■ Tarih Öncesi Çağlar (Prehistorik)

Orta, güney ve doğu kesim bölgelerde el baltası kullanımını görülürken Kuzeybatı Anadolu ve bilhassa Marmara bölgesinde yonga aletlerin kullanıldığı görülmektedir. Özellikle Şanlıurfa, Gaziantep ve Adıyaman'da "Acheul" türü el baltaları oldukça yoğun bir şekilde gözlenmektedir. Alt Paleolitik Dönemde Anadolu'da elverişli çevre ve iklim koşulları, yontma taş malzemelerin yapımında kullanılan ham maddenin bolluğu bu dönem insanının tüm Anadolu'da yayılmasına ve bu dönem kültürlerinin gelişmesine katkı sağlamıştır.²

Orta Paleolitik Dönem

Günümüzden yaklaşık 200 bin yıl ile 40/35 bin yıllarına dayanan bu dönem Neanderthal insanının ortaya çıkarmış olduğu yeni bir kültür evresidir. Alt Paleolitik dönemde kullanılan iki yüzeyli aletlerin yerini, ince yongalar üzerine yapılmış kenar kazıyıcılar ve uç gibi daha hafif ama etkin aletler almıştır.³

Bu dönemi Anadolu'da bizlere en iyi yansıtan buluntu yeri Antalya'daki Karain mağarasıdır. Bunun yanında Şanlıurfa'daki Birecik çevresi, Adıyaman'daki Şehramuz'u da gösterebiliriz. Ateş her ne kadar Orta Paleolitik döneminden önce de kullanılmaktaysa da bu dönemle beraber yaygınlaştığından bahsetmek mümkün olacaktır. Genel olarak Neanderthal insanı Orta Paleolitik döneminin sonu ile ortadan kalkıp yerini Homo-Sapiens olarak bilinen modern insana bırakacaktır.⁴

Üst Paleolitik Dönem

Günümüzden yaklaşık olarak 40 bin yıl öncesine dayanan bu dönemde Neanderthal insanının yerini Homo-Sapiens olarak adlandırılan modern insan almıştır. Üst Paleolitik dönemde insanların kıtalara yayıldığı varsayılmaktadır. Bu dönem insanı teknolojik olarak da ciddi

² Özdoğan, "Paleolitik Çağ", 32.

³ Işın, Yalçınkaya, *Arkeoloji Ve Sanat Tarihi Eski Anadolu Uygarlıkları Paleolitik Çağ (Eski Taş Çağı / Yontma Taş Çağı)*, (Ankara: Kültür Ve Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Portalı Projesi, 2009), 15-16.

⁴ Özdoğan, "Paleolitik Çağ", 34-36.

gelişimler göstermiştir.⁵ Ham madde olarak taşın yanı sıra hayvan kemiklerini, diş ile boynuzlarını ve derilerini kullandığı bilinmektedir. Nitekim bu dönemde "alet üreten aletlerin" kullanıldığı bu bağlamda bazı taş aletlerin özelleşmiş bir yöntemle kemik aletlerin yapımında kullanıldığı bilinmektedir.⁶

MEZOLİTİK DÖNEM (EPİPALEOLİTİK DÖNEM)

Urfa ve çevresinde yapılan yüzey araştırmaları ve kazı çalışmalarında Mezolitik (orta taş devri) döneme ait buluntular ve merkezlerin başında Şanlıurfa Bozova İlçesi'nin yaklaşık 3 km güneyinde, kayalık bir yörede bulunan Biris Mezarlığı ve Söğüt Tarlası gelmektedir.⁷

Urfa kentinin Erken Neolitik Dönemden kalma bir höyük üzerine kurulmuş olduğu 1997'de Cumhuriyet İlköğretim Okulu'nun hemen alt tarafında ortaya çıkan bir kesitle anlaşılmıştır. Bu kesit, kent tarihini MÖ 9. ve 8. bin yıllara dek uzanan yerleşimi hakkında bir fikir vermektedir.⁸

Mezolitik Dönem, Paleolitik Dönem ile Neolitik dönem arasındaki yaklaşık 15 bin yıllık bir geçiş evresi olup, bu döneme; Epipaleolitik, Proneolitik, Protoneolitik de denilmektedir.⁹ Mezolitik Çağ insanını tanımlayacak olursak içerisinde bulunmuş olduğu yeni çevre koşullarını tanımayı ve önceki dönemden gelen teknolojiye uyum sağlamayı amaç edinmiştir. Bu bağlamda çevre koşulları dünyanın bazı yerlerinde önceki haline göre daha olumlu bazı yerlerinde ise daha kötü sonuçlar çıkaracaktır.

⁵ Özdoğan, "Paleolitik Çağ", 37.

⁶ Yalçınkaya, "Paleolitik Çağ", 24.

⁷ Mehmet Özdoğan, "İlk Adımlar Paleolitik Çağ", Arkeo Atlas, 20002, s. 57; Savaş Harmankaya, Oğuz Tanındı, "Biris Mezarlığı", TAY, 1; Veli Sevin, Anadolu Arkeolojisi-Başlangıçtan Perslere Kadar, Der Yayınları, İstanbul 1997, s. 16; Biris Mezarlığı: Yeri: Şanlıurfa il merkezinin kuzeybatısındaki Bozova İlçesi'nin yaklaşık 2 km güneyinde; Küçük Gölbaşı mevkiinde; günümüzde yapay olarak oluşturulan bir sulama gölünün batı kenarındaki kayalık bayırın üzerindeki alandır. Biris Köyü'nün 4.5 km kuzeybatısındadır. Konumu ve Çevresel Özellikleri: Bu buluntu yerinin olduğu kısmen kayalık yamacın üstündeki 120x25 m boyutlarındaki höyüğü; tepe üstü ve doğu yamacı; yakındaki Biris Köyü'nün mezarlığı olarak kullanıldığı için buluntu yerine Biris Mezarlığı denmektedir. Diğer adı da Küçük Gölbaşı'dır. Bu, yer yer kayalık ve taşlık alandaki mezarlar; olasılıkla bir kamp yeri olan yerleşme yerini tahrip etmiştir. Bu yerin, konaklama yeri olarak seçilmesindeki en önemli özellik; çağdaş sulama göletini besleyen bir pınarın yakınında olmasıdır (Ayrıntılı bilgi için bkz. Harmankaya-Tanımdı 1996: Biris Mezarlığı).

⁸ Bahaddin Çelik, "An Earlys Neolotic Settlement in the Center of Şanlıurfa", Neo-Lithics 2-3/00, Berlin 2000, s. 4-6; a.mlf., "A New Early-Neolotic Settlement: Karahan Tepe", Neo-Lithics 2-3/00, Berlin 2000, 6-8; a.mlf., "A New Early-Neolotic Settlement in Southeastern Turkey: Hamzan Tepe", Neo-Lithics 2/04, Berlin 20004, s. 3-5.

⁹ Abdullah, İkinci, *Müze Şehir Urfa*, (Ankara: Desen Yayıncılık), 11.

■ Söğüt Tarlası arkeolojik kazı çalışmaları - 1962 / Mehmet Özdoğan arşivi.

Anadolu'da Epipaleolitik dönemin en önemli temsilcileri Antalya yakınlarındaki Öküzini ve Belbaşı mağaraları olmakla beraber Güneydoğu Anadolu'da da kazısı yapılmış yerleşim yerleri vardır. Bunlar; Şanlıurfa'da Biris Mezarlığı ile Söğüt Tarlasıdır. Her iki yerleşim yerinde de çıkan buluntular minik dilgiler ve geometrik biçimli aletler ile tanımlanmıştır.¹⁰

NEOLİTİK DÖNEM

Günümüz uygarlığının temellerinin dayandığı bu dönem yaklaşık 6 bin yıl gibi uzun bir dönemi kapsamakla beraber bir çok araştırmacı tarafından "Neolitik Devrim" olarak adlandırılır.¹¹ Ortaya çıkardığı sonuçlar itibariyle devrim olarak görülen ve terminolojide "Cıvalı Taş" olarak bilinen adlandırmanın yanı sıra "İlk Üretimci Köy Toplulukları" olarak da anılmaya başlanmıştır.¹² Neolitik Çağı, Çanak Çömleksiz ve Çanak Çömlekli olarak iki başlıkta incelemekteyiz. Bu ayrım sadece hammaddesi kil olan kap kaçak yapımından dolayı değildir. Çanak Çömleksiz dönemde yerleşik yaşamın gereği olarak ilk üretimci köy topluluklarının meydana gelmesi ile bir mimarinin oluştuğu ve hayvanların evcilleştirildiği sonucunu doğurmaktadır. Çanak Çömlekli olarak adlandırılan dönem de ise almış olduğu isimden çok çiftçilik ve tarımsal üretimin toplumsal yaşamın her kademesine yansıdığını görmekteyiz.¹³

¹⁰ Özdoğan, "Mezolitik Çağ", 49.

¹¹ Sevgi, Aktüre, *Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri*, 3.bs. (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000), 8.

¹² Özdoğan, "Neolitik Çağ", 56.

¹³ Özdoğan, "Neolitik Çağ", 56.

Anadolu Neolitliğini en iyi yansıtan bölgeler arasında Güneydoğu Anadolu bölgesi gelmektedir. Bu bağlamda Şanlıurfa ili merkez ve ilçelerinde yapılan yüzey araştırmaları ve kazılarda belirlenen yerler arasında; Nevali Çori, Göbeklitepe, Gürcütepe Höyükleri, Kumartepe, Tavuk Çay, Teleilat Höyük, Karahantepe, Küçük Hedbe gibi önemli Neolitik merkezler bulunmaktadır.¹⁴ Ayrıca Konya'da Neolitik dönem mimarisini en iyi yansıtan yerlerden biri olarak bilinen, Çatalhöyük'tür. Çatalhöyük tarımsal üretimin gerçekleştiği köy topluluğuna sahip¹⁵ neolitik bir yerleşimdir.

KALKOLİTİK DÖNEM

Neolitik dönemde temelleri atılan yerleşik yaşamın üretici toplulukları köyleri oluşturmuştu. Kalkolitik dönemin sonuna doğru görülecek olan Kent-Devlet-İmparatorlukların ekonomik sistemleri ve temelleri bu dönemin başlangıcında atılmaktaydı. Bu sebeple Kalkolitik dönem, bünyesinde çok farklı kültürel mozaikleri barındırmaktadır. Genel anlamda Anadolu Kalkolitiği, tarım yapan köy topluluklarının kentleşmeye doğru gittiği bir süreç olarak tanımlanabilir.¹⁶

Kalkolitik Çağ, Erken Kalkolitik (Halaf-M.Ö. 5500-4500), Orta Kalkolitik (Ubeyd-4500-4000) ve Geç Kalkolitik (Uruk - 4000 - 3000) şeklinde sınıflandırılarak üç bölümde incelenir.

¹⁴ Ekinci, *Müze Şehir Urfa*, 21-22.

¹⁵ Ekrem, Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, (Ankara: Başak Matbaacılık, 2005), .5.

¹⁶ Özdoğan, "Kalkolitik Çağ", 102.

İlk Çağ (Antik tarih)	Tunç Devri	Erken Tunç Çağı (M.Ö. 3300-2000)	Erken Tunç Çağı I	M.Ö. 3300-3000
			Erken Tunç Çağı II	M.Ö. 3000-2700
			Erken Tunç Çağı III	M.Ö. 2700-2200
			Erken Tunç Çağı IV	M.Ö. 2200-2000
		Orta Tunç Çağı (M.Ö. 2000-1550)	Orta Tunç Çağı I	M.Ö. 2000-1750
			Orta Tunç Çağı II	M.Ö. 1750-1650
			Orta Tunç Çağı III	M.Ö. 1650-1550
		Geç Tunç Çağı (M.Ö. 1550-1200)	Geç Tunç Çağı I	M.Ö. 1550-1400
			Geç Tunç Çağı II A	M.Ö. 1400-1300
			Geç Tunç Çağı II B	M.Ö. 1300-1200
	Demir Devri (M.Ö. 1190 - M.Ö. 330)	Geometrik Dönem		M.Ö. 1100 - 900
		Oryantalizan Dönem		M.Ö. 900 - 800
		Arkaik Dönem		M.Ö. 800 - 480
		Klasik Dönem		M.Ö. 480 - 334
Helenistik Dönem Asya Hun İmparatorluğu (M.Ö 220 - MS 216) Osroene Krallığı (MÖ 132-MS 244)		M.Ö. 334 - 30		
Roma Dönemi Roma'dan Bizans'a geçiş Dönemi Avrupa Hun Devleti (352-469)		M.Ö. 30 - M.S. 303 M.S. 303 - 5. yüzyıl		
Orta Çağ	Erken Bizans Dönemi İslami Dönem (Hz. Muhammed-Dört Halife Dönemi ve Emeviler) I. Göktürk Devleti (552 - 659) II. Göktürk Devleti (682 - 745)		M.S. 5. yüzyıl - 7. yüzyıl	
	İkonaklazma Dönemi/Emeviler-Abbassiler Uygur Devleti (744 - 840) Avar Devleti (565 - 835)		M.S. 726 - 842	
	Orta Bizans Dönemi/Abbassiler (750-1258) Hazar Devleti (630 - 968) Karahanlı Devleti (840-968) Tolunoğulları (868-1091) Gazneli Devleti (962-1187) Büyük Selçuklu Devleti (1037-1194) Zengiler (1127-1259) Harezmsahlr (1097-1231) Anadolu Selçuklu Devleti (1092-1243) Moğol İmparatorluğu ve Cengiz Han (1206-1294) Fâtımiler (909-1171) Eyyübiler (1171-1250)		M.S. 842 - 1204	
	Latin istilası Dönemi		M.S. 1204 - 1261	
	Geç Bizans Dönemi Akkoyunlular (1378-1508) Karakoyunlular (1380-1496) Çağatay Hanlığı (1227-1372), İlhanlılar (1256-1353), Altınordu (1226-1502), Memlûk Devleti (1250-1517) Safeviler (1501-1736) Osmanlı İmparatorluğu (1299-1922)		M.S. 1261 - 1453	
Yeni Çağ	M.S. 1453 - 1789 Safeviler (1501-1736) Osmanlı İmparatorluğu (1299-1922)			
Yakın Çağ	1789 - günümüz Osmanlı İmparatorluğu (1299-1922)			

■ Söğüt Tarlası arkeolojik kazı çalışmaları - 1962 / Mehmet Özdoğan arşivi.

Madenin ilk kez işlenip kullanılmasına dair yapılan araştırmalar Neolitik dönemin Çanak Çömleksiz evresinde görülmekle beraber Kalkolitik dönemde çeşitlenip kullanımını yaygınlaştırmıştır.¹⁷

Geç Neolitik dönem ile Erken Kalkolitik dönem arasındaki ayrımı yapmak oldukça güç bir durumdur. Geç Neolitik dönemde var olan kültür evreleri Erken Kalkolitik dönemde de görülmektedir. Dönemin ilerleyen evrelerinde Anadolu’da, Çukurova ve Güneydoğu Anadolu ile Kuzey Suriye ve Mezopotamya’dan kimi etkiler olarak birbirini izleyen Halaf ve Ubeyd kültürleri kendisini gösterecektir. Boyalı çömlekçilik geleneği bakımından dönemi itibarıyla Halaf kültürü çok zengindir.

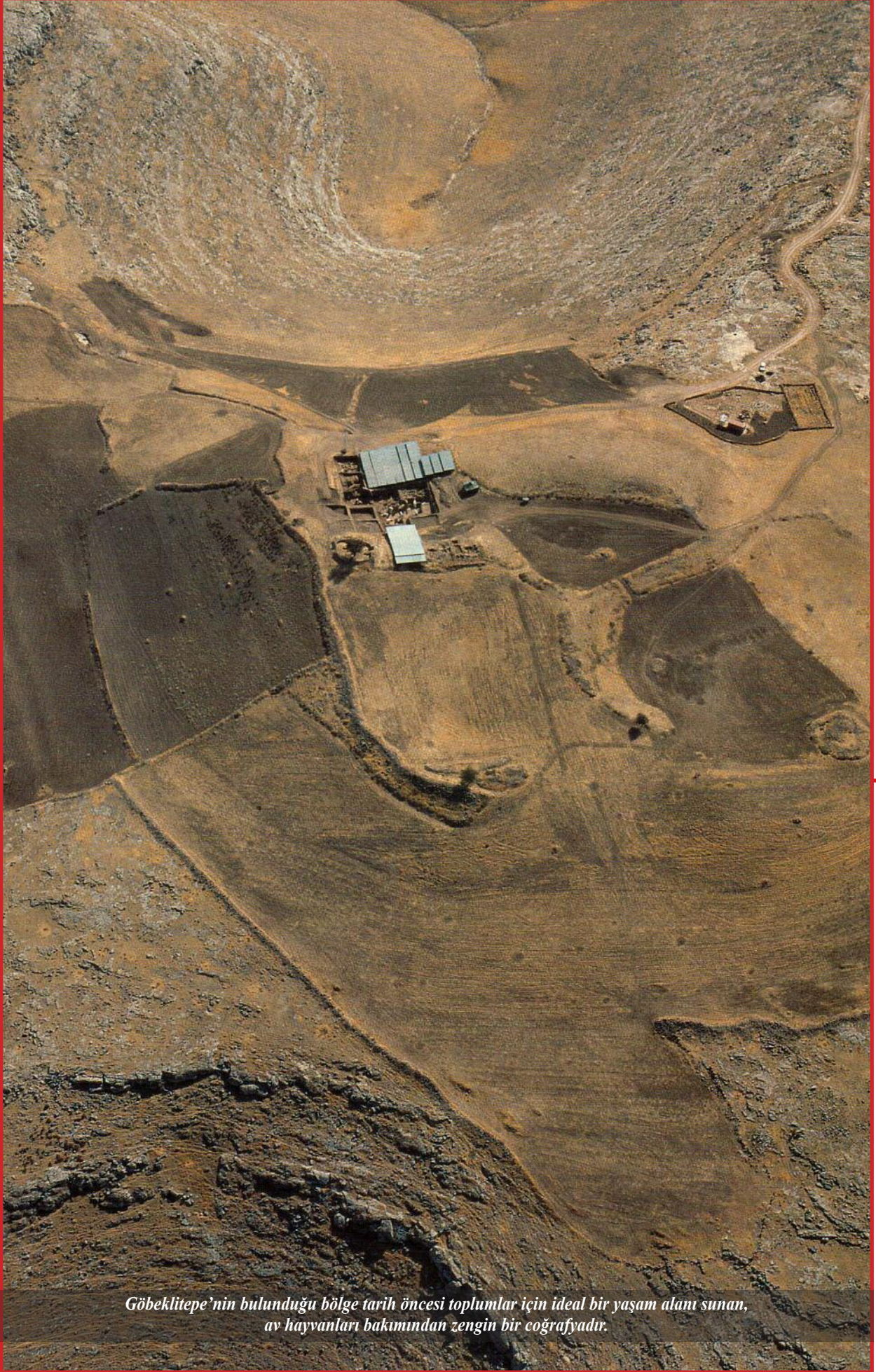
Bu kültürü en iyi yansıtan yerleşim yeri Kuzey Irak’taki Arpaçiya Höyüğüdür. Bu yerleşimin erken dönem mimarisi pek bilinmemekle birlikte orta dönem mimarisinde karşımıza “Tholos” denen bir tür çıkar. Halaf kültürünün belirleyici temalarından olan bu mimari şekli; kubbeli ve yuvarlak bir ana mekân olmakla beraber yanında bir veya birden fazla dikdörtgen çıkıntı bulundurmaktadır. Harran evlerini anımsatan Anadolu’da bu mimariye Güneydoğu Anadolu bölgesinde yer alan Siverek yakınlarındaki Nevali Çori ile Çavi tarlasının geç tabakaları, Gaziantep’in Nizip ilçesi yakınlarındaki Turluhöyük ve Şanlıurfa’da yer alan Değirmentepe Höyüğü’nde rastlamaktayız.¹⁸

¹⁷ Ekinci, *Müze Şehir Urfa*, 38.

¹⁸ Veli, Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, 5. bs. (İstanbul: Der Yayınları, 2003), 99.

Halaf kültürünün sona ermesiyle beraber Ubeyd kültürünün başladığını görmekteyiz. Bu evrede Halaf kültürünün çanak çömleğinin yerini seri olarak üretilen, yüzeyi açkısız ve yalın olan kap kaçak alır. İlk Tunç çağıyla birlikte ortaya çıkacak olan çömlekçi çarkının ilkeli turnet bu dönemde bulunur ve yaygın bir şekilde kullanılır. Güneydoğu Anadolu’da İlk Kalkolitik Çağdan, Tunç Çağı’na kadar kültürlerde belirli bir süreklilik bulunmaktayken, İç Anadolu Bölgesinde Neolitik Dönemle ortaya çıkan kültürler, İlk Kalkolitik Çağ’ın sonlarına kadar gelişerek devam etmiş ancak bir süre sonra kesintiye uğrayarak Orta Kalkolitik başında varlığını kaybetmiştir.¹⁹

¹⁹ Özdoğan, “Kalkolitik Çağ”, 108-109.

Göbeklitepe'nin bulunduğu bölge tarih öncesi toplumlar için ideal bir yaşam alanı sunan, av hayvanları bakımından zengin bir coğrafyadır.

Büyük Dönüşümün Coğrafyası Şanlıurfa Araştırma Tarihçesi ve Taş Tepeler Projesi

Prof. Dr. Necmi KARUL

Tarih öncesi arkeolojisinin aktüalitesini yitirmeyen konularından biri, insanın yerleşik yaşama ne zaman ve nerede geçtiği, ilk tarım ve hayvancılığın nasıl başladığıdır. Avrupa’da bu soruların cevapları dönemin politik ortamına göre şekillenmiş, arkeolojik akımlar ve gelişen yöntemleri ile de değişime uğramıştır. Başka bir ifade ile Neolitik Çağ olarak adlandırılan bu dönem ifade ettikleri bakımından sürekli yeni anlamlar kazanmıştır. Bir özet yapmak gerekirse; I. Dünya Savaşı öncesi ve sonrasıyla Avrupa’daki siyasal ortam ulus devletlerinin ve Sovyet Sosyalist

Bloğunun kuruluşu ile şekillenirken geçmiş toplumlar evrimci bir yaklaşım ile ele alınmıştır. Bir taraftan Nazi Almanya’sının önemli isimlerinden Gustaf Kossinna’nın başını çektiği akımlar Avrupa kültürünün kökenini Alman ve diğer Hint-Avrupa kökenli kavimlere bağlarken, diğer taraftan uluslaşma sürecindeki ülkeler geçmişlerini yaşadıkları topraklarda daha eskiye dayanırma, başka bir ifade ile ‘toprak altından kimlik değiştirme’ yarışına girerek arkeolojik kazıları teşvik etmeye başlamışlardır. Bu dönemde Sovyet Sosyalist Bloğunun ideolojik yaklaşımında ise geçmiş, üretim biçimleri değiştikçe, sosyal düzenin buna uyumunu sağlayan devrimler yaşanmaktadır esasına dayanan diyalektik bir bakış açısına sahiptir. Bu bağlamda ilk akla gelen isim olan Gordon Childe, önemli gelişmelerin dünyanın belirli bölgelerinde bir kere gerçekleştiğini ve oradan dünyanın farklı bölgelerine yayıldığını öne sürmektedir. Ona göre Neolitik de Yakındoğu’da ortaya çıkmış ve buradan Avrupa’ya yayılmıştır.

■ Resim 1: Halet Çambel ve Robert J. Braidwood, Çayönü Tepesi kazılarında, farklı alanlardan bilim insanlarını bir araya getirerek Neolitik Çağ arkeolojisine yeni bir boyut kazandırmışlardır.

Bu evrimci yaklaşımlar 80'li yıllarda yerini ekonomik temelli açıklamalara bırakır ve Neolitik toplumların ortaya çıkışına ilişkin tartışmalarda önemli bir kırılma yaşanır. Bu dönemde Amerikalı arkeolog Robert J. Braidwood özetle, Neolitik denince ilk aklı gelen tarım ve hayvancılığın kökeninin tarıma alınan ya da evcilleştirilen ilk türlerin yabani formlarının yaşadığı coğrafyalarda aranması gerektiği görüşünü ortaya atar. Aslında bu sadece Neolitik Çağ arkeolojisinin değil aynı zamanda bu dönemde Anadolu'nun oynadığı rolün anlaşılması konusunda da önemli bir dönüm noktasını ifade etmektedir.

Nitekim 1963 yılında Şikago Üniversitesi'nden R. J. Braidwood ile İstanbul Üniversitesi, Prehistorya Kürsüsü'nden Halet Çambel başkanlığında bir ekip Sirt'ten Şanlıurfa'ya kadar uzanan bölgede bir yüzey araştırması yaparak söz konusu döneme ilişkin yerleri tespit ederler ve bunların arasında Göbeklitepe'de vardır. Ekibin, yine Neolitik Çağ'a tarihlenen, Diyarbakır'daki Çayönü yerleşmesinde çalışmaya karar vermesi üzerine Göbeklitepe ikinci kez keşfedilmeyi bekleyecektir. Çayönü'nde 1964 yılında başlayan çalışmalardan elde edilen sonuçlar tüm Yakınoğu'da Neolitik Çağ arkeolojisi açısından halen güncelliğini

koruyan çok sayıda veriye ulaşılmasını sağlar. Özellikle buradaki çalışmalara dahil edilen arkeozooloji ve arkeobotanik uzmanları Neolitik Çağ'ın tanımlanmasına yeni bir boyut katmakla kalmaz, sonraki süreçte yapılacak araştırmalarda da Çayönü'nde benimsenen yöntemler örnek teşkil eder.

Çayönü'nün ardından Güneydoğu'da Neolitik Çağ arkeolojisi için heyecan uyandıran bir sonraki keşif Nevali Çori'dir. Atatürk Baraj Gölü'nün altında kalacak bu yerleşmede Alman arkeolog Harald Hauptmann ile Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi'nin 1983-1991 yılları arasında yürüttüğü kurtarma kazılarında, bugün artık herkesin Göbeklitepe sayesinde aşına olduğu T biçimli dikilitaşlar ve anıtsal yapılar ile karşılaşılır. Dolayısıyla Çayönü'nün ardından Nevali Çori'de karşılaşılan anıtsal yapılar, T biçimli dikilitaşlar tarih öncesi toplumların hiç de sıradan bir yaşam sürmediğinin ilk kanıtları arasındadır ve uzak geçmişe bakış açımızı kökten değiştiren sonuçlar verir.

Bu bakış açısını pekiştiren ve ötesine taşıyan yer ise Göbeklitepe'dir. Nevali Çori yerleşmesinin sular altında kalmasının ardından, kazı ekibinde bulunan Klaus Schmidt, daha önce tespit edilen yerler arasında benzer

■ Resim 2: Atatürk Barajı suları altında kalmadan kısa bir süre önce, 1983-1991 yılları arasında araştırılan Nevalı Çori Şanlıurfa'da Neolitik Çağ araştırmalarının öncüsü niteliğindedir.

yerleşimler olabileceği öngörüsü ile Göbeklitepe'deki arkeolojik araştırmaların önünü açmış ve bir bakıma Göbeklitepe'nin 'ikinci kez keşfini' sağlayarak burada 1995 yılından, vefat ettiği 2014 yılına kadar çalışmalarını sürdürmüştür¹.

Kuşkusuz farklı bölgelerden gelen eş zamanlı veri akışı Neolitik yaşama dair bütünlükçü görüşlerin ortaya konması bakımından idealdir. Ancak kimi zaman akademik ortam ya da araştırma fonlarının daha güncel ve teknolojik gelişmelerle paralel konuları destekleyen tutumu, baraj gibi yatırım projelerinin zorunlulukları ve savaş gibi olumsuz koşullar, Yakındoğu'da sürdürülen araştırmaların yoğunluk dağılımını doğrudan etkilemiştir. Güneydoğu Anadolu'da baraj projeleri, birçoğu tam anlamıyla sonuçlanamamış araştırmalar niteliğinde olsa da 2000'li yıllardan itibaren, Kuzey Mezopotamya'daki bilgi boşluğunu yeni veri akışı sağlayarak dolduran başlıca çalışmalar arasındadır.

Özellikle Yukarı Dicle Havzası'nda gerçekleşen baraj projeleri, Neolitik yaşamın bu bölgedeki kültürel derinliği hakkında önemli bilgiler vermiş, diğer taraftan Yukarı Fırat Havzası'nda, az bilinen ancak Göbeklitepe ve Nevalı Çori gibi anıtsal mimarisine öne çıkan yerleşmelerin olduğu bölgeyle dair yeni soruları gündeme getirmiştir. Bu bağlamda 2021 yılında bölgedeki Neolitik toplumların ortaya çıkış sürecini anlamak amacıyla bilimsel bazı sorular çerçevesinde şekillenen Şanlıurfa

Neolitik Çağ Araştırmaları Projesi'ne başlanmıştır².

Belirli bir bölgede belirli bir zaman aralığına odaklanan çok sayıda araştırmacının eş zamanlı gerçekleştiği proje, bu yönüyle yenilikçidir. Bununla birlikte benzeri çalışmalar daha önce de yapılmıştır. Bunun ilk örneği 1930'lu yıllarda Şikago Üniversitesi Doğu Bilimleri Enstitüsü (Oriental Institute of the University of Chicago) adına Robert J. Braidwood'un Amik Ovası'nda yaptığı çalışmalarıdır. Ancak burada belirli bir döneme odaklanmak yerine, bölgedeki tarihsel sürecin izlenebileceği, farklı dönemleri içeren bir çalışma yapılmıştır³. Aynı durum baraj bölgelerinde yapılan kurtarma kazıları için de geçerlidir. Özellikle 1960'lı yılların sonunda Keban Baraj Gölü su tutma havzasında başlayan arkeolojik çalışmalar, farklı dönemlere odaklansa da mimarlık tarihi ve etnografik araştırmaları içeren kapsamlı boyutuyla⁴, Şanlıurfa Neolitik Çağ Araştırmaları Projeleri için de esin kaynağı olmuştur. Esasında Braidwood'un 1960'lı yılların başında, Halet Çambel ile Toros Dağları'ndan güneye doğru alçalan eşik bölgesinde, bir çok ili kapsayacak şekilde gerçekleştirdiği yüzey araştırmaları, küçük ölçekli kazılar ile Çayönü Projesi⁵ bugün yapmakta olduğumuz çalışmaların öncüsü niteliğindedir. Bu bağlamda, Şanlıurfa Neolitik Çağ Araştırmaları Projesi'ni amaç ve hedefleri bakımından Güneydoğu Anadolu Karma Projesi'nin bir devamı olarak görmek mümkündür.

² Karul 2022

³ Braidwood – Braidwood 1960

⁴ Özdoğan 2021

⁵ Braidwood- Çambel- Watson 1969; Çambel 1971; Çambel -Braidwood 1980

¹ Schmidt 2006

■ Resim 3: Nevalı Çori'de açığa çıkarılan ve içerisinde T biçimli dikilitaşlar bulunan özel yapı yerleşim yeri sular altında kalmadan taşınarak Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi'nde yeniden inşa edildi.

Şanlıurfa Neolitik Çağ Araştırmaları Projeleri, kurumsal bir yapılanmadan ziyade, ortak hedefler çerçevesinde eş zamanlı çalışan ekiplerden oluşan organik bir yapılanma niteliğindedir⁶. Proje bu bağlamda belli başlı konular ekseninde şekillenmektedir.

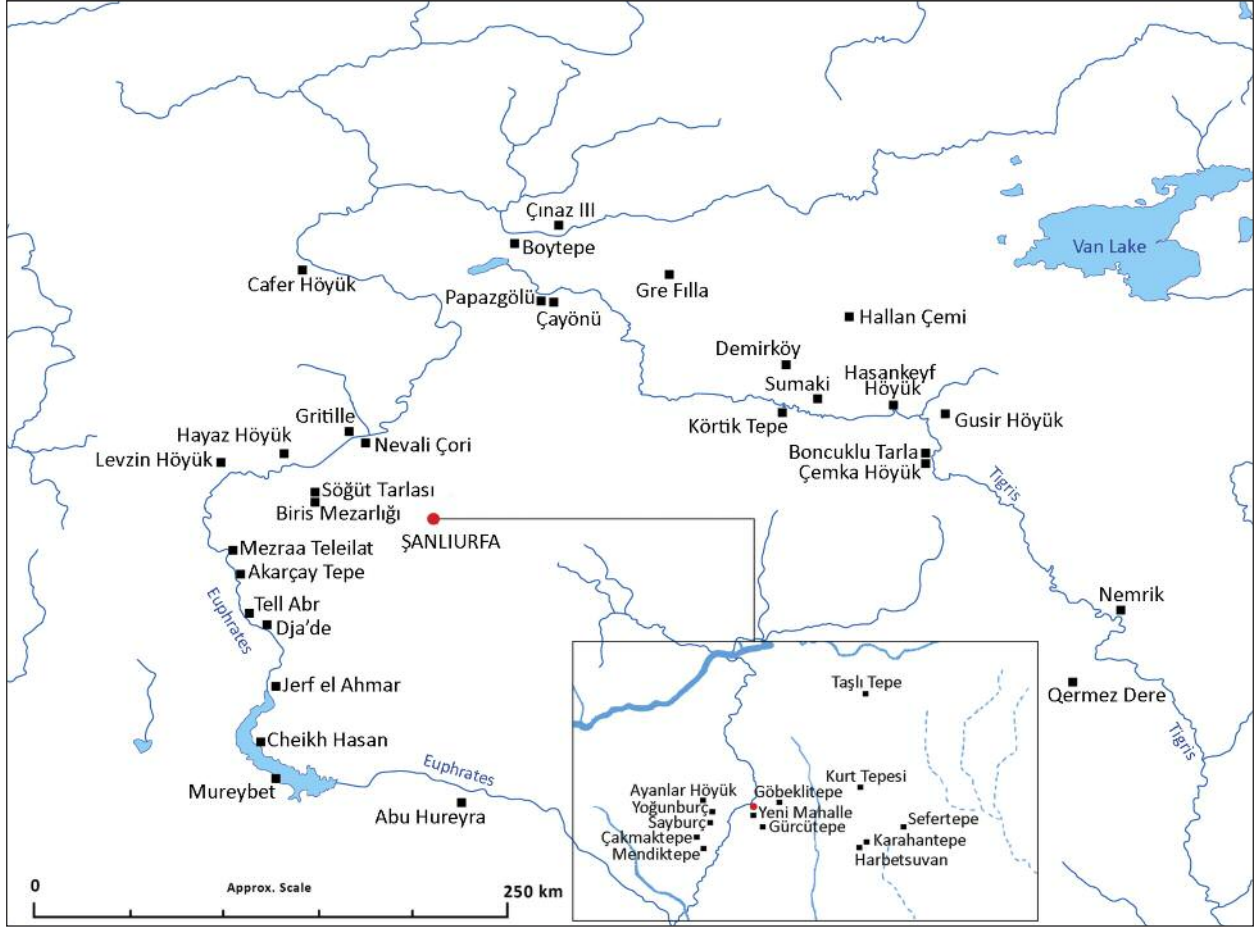
- Bölgedeki Neolitik yerleşmelerinin tam bir envanterini çıkararak, buluntu yerlerinin dağılımı ve krono-

lojik gelişimini tespit etmek,

- Yerleşik yaşama geçiş sürecinde bölgede yaşanan sosyal, teknolojik ve ekonomik dönüşümlerin özgün yönlerini anlamak,

- Yerleşiklikle birlikte ortaya çıkan yeni toplumsal düzenin oluşumunda, sembolik öğelerin ve kamusal alanların rolünü değerlendirmek.

⁶Karul 2022

■ Resim 3: Taş Tepeler Projesi yerleşik yaşamın başlangıcına odaklanmakta ve 2021 yılından bu yana uluslararası ekipler tarafından Şanlıurfa'da eş zamanlı araştırmalar gerçekleştirilmektedir.

- Çağdaş yerler arasında yerleşme çeşitliliğine ilişkin çalışmalar yapmak ve bunun nedenlerini sorgulamak,

- Yerleşmelerin etkileşim alanlarını tespit ederek, kaynakların, ışık alanları ve avlakların nasıl kullanıldığını anlamak,

- Yerleşme çeşitliliğinin sosyal ve ekonomik boyutunu, çevresel değişkenlerle birlikte irdelemek,

- Buluntu yerleri arasındaki ilişki ağlarını, sosyal ve ekonomik ölçütlerle tanımlamak, aynı ölçütleri çevre bölgelerle özellikle Orta Fırat ve Yukarı Dicle havza-

larıyla birlikte değerlendirmek,

- Tüm bu sürecin nasıl bir doğal çevre ortamı içinde yaşandığını sorgulamak,

Kapsam ve misyonu itibarıyla ortak bilimsel hedefleri olan uluslararası ekiplerin sürdürdüğü proje dahilinde 2023 yılı itibarıyla Göbeklitepe, Karahantepe, Gürcütepe, Sayburç, Sefertepe, Çakmaktepe, Mendik, Harbetsuvan, Söğüt Tarlası ve kısmen Yenimahalle yerleşmelerinde çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Harran Ovası'nın batısındaki platoda yürütülen yüzey araştırmalarında çok sayıda tarih öncesi yerleşim yeri ve avlak alanları tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Braidwood R. J.- Braidwood L. S. 1960 Excavations in the Plain of Antioch I: The Earlier Assemblages Phases A–J, Oriental Institute Publications 61. University of Chicago Press, Chicago.
- Braidwood, R. J.- Çambel H.- Watson, P. J., 1969 "Prehistoric investigations in Southeastern Turkey", Science 164: 1275-1276.
- Karul, N., 2022Şanlıurfa Neolitik Çağ Araştırmaları Projesi: Taş Tepeler, Arkeoloji ve Sanat 169: VII-XIV.
- Özdoğan, M., 2021Fırat'la Doğan Barajlarla Yok Olan Kurtarma Kazılarıyları Geri Kazanılan Kültür FIRAT 1964-2004, 40 Yılın Öyküsü, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Schmidt, K., 2006 Sie bauten die ersten Tempel. Das rätselhafte Heiligtum der Steinzeitjäger. Die archäologische Entdeckung am Göbekli Tepe. Munich: C. H. Beck Verlag.

Karahantepe

■ Karahantepe’de yerleşik ilk aşamalarına tarihlenen katmanlarda özel amaçlarla inşa edilmiş ve en az üç yapıdan oluşan bir yapı kompleksi açığa çıkarıldı. Ayrıca kompleksin içerisinde daha çok günlük işlerde kullanılan aletlerin olduğu, küçük çukur tabanlı yapılar bulunuyor.

■ Karahantepe Araştırma Projesi ve İlk Sonuçlar / Prof. Dr. Necmi KARUL

Karahantepe Araştırma Projesi ve İlk Sonuçlar **Karahantepe**

Prof. Dr. Necmi KARUL
İstanbul Üniversitesi, Tarihöncesi Arkeolojisi Anabilim Dalı

Arkeolojik kazıların 2019 yılında başladığı Karahantepe, Şanlıurfa Neolitik Çağ Araştırmaları Projesi – Taş Tepeler kapsamında araştırılmakta olan yerlerden biridir.¹ Yukarı Fırat Havzası özellikle Şanlıurfa bölgesi, Yukarı Dicle Havzası da dahil olmak üzere Yakındoğu'nun diğer coğrafyalarındaki çağdaşlarıyla benzer olduğu kadar özgün yönleri de olan toplulukları işaret etmektedir. Bu bakımdan Karahantepe'deki araştırmalar planlanırken, yerleşmenin Yakındoğu genelinde yerleşik yaşamın ortaya çıkış sürecindeki yeri ile bölgenin anlaşılmasına yapacağı katkının dikkate alındığı bir çerçeve belirlenmiştir. Bu amaçla yerleşmenin kendisi kadar, içinde bulunduğu bölge ve daha geniş bir coğrafyada yerleşik ve besin üretimine ilişkin tartışmalara katkı sağlayan, güncel yaklaşımları benimseyen, yeni araştırma soruları ve cevapları oluşturabilecek bir proje olması hedeflenmiştir.

¹ Karul 2021; 2022a; 2022b

■ **Resim 1:** Karahantepe, Şanlıurfa kent merkezine 55 km mesafede, Tek Tek Dağları Milli Parkı içerisinde yer almaktadır. Yaklaşık 10 hektarlık bir alanı kaplayan yerleşme doğal bir kalker kayalığının yamaçlarına yayılmaktadır.

Karahantepe'deki araştırmaların kapsamını üç ana başlık altında değerlendirmek mümkündür. İlkini yerleşmenin iç organizasyonu, günlük yaşam ve bunların değişimine dair çalışmalar oluşturmaktadır. Bu bağlamda geniş bir alana ve hareketli bir topoğrafyaya kurulu yerleşmedeki, höyükleşme ve iskân sürecini tanımlamak; yaşam alanlarını ve konutları bütüncül bir şekilde inceleyerek, gündelik yaşama ilişkin kapsamlı çalışmalar yapmak; uzun bir zaman dilimini yansıtan yerleşmedeki mimari ve teknolojik dönüşümleri anlamak; evcilleştirme ve tarıma geçiş sürecinin nasıl gerçekleştiğine dair verileri toplayarak değerlendirmek öncelikli hedefler arasındadır.

İkincisi ise dönemin sosyal ortamında, kamusal yapıların ve sembolik öğelerin yerine dair sorular belirlemektedir. Yaşam biçiminde köklü dönüşümlerin yaşandığı bir süreçte özel alanlar ile betimlemelerin nasıl bir rol oynadığı; gündelik yaşamı yansıtan konutlar ile kamusal yapıların karşılaştırması da dahil olmak üzere, inşa özellikleri, iç donatıları ve buluntu dağılımlarını dikkate alarak işlevleri ve nasıl kullanıldıkları hakkında somut açıklamalar yapmak; yerleşmede açığa çıkarılmış olan yapı kompleksinde olduğu gibi, farklı yapıların hem birbiriyle olan ilişkisine hem de özelleşmiş anlamlarına dair çalışmalar planlanmaktadır. Sonuç olarak kamusal yapılar, Neolitik sembolizma ve kamusal alanlara ilişkin ayrıntılı araştırmalar çalışmanın öncelikli konuları arasındadır.

Üçüncüsü ise yerleşmenin çevreyle olan ilişkilerini anlamaya yönelik araştırmalardır. Bu bağlamda yaşanan ortamın özellikleri, kaynak kullanımı, toplumlara

arası ilişkilerin somut kanıtlarını oluşturacak hammadde dolaşımı gibi konular önceliklidir. Paleo-çevre araştırmaları ile yerleşmedeki verileri karşılaştırılarak kaynakları belirlemek, taş ocakları, su toplama alanları, işlikler ve avlaklar ile yerleşme arasındaki bağlantıları tanımlamak başlıca konular arasındadır.

Karahantepe, Harran Ovası'nın doğusunda, kent merkezine yaklaşık 55 km mesafededir. Tek Tek Dağları Milli Parkı içerisinde yer alan yerleşme aşınmış kireçtaşı tepelerin üzerine kuruludur. Yüzey buluntuları Karahantepe'de dört ayrı bölüm olduğunu işaret etmektedir. Bunlardan ilki, ana kayaya oyulmuş yapıların bulunduğu **"batı yamaç"**, ikincisi, yüzeyinde T biçimli dikilitaşların görülebildiği **"doğu teras"**; üçüncüsü ise yüzeyde dikilitaşların olmadığı, olasılıkla konut yapılarının ağırlıkta olduğu **"güney düzlüktür"**. Son olarak, dikilitaşların çıkarıldığı **"taş ocakları"** bulunmaktadır.

Elde edilen veriler henüz detaylı bir kronolojik stratigrafiyi mümkün kılmasa da Karahantepe, Neolitik Çağ'ın ilk aşamalarını yansıtan dairesel planlı yapılardan dörtgen planlı yapılara geçişin takip edebildiği ve şimdilik M.Ö. 9400 ile M.Ö. 8200'lü yıllar arasına tarihlenen katmanları içermektedir.

En erken evre şimdilik, merkezi büyük bir yapının etrafında gelişen bir yapı kompleksinden oluşmaktadır. Merkezi nitelikteki AD Yapısı, ana kayanın kesilerek düzeltildiği batı yamaca inşa edilmiştir. Yapının tabanı ana kaya yüzeyinin çok iyi tesviye edilmesiyle oluşturulmuştur. Ardışık yenileme duvarları binanın dış sınırını belirlemektedir ve son evrede iç çapı 23 metreyi bulmaktadır.

Yapı duvarı boyunca, seki üzerlerinde çeşitli boyutlarda 18 dikilitaş bulunmaktadır. Dikilitaşların yüzeylerine başta leopar olmak üzere, tilki ve varan gibi çeşitli hayvan betimleri işlenmiştir. Mekânın ortasında ise yükseklikleri 6 metreyi bulan iki büyük dikilitaş yerleştirilmiştir. Merkezi dikilitaşların duvar ve seki içine yerleştirilenlerden daha yüksek olması yapının basık da olsa konik bir çatı ile örtüldüğüne işaret etmektedir. Yapı duvarı boyunca devam eden iki basamaklı seki dönemin standart özellikleri arasındadır. Sekiler yapının batı yarısında ana kayaya oyulu, diğer yarısında ise büyük yassı taşlar veya yatay yerleştirilen devşirme dikilitaşlar kullanılarak yapılmışlardır. Sekilerde yatık kullanılan dikilitaşlardan bazılarının ön yüzünde leopar tasvirleri bulunmaktadır. Yapının kuzey tarafında, üzerinde leopar postunu andıran bezemeleri olan yatık bir dikilitaşın olduğu seki ile üst basamağı, bir oturma yeri ya da sunak şeklinde düzenlenmiştir. Seki üzerinde taş tabaklar ve taş kaplar ile özgün konumunda bir kompozit heykel açığa çıkarılmıştır. Yapının zemininde açıldıktan sonra tekrar kapatıldığı anlaşılan çukurlar bulunmaktadır. Ayrıca iki yerde ana kayaya kazılmış küçük havuzlar vardır ve bunlardan bir tanesi, ileride değineceğimiz, bitişikteki AB Yapısı ile ilişkilidir.

AD Yapısı bölgedeki çağdaşı diğer örneklerde olduğu gibi işlevi tamamlandıktan sonra içi doldurularak bilinçli bir şekilde “gömülmüştür”. Bu uygulama öncesinde binanın tahrip edildiği ve içerisine çok sayıda hayvan, insan ve kompozit heykel parçalarının bırakıldığı anlaşılmaktadır. Heykellerin özellikle yapının karşılıklı iki tarafında (kuzey ve güney duvarları), merkezdeki iki dikilitaşın arasındaki açıklıktan birbirini görebilecek şekilde bırakılmış olmaları dikkat çekicidir.

Heykeller arasında sırtında leopar taşıyan insan, oturur vaziyette ve elleri göbük altında toplanmış insan heykelleri gibi oldukça sofistike örnekler bulunmaktadır.

Merkezdeki bu yapının bitişğinde bulunan AB Yapısı, yaklaşık 8x6 metre boyutlarında oval planlıdır. Yapı ana kayanın içerisinde ortalama 3 metre kadar derinleşmektedir. Bu yapıyı tanımlayan en belirgin özellik uzun duvarın ortasında, yine ana kayadan şekillendirilmiş bir insan başıdır. Başın olasılıkla boyun kısmı ve geri kalanı bir yılanın gövdesi gibi şekillendirilmiştir. Çenesinin altındaki üçgen biçimli kabartma olasılıkla sakalı, başka

“
Mekânın ortasında yükseklikleri altı metreyi bulan iki büyük dikilitaş yerleştirilmiştir. Merkezi dikilitaşların duvar ve seki içine yerleştirilenlerden daha yüksek olması yapının basık da olsa konik bir çatı ile örtüldüğüne işaret etmektedir.
”

bir ifade ile erkek bir bireyi temsil etmektedir. Yapının doğu duvarının yüksek bir kesimine yapılmış olan başın karşısında, mekân içine sıralanan fallus şeklinde on adet dikme bulunmaktadır. Bu dikmeler yine ana kayadan oyulmuştur, dolayısıyla yerleri bina tasarlanırken belirlenmiştir. Yapının güney ucunda AD Yapısına bağlanan bir merdiven bulunmaktadır. Merdivenin basamak eğimleri yapıya bitişindeki merkezi binadan girildiğini, kuzey uçtaki basamakların eğimi ise çıkıldığına işaret etmektedir. Bu yapının işlevi tam olarak bilinmemekle birlikte, yapıya bir geçişten girilip diğer taraftan çıkılması, yapıdan çıkan kişinin giren kişiden farklılaşmasını sağlayan bir süreçten geçtiğini düşündürmektedir.

■ **Resim 2:** Karahantepe'de yuvarlak planlı yapılardan dikdörtgen yapılara geçiş sürecinin izlenebildiği yerler arasındadır. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem A ve B evrelerine tarihlenen bu yapılar MÖ 9400' ile MÖ 8200'lü yıllar arasına tarihlenir.

■ **Resim 4:** Sırtında bir leopar taşıyan heykel Karahantepe'deki özel yapılar-
dan birinin içerisinde bulundu. Leoparın canlı ve ürkütücü bir biçimde betimlen-
mesi dikkat çekiyor. Heykelin alt kısmının formu bir yere sabitlendiğini kanıtıyor.

Buranın işlevi hakkında fikir verecek diğer bir detay ise doğu tarafında bulunan yılankavi formda bir kanaldır. Bu kanala sıvı dökülmesi durumunda mekânın içine doğru aktığı ve belli bir seviyeye kadar dolduktan sonra diğer uçtaki küçük bir kanaldan yandaki AD Yapısına, buradaki büyük havuza döküldüğü anlaşılmaktadır. Fallus biçimli dikmelerin yüzeyindeki bozulmaların söz konusu tahliye kanalı ile aynı seviyede olması bu görüşü destekler niteliktedir. Kesin bir yorum yapmak güç olsa da dikkat çeken fallik sembolizm yapının, etnografik ör-

neklerden de bilinen, ergenlik geçiş ritüelleriyle ilişkili olduğunu düşündürmektedir.

Bu yapının da bir dizi ardışık işlemle bilinçli olarak gömüldüğü anlaşılmıştır. En alta, yaklaşık 40 cm kalınlığında arkeolojik malzeme içermeyen kırmızı bir toprak serilmiştir. Daha sonra dikilitaşların üst seviyesine kadar taşlı bir dolguyla doldurulmuş ve dikilitaşların yerini belli edecek şekilde üzerlerine taşlar yerleştirilerek ve doldurma işlemine binanın üst seviyesine kadar devam edilmiştir. En üstte bulunan levhasal taşlar alanın tümüyle örtülmesini sağlamıştır.

Özel yapı kompleksinin merkezindeki AD Yapısını çevreleyen ve içlerinde domestik öğeler barındıran yapılar da açığa çıkarılmıştır.

Özel yapılar ile çağdaş oldukları düşünülen bu mekanlar olasılıkla barınma amaçlı kullanılmıştır. Ancak bazılarında, günlük kullanımdan farklı niteliklere sahip buluntu grupları ve yapı içi bölümleriyle karşılaşmıştır. Bu yapıların tamamı çukur tabanlıdır. Yapılardan birinde, içeriye girişi sağlayan taş bir merdiven açığa çıkarılmıştır.

Karahantepe'deki bir sonraki evre dörtgen planlı yapılar ile temsil edilmektedir. Bu yapıların önceki evreye ait mekanların üzerine değil, bunların çeperine inşa edildiği anlaşılmaktadır. Yine çukur tabanlı olan bu yapılar, bitişik düzende inşa edilmiş ve yamaca oturtulmuşlardır. Bu yapılarda da duvar boyunca devam eden basamaklı sekiler söz konusudur. Yapıların zeminleri büyük yassı taşlar ile kaplanmıştır ve mekânın içerisinde simetrik olarak yerleştirilmiş dört dikilitaş görülür ki bazıları antropomorfik özellikler taşımaktadır. Dörtgen planlı yapıların iç tasarımları oldukça tanımlıdır; kenarlar bölmeler şeklinde düzenlenmiştir. Bu bölmelerde taş levhalar, büyük taş kaplar, duvar içerisine yerleştirilmiş niş ya da iki mekânı birbirine bağlayan pencere gibi bir çok yapısal öge bulunmaktadır.

2023 yılında kısmen açığa çıkarılan dörtgen yapılardan biri anıtsallığıyla dikkat çekmektedir. Bu evredeki yerleşme düzeni henüz tam olarak anlaşılammış olmakla birlikte bunun da merkezi bir yapı olduğu düşünülmektedir. Yuvarlak planlı yapılar evresinde olduğu gibi, burada da merkezi bir bina ve bu defa onu çevreleyen dörtgen yapılardan söz etmek mümkündür. Yapı içinde açığa çıkarılan oturur vaziyetteki insan heykeli Neolitik sanatın son yıllarda bulunan en iyi örneklerinden biridir. Erekte vaziyette bir insanı tanımlayan hey-

■ **Resim 5:** Karahantepe'de en sık rastlanan hayvan betimleri leoparlara ait. Dikilitaşların üzerinde kazıma yoluyla yapılmış örneklerin yanı sıra üç boyutlu heykel başlarına sıkça rastlanıyor.

kelin kaburga, omurga ve kürek kemikleri gibi iskelet özelliklerinin betimlenmiş olması, yaşam ve ölüm kavramsal olarak bir araya getiren bir düşüncenin yansıması gibidir. Diğer dörtgen yapılar gibi bu yapı da bilinçli olarak tahrip edilmiş ve içi doldurularak işlevi sonlandırılmıştır.

Karahantepe'de yapılan botanik analizlerinde MÖ 9. Bin yılın başlarında bozkır ve yarı-kurak bitki örtüsünün hâkim olduğunu gösteren yabancı bitki tohumları ile odun kömürleri açığa çıkarılmıştır. Ayırt edilebilen türler arasında mercimek, burçak ve diğer yabancı baklagiller ile buğday, arpa, yabancı buğdaygiller ve badem gibi bitkilerin yanı sıra menengiç bulunmaktadır. Hayvan kemiklerinin analizleri ise geniş tabanlı bir beslenme ekonomisinin yanı sıra yoğun gazel avcılığına işaret etmektedir. Bozkırın hâkim olduğu bir ortamda, yüksek kesimlerde, ormanlık ya da sulak alanlarda da avcılık yapıldığı anlaşılmaktadır.

■ **Resim 6:** Fallik sembolizminin yanı sıra diğer yapı öğeleriyle de dikkat çeken AB yapısının, etnografik örneklerden bilindiği gibi, olasılıkla ergenliğe geçiş törenleriyle ilgili olabileceği düşünülüyor.

■ **Resim 7:** Karahantepe'de 2023 yılında açığa çıkarılan dörtgen planlı bir yapının içerisinde bulunan insan ve hayvan heykelleri bu yapının olasılıkla özel amaçlarla inşa edildiğini gösteriyor. Bir sekinin üzerinde oturur halde betimlenen insan heykelinin yanında bir de kızıl akbaba heykeli bulunuyor.

Ayrıca yüksek miktarda, fare ve tilki gibi küçük memelilere ait kemikler bulunmuştur. Tavşan ve tilki türlerine ait bacak kemiklerinin yoğunluğu kürk kullanımının yüksek olduğunu göstermektedir.

Karahantepe Araştırma Projesi 2023 yılı çalışmaları, Kültür ve Turizm Bakanlığı, İstanbul Üniversitesi ve Türk Tarih Kurumu'nun yanı sıra Şanlıurfa Valiliği, Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi, Haliliye Belediyesi gibi yerel kurumlar ile Karahantepe Araştırmalarını Destekleme Derneği ve Mastership Denizcilik, Ömür Akkor ve Komili gibi kuruluş ve kişiler tarafından desteklenmiştir.

KAYNAKÇA:

Karul 2021

Buried Buildings at Pre-Pottery Neolithic Karahantepe. Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi 82: 18-31.

Karul 2022a

Karahantepe Çalışmalarına Genel Bir Bakış. Arkeoloji ve Sanat 169: 1-8

Karul, N., 2022b

Şanlıurfa Neolitik Çağ Araştırmaları Projesi: Taş Tepeler. Arkeoloji ve Sanat 169: VII-XIV.

Çakmaktepe

■ Çakmaktepe neolitik dönem yerleşiminin havadan fotoğrafı.

Çakmaktepe

Doç. Dr. Fatma ŞAHİN

Çakmaktepe, 2021 yılında Harran Ovası'nın batısında başlatılan "Şanlıurfa Merkez ve Çevresi Tarihöncesi Dönem Arkeolojik Yüzey Araştırması (ŞAYA) Projesi" çalışmalarında uydu görüntüsü analizi sonucu tarafımızdan keşfedilmiştir. Aynı yıl Şanlıurfa Neolitik Çağ Araştırmaları- Taş Tepeler Projesi kapsamında Çukurova Üniversitesi'nden aynı ekip ve Şanlıurfa Müzesi ile ortak olarak başlatılan kazı çalışmalarına 2022 yılında Japonya Tsukuba Üniversitesi de dahil olmuştur.

■ Çakmaktepe'den bir özel yapı alanı.

Konumu ve Yerleşme Özellikleri

Çakmaktepe, Şanlıurfa ilinin yaklaşık 20 km. güneybatısında Eyyübiye İlçesi, Koçören Mahallesi, Herim / Ödüllü köyü sınırlarında yer almaktadır. Fatik (Cudi) Dağları olarak adlandırılan eosen kalkerlerden oluşan platolar üzerinde, denizden yaklaşık 670 m. yükseklikte ve yaklaşık 150 m. çapında büyüklüğe sahiptir. Çakmaktepe'nin çevresinde bir kısmı önceki çalışmalarda bir kısmı ŞAYA yüzey araştırmalarında tespit edilmiş ve birbirlerine yaklaşık 2-3 km. mesafede olan Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'a tarihlendirilen bir çok yerleşme yer almaktadır. Çakmaktepe'nin de yer aldığı ve yoğun Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ yerleşimlerinin olduğu söz konusu bu bölge, elverişli iklim ve çevre koşulları ile avcı toplayıcı göçebe toplulukların yerleşikliğe geçişinde oldukça etkili görünmektedir.

Kazı Çalışmaları

2021 yılında keşfedildikten hemen sonra kazılarına başlanan Çakmaktepe'de yapılan çalışmalarda ana kayaya oyularak muntazam şekilde yapılmış yuvarlak planlı, çukur tabanlı tek odalı konutlar (ev) ve özel/kamu yapıları tespit edilmiştir. Çapları 3-5 m. arasında değişen konut yapılarda ana kaya taban olarak kullanılmıştır. Ana kayanın eğimli olduğu alanlarda ise çakıllı taban uygu-

laması yapılarak terrazzo tabanların ilk denemeleri uygulanmıştır. Çukur tabanlı barınakların içlerinden ele geçen veriler insanlık tarihindeki en büyük yeniliklerden biri olan avcılık ve toplayıcılıktan gıda üretimine geçişi anlamada önemli bilgiler vermektedir.

Çakmaktepe'de özel/kamu yapılarından bir tanesi tam olarak açığa çıkartılmıştır. Arazinin topografyasına uygun olarak çukur barınak şeklinde ana kayaya oyularak inşa edilmiş yuvarlak planlı ve yaklaşık 16 m. çapında bir yapıdır. Bu yapının bilinçli olarak doldurulduğu anlaşılmaktadır. Yapının yakınında oldukça iyi işlenmiş sütun parçaları da ele geçmiştir. Kısmen açılan bir başka özel yapıda ise yapı dışında yakıldıktan sonra mekan içlerinde duvar diplerine bilinçli olarak yerleştirilmiş yabani sığır, koyun ve atgillere (equid) ait hayvan başları bulunmuştur. Bu tür uygulamalar bu binaların ritüel amaçlı kullanılan özel binalar olabileceğine işaret etmektedir.

Çakmaktepe kazıları sırasında ele geçen öğütme ve ezgi taşları bu dönemde doğada yabancı halde bulunan bitkilerin toplanarak öğütüldüğüne işaret etmektedir. Yerleşimde kazı sırasında ele geçen hayvan kemiklerinin ön tanımlamaları yabani halde sığır, koyun, domuz, atgiller,

■ Çakmaktepe - Yakılmış hayvan başı.

ceylan ve tavşan gibi türlerin varlığını göstermektedir. Bu hayvanların en azından bir kısmının bölgede tarafımızdan yapılan yüzey araştırmalarında yerleşimlerin yakın çevresinde saptanan hayvan tuzak alanları/avlaklardan sağlandığı düşünülmektedir. Organize bir şekilde hayvanların kontrolünün sağlandığı uzman avcılığa işaret eden söz konusu bu avlaklar bu dönemdeki toplulukların beslenmesinde ve yerleşikliğe geçişte önemli rol oynamış olmalıdır. Çakmaktepe’de ceylan avlama sahnesinin yer aldığı bir buluntu ele geçmiştir.

Çakmaktepe’de ele geçen yontma taş malzeme içinde taş kalemler, delgiler, dilgiler ve uçlar yoğun olarak yer almaktadır. Özellikle tarihleme açısından büyük önem taşıyan, daha çok Levant bölgesinden bilinen ve arkeoloji literatüründe El-Khiam olarak adlandırılan uçlar ve diğer yontma taş malzemeye istinaden Çakmaktepe yer-

■ Çakmaktepe - Av sahneli buluntu.

leşimi Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ (PPNA) başına (MÖ. 10000-9500) tarihlendirilmektedir. Bu tarihler ile Çakmaktepe bölgede yer alan Göbeklitepe, Karahantepe, Harbetsuvan, Sefertepe, Sayburç ve Ayanlar gibi diğer Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ yerleşimlerine göre yerleşiklik sürecinin daha erken bir aşamasını yansıtmaktadır.

■ Çakmaktepe - Av sahneli buluntu.

Gürcütepe

■ Gürcütepe 2023 yılında kazılan alanın genel görünümü.

Harran Ovası'nın İlk Çiftçileri Gürcütepe

Doç. Dr. Mücella ERDALKIRAN*

Gürcütepe, Harran Ovası'nın kuzeybatısında, Şanlıurfa şehir merkezinin 4 km kadar güneydoğusunda, Akçakale yolu üzerinde yer almaktadır. Yerleşim, Sırrın Çayı'nın kenarında ve aynı zamanda doğal kaynak sularının ortaya çıktığı verimli bir alanda kurulmuştur. Höyüklerin ova seviyesinden yüksekte olması 2000'li yılların başından itibaren Gürcütepe'nin yoğun bir iskana maruz kalmasına neden olmuştur. Bugün artık yerleşimlerin güneyinin Harran Ovası'nın kentleşmenin etkisi altında kaldığı görülmektedir. Diğer yandan yerleşimlerin arasından Şanlıurfa-Akçakale yolu geçirilerek arkeolojik alan tahrip edilmiştir.

* Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü.

Gürcütepe'deki ilk arkeolojik araştırmalar, 1992 yılında Atatürk Baraj Gölü'nün altındakalan ve o zamana kadar Şanlıurfa'da başka bir yerleşimden bilinmeyen Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemin en görkemli merkezlerinden olan Nevalı Çori'nin kazı ekibi tarafından gerçekleştirilmiştir. 1995 yılında Şanlıurfa Müzesi müdürü Adnan Mısır ve Heidelberg Üniversitesi'nden Prof. Dr. Harald Hauptmann tarafından, söz konusu projenin devamı niteliğinde, Gürcütepe ve Göbeklitepe'deki araştırma ve kazıları içeren "Urfa Projesi"ne başlanmıştır. Türk-Alman çalışma grubu aynı yılın sonbaharında Gürcütepe'deki ilk araştırmaları ve kazıları gerçekleştirme imkânı bulmuştur. Aralarında Klaus Schmidt gibi deneyimli bilim insanlarının olduğu ekip, 1995-1999 yılları arasında Gürcütepe'de arkeolojik araştırmalarını sürdürmüşlerdir.

Türk-Alman araştırma ekibi, doğu-batı doğrultusunda 1200 metrelik bir alanda, dördü höyük diğer dördü düz sekiz yerleşim belirlemiş ve bunlar doğudan batıya doğru Roman rakamlarıyla (I-VIII) numaralandırmıştır. Gürcütepe'deki ilk arkeolojik çalışmalar, üzerinde su deposu bulunan, yeraltı kaynağından ve dereden alınan suyu şehir merkezine gönderen boru hatlarının ve kültürel depozitin izlendiği su hendeklerinin bulunduğu II numaralı höyükte başlamıştır. Aynı tepeye Hellenistik / Roma Dönemi'nde alt tabakadaki taş temelli yapıların içine mezarlar yapılmıştır. Bunun altında iki tabaka halinde taş temelli, dökme kerpiç duvarları olan dikdörtgen yapılar kısmen açığa çıkarılmıştır. Gürcütepe I ve III'te daha sınırlı alanlarda kazılar gerçekleştirilerek höyüklerin kültürel dolgusu ve tabakalanması tespit edilmiştir.

■ Gürcütepe 2. tabaka mimarisi.

■ Gürcütepe kazı alanından bir görünüm.

Bazıları Şanlıurfa Müzesi'nde sergilenen ilk dönem kazılarının buluntuları arasında çakmaktaşı ve obsidyen yontma taş aletler, yerinde tespit edilmiş olasılıkla ahşap bir orağa yerleştirilmiş bitümlü çakmaktaşı bıçaklar ve Palmyra tipi ok uçları, kadın figürinlerine ait parçalar, çeşitli taşlardan yapılmış kaplar, havan ve havan elleri gibi eserler yer almaktadır. Mimariden ve buluntulardan yola çıkılarak yapılan tarihlenmeye göre ilk tabaka, Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ mimarisinin gelişimini en iyi veren yerleşimlerden biri olan Diyarbakır'daki Çayö-nü'nün "Geniş Odalı Yapılar Evresi" ile ikinci tabaka ise "Hücre Planlı Yapılar Evresi" ile çağdaş olduğu önerilmiştir, dolayısıyla MÖ 9000 yıllarına tarihlenmektedir.

Söz konusu çalışmalarda, Karbon 14 tarihlendirmesi olmamakla birlikte, Gürcütepe'de ilk iskanın Son Çanak Çömleksiz Neolitik B Dönemi'nde olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca Geç Neolitik, Halaf, Son Kalkolitik, Helenistik / Roma Orta Çağ tabakaları belirlenmiştir. Bununla birlikte en yoğun iskân ise Son Çanak Çömleksiz Neolitik B Dönemi'nde gerçekleştiği görülmektedir.

Gürcütepe'de ikinci dönem kazıları, "Şanlıurfa Neolitik Dönem Araştırma Projesi" kapsamında Şanlıurfa Müzesi, Ege Üniversitesi ve Pergamon Müzesi iş birliğiyle 2021 yılında başlamıştır. Harran Ovası'nda Çanak

■ Gürcütepe çakmaktaşı ok uçları.

Çömleksiz Neolitik B Evresi'nde sadece höyüklerinin dokuz hektarlık boyuta ulaşmasıyla dikkat çeken Gürcütepe'deki araştırma ve kazılara yeniden başlanmasının çeşitli amaçları bulunmaktadır, bunlardan bazıları şu şekilde sıralanabilir;

- Şanlıurfa'yı çevreleyen kireç taşı tepelerdeki yerleşimleri terk eden grupların ovaya inerek Gürcütepe'yi kurup kurmadığı,
- Kültürel dolgunun daha geniş alanlarda açılarak tabakalanmanın belirlenmesi ve yerleşimin ilk ne zaman kurulduğunun saptanması,
- Hayvan ve bitki evcilleştirilmesinin aşamalarının belirlenmesi, bunların yerleşimde mi evcilleştirildiği yoksa yerleşim dışından evcillerinin mi getirildiği,
- Harran Ovası'nda Gürcütepe'nin kurulduğu ve iskân edildiği süre içerisindeki doğal çevre koşullarının tespit edilmesi,

■ Gürcütepe III ve çevresi.

- Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemin neden ve nasıl sona erdiğinin yapılacak disiplinler arası çalışmalarla cevaplanması,

- Gürcütepe'nin bölgedeki ve bölgeler arasındaki yeri ve önemini çeşitli kültürel malzeme ve analizler aracılığıyla ortaya koymak.

Son 20 yılda Gürcütepe höyüklerinin üzeri tamamen modern yerleşimle kaplanırken en batıdaki III. tepenin doğusu ve kısmen tepesi yoğun bir iskana, batısı ise Şanlıurfa-Akçakale yolunun kenarında yer alan çeşitli işletmelerle büyük oranda tahribata sahne olmuştur. Bu iki alan arasında kalan ve tarla olarak kullanılan tek arazi arkeolojik kazı ve araştırmalar için seçilmiştir. Bu bağlamda, höyüğün zirvesine gelen 10x10 m'lik altı açmada çalışılmıştır. Yerleşimin üzerinde uzun süredir gerçekleşen yoğun tarım ve insan faaliyetleri arkeolojik dolguyu olumsuz etkilemiş, nitekim üst tabakadaki mimari önemli oranda tahrip edilmiştir.

Gürcütepe III'te üç sezondur sürdürülen kazılarda daha önce de tespit edildiği gibi iki tabaka belirlenmiş ve bazı soruların cevaplarını aradığımız üst tabaka daha geniş alanda açılmıştır. En üstteki Geniş Odalı Yapılar Evresine dair en azından altı evreli 1. Tabaka gün ışığına çıkarılmıştır. Bu tabakada genellikle tek taş sırasından oluşan temellere sahip konut izlerine rastlanmıştır. Bunlardan en iyi korunmuş yapı, çağdaşı diğer yerleşimlerdeki örnekleri dikkate alındığında, yaklaşık 4x8 m boyutunda ve tek odalı olmalıdır, ancak bazı yapılar ince bir duvarla bölümlenmiş olabilir. Yapıların iç donanımıyla ilgili yeterince bilgi olmamakla birlikte iki yapıda etrafi taşlarla çevrelenmiş ocak tespit edilmiştir.

■ Gürcütepe yeşim taşı boncuk.

■ Gürcütepe taş baltalar

Diğer yandan ilgi çekici başka bir uygulama, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemin başından itibaren görülen ve sonrasında Çanak Çömlekli Neolitik Dönem’de de devam eden, yapıların evreler boyunca üst üste aynı yere

inşa edilmesidir. Yapıların dışında insanların günlük işlerini ve üretim faaliyetlerini sürdürdükleri açık alanlar yer almaktadır.

■ Gürcütepe alabaster çanak.

Bu açık alanlarda binaların hemen dışında, bazen bir çukuruyla birlikte içinde bol miktarda hayvan kemiğinin olduğu çöplük alan ve ocak bulunmaktadır. Özellikle kuzeydeki açmalarda meydana çıkarıldığı gibi, açık alan içinde çok sayıda pişirme çukurunun olduğu bir pişirme alanı olarak kullanılmıştır. Toprağa açılan çukurun içi çamurla düzeltilmiş, sonrasında çukurda ağaç dalları gibi malzeme yakıldıktan sonra üzerine taşlar yerleştirilmiş ve ısınan taşlar üzerinde et pişirilmiştir. Bir anlamda ızgara yapılan etlerin kemiklerine bazı pişirme çukurlarında rastlanmıştır. Ayrıca çukurların etrafında küle ve yanmış toprağa rastlanmıştır.

Söz konusu alan aynı zamanda Gürcütepe sakinlerinin açık hava atölyeleridir, nitekim burada taş baltalar, atıklarıyla birlikte kireç taşından tamamlanmış ya da yarım bırakılmış insan figürinleri, falluslar, bazıları bitirilmemiş farklı ham maddelerden boncuklar, çeşitli işlerde kullanılmış yongalanmış diskler, bazıları kırmızı aşı boyalı taş paletler, taş kaplar ve parçaları, mermer bilezik parçaları, delikli taş ağırlıklar, en dikkat çekicileri

■ Gürcütepe J8 Açması 1. Tabaka

büyük ok uçları olan yontma taş aletler, ezgi ve havan eli gibi sürtme taş aletler, kemik bızlar ve kil hayvan figürinleri gibi çok sayıda eser bulunmuştur. Ayrıca bu tabakada ele geçen Orta Anadolu tipindeki kireç taşı iki kadın figürini bölgeler arası ilişkileri göstermesi açısından önemlidir.

Diğer yandan hayvan kemikleri üzerinde gerçekleştirilen çalışmalar, Gürcütepe III'ün 1.Tabakası'nda evcil hayvanlar arasında koyun daha fazla olmak üzere küçükbaşlar çoğunluğu oluşturmaktadır. En fazla tüketilen memeliler arasında ikinci sırada domuz ve üçüncü sırada sığır yer almaktadır. Avlanan yabani hayvanlar arasında az sayıda Acem ceylanı, kızıl tilki ve ala geyik bulunmaktadır.

■ Gürcütepe figürinler.

2.Tabaka, şimdilik sadece en güneydeki açmada belirlenmiş olup kazısı kısmen bu yıl gerçekleştirilmiştir. Bu alanda, dökme kerpiç duvarlı, içinde pişirme çukurlarının ve bir ocağın bulunduğu üç odalı bir yapı kazılmıştır.

Binanın doğusundaki patikada küllü bir dolgu ve en kuzeyde bir ocak yer almaktadır. Bunun doğusunda henüz sadece batı duvarı tespit edilen uzun büyük bir yapıya rastlanılmış ve kısmen kazılmıştır. Bu tabakadan kireç taşından kadın figürini, farklı taşlardan yapılmış boncuklar, ok uçları ve çeşitli yontma taş aletler, taş kaplar ve parçaları, havan elleri gibi sürtme taş aletler bulunmuştur. 2. Tabaka olasılıkla ilk dönem kazılarında Gürcütepe II’de ortaya çıkarılmış “Hücre Planlı Yapılar Evresi” ile çağdaştır.

Gürcütepe III’te yürütülen güncel kazı ve araştırmalar, 1990’ların ikinci yarısında Gürcütepe II’de belirlenen tabakalanmayla benzer olduğunu göstermiştir. Diğer yandan özellikle ilk tabaka daha geniş alanda açılarak yerleşimin organizasyonu ve dokusu ortaya çıkarılmıştır. Gürcütepe sakinlerinin günlük yaşamlarını nasıl sürdürdüklerine ilişkin daha fazla veri elde edilmiştir. Tarihleme için Gürcütepe III’ten alınan Karbon 14 örneklerinin analiz sonuçları henüz gelmemekle birlikte yerleşimin MÖ 7200’lü yıllarda iklimsel değişimin sonucunda terk edildiği düşünülmektedir.

MÖ 8. bin yılda Sırrın Çayı’nın kenarına kurulan Gürcütepe, o döneme kadar Şanlıurfa’daki kireçtaşı tepelere konumlanmış yerleşim modelinden vazgeçilerek ovaya inildiğini, farklı bir yerleşim ve ekonomik modele geçildiğini göstermektedir. Ayrıca bölgede bulunmayan obsidyen, doğal bakır ve serpantin gibi farklı ham maddeler, bu dönem insanının geniş bir bölgeyle ilişki kur-

■ Gürcütepe kazılan açmaların hava fotoğrafı.

duğunu kanıtlamaktadır. Ok uçlarının ve hayvan kemiklerinin işaret ettiği gibi avcılık devam etmekle birlikte, artık koyun, keçi, domuz ve olasılıkla sığır evcilleştirilmiştir. Diğer yandan bazı bitkilerin tarımı yapılmaktadır. Dolayısıyla Gürcütepe ile birlikte su açısından zengin ve verimli Harran Ovası’nın toprakları, ilk defa iskân edilerek, üreten bir topluluğa ev sahipliği yapmaya başlamıştır.

■ Gürcütepe’den Şanlıurfa merkezinin görünümü.

Sayburç

■ Sayburç neolitik yerleşimi kazı alanı.

Sayburç

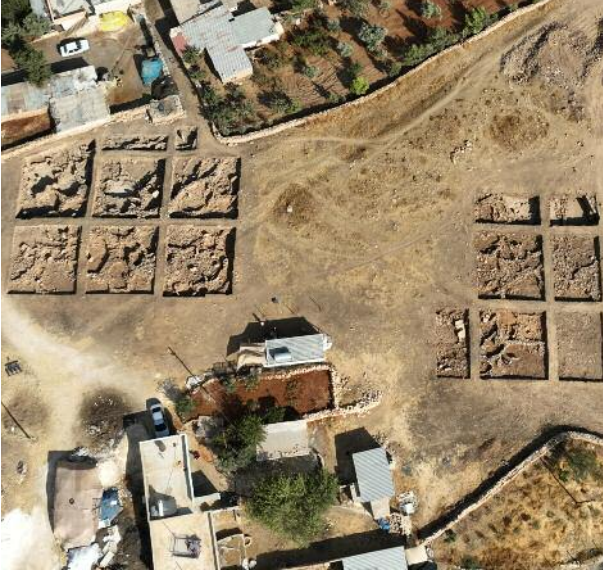
Yerleşmesinde Neolitik Dönem Araştırmaları

Doç. Dr. Eylem ÖZDOĞAN

Toros Dağları'ndan Mezopotamya düzlüklerine geçiş niteliğinde olan Şanlıurfa Platosu üzerinde yer alan Sayburç, aynı isimli köyün altındadır. Buraya ilk 10 bin 500 yıl önce Neolitik dönemde yerleşilmiş, ardından Roma döneminde iskân görmüş, uzun bir aradan sonra 1950'li yıllarda ise Yoğunburç köyünün bir uzantısı olarak alana yeniden yerleşilmiştir. Yerleşme Şanlıurfa kent merkezinin 20 km kadar güneydoğusunda, Gaziantep yolu üzerinde yer almaktadır. Alandaki uzun süreli iskân yerleşmeyi Taş Tepeler projesi kapsamındaki diğer yerlerden tümüyle ayırmaktadır. Neolitik ve Roma kalıntılarının yanı sıra köyde devam eden geleneksel yaşam ve kazı alanıyla entegre geleneksel “Şanlıurfa köy evleri” burayı yaşayan bir höyük haline getirmektedir. Bu yönüyle Sayburç yalnızca arkeolojik bir ören yeri olarak değil, potansiyel bir “köy müzesi” olarak da Şanlıurfa kültür mirası ve geleneksel yaşamın belgelenmesi açısından ayrıcalıklı bir yere sahiptir.

Sayburç'taki Neolitik yerleşme biri kuzeyde görece yüksek, diğeri güneyde daha alçak iki kireçtaşı tepenin üzerinde yer almaktadır. Daha batıda ayrık duran üçüncü bir kireçtaşı tepe daha söz konusudur. Ancak burada henüz neolitik kalıntılara rastlanmamıştır.

■ Resim 1

Yerleşme ilk olarak Neolitik dönemin başlarında iskân edilmiştir. Kuzeydeki yerleşmenin üzerine daha sonra bir Roma iskânı gerçekleşmiş ve küçük bir höyük konisi oluşmuştur. Kuzeyde Roma'nın yanı sıra modern

yapılaşmanın yoğunluğu, buradaki Neolitik yerleşmenin sınırlarını görmemizi engellemektedir. Ayrıca kireçtaşı kaya yüzeyinin hareketli oluşu arkeolojik dolgunun ayırt edilmesini güçleştirmektedir. Kuzeydekinin 60-70 m kadar güneyinde, modern yapılaşma seyrek olduğu için dolgusu daha rahat ayırt edilen, ancak etekleri köy yapılarıyla çevrelenmiş olduğu için sınırları tam olarak anlaşılamayan ikinci yerleşme vardır (Resim 1). Burası yakın zaman öncesine kadar bir mezarlık olarak kullanılmıştır.

Neolitik Dönem

Kuzeydeki yerleşme ana kayaya açılan çukur tabanlı bir yapı ile bilinmektedir. Kireçtaşı ana kayanın içine oyularak inşa edilen yapı 11-14 m çapında ve dairesel planlıdır. Duvar boyunca uzanan bir seki ve bu sekinin bitiminde doğrudan ana kaya yüzeyine oturan duvarları vardır. Seki üzerinde düzensiz aralıklarla yerleştirilen sığ dikili taş yuvarları ile dörtgen biçimli düzeltilmiş yüzeyler ve oyuklar, duvar boyunca uzanan sekinin görece küçük dikili taşlarla bölümlendiğini işaret etmektedir. Kuzeyde sekinin mekân içine bakan yüzüne kabartmalar işlenmiştir. Yaklaşık olarak 80x370 m boyutlarında bir alan içinde düzenlenen kabartmalar yan yana sıralı uzun bir sahne oluşturmaktadır (Resim 2 ve 3).

■ Resim 2 (Foto: Bekir Kosker)

■ Resim 3

İki insan, iki leopar ve bir boğa figürü vardır. Buradaki figürlere tek tek bakıldığında birçok ayrıntı dikkati çeker, ancak tekil değil, bir sahne bütünlüğü oluşturacak şekilde yapılmış olmaları kabartmaları diğerlerinden ayırmaktadır.

Bu yapının hemen doğusunda, yaklaşık 4-5 m çapında, yuvarlak bir başka yapı daha bulunmaktadır. Doğrudan ana kaya üzerine inşa edilen bu yapının yalnızca batı yarısı koruna gelmiş geri kalanı ise yamaç eğimi nedeniyle tahrip olmuştur. Diğerinden farklı olarak sığ bir taban düzlemi bulunan bu yapının içinde, duvara hafifçe açılıp yapan alçak bir seki bulunmaktadır.

Yamaç eğimi nedeniyle dolgunun doğuda 20 cm ye kadar alçaldığı kesimde ise Roma döneminde açılan taş ocakları mevcuttur. Roma yerleşmesi buradaki Neolitik kalıntıların kuzeydoğusunda olmasına karşın, eteklerin, taş ocağı ve depo gözleri gibi çeşitli birimlerle çevrelenmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Güney yerleşimde bir kaya yükseltisinin üzerine kurulmuştur. Açılan alanın tümünde birbirine eklenerek inşa edilen bitişik düzenli yapılar bulunmuştur (Resim 4). Duvarlar tümüyle taş ile örülmüş, payanda ve niş gibi uygulamalar sıklıkla kullanılmıştır.

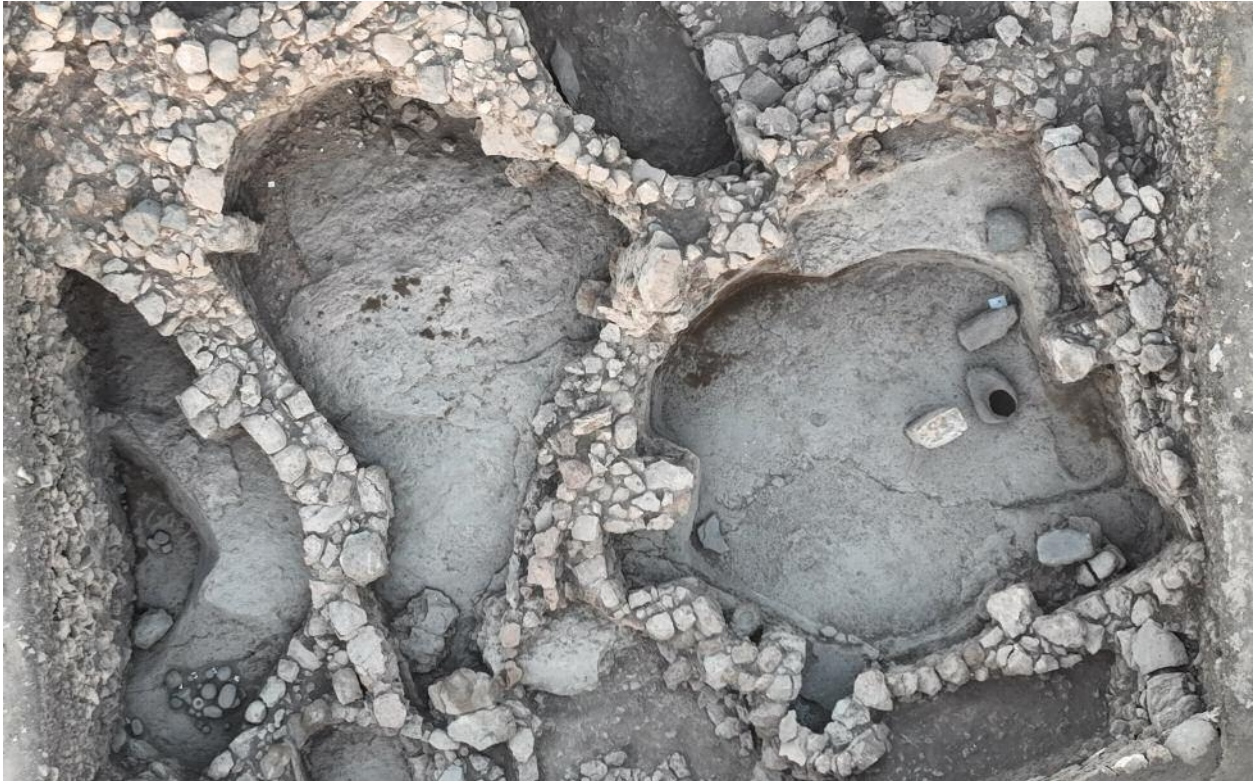

■ Resim 4

Yapılardan bazılarında, kimi insan biçiminde şekillendirilmiş T biçimli dikilitaşlar bulunmaktadır.

Güney yerleşmedeki yapılar ortalama 15-20 m2 arasındadır (Resim 5). Daha küçük bazı mekanlar da söz konusudur. Köşe sisteminin ve hemzemin yapıların yaygın olarak kullanılmaya başlandığı bir dönemde inşa edilmiş olmasına karşın, Sayburç yapılarının bir kısmının

kayaya oyulmak suretiyle çukur tabanlı yapılmaya devam edildiği, ayrıca tüm yapılarda köşeler kadar yuvarlak ya da oval geçişlerin de sıklıkla tercih edildiği anlaşılmaktadır. Yapılar birbirine eklenerek ve ana kaya yüzeyini takip ederek geliştikleri için de standart bir plan yerine organik gelişen bir yerleşme dokusu içinde, yuvarlak, oval, dörtgenimsi ve apsisli bir plana sahiptir (Resim 6 ve 7).

■ Resim 5

■ Resim 6

Duvarlarda payandalar ve nişler oldukça karakteristiktir. Bunun yanı sıra açılmış olan tüm yapıların içinde ana kayadan oyularak şekillendirilen sekiler mevcuttur. Tamamı açılan bir yapıda ayrıca bir ocağa da rastlanmıştır. Yeni açılan bir kaç yapıdan anlaşıldığı kadarıyla bir çoğu konut olarak kullanılmıştır. Buluntu topluluğu da mekanların konut olarak kullanıldığı görüşünü desteklemekte, besin hazırlamada kullanılan öğütücü aletler en sık rastlanan buluntular arasında gelmektedir (Resim 8).

Bunların yanı sıra kişisel süslenme nesnelere olan boncuklar ile bazı heykeller bulunmuştur (Resim 9 ve 11). Konut olmalarına karşın bir çoğunun içinde T biçimli, bazıları insan uzuvlarıyla bezelenmiş dikilitaşlar bulunmaktadır. Bu yapıların arasında içerisindeki T biçimli dikilitaşların yoğunluğu, bazı dikilitaşların boyutları ve çift kademeli sekileri ile konut yapılarından ayrılan ve özel amaçlarla kullanılmış olduğu düşünülen bazı yapılar da tespit edilmiştir (Resim 12).

■ Resim 7

■ Resim 8

Değerlendirme

Sayburç, bir özel yapının içinde bulunan ve bütünlüğü bir sahne oluşturan kabartmalarıyla dikkati çeken bir yerdir. Buradaki kabartmalar erken Neolitik toplumların kolektif hafızalarının bir ürünüdür ve günümüze kadar ulaşan mesajları vardır. Özel bir yapı içinde yer alan Sayburç Kabartmaları da onları resmeden topluluğun hafızasında, tekrar edilen, belki gelecek kuşaklara aktarılmak istenen hikayelerin, kozmosun bir parçası, dönemin varoluş ideolojisinin yansıması olmalıdır.

Sayburç, dönem insanının çok fazla bilinmeyen gündelik yaşamı hakkında ayrıntılı bilgi veren bir yerdir. Özellikle mimari ve mekân kullanımına ilişkin birçok gelişmeyi burada takip etmek mümkündür. İnsanın yerleşik yaşama geçiş sürecinde, ilk inşa edilen yapılar yuvarlak planlıdır. Daha sonra özellikle iç mekanların bölümlenmesi sırasında köşeli duvar yapımı bulunmuş ve zaman içinde yuvarlağa oranla daha avantajlı olan dörtgen plana geçilmiştir. Sayburç, Şanlıurfa Platosundaki ilk yerleşmelerde yuvarlak plandan dörtgene nasıl geçildiğini yansıtan bir yer olarak teknolojik buluşların

■ Resim 9

■ Resim 10

■ Resim 11

■ Resim 12

Resim 13

yaşama nasıl adapte edildiğini iyi bir şekilde örneklemektedir. MÖ 9. Bin yılın ortalarına tarihlenen yerleşmede olasılıkla duvarların mukavemetini artıran payandaların ve nişlerin yoğun kullanımı, mekânın işlevsel ve kavramsal dönüşümündeki bütüncüllüğe de vurgu yapmaktadır. Önceleri sadece barınak olarak kullanılan, yapılar zamanla besin hazırlama ve depolama gibi yeni işlevlerde kazanarak konuta dönüşmüştür.

Kültürel Miras Projesi: Yaşayan Höyük ve Köy Müzesi

Resim 14

Sayburç, arada kesintiler olmakla birlikte 10 bin 500 yıldır devam eden bir iskana sahne olmuştur. Dolayısıyla höyükleşme halen devam etmektedir. Bu çok sık karşılaşılan bir durum değildir. 2021 yılından bu yana yapılmakta olan arkeolojik kazılarla, araştırma ekibi ve çalışmalar da bu sürece eklenmiştir. Arkeolojik araştırmaların kapsamı ve devamlılığı açısından köydeki yaşıntının kesintiye uğramaması büyük önem taşımaktadır.

Köyde bugün pek çok yerde yitip gittiğini gördüğümüz geleneksel doku, lokal olarak halen yaşamaya devam etmektedir (Resim 13 ve 14). Bazı yerlerde tek yapılar, bazı yerlerde ise bir açık alanla birlikte belli bir yapı kümesi korunabilmiştir. Kuzeydeki kazılar geleneksel köy dokusunun çevrelediği alanda sürdürülmektedir.

Resim 15

Kazı alanının bulunduğu yerdeki köy yapıları artık farklı amaçlarla kullanıldığı ya da hiçkullanılmadığı için yıkıma terk edilmiştir. Bu alanda bir de “Köy Odası” bulunmaktadır (Resim 15 ve 16). Oda türünün en iyi ve güzel örnekleri arasındadır.

Yerleşme kente olan yakınlığı, arkeolojik kalıntıların dönemin yaşamını bütüncül olarak yansıtmaması ve Roma ile devam eden sürekliliği burayı bir açık hava müzesine dönüştürmek için ideal bir yer olarak konumlandırmaktadır. Bununla birlikte Şanlıurfa’da geleneksel köy yaşantısına dair çalışmaların eksik oluşu, geleneksel değerlerin ve maddi unsurların hızla yok olma sürecinde olması, arkeolojik kalıntılarla geleneksel yaşamı yansıtan alanların iç içe geçmiş hali buradaki açık hava müze düzenlenmesinin bir köy müzesini de kapsayacak şekilde planlanmasını sağlamıştır.

Resim 16

Sefertepe

■ Sefertepe neolitik yerleşimi kazı alanı.

Taş Tepeler Projesi: Viranşehir İlçesi Sefertepe Kazıları 2021-2023

Sefertepe

Doç. Dr. Emre GÜLDOĞAN*

Sefertepe Şanlıurfa ili, Viranşehir ilçesi, Eskikale köyünde yer alan ve Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem olarak tanımladığımız evreye tarihlenen arkeolojik bir sit alanıdır. Hem bölgedeki Neolitik dönem yerleşimleri ile benzerlikler taşıyan hem de kendine özgü özellikleri olan Sefertepe’de kazı çalışmaları T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın başlattığı Şanlıurfa İli Neolitik Çağ Araştırmaları (Taş Tepeler) Projesi kapsamında 2021 yılında Şanlıurfa Müzesi başkanlığında, İstanbul Üniversitesi Arkeoloji Bölümü, Tarihöncesi Arkeolojisi Anabilim Dalı öğretim üyelerinden Doç. Dr. Emre Güldoğan’ın bilimsel danışmanlığında başlamıştır. 2023 yılı itibariyle kazı çalışmalarının 3. sezonu tamamlanmıştır.

* İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Tarihöncesi Arkeolojisi Anabilim Dalı öğretim üyesi. emrguld@yahoo.com

■ Sefertepe hava fotoğrafı.

Şanlıurfa'da 1995 yılında başlayan Göbeklitepe kazısı ile Neolitik döneme dair yeni bilgiler elde edilmiş ve beraberinde de başta mimari olmak üzere ortaya çıkan alışıla gelmiş dışındaki öğeler gerek bilim dünyasını gerekse toplumu oldukça heyecanlandırmıştır. Yerleşik yaşama geçen insan toplulukları kendilerine kalıcı konutlar inşa etmiş, sonrasında hayvan evcilleştirmeye ve bitkileri kültüre almaya başlamıştır. Neolitik dönemin erken evresi olan Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem A (PPNB) ile yuvarlak planlı yapılar inşa edilmiştir. Dönemin ilerleyen zamanlarında yani Çanak Çömleksiz Neo-

litik Dönem B (PPNB) evresinde ise mimaride yaşanan değişimler göze çarpmakta olup yuvarlak plan yapıların yerini dörtgen planlı yapılar aldığı görülmektedir. Sefertepe kazısında şu ana kadar çalışılan alanlar PPNB evresine yaklaşık olarak M.Ö. 9000-8500 arasına tarihlenmektedir.

Sefertepe'de dörtgen planlı, yaklaşık 8-10 sıra duvardan oluşan -ki bu duvarlar oldukça iyi bir işçilik sergilemektedir- birbirlerine eklenmiş yapılardan oluşan bir mimari plan gösteren yapı kompleksi görülmektedir.

■ Sefertepe’de bulunan dikilitaş örnekleri.

Bu yapıların bazılarında, çağdaş yerleşimlerde de görülen, T biçimli ve düz dörtgen formda dikilitaşlar ortaya çıkarılmıştır. T biçimli dikilitaşlar bezemeli ve bezemesiz olup, bezemeli olanların üstünde çeşitli geometrik formlarda desenlerin kazıma ve kabartma tekniği ile yapıldığı görülmektedir. Şu ana kadarki veriler ışığında Sefertepe’ye özgü diyebileceğimiz bir noktayı yerleşimde dörtgen planlı bir mekan içerisinde yer alan, paye ya da platform olarak isimlendirilen ve alandaki diğer dikilitaşlardan farklı olan bir örnek oluşturmaktadır. Bu dikilitaş, yapım geleneği olarak Dicle Havzası’nda bulunan Neolitik dönem yerleşimlerinden aşına olduğumuz dörtgen formda kireç taşı blokların üst üste konması suretiyle yapılan bir örnektir. Bilindiği üzere bu form Fırat Havzası yerleşimlerinde görülmemektedir. Dicle Havzası’nda yer alan örnekler bakıldığında ise bu formdaki dikilitaşlar üzerinde herhangi bir bezemeye rastlanma-

maktadır. Sefertepe’de bulunan payeyi oluşturan taş bloklardan birinin kuzeye bakan yüzünde Göbeklitepe ve Karahantepe’den bildiğimiz dirsekten bükülmüş formda insan kolu ile devamında el ve parmaklardan oluşan motifin işlendiği görülmektedir. Yani Dicle Havzası’na has bir mimari öge üzerinde Fırat Havzası’ndan bildiğimiz motiflerin yapılması ile iki bölgenin geleneğini yansıtan karma bir örnek karşımıza çıkmaktadır. Şimdiye kadar gerçekleştirilen araştırmalarda toplam 14 adet dikilitaş açığa çıkarılmıştır.

Sefertepe buluntularına baktığımızda yontmataş, sürtmetaş ve kemik alet endüstrilerine ait örnekler dışında küçük buluntu grubu olarak tanımladığımız ve içerisinde boncuk, halka parçası ve çeşitli formlarda sembolik öğeler olduğunu söylemek mümkündür.

Yontmataş örnekler arasında dönemin geleneğini yansıtan tipik PPNB evresi aletler (kazıyıcılar, uçlar, dilgiler, orak bıçakları gibi) görülmektedir. Bu örneklerin çoğu Fırat Havzası yerleşimlerinde ortaya çıkan aletler ile benzerlikler taşırken, Dicle Havzası’nda görülen örneklerle benzer buluntular da tespit edilmiştir. Sürtmetaş grubuna dahil olan örnekler bakıldığında ise çeşitli formlarda alt ve üst öğütme taşları, havanlar, havanelleri, ezgi taşları, el taşları, vurgu taşları, sapan taneleri, taş kaplar dikkat çekmektedir. Kemik alet endüstrisine baktığımızda ise bız ve iğne örneklerin öne çıktığını görmekteyiz.

■ Sefertepe boncuklarından bir grup.

Küçük buluntu grubu olarak tanımladığımız örnekler arasında en dikkat çeken grubu boncuk örnekleri oluşturmaktadır. Yerleşimde ciddi anlamda bir boncuk üretimi gerçekleştiği düşünülmektedir.

Tercih edilen hammadde yanı sıra boyut ve form olarak zengin bir çeşitlilik gösteren örnekler ortaya çıkarılmıştır. Bunlara hammadde açısından baktığımızda yerel ve görece yakın mesafede yer alan kaynakları (kireçtaşı, serpantin, mermer gibi) görmekle birlikte bölgede kaynağı bulunmayan örnekler de görülmektedir (yeşim taşı, aquamarine gibi). Form olarak ağırlıkla yuvarlak şekle sahip boncukların, yukarıda belirtilen neredeyse tüm hammaddelerden yapıldığı söylenebilir. Diğer bir baskın grubu ise 3 ve daha fazla delikli boncuk örnekleri oluşturmaktadır. 3 adetten 10 adete kadar deliğin açıldığı boncuk örnekleri ağırlıkla dörtgen forma sahiptir. Boncuk örnekleri arasında form olarak dikkat çeken bir diğer grubu ise yılan formunda işlenmiş boncuklar oluşturmaktadır. Bunların bazıları yılan başı bazıları ise bütünüyle bir yılan formunu göstermektedir.

Şu ana kadar tespit edilen örneklerin tamamında tercih edilen yeşim taşının bölgede ve yakın çevrede kaynağı bulunmaması yanında işlenişindeki ustalıklı birlikte değerlendirildiğinde oldukça önem taşıdığını söylemek mümkündür.

■ Sefertepe, yılan formunda boncuk örnekleri.

Sembolik öğeler arasında minyatür formda T biçimli dikilitaş örnekleri, işlenmiş kemik nesnelere, fallus formunda havaneleri, üzeri çizili taş nesnelere, yapımına başlanmış ancak tamamlanmamış heykel parçaları görülmektedir. Üzeri çizili taş nesnelere arasında dikkat çeken bir örneği her iki yüzünde toplamda 13 nokta bezeme ile doğrusal çizgilerin işlendiği kireçtaşı buluntu oluşturmaktadır.

Buna benzer olarak yüzey araştırmaları sırasında bulunan, üzerinde 15 adet nokta bezemenin işlendiği buluntu ile kazı çalışmaları sırasında tespit edilen ve sayıları 10'u bulan üzerinde doğrusal çizgilerden oluşan bezemelerin yapıldığı buluntularda ortaya çıkarılmış ve bu tarz örnekler kendi içerisinde üzeri çizili taş nesnelere buluntu grubu olarak tanımlanmıştır.

■ Sefertepe, yılan formunda boncuk örnekleri.

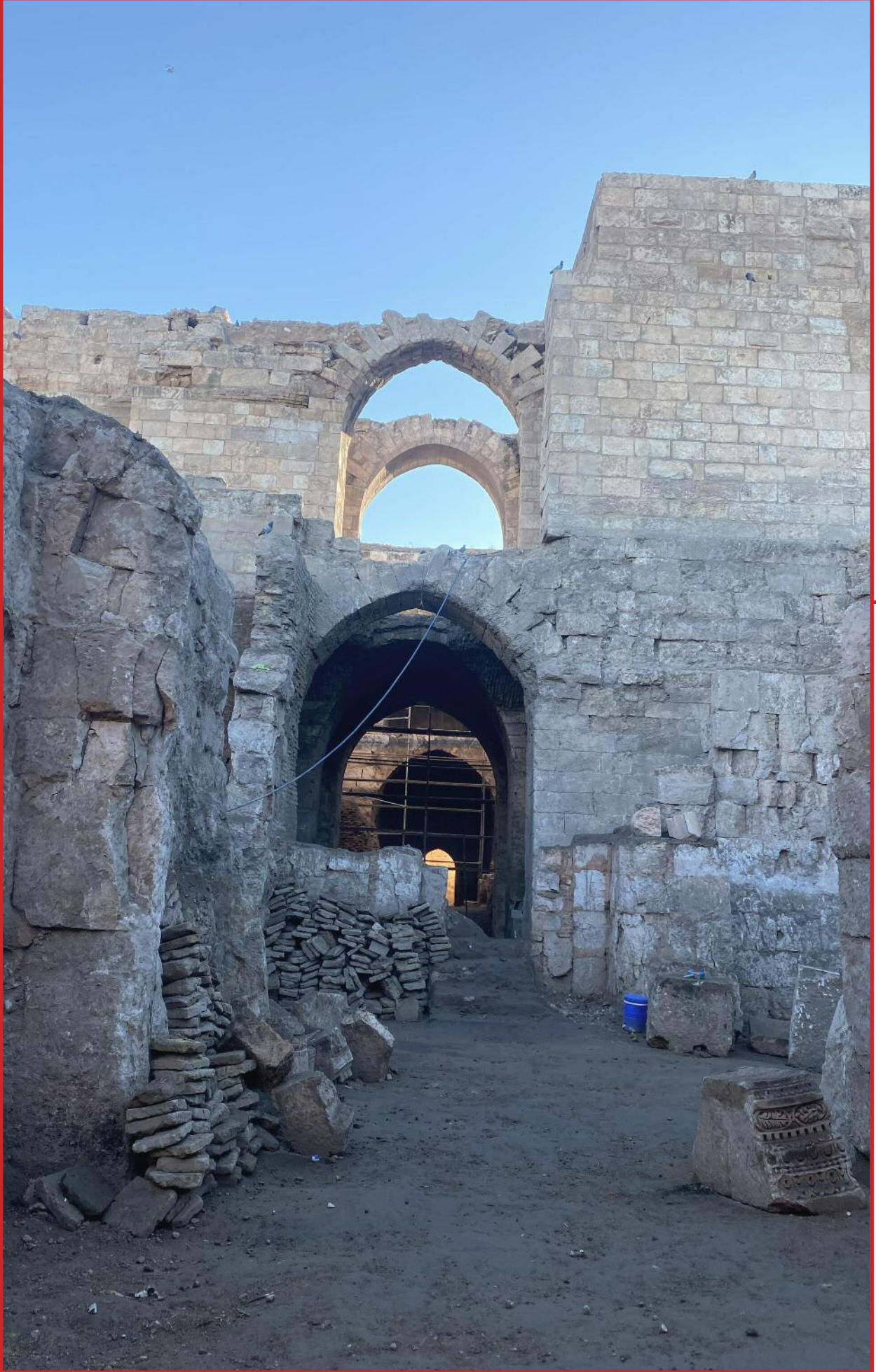
■ Sefertepe üzeri çizgili taş nesne örneği.

Doğrusal çizgiler ile bezenen bu tarz buluntuların benzerlerine Şanlıurfa ilinde bulunan Akarçay Tepe Neolitik yerleşiminde de rastlanmaktadır.

Sefertepe yerleşiminin faunal kalıntılarına bakıldığında yaklaşık 14 farklı türe ait kemik örnekleri görülmektedir. Şu ana kadar yapılan çalışmalar sonucunda tespit edilen türlerin tamamı yabani olup farklı mekanlarda farklı yoğunluklarda kemikler tespit edilmiştir.

İnsan iskeletleri bölgedeki tüm kazı çalışmalarının ilerlemesi ile karşımıza daha fazla örnekle çıkmaktadır. Ancak bunların çok büyük bir çoğunluğu birincil gömüt değildir. Bu durum Sefertepe yerleşimi için de geçerlidir. Şu ana kadar tespit edilen tüm insan iskeleti örnekleri vücudun farklı kısımlarına ait kemikler ile temsil edilmektedir. Bunlar arasında kafatası kemikleri, kol ve bacağına ait uzun kemikler, parmak kemikleri sayılabilir.

Sefertepe, Viranşehir ilçesinde gerçekleşen ilk arkeolojik kazı projesi olması nedeniyle bölgede önem taşıyan bir projedir. İlerleyen yıllarda kazı çalışmalarının ilerlemesi ile yerleşime dair önemli sonuçlar elde edileceği düşünülmektedir. Tüm bu veriler hem bölgede hem de yakın coğrafyada gerçekleşen diğer kazı çalışmaları ile değerlendirilecek ve Neolitik dönemi anlayabilmek için bilim dünyasına önemli katkılar sunacaktır.

Haran Kale/Saray - Foto: Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ

Harran

Dönüm Yılı 2023

Prof. Dr. Mehmet ÖNAL*

Ticaret, inanç ve bilimin şehri Harran Antik Kenti, Şanlıurfa ilinin 44 km. güneyinde Harran ilçesinin merkezinde yer alır. Bereketli Hilal, Mezopotamya ve el-Cezire olarak adlandırılan bölgenin merkezindeki Harran Ovası'nda kurulan Harran, Kuzey Mezopotamya-Akdeniz, Mezopotamya-Anadolu arasındaki ticari kervanların geçtiği yolların kavşak noktasıdır. Bu yollardan birine kendi adını da vermiştir; "Harran şarri (Kral Yolu)".

Belih Irmağı'nın kollarından Cullab ve Deysan nehirlerinin arasında bulunan kent, Yeni Asur Krallığı ve Emevi Devleti'nin başkenti, Diyar-ı Mudar'ın da çoğu zaman merkez şehridir. Harran, Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü'nün (UNESCO) geçici listesinde yer almaktadır.

Bakırtaş (*Kalkolitik*) Çağı'ndan Eyyubiler'e kadar, Sümer, Akkad, Assur, Hurri, Mitanni, Hitit, Geç Assur, Med, Yeni Babil, Akhamenid, Yunan, Roma, Doğu

Roma (*Bizans*), Emevi, Abbasi, Numeyri, Selçuklular, Zengiler ve Eyyubiler'in yerleşmesine sahne olan Harran, MS 1272'de İlhanlılar (Moğollar) tarafından yakılıp yıkılır ve şehrin önemli ustaları, kalan zenginlikleri Mardin'e ve diğer yerlere taşınır. Halkın kalan kısmı da Şam ve Haleb'e kaçar.

Şehir surları ve savunma hendeği, görkemli İçkale, Ulu Cami, Çarşı Hamamı, Doğu Çarşısı, Şadırvanlı Avlu, Kale Saray Hamamı, Hayat el-Harrani Türbesi, Yakup'un Kuyusu, konik kubbeli evler Harran'da ziyaretçilerin görebildikleri eserlerin bazılarıdır. Toprağın altındaki Sin Tapınağı, medreseler, saraylar, anıtsal ve sivil mimari yapılar, yollar, çeşmeler gibi birçok kültür varlığı ise halen gün ışığına çıkmayı beklemektedir.

Harran kazıları 2014 yılından beri Prof. Dr. Mehmet ÖNAL başkanlığında, Harran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji bölümü kazı ekibiyle devam etmektedir. Bu çalışmalarda İbn-i Şeddat'ın bahsettiği iki hamam, iki adet çarşı, bir parfümeri dükkanı ve umumi lavaboların yer aldığı şadırvanlı avlu meydana çıkarıldı. Kale-Saray'da da ikinci bir savunma sistemi ve Saray (Balat) Hamamı bulundu. Medrese'de ve Kale'de kazı çalışmaları devam etmektedir.

* Harran Üniversitesi Fen-Ede. Fak. Arkeoloji Böl. Harran Kazı Başkanı / monal@harran.edu.tr

■ Fotoğraf 1: Harran Ulu Cami’de depremde yıkılan kemerin kaldırılması. Nisan 2023.

2023 yılını Harran’ın dönüm noktası olarak adlandırmayı uygun gördük. Çünkü, Harran’da kazıya başladığımızdan beri her yıl gittikçe büyüyen bir hayalimiz vardı; Harran Ulu Cami ve Harran Kale/Saray’ın kazı ve restorasyon çalışmalarının tamamlanıp, ziyarete açılması, ziyaretçilerin bu tarihi eserleri gezerek görmelerinin sağlanması, bu ünik anıtsal yapıların turizmle buluşması. Ayrıca, inanç turizminde önemli bir destinasyon olarak düşündüğümüz Hz. İbrahim Evi Çevre Düzenleme Projesi de bu yıl hayata geçti.

Bu güzel gelişmeler olurken yazımıza ise bu yıl Harran’ın bulunduğu coğrafya ile birlikte derinden etkilenmediği depremdeki durumuyla başlıyoruz.

Depremde Zarar Gören Harran Kalıntıları

Ülkemizde 06.02.2023 tarihinde meydana gelen Kahramanmaraş ve Hatay merkezli 7.7, 7.6 ve 6.4 büyüklüğündeki depremlerden Harran Ören Yeri de etkilenmiştir. Etkilenen yapılar kısaca şu şekildedir.

1. Harran Ulu Cami: Söz konusu deprem Harran Ulu Cami’nin 2019-2020 yıllarındaki restorasyon çalışmasında tamamlanan kemerlerine ve minaresine zarar

vermiştir. Restorasyon çalışmasında avludan harime geçilen ana kapının sağ ve soluna ikişer kemer ilave edilmişti. Depremde sağ ve soldan birer tane olmak üzere bu kemerlerin ikisi yıkılmıştır. Yıkıntılar arasında caminin orijinal mimari parçaları da bulunmaktaydı. Bu nedenle Şanlıurfa-Kahramanmaraş Deprem Enkaz Arkeoloji Kazı Ekibimiz tarafından yıkıntıların oldukça ağır olan kesme blok taşlarının kaldırılıp uygun yere istiflenmesinde vinç de kullanıldı. Yıkıntı altındaki caminin MS 12. yüzyıla ait özgün mimarisine ait olan işlenmiş kemer parçaları, sütun tanburları, sütun başlığı ve kaidelerinden oluşan 10 adet taş eser meydana çıkarılarak korumaya alındı. Ulu Cami minaresinde restorasyon çalışmaları doğrultusunda tuğla tamamlamalar yapılmıştı. Minarenin kare kesitli gövdesinde yeni yapılan tuğla örgü ile eski tuğlaların arası dikey olarak çatlamıştır. Anılan çatlak taş gövdenin bir kısmında da devam etmektedir.

2. Harran İçkale: Haran İçkale’de deprem etkisi bazı burçların beden duvarlarında çatlamlar ve bir mekânın da tonozunun kısmen çökmesi olarak görülmektedir.

Söz konusu depremler, İçkale’nin batı kule / burcunun kuzey ve güney doğu kısmında üçüncü kattan 2. kat

■ Fotoğraf 2: Harran Kale / Saray'ın güneyden görünümü.

seviyesine kadar dikey çatlamalara neden olmuştur. Kalenin 3. katında iç kulenin beden duvarında da derin çatlama ve ayrılmalar oluşmuştur. Kalenin 2. katında doğu kısmında yer alan dikdörtgen mekânın tonozu kısmen çökmüştür.

3. Harran Şehir Surları: Harran şehir surlarının Batı kısmı büyük oranda 2013-2014 yıllarında restore edilmişti. Rakka kapısı ile Halep Kapısı (Büyük Kapı) arasında yaklaşık 5 m. uzunluğundaki kısımda sur beden duvarı çökmüştür.

4. Harran Konik Kubbeli Evleri: Harran'da 19. yüzyıldan itibaren yapılmaya başlanılan ve Harran'ın sembolü haline gelen konik kubbeli evlerden bazılarının duvarında eğilme, konik kubbelerinde ise yer yer çökmeler mevcuttur. Harran kalesinin 3. katında bulunan bir Harran evi de yıkılmıştır.

B. Harran Ulu Cami Restorasyonu Çevre Düzenlemesi ve Harran Kalesi Restorasyon Projesi 2. Etap İşİ kapsamında Harran İçkale / Saray'da kazı ve restorasyon çalışması

Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından Harran Ulu Cami Restorasyonu Çevre Düzenlemesi ve Harran Kalesi Restorasyon Projesi 2. Etap İşİ ihalesi kapsamında sorumluluğumuzda çalışmalara başlandı.¹ Şanlıurfa Valisi Sayın Salih AYHAN, Harran Kaymakamı İbrahim GÜLTEKİN, Anıt Restorasyondan Murat DİNÇ, Gaziantep Rölöve ve Anıtlar Müdürü Kemal YENMEZ, Şanlıurfa İl Kültür ve Turizm Müdürü Aydın ARSLAN ve protokol heyetiyle birlikte kazı ve restorasyon çalışmalarını yerinde inceledi. Sayın Valimiz ihale bedelinin 130 Milyon TL olduğunu vurguladı. Ayrıca, çalışmalarla ilgili yaptığı

açıklamada, “En önemli önceliğimiz ve sorumluluğumuz; bu büyük mirası korumak, gelecek nesillere aktarmak ve turizm potansiyelini değerlendirmektir. Bunu gerçekleştirmenin adımlarından biri; şehrimizde gerçekleştirdiğimiz kazı ve restorasyon çalışmalarıdır.

Kazı çalışmalarının temel amacı; şehrimizin birikimini, tarihini ve kültürünü daha derinlemesine araştırmak, kaynaklarımızı daha iyi anlamamıza ve değerlerimizi geleceğe taşımamıza da yardımcı olmaktır. Bu sebeple kazı sezonumuzun açılışını yapıyor olmaktan duyduğum memnuniyet duyuyorum” dedi.²

Kaçak yapılaşmayla ilgili sorulara yanıt veren Vali Ayhan, “Ormanı bekçi değil, sevgi korur. Harranlı kardeşlerimize güveniyorum ve inanyorum. Burada kaçak kazı ve yapılar lütfen yapmasınlar. Sonra üzülürler. Çünkü kesinlikle müsaade etmeyeceğimi buradan ifade etmek istiyorum” diyerek uyarıda bulundu.³

■ Fotoğraf 3: Şanlıurfa Valisi Sayın Salih AYHAN'ın 2023 yılı Harran kazı ve restorasyon çalışmalarını başlatması.

Kale/Saray'da Yapılmakta Olan Çalışmalar

Bu proje kapsamında Kale/Saray'ın restorasyon ve kazı işinin yapılarak ziyaretçilerin bu heybetli kaleyi görebilmeleri planlanmıştır. Bu amaçla kalenin 2. Katında bulunan hol ve odaların kazı çalışmaları arkeologlar Jiyan Çalık ve Rahime Selim, restoratör İsmail Aslan sorumluluğunda yoğun şekilde başladı. Daha önceki yıllarda bu kata kurduğumuz taşıyıcı bant sistemi kazılan ve incelenen kazı toprağını kale dışına taşımada büyük fayda sağlamaktadır.

Depremden etkilenen kalenin batı kulesine iskeleler kurularak depremde zarar gören çatlama ve taş düşen yerlerde onarım çalışmaları başladı. Depremin etkilediği yerler restore edildikten sonra, kalenin kuzey ve doğusunda restorasyon bekleyen duvar ve tonozlara, kalenin güneyindeki Saray-Hamamı ve güneydoğu galerilerine de restorasyon müdahalesi gerçekleştirilecektir.

■ Fotoğraf 4: Harran Kale kazısında meydana çıkmakta olan doğu galeriden görünüm.

Ayrıca, duvar ve tonozlarda boşalan harç derzleri doldurulacak ve sağlamlaştırılacaktır. Yapılmakta olan kazılarda meydana çıkarılan yeni odalara da proje revizesinden sonra restorasyon müdahalesi yapılacaktır. Restorasyon ve kazılar ilerlediğinde de ziyaretçiyi kale

■ Fotoğraf 5: Harran Kale kazısında meydana çıkmakta olan taş merdiven..

ile buluşturmak için hendek üzerine bir köprü yapılacaktır.

Bu çalışmalar neticesinde Kale/Saray ziyarete açıldığında ziyaretçiler sarayın salon ve odalarını Güneydoğu Kapısı, Dikdörtgen Kule, Doğu Galeri ile II. Kat savunma sistemini rahatça gezebilecek, buralardaki aslan ve köpek kabartmalarını görebileceklerdir.

Harran Ulu Cami’de Yapılmakta olan Çalışmalar

Harran Antik Kenti’nin merkezinde yer alan Harran Ulu Cami, harim ve avlu kısmından oluşur. Kuzeydoğu köşesi yakınında kare kesitli minaresi yer alır. Mihraba paralel sahnı camiler gurubuna girmektedir. Dört sahnıdır. Bir zamanlar taş ayaklar ve sütunlar tarafından taşınan kiremit kaplı kırma çatılarla örtülüydü. Harimin avluya bakan kuzey cephesinde 19 kapı geçişi yer almaktadır. Bunların birinin kemeri günümüze kadar ulaşmış olup, 4 adet kemer de 2020 yılında yapılan son restorasyon çalışmalarında ayağa kaldırılmıştır. Bu kemerlerden ikisi 6 Şubat 2023 yılında gerçekleşen Maraş merkezli depremde yıkıldı.

2020 yılında restorasyon, konservasyon ve yürüme yolu kapsamında Harran Ulu Cami’de yapılan kazı çalışmalarında harimde doğu duvarına bitişik eğitim ve öğretim amaçlı dikdörtgen iki oda ve bir çeşme ile güney doğu köşesindeki taş basamaklı merdiven ve güney duvarı tamamen meydana çıkarıldı. Bu çalışmalar neticesinde harimin ilk sahnı ziyaretçi yürüyüş yoluna hazır hale getirildi. Ulu Cami’nin doğu duvarındaki çalışmalarda 3. sahnı alınlığının son yüzyılda yıkılan bölümü tamamlandı. İlk iki sahnının yıkılmak üzere olan duvarları ise sökülerek kendi taşları da kullanılarak yeniden örüldü. Üst kısmı açık olan minarenin içine yağmur suları girmekteydi. Bunun için minarenin üstüne hafif eğimle pleksi çatı yapıldı. Minarenin eksik tuğlaları tamamlandı ve korunması sağlanarak gelecek nesillere bırakılmaya hazır hale getirildi. Ayrıca, ışıklandırılan Harran Ulu Cami’nin geceleri de görülebilmesi sağlandı.

2023 yılı çalışmasında, öncelikle Ulu Cami’nin depremde zarar gören kemerlerine ve minaresine müdahale edilmektedir. Minaredeki deprem çatlaklarını onarmak için, minare gövdesine iskele kuruldu. Avludan harime açılan ana kapının sağ ve solunda depremden zarar gören kemerlerin tekrar ayağa kaldırma çalışmalarına da başlanıldı. Bu proje kapsamında harimdeki taş ayakların kısmen yükseltilmesi, düşen sütunların da anastylosis

■ Fotoğraf 6: Harran Ulu Cami'nin güneyden görünümü. (Haziran 2023)

müdahalesiyle ayağa kaldırılması için kazı çalışması da sanat tarihçi Seda Taşkiran ve restoratör İsmail Aslan sorumluluğunda yapılmaktadır.

Bu çalışma kapsamında Harran Ulu Cami Ziyaretçi Yürüme Yolu Projesi de gerçekleştirilecektir. Ziyaretçiler bilgi panolarının olduğu yürüme yolunda Ulu Cami'nin içine ulaşarak, görkemli mimarisini ve zengin bezemeli taş süslemesini yakından görebilecektir.

Harran Medresesi Kazı Çalışmaları

Harran Ulu Cami'nin kuzeyindeki Medrese'de iki yıldan beri kazı çalışmaları yapılmaktadır.

■ Fotoğraf 7: Harran Ulu Cami minaresinin restorasyonu yapılırken görünümü. (Temmuz 2023)

■ Fotoğraf 8: Harran Medrese kazı çalışmaları. (Mayıs 2023)

Henüz kısmen meydana çıkarılan medresenin açık avlulu ve çift katlı medreseler gurubuna girdiği görüldü. Çalışmalarda medresenin anıtsal kapısı, koridoru ve sığ havuzlu kuyusu tamamen, oldukça düzgün taş döşeli avlusu, avlu merkezindeki platformu, avlu etrafındaki revakı, revaka açılan tonozlu dikdörtgen odaları, eyvanı, mescidi ve öğrenci odaları kısmen gün ışığına çıkarıldı.⁴ Avlusunda platformuyla Şanlıurfa'da yer alan Rızvaniye Medresesi'nin avlusundaki platforma benzerdir. Bu yıl da kazı çalışmaları yapılarak Medrese'nin meydana çıkarılması planlanmıştır. Kazı çalışmaları arkeologlar İsa Azak, Zeliha Onay, Zeynep Oba sorumluluğunda Harran Kaymakamlığı tarafından sağlanan İŞKUR işçileriyle devam etmektedir.⁵

Harran Kilisesi Kazı Çalışması

Harran Ulu Cami'nin yaklaşık 200m kuzeydoğusunda Kilise kalıntıları mevcuttur. Kilisenin mimarisini meydana çıkarmak amacıyla, anılan kilisede arkeolog İbrahim Yılmaz sorumluluğunda Harran Kaymakamlığından sağlanan işçilerle kazı çalışmaları devam etmektedir.

Hz. İbrahim Evi Çevre Düzenleme Çalışması

Çeşitli Orta Çağ seyyahları tarafından belirtilen Hz. İbrahim'in evi, tapınağı veya mescidinin bulunduğu yer günümüzde Harran sur içinde Kentsel Arkeoloji Sit Alanı'nda yer almaktadır. Rakka Kapısı'nın yaklaşık 200 m.

■ Fotoğraf 9: Harran Medrese kazısında meydana çıkmakta olan platformlu avlu. (Haziran 2023)

kuzeyinde kalıntısı yer alan Hz. İbrahim Mescidi'nin (Küçük Cami) yakınında Hz. İbrahim Evi'nin bulunması mümkün görülmektedir.⁶ Günümüzde Hz. İbrahim Mescidi büyük oranda tahrip olmuş olup, sadece iki sütun ve temel izleri görülmektedir. Bu alanda 2 adet tescilli konik kubbeli Harran Evi olup, diğer evler izinsiz yapılaşmalardır. Cumhuriyet Mahallesiindeki anılan alan 0/322, 0/329, 0/330, 0/331, 0/356, 0/357, 0/358 parseller ve anılan parsel aralarında köy boşluğundaki yapıları kapsamaktadır.

Harran Hz. İbrahim Evi Çevre Düzenleme Projesi kapsamında, Hz. İbrahim mescidi merkez olmak üzere, anılan alanda; kamulaştırma çalışmasının yapılması, çevre düzenleme çalışmasının gerçekleştirilmesi, arkeo-

■ Fotoğraf 10: İbrahim Peygamber Evi Çevre Düzenleme Projesi'nin gerçekleştirileceği alanın görünümü.

lojik kazılar yapılarak, Egeria tarafından bahsedilen⁷ Hz. İbrahim Evi'nin gün ışığına çıkarılması, meydana çıkarılacak Hz. İbrahim Evi'nin restore edilmesi, anılan projenin uygulamalarının gerçekleştirilerek bu alanın semavi dinlerin atası olan Hz. İbrahim inanç turizmi destinasyonu haline getirilmesi planlanmaktadır.

H. UNESCO Kalıcı Listesine Girmek

Harran Ören Yeri UNESCO geçici listesinde yer almaktadır. UNESCO'ya hazırlık olarak Harran Alan Yönetim Planı tamamlanmıştır. Arkeolojik kazı çalışmaları devam etmektedir. Çalışmalar Uluslararası Harran ve Çevresi Sempozyumuyla bilim çevreleri ve kamuoyu ile paylaşılmaktadır. Harran'ın hem görsel hem inanç, bilim ve ünük mimari yapıları vb. evrensel değerleri de oldukça güçlüdür. Bunlar:

-İnanç; Ay Tanrısı Sin Tapınağı, Hz. İbrahim, -Bilim; Battani, Sabit bin Kurra, Tabib Yunus vb. Harranlı yüzlerce bilim insanı.

-Ünük Yapılar: Harran Ulu Cami, Kale-Saray, Çarşı Hamamı, Saray Hamamı, Konik Kubbeli Evler.

-İki kez başkent: Geç Asur, Emeviler

-Ticaret ve kültürel etkileşim: Mezopotamya'nın Anadolu'ya açılan kapısı.

-Harran adının 5 bin yıldan beri korunması.

-Moğolların bıraktığı küllerin altındaki kültür katı içerisinde yaklaşık 1200 m. çapındaki Suriçi'nde toprak altında duran bakir bir kent olması,

Bu güçlü evrensel değerleriyle Harran'ın yakın gelecekte UNESCO kalıcı listesine girmesi beklenmektedir.

SON NOTLAR

¹ Anılan restorasyon ve kazı çalışması Anıt Restorasyon İnşaat Turizm Ticaret ve Sanayi Limited Şirketi tarafından uygulanmaktadır. Kazı çalışmaları Harran kazı başkanlığı kazı ekibi sorumluluğunda yürütülmektedir.

² <https://www.gapgundemi.com/vali-ayhan-harrandaki-kazi-ve-restorasyon-calismalari-hakinda-bilgi-aldi-videolu-85796-haberi>

³ <https://www.gapgundemi.com/vali-ayhan-harranda-kacak-yapilasmaya-tahammulumuz-yok-videolu-85700-haberi>

⁴ Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından Harran Ulu Cami Restorasyonu Çevre Düzenlemesi ve Harran Kalesi Restorasyon Projesi 2. Etap İş'i ile birlikte Harran Medresesi ve Kilisede yapılmakta olan Harran Ören Yeri 2023 yılı kazı çalışmaları, Kültür ve Turizm Bakanlığı, DOSİM ve Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü yatırım bütçesi'nin maddi katkısıyla, Türk Tarih Kurumu'nun uzman personel ve maddi desteğiyle, Şanlıurfa Valiliği İŞKUR ve Göç İdaresi işçi desteğiyle, Harran Kaymakamlığı'nın işçi ve taşıyıcı bant desteğiyle, Harran Üniversitesi HUBAK Harran Kazıları Eş Finansman Projesi'nden 3D lazer tarama, Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi'nin servis katkıları ve Harran Belediye Başkanlığı'nın taşıt desteğiyle gerçekleştirilmektedir. Ayrıca, Şanlıurfa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Şanlıurfa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Müdürlüğü, Gaziantep Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü ile Şanlıurfa Müze Müdürlüğü kazımıza her konuda destek olmaktadır.

⁵ Harran kazı çalışmalarımıza verdikleri destek nedeniyle Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, Şanlıurfa Valisi Sayın Salih Ayhan'a, Şanlıurfa Büyükşehir Belediye Başkanı Zeynel Abidin Beyazgül'e, Harran Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Mehmet Tahir Güllüoğlu'na, Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Sevilay Kırıcı Serenbay'a, Harran Kaymakamı İbrahim Gültekin'e, Harran Belediye Başkanı Mahmut Özyavuz'a, Şanlıurfa Kültür ve Turizm Müdürü Aydın Arslan ve personellerine, Şanlıurfa Müze Müdürü Celal Uludağ ve uzmanlarına, Şanlıurfa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurul Müdürü Ramazan Baylan'a ve ekibine, anılan kurul üyelerine, Gaziantep Rölöve ve Anıtlar Müdürü Kemal Yenmez'e ve ekibine, Bakanlık Temsilcilerimiz Zeynep Ergin'e, Kazı Başkan Yardımcısı Arş. Gör. İrem Mutlu ve Dr. Öğr. Üyesi Sevcan Ölçer'e ve Neslihan Kaya'ya, kazı ekibimize ve fedakâr işçilere sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

⁶ Önal, M. (2021). Hz. İbrahim'in Harran'daki İzleri. Arulis Yıl 2021, Sayı 10, s. 20-24.

⁷ McClure, M.L. & Feltoe, C.L. (1919). The Pilgrimage of Etheria, London, Society for Promoting Christian Knowledge, s. 36.

Tarihin Derinliklerine Doğru: Şanlıurfa Kalesi Kazıları

Prof. Dr. Gülriz KOZBE

Resim 1: Şanlıurfa Kalesi ve Kuzeyinde Yer Alan Balıklıgöl

GİRİŞ

Şanlıurfa Kalesi kazıları, CK016303/2020 No.lu Cumhurbaşkanlığı Kararı ile Batman Üniversite-si'nden Prof. Dr. Gülriz Kozbe başkanlığında 2020 yılından itibaren sürdürülmektedir. Şanlıurfa Müze Müdürlüğü'nün 2013, 2017 ve 2018 yıllarında sınırlı alanlarda gerçekleştirdiği kurtarma kazıları ile 2014-2016 yılları arasında kalenin inşa evrelerini oluşturmak üzere kazı yapmadan sadece toprak üstündeki arkeolojik kalıntıların mimarisini ayrıntılı incelemeyi içeren saha çalışmaları (Tonghini, 2016; Tonghini, 2021) dışında herhangi bir arkeolojik kazının yapılmadığı kalede, böylelikle uzun soluklu kazılar başlamıştır (Gülriz Kozbe vd., 2022; Kozbe& Güngör, 2023a).

Şanlıurfa Kalesi, kent merkezinde, Balıklıgöl'ün hemen güneyinde bulunan Dambak Tepesi'nde (Kale Tepe) yer almaktadır (Resim. 1). Kalenin çevresi, üzerine kurulduğu kalker ana kaya ile aynı özelliklere sahip kesme kalker blok taşlarla örülmüş sur duvarları ile çevrilidir. Kale, doğu, batı ve güney yönünde sur duvarlarına ek olarak ana kayanın oyulması sureti ile oluşturulmuş geniş ve derin bir hendekle çevrelenmiştir. Sarp kayalık üzerine oturtulan Kuzey Sur Duvarı tarafında ise hendek kazma ihtiyacı duyulmamıştır. Sur duvarları boyunca boyutları ve planları birbirinden farklı burçlar ve destek kuleleri yer almaktadır (Resim 2). Kalenin Giriş Kapısı, Kuzey Sur Duvarı üzerindedir.

Resim 2: Sur Duvarları, Burçlar ve Kaledeki Kazı Alanları

ŞANLIURFA KALESİNİN KISA TARİHÇESİ

Kalenin üzerinde yer aldığı Kale Tepe'nin ve Halilürrahman ve Ayn Zeliha Gölleri'nin hemen kuzeyinde bulunan Yeni Mahalle'de açığa çıkarılmış ve Şanlıurfa Müzesi'nde sergilenen 12.000 yıllık Urfa Adamı Heykeli ve ait olduğu alan, kalenin bulunduğu mevki için şimdilik en erken arkeolojik kanıtlardır ve Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'i işaret etmektedir. Büyük İskender'in ölümünden sonra generallerinden I. Seleukos Nikator'un kurduğu Urfa Bölgesi'nin de dahil olduğu Seleukos Krallığı (MÖ 302-140), bölgenin Hellenistik Dönem'ine karşılık gelir. I. Seleukos Nikator, Urfa'daki eski yerleşmenin kalıntıları üzerine yeni bir şehir inşa ettirmiş; şehre de "suyu, pınarı bol" anlamına gelen ve Makedonya'nın da o dönemde başkenti olan "Edessa"nın adını vermiştir. Seleukoslar'ın giderek zayıflaması sonucu, bölgedeki otorite yetersizliğini değerlendiren Arâmi asıllı Süryaniler, aşiret reisi Aryu (Arslan) önderliğinde Osrhoene Krallığı'nı ilan ederler (MÖ 132). Böylece Urfa Bölgesi'nde, ilk bağımsız yerel bir krallık görülür. Yaklaşık 375 yıl egemenlik gösteren Osrhoene, 214 yılında Roma Kolonisi haline getirilir. 214-240 yılları arasında tahtta olan IX. Ma'nu, Urfa kralı ünvanına sahip olmakla birlikte Roma sömürgesi haline getirilmiş Urfa topraklarında hiçbir hükmü kalmamıştır.

Mevcut arkeolojik izlere göre Şanlıurfa Kalesi'ndeki en erken veri ise şimdilik, kalenin kuzeyinde, sur duvarının hemen gerisinde bulunan, Şanlıurfa'nın ikonik simgelerinden biri haline gelmiş Anıt Sütunlar'dır.

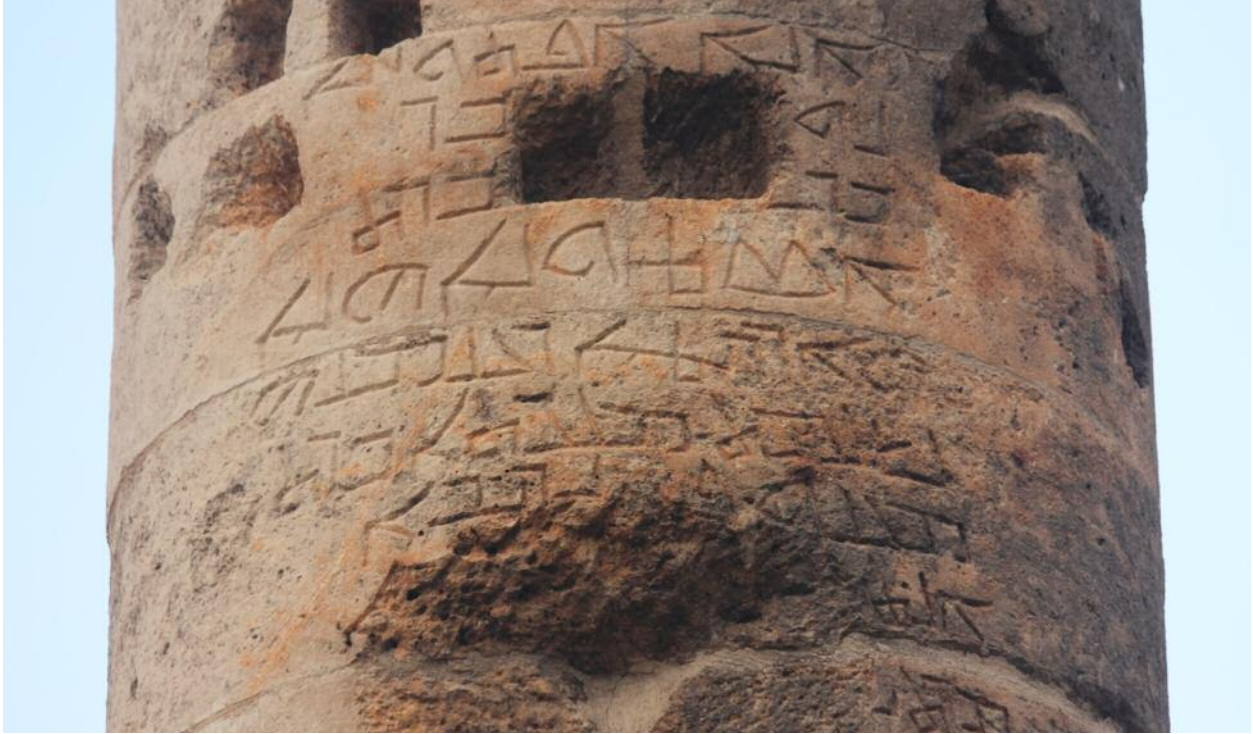
Bunlar, yükseklikleri 17.25m, çevreleri 4.60m olan

Resim 3: A Sektörü, Korint Başlıklı Anıt Sütunlar

ve akantus yapraklarıyla süslü Korint başlıklara sahip iki adet sütundur (Resim 3).

Doğudaki sütunun kuzey cephesinde bulunan yazıtta, Süryanice "Ben askeri komutan BARŞAMAŞ (Güneşin oğlu)'ın oğlu AFTUHA. Bu sütunu ve üzerindeki heykeli, velihaht Prens MANU kız, kral MANU'nun eşi, hanımefendim ve velinimetim kraliçe ŞALMETH için yaptım" ibaresi yer almaktadır (Resim 4). Dolayısıyla kaledeki Osrhoene Krallığı Dönemi'ne (MÖ 132-MS 244) ait bu kitabede (Tonghini, 2016) adı geçen Ma'nu'nun, IX. Ma'nu (214-240) olduğunu söyleyebiliriz. Osrhoene Krallığı'nın 244'de yıkılışından 395 yılına dek şehirde, Roma İmparatorluk Dönemi hâkimdir. 395 yılında imparatorluk, Doğu ve Batı olarak ikiye bölündüğünde Osrhoene, Doğu Roma topraklarında kalır. 639 yılına dek bölge, zaman zaman Sasani egemenliğinin ve etkilerinin görüldüğü bir Doğu Roma süreci yaşar.

Resim 4: Anıt Sütun üzerindeki Süryanice Yazıt

639'da, Hz. Ömer zamanında, İyâz b. Ganm tarafından fethedilerek Urfa toprakları İslam coğrafyasına dahil edilir (Honigmann&Bosworth, 1995; Segal, 2002).

Kale ile ilgili yazılı kaynaklara göre, şehrin kontrolünü ele geçirmek isteyen Aramiler, Süryaniler, Doğu Romalılar, Abbasiler, Mervaniler, Banu Amir gibi Arap Emirlikleri ve Hanedanlıkları, Selçuklular, Haçlı Konluğu, Zengiler, Eyyübiler, Memlükler, Moğollar, Akkoyunlular, Karakoyunlular, Safeviler ve Osmanlılar gibi büyüklü küçüklü çeşitli güçler sıklıkla kaleye müdahale etmişler ve kendi savunma stratejilerini uygulamışlardır (Tonghini, 2016; <https://islamansiklopedisi.org.tr/sanliurfa>). Söz konusu kaynaklar özellikle, 9. yüzyıl Abbasi Dönemi'nde kalede gerçekleştirilen önemli inşaa faaliyetlerinden bahsetmekte; ancak bu dönem müdahaleleri gösteren herhangi bir arkeolojik kanıt henüz kale kazılarında saptanmamıştır. Bununla birlikte en yaygın kabul gören görüş şimdilik sur duvarlarının 812-814 yılları arasında Abbasiler Dönemi'nde yapıldığıdır. Kale, 1144 yılında Musul Atabeyliği'nin (Zengiler) egemenliğine girer. 1182 yılında Selâhaddin Eyyubi, Urfa'yı teslim alarak, Eyyubi devletine bağlar. 1235 yılında kısa bir süreliğine Anadolu Selçuklu Devleti'nin egemenliğine giren Urfa, aynı yıl tekrar Eyyubiler tarafından geri alınmıştır. 1260 yılında Moğollar tarafından yakıp yıkılarak ele geçirilen Urfa, 1272 yılında bu kez Memlük Sultanı Baybars'ın eline geçer. Nitekim Şanlıurfa Kalesi'nde bulunan, incelemesi tamamlanmamakla birlikte 14. yüzyı-

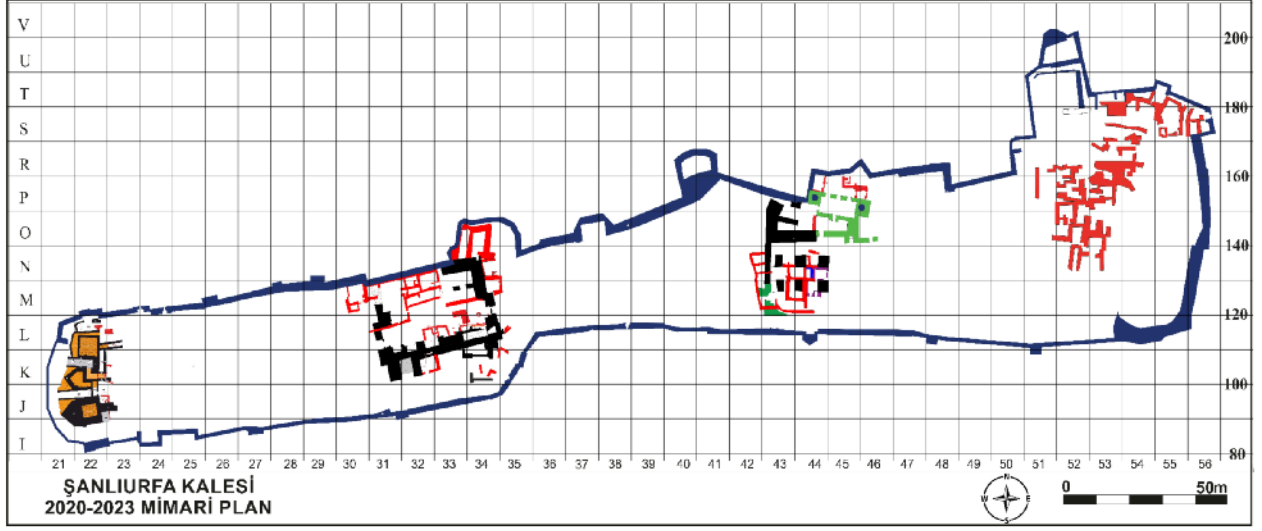
lın başlarına tarihlendirilen yazıt nedeniyle, bu tahkimat yapısının bazı kısımlarının inşası, Memlük Hanedanlıkları atfelmektedir. Daha sonra 1404 yılında Akkoyunlular'ın, 1429 yılında ikinci kez Memlükler'in ve 1465 yılında ikinci kez Akkoyunlular'ın hâkimiyetine geçer. Bölgede 1514 yılında Safeviler'in; 1516 yılında da Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetini görmekteyiz.

ŞANLIURFA KALESİ 2020 - 2023 YILI KAZI ÇALIŞMALARI ve BULUNTULAR

2013 yılında, Şanlıurfa Müze Müdürlüğü'nün kalenin kuzey sur duvarının doğu kesiminde gerçekleştirdiği kurtarma kazıları dışında kalede sistemli arkeolojik kazılar, 2020 yılı itibarıyla dört yıldır devam etmektedir. Bu bağlamda kazı çalışmaları, kalenin merkezinde, Anıt Sütunlar'ın bulunduğu alanı kapsayan, Kuzey Sur Duvarı'na bitişik durumdaki Anıtsal Yapı kalıntılarının yer aldığı "A Sektörü", kalenin batı kesiminde sivri kemerli, tonozlu ve merdivenli bir başka anıtsal yapı kalıntılarının bulunduğu "B Sektörü" ve kalenin en batısında "Batı Burcu" adını verdiğimiz üç ana sektörde sürdürülmektedir. Doğu Sektörü'ndeki çalışmalar, şimdilik kazı yapmadan sadece temizlik ve dağılmış blok taşların istiflenmesi şeklinde gerçekleştirilmiştir (Resim 2; Şekil 1).

3.1. A Sektörü Kazıları

A Sektörü'ndeki kazı çalışmalarında, Anıt Sütunlar'ın hemen güneyinde (Resim 5-6), bu sektörün erken

Şekil 1: 2020-2023 Yıllarında Çalışılan Kazı Alanlarına Ait Mimari Plan

evresine karşılık gelen anıtsal bir yapıya ait kalıntılar ile bu kalıntılar üzerinde farklı dönemlerde inşa edilmiş olan dört ayrı tabakanın (Geç I- IV) görüldüğü Geç Evre tespit edilmiştir. Bu tabakaların iç içe geçmiş olması ve her tabakanın kendisinden önceki erken tabakaya ait yapı malzemesinin devşirilerek kullanılmış olması da tarihlendirmeyi güçleştirmektedir.

En üstte açığa çıkarılan Geç Evre'nin en geç mekan-

larının (Geç IV Tabakası) Erken Cumhuriyet Dönemi'ne ait olduklarını belirlerken; en erken tabakasını (Geç I Tabakası) ise 6 adet paye ve bu payelerin kuzeyinde yer alan Anıtsal Yapı'nın bir bölümü olarak tanımlayabiliriz. Blok taş ve harç kullanılarak inşa edilmiş olan payeler, bu alanda anıtsal bir yapının varlığına işaret etmektedir. Payelerin dış yüzeyi, düzgün kesme taş bloklar ile inşa edilmiş; iç dolgusunda ise biçimsiz blok taşlar ve çeşitli devşirme malzeme kullanılmıştır.

Resim 5: A Sektörü, Anıt Sütunların Güneyindeki Anıtsal Yapı

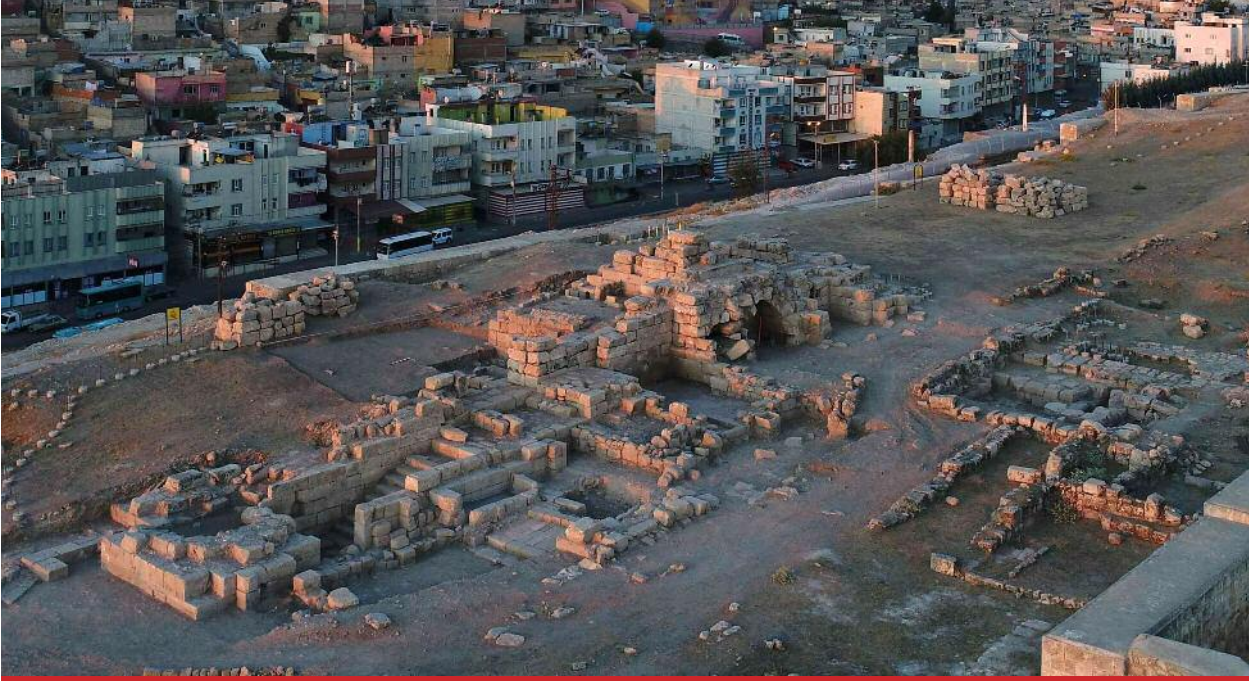

Resim 6: A Sektöründe ortaya çıkartılan mimari kalıntılar

Belirlenen, boyutları birbirlerine eşit 6 adet paye, aynı aksta ve payeler arasında eşit mesafe bırakılarak konumlandırılmıştır. Ölçüleri doğu-batı yönünde 3.15m-3.50m, kuzey-güney yönünde 3.50m-3.60m olan payelerin birbirleri arasındaki mesafeler de 3.30m-3.80m arasında değişmektedir. Orijinalinde özenli bir işçilikle

yapılmış payeler eşit boyutta iken payelerin ana kaya üzerine oturturulmamasından kaynaklanan statik kaymalar söz konusudur.

A Sektörü'nde şimdilik en erken tarihli mimari kalıntılar, Kuzey Sur Duvarı üzerindeki Korint başlıklı Anıt

Resim 7: B Sektörü Anıtsal Yapı Kalıntıları

Sütunlar ile bağlantılı olduğu düşünülen ve sektörün erken evresine karşılık gelen Anıtsal Yapı'ya aittir. Yıkılmış durumdaki devasa taş bloklarının altında açığa çıkarılmış kalıntılar, 7 adet giriş, merdivenli bir alan ve bir adet ön giriş mekanı (pronaos) olarak tanımlanmıştır (Resim 6).

Tespit edilen ve güneye doğru uzanan söz konusu mimari hatlar, Kuzey Sur ile Güney Sur duvarları arasında kalan alanda anıtsal bir yapının varlığına işaret etmekte-

dir. Anıtsal Yapı kalıntılarının Anıt Sütunlar'ın hemen güneyinde yer alması, sütunların oturduğu platformların ön giriş mekânının doğu ve batı duvarlarını oluşturması, erken evre yapı kalıntılarının yerel Osrhoene Krallığı'na ait ve Süryanice yazıta sahip Anıt Sütunlar ile çağdaş olduğunu desteklemektedir. Dolayısıyla bu kalıntıların Osrhoene Kralı IX. Abgar'ın (212-214), içkâlenin bulunduğu tepenin üstünde kraliyet ikametgâhı olarak inşa ettirdiği kışlık sarayına (Segal, 2002; Tonghini, 2021) ait olduğunu düşünmekteyiz.

Resim 8: B Sektörü Anıtsal Yapı Kalıntıları

3.2 B Sektörü Kazıları

B Sektörü'ndeki kazı çalışmaları, blok taşlardan yapılmış, kısmen açıkta olan sivri kemerli bir nişin de bulunduğu kalıntıların ait olduğu Anıtsal Yapı'nın planını ve işlevini açığa çıkarmak amacı ile sürdürülmüştür. Hala devam eden çalışmalarımız nişli, tonozlu ve merdivenli yapının tahmin edilenden daha büyük boyutlu olduğunu ortaya koymuştur (Resim 7-8). A Sektörü'nde olduğu gibi bu alanda da veriler, Erken ve Geç olarak adlandırdığımız iki evreyi işaret etmektedirler.

B Sektörü Geç Evre mimarisi, Anıtsal Yapı'nın kuzeyinde yer alan birbiri ile bağlantılı olduğu düşünülen ve Anıtsal Yapı'dan devşirilen kesme blok ve moloz taşlarla örülmüş duvarlardan ve mekânlardan oluşmaktadır. Anıtsal Yapı'nın güney hattını tespit etmek amacı ile sürdürülen kazılarda, Anıtsal Yapı'nın güney duvarı kullanılarak oluşturulmuş, 4.65x5.05m ölçülerinde I No'lu Mekân açığa çıkarılmıştır. Mekânın orta kısmında, kuzey duvara yakın bir noktada da ahşap dikme kalıntısı bulunmaktadır.

Mekânın kuzeydoğu köşesinde, bir platform/seki görünümünde olan düzenli bir taş dizisi ve bir tandır; güneydoğu köşesinde ağız genişliği 0.50x0.62m ölçülerinde, derinliği 0.45m olan dikdörtgen formu bir

çukur ve güney duvarına yakın bir konumda da yuvarlak formu, çapı ortalama 0.35m ve derinliği ise 0.20m olan bir maltız (köz ocağı) tespit edilmiştir. Mekânın kuzeydoğu köşesinde açığa çıkarılan, 0.48x0.32m ölçülerinde ve 0.35m derinliğinde tandırın zemininde ise 0.30m çapında havalandırma deliği bulunmaktadır. Anıtsal Yapı'nın bu kez kuzey cephesinde ortaya çıkartılan ve güneydeki I NoluMekan gibi Geç Evre'ye ait bir başka yapı da II No'lu Mekân'dır (Resim 9).

Doğu-batı yönünde 3.55m, kuzey-güney yönünde 5.00m ölçülerindeki dikdörtgen planlı II No'lu Mekân'ın kuzeydoğu köşesinde, bir giriş açıklığı ve eşik taşı yer almaktadır.

Resim 9: B Sektörü'nün Kuzeyinde Yer Alan II. Nolu Mekan

Resim 10: B Sektörü merdivenli alan.

■ Resim 11: Güney sur duvarı üzerindeki Memlük yazıtı

Girişin hemen güneyinde ise zemini sıkıştırılmış topraktan yapılmış bir sahanlık, sahanlığın doğu duvarında bir niş ve nişin içinde de küçük bir ocak açığa çıkarılmıştır. Ayrıca bu mekânın doğusunda, doğu- batı doğrultusunda 2.50m, kuzey-güney doğrultusunda ise 2.20 m ölçülerinde olan yine dikdörtgen plana sahip III No'lu Mekân bulunmaktadır.

Anıtsal Yapı'ya ait sivri kemerli niş, nişin doğu ve batısında çökmüş vaziyette birer kemerli niş yıkıntısı ve nişlerin güneyinde çapraz tonozlu geniş bir alanın veya

salonun varlığına işaret etmektedirler. Bu yapı kalıntısı, B Sektörü'nün Erken Evresi'ne karşılık gelmektedir. Doğu-batı yönündeki uzunluğu 38.5m'ye ulaşan Anıtsal Yapı, bu tahribata rağmen anıtsallığını hala korumaktadır. Anıtsal Yapı'da doğu yönünde aşağıya doğru inen, içi blok taşlarla dolu durumda merdivenli bir alan açığa çıkarılmıştır (Resim 10). Merdivenin 11 adet basamağı bulunmaktadır. İlk basamak ile giriş açıklığının arasındaki kot farkı, 2.40m'dir. Bu durum, B Sektörü'ndeki Anıtsal Yapı'nın çok katlı olduğuna işaret etmektedir.

■ Resim 12: B Sektörü kuzey sur duvarına doğru tespit edilen mimari

Resim 13: Batı Burcu Sektörü, 1-3 No.lu Burçlar

Henüz kesinlik kazanmamakla birlikte anıtsal mimarinin dönemsel nitelikleri, Memlük Dönemi'ne tarihlenen seramikler ve yapı ile aynı aks üzerinde Güney Sur Duvarı'nda yer alan, yaklaşık 20 taş bloğunu kapsayan Memlük el yazısıyla yazılmış yazıt (Resim 11), yukarıda tanımladığımız B Sektörü'ndeki Anıtsal Yapı'nın Memlük Dönemi'ne ait bir saray yapısı olduğunu düşündürmektedir. Kitabede geçen «Nâsır Muhammed İbn Kalavun» ibaresi, 1285-1341 tarihleri arasında yaşayan 9. Memlük Sultanı'nı işaret etmektedir. Nitekim yazılı belgelerden Memlüklerin şehri, 14.yy'ın ilk yarısında kontrol altına aldıkları ve kaleyi onarıp garnizon kurdukları bilinmektedir (Tonghini, 2017).

3.3. Batı Burcu Sektörü Kazıları

Şanlıurfa Kalesi'nin en batısında yer alan, günümüze kalan yüksekliği 10 m'yi aşan Batı Burcu olarak adlandırılan mimari ögenin sınırlarını saptamak ve burç ile bağlantılı olabilecek çevresindeki mekânları açığa çıkarmak için 2020 yılında başlatılan ve üç kazı sezonu süren kazı çalışmaları sonrasında Batı Burcu'nun sınır hatları tamamen netleşmiş olup, çevresinde 8 adet mekân, bu mekânları birbirine bağlayan L biçimli bir koridor ve 7 adet giriş belirlenmiştir (Resim 13-14). Ayrıca Batı Burcu'nun kuzeyinde ve güneyinde yer alan iki burç kalıntısı daha açığa çıkarılarak; sektördeki 3 adet burç, Batı Burcu 1, 2 ve 3 (B1-3) olarak adlandırılmışlardır.

Resim 14: Batı Burcu Sektörü, Burçların Çevresindeki Mimari Kalıntılar

2021 ve 2022 kazı sezonlarında tarafımızca toprak altından çıkartılan 2 ve 3 Nolu Burçlar, 2021 yılı kazı sezonunda restorasyon çalışmalarıyla yerinde sağlamlaştırma yapılan Batı Burcu 1 ile aynı plan özelliğinde çokgen planlı yapıldığı görülmüştür.

Yapılan incelemeler sonucunda her üç burcun da dış duvarlarının düzgün kesme taş bloklarla oluşturulduğu, iç kısımlarda ise hidrolik kireç harçlı, küçük ve orta boyutlardaki moloz taş dolgu ile inşa edildiği anlaşılmıştır.

Batı Burcu Sektörü'nde yapılan kazı çalışmalarında açığa çıkartılan duvarlar ve bu duvarların oluşturduğu mekânlar, geç dönemlerde, mevcut olan burçlara herhangi bir özen gösterilmeden, ihtiyaçlar doğrultusunda eklenen asimetrik yapılarıdır. Bu da kalenin diğer sektörlerinde de gördüğümüz geç dönem mimarisinden yola çıkarak Batı Burcu Sektörü'nün de geç dönemlerde yoğun bir şekilde iskân edildiği yönündedir.

3.4. Buluntular

1. Pişmiş Toprak Buluntular

Çanak Çömlekler

Şanlıurfa Kalesi çanak çömlekleri (Polat Güngör

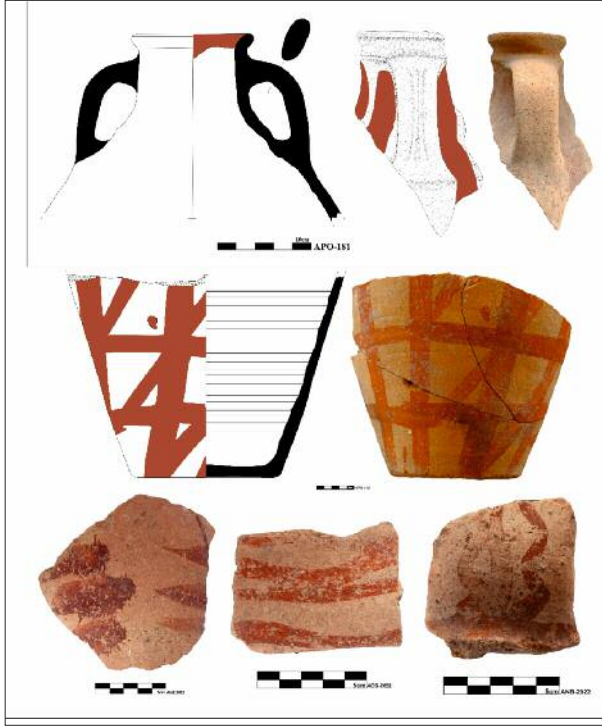
2023), sırlı ve sırsız seramikler olarak iki temel alt grupta değerlendirilmektedir. Şanlıurfa Kalesi'nde yapılan kazı çalışmalarında ele geçen tüm ve/veya tüme yakın kap sayısı oldukça azdır. En yoğun seramik grubu, çeşitli form ve üretim tekniklerine sahip sırsız seramiklerdir (Resim 15). Bu örnekler arasında da ilk göze çarpan grup malzeme, kırmızı ve kızıl-kahve kaba hamurlu, saklama/depolama kaplarına ait parçalardır.

Söz konusu örnekler, Ortadoğu'nun çeşitli bölgelerinde ele geçirilen ve Memlük Dönemi'ne tarihlenen, ağırlıklı geometrik unsurların kullanıldığı kırmızı boya bezemeli, el yapımı, testi ve küplerden oluşmaktadır (Resim 16).

Genellikle örneklerin gövde kısımlarında, kafes tarama, kalın solid bantlar, düzensiz akıtmalar ile kıvrımlı hatların kullanıldığı bezemeler görülür. Örnekler kırık parçalar halinde oldukları için genel form özellikleri hakkında net bilgi edinilemese de bazı parçaların armut gövdeli, tek kulplu, emzikli Ortaçağ testilerine ait olduğu anlaşılmaktadır.

■ Resim 15. Sırsız seramikler

■ Resim 16. Kırnızı boya bezemeli mallar.

12.-13. yüzyıllarda Anadolu'nun farklı bölgelerinde ele geçen sırsız testiler ile benzerlikleri de dikkat çekmektedir (Kozbe&Güngör 2023b; Polat, 2022). Şanlıurfa Kalesi sırsız seramikleri arasında, aynı döneme ait olduğunu düşündüğümüz, kalıba baskı, kazıma, tarak ve rulet baskı teknikleri ile bezeli, testi/sürahi, çömlek, küp,

■ Resim 17. Turkuaz tek renk sırlı seramik örneği

■ Resim 18: Sgraffito Tekniğinde Bezemeli Kap Parçaları

pişirme kapları, matara gibi çeşitli formlara sahip fragmanlar da mevcuttur. Kalıba baskı bezemede, çiçek benzeri bitkisel bezeme, yaprak motifi, damla motiflerinin içlerinde iri lotus motifleri, madalyon içinde 12 ışıklı kolları rozet veya dairesel ve dikey hatlar gibi geometrik unsurların görüldüğü geniş bir bezek repertuarı söz konusudur. Kazıma teknikli seramiklerde, dalgalı hatlar, çapraz taramalar, eşkenar dörtgenler, karşılıklı yaprak ve rumi vb. bitkisel unsurlar, ikili veya üçlü şerit düzenlemeleri ile sivri uçlu bir alet kullanılarak yapılmış benekler görülmektedir. Rulet baskı ve tarak bezeme ise sırsız seramikler üzerinde kimi zaman tek, kimi zaman kombine edilmiş şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Şanlıurfa Kalesi sırlı seramiklerini tanımlarsak bunların arasındaki en yoğun grup, tek renk sırlı seramiklerdir (Resim 17). Söz konusu seramiklerde sır rengi olarak koyu ve açık yeşil, firuze, sarı/hardal sarısı ve 12.-13. yüzyıllarda Doğu-Güneydoğu Anadolu ile Kuzey Mezopotamya'da sıkça kullanıldığı bilinen ancak bizde az sayıda karşılaşılan mor rengini görmekteyiz. Çeşitli testi/sürahi biçimli kaplarda, depo kaplarında veya kase ve çanak gibi açık ağızlı formlarda, sayısal olarak diğer renklerden fazla olan yeşil tek renk sırlı örneklerin kırmızı hamurlu olduğu belirlenmektedir. Koyu yeşil tek renk sırlı sürahilere ait boyun ve çanak fragmanları da Geç Osmanlı Dönemi'ne ait örneklerdir.

■ Resim 19: Sırlı kandil örneği

Anadolu’da Selçuklu, Doğu Roma ve Haçlı egemenlikleri altındaki bölgelerde yapılan çalışmalar sırasında yoğun olarak karşılaşılan seramik gruplarından birisi olan sgraffito (astar kazıma) teknikli kaplar, Şanlıurfa Kalesi kazılarında da yoğun miktarda mevcuttur (Resim 18). Sarı, yeşil ve kahverengi renkte sır bezemenin uygulandığı bu örneklerde hamur, sık dokulu, kırmızı ve kırmızımın tonlarındadır. Sıraltı teknikli örneklerin, kalede 12. yüzyıldan başlayıp 19. yüzyıla kadar devam eden uzun bir sürece ait oldukları anlaşılmaktadır. Bu tür seramiklere Şanlıurfa Kalesi kazılarında az sayıda da olsa rastlanılmıştır. Aynı tekniğin bu kez şeffaf renksiz sır ile sıraltı çok renkli boyamanın uygulandığı, aynı döneme ait seramik parçaları da kalede bulunmaktadır.

Şanlıurfa Kalesi kazılarında ele geçen çanak çömleklerin en küçük grubunu, çok az sayıdaki lüster teknikli seramik örnekleri oluşturmaktadır.

Kandiller

Sırlı ve sırsız olarak ikiye ayırdığımız Şanlıurfa Kalesi pişmiş toprak kandiller, 11. - 13. yüzyıllar arasında Anadolu ve Suriye’nin kuzeyinde ele geçen örneklerle

yakın benzerlik göstermektedirler. Firuze renkte tek renk sırlı kandil (Resim 19) ile yukarıda tanımladığımız lüster tekniğinde üretilmiş tüme yakın bir başka kandil, grubun en dikkat çeken örnekleridir. Kalede yoğun olarak ele geçen yeşilin çeşitli tonlarına sahip tek renk sırlı kandiller, kırmızı hamurludurlar ve yonca ağızlı kandiller olarak tanımlanırlar. Sırsız tüm kandiller, vasat bir işçilik göstermektedir. Kaba hamurdan elle şekillendirilmiş kandillerin tümü kulpsuzdur.

Tütün Lüleleri

Lülenin, Osmanlı İmparatorluğu’na 17. yüzyılda giren tütün ve tütünle birlikte ortaya çıktığı ve Osmanlı yaşamında kendisine yer bulduğu kabul gören yaygın bir görüştür. Şanlıurfa Kalesi’nde 2020-2023 yılları arasında sürdürülen kazılarda açığa çıkan, 300’e yakın, parçalar halindeki lülede, açık ve koyu gri, beyaz, kırmızı, kırmızimsı kahverengi, devetüyü ve siyah renkli ve genellikle az katkılı hamur gözlenmiştir (Resim 20).

Beyaz veya açık gri hamurlu/astarlı lüleler, diğer renkteki lülelere göre hem sayıca az; hem de küçük ebatlarda ve daha düşük kalitededirler. Kullanılan astar, kahverengi ve kırmızimsı kahve ağırlıklı olmak üzere

■ Resim 20: Lüle örnekleri

kırmızı ve gri renklerde. Lüleler, baskı, rulet baskı, oluk, ajur, kazıma ve bir adet örnekte görülen boya bezeme gibi çeşitli tekniklerde bezenmiştir. Bugüne dek çıkartılan lüleleri, basık yuvarlak çanaklı, lale çanaklı, karınalı çanaklı, silindirik çanaklı, torba biçimli ve disk kaideli lüleler olarak tanımlayabiliriz. Yapılan ön araş-

tırmalarla elimizdeki lüle örneklerini, 17. yy. ile 20. yy'ın ilk çeyreği arasına tarihlendirebiliriz.

2. Sikkeler

Şanlıurfa Kalesi'nde dört kazı sezonu boyunca ele geçen ve okunabilen sikkeler doğrultusunda (Resim 21)

Resim 21: Sikke örnekleri

genel bir nümizmatik değerlendirme yapacak olursak tarihlendirme açısından bize yardımcı olan sikkeleri bugünkü veriler ışığında, en erkeni Roma Eyalet (MS 2. - 3.yy), en geçi de Osmanlı sikkesi (I. Abdülhamit; 1774-1789) şeklinde tanımlayabiliriz.

3. Diğer Buluntular (Metal ve Cam)

Yüzlerce demir çivi başta olmak üzere, demir bıçaklar, demir güller, demir murç, bronz kın ve onlarca demir ve bronz ok uçları, Şanlıurfa Kalesi'nin madeni silahlarını ve alet edevatını bize yansıtmaktadır. Bir başka yoğun buluntu grubu, cam eşyalardır. Bunlar, genellikle cam kapların amorf gövde parçaları ve kulpları olarak ele geçmiştir. Burada belirteceğimiz son kayda değer küçük buluntu grubu, takılardır. Kalede ortaya çıkarılan, insanoğlunun en eski çağlardan beri severek kullandığı takıların yapımında metal ve cam olmak üzere iki temel malzeme kullanılmıştır. Cam boncuklar, cam yüzük ve cam bilezikler, sayısal olarak metal takılardan sayıca daha fazladır.

Resim 22: Metal Buluntu Örnekleri

4. SONUÇ

Şanlıurfa Kalesi A, B ve Batı Burcu Sektörleri'nde 2020 yılından beri yürütülen arkeolojik kazılar ile Doğu Sektörü'ndeki temizlik ve yıkıntı blok taşların tasnifi gibi gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda söz konusu alanlardaki mimari kalıntılar gün ışığına çıkmaya başlamıştır. Şahsımın başkanlığı altında yürütülen kazıların sadece dört yıllık bir geçmişi olması nedeniyle yapıların kullanım evreleri ve işlevlerine dair henüz elimizde kesin so-

nuçlar bulunmamaktadır.

Bununla birlikte yazılı kaynakların incelenmesinin yanı sıra devam eden araştırmalarımız doğrultusunda, Şanlıurfa Kalesi'nde bulunan mimari kalıntıların ve mimari ile ilintili bir şekilde ele geçen buluntuların değerlendirilmesiyle kaledeki tarihi ve kültürel detayların daha fazla anlam kazanacağı şüphesizdir.

KAYNAKÇA

- Kozbe, G., Güngör A. (2023a). Şanlıurfa Kalesi 2021 Yılı Kazıları. 42. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt 2 içinde (503-518. ss.). Ankara; Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Ana Yayın No: 195/2.
- Kozbe, G., Güngör, A. (2023b). El-Cezire Bölgesi'nin Muhkem Kalesi: Cizre. İstanbul; Kutlu Yayınevi.
- Kozbe, G., Caner, E. & Güngör A. (2022). Şanlıurfa Kalesi 2020 Yılı Kazıları. 2019-2020 Yılı Kazı Çalışmaları, Cilt 2 içinde (263-278 ss.). Ankara; Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Ana Yayın No: 192/2.
- Polat, T. (2022). Horiskale Ortaçağ Seramikleri. Sanat Tarihi Yıllığı - Journal of Art History 31, 407-431. DOI: 10.26650/sty.2022.1056840
- Polat, T. & Güngör A. (2023). Şanlıurfa Kalesi Kazıları Seramik Buluntuları. (ed. H.C. Öztürker Demir) Ahmet Bodakçı Anısına Ortaçağ'dan Cumhuriyet'e Sanat Tarihi Çalışmaları içinde (77-110 ss.). Çanakkale; Paradigma Akademi Yayınları.
- Segal, J.B. (2002). Edessa (Urfa) Kutsal Şehir. İstanbul; İletişim Yayınları.
- Tonghini, C. (2016). Şanlıurfa Kalesi: Stratigrafik Analizlerin İlk Sonuçları. 30. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Cilt 2 içinde (427-442 ss.). Ankara; TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Tonghini, C. (2017). Memlûk Sultanlığı'nda Şanlıurfa Kalesi: tahkimat inşasındaki ekonomik ve üretimsel faktörler. Türkiye'deki Arkeolojik Kazı, Araştırma ve Çalışmalara İtalyan Heyetlerin Katkısı 8. Sempozyumu Bildirileri içinde (147-158 ss.). İstanbul; Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Tonghini, C. (2021). FromEdessato Urfa. The Fortification of the Citadel, Oxford; ArchaeopressArchaeology.
- <https://islamansiklopedisi.org.tr/sanliurfa> (2021 Ağustos 10).

تیمییه

ÖZET

Ortaçağ'ın ilim, kültür ve medeniyet kavramlarını bir arada barındıran Harran, kültür mirası açısından pek çok bilim insanına yurt olmuştur. Kuşaktan kuşağa ilimle beslenen ve Hanbeli mezhebine mensup olan Teymiyye ailesi de bu yurt için ayrı bir önem taşımıştır. Çalışmada, bu mümtaz ailenin şahsiyetlerinin yaşam öyküleri ve ilim portreleri bağlamında bir değerlendirme yapılmıştır. Bu değerlendirme içerisinde Teymiyye ailesine mensup bazı şahsiyetlerin eserleri, dünya algıları, fetvaları, görevleri ile siyaset ilişkileri irdelenmiştir. Teymiyye ailesinin fıkıh, hadis, tefsir, kıraat, Arap dili ve edebiyatı, şiir, felsefe, coğrafya, tarih, astronomi, matematik ve geometri alanlarındaki çalışmaların ilim dünyasına katkıları ele alınmıştır. Bunun yanında aile mensuplarının müderrislik, kadılık, vaziflik gibi kurumlarda ifa ettikleri görevler de incelenmiştir. Çalışmanın bütününde Teymiyye ailesi mensuplarının yaşadıkları dönem, ortam ve şartlar göz önünde bulundurularak önemli şahsiyetlerinin öyküleri ve entelektüel birikimleri değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Teymiyye Ailesi, Kültür, Hanbeli, Harran, Dımaşk.

Yaşam Öyküsü ve Entelektüel Birikimiyle Teymiyye Ailesi

Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ - Asya GÜZEL

GİRİŞ

Teymiyye Ailesinin Yaşadığı Dönemde Ortam ve Koşul

Zengiler, 1127-1182 yılları arasında Harran'a hâkim olmuşlardır. Zengiler, hoşgörüyü dayalı ve halkın refahını gözetten bir yönetim sergilemişlerdir. Zengiler, İslam ve Türk gelenekleri ve Nizamülmülk'ün inşa ettiği medreselerde eğitim almalarıyla sosyal müesseselere ayrı bir değer biçmişlerdir.¹ Bu değer 1149 yılında Harran'ı kontrolü altına alan Nureddin Mahmud'un 1114 ve 1157 yıllarda meydana gelen depremlerde zarar gören Cuma Camisi'ni tekrardan inşa etmesi, hacmini büyütmesi ve misafirhane inşa etmesinde kendini göstermektedir.² Nureddin Mahmud, Harran'ın önde gelen âlimi Takiyüddin Ebü'l-Fazl İbn Ebî Hacer el-Harrânî el-Hanbeli (1119-1175) için el-Medresetü'n-Nuriyye Medresesi'ni inşa ettirmiştir.³

Zengiler döneminde Harran toplumunun çoğunluğu Hanbeli mezhebine bağlıydı. Ancak Nureddin Mahmud, Halep'ten Harran'a yaptığı iskânlar nedeniyle bir kısım İmâmiyye Şia'sı mensubunu yerleştirmiştir. Nureddin

Mahmud, İmâmiyye Şia'sının etkinlik kurmaması için de Harran'a Esad Muhammed b. Münca b. Berakât'ı kadı olarak görevlendirmiştir. Nureddin Mahmud, Hanbelî âlimlerden İmâmiyye'nin etkinlik kurmaması için desteklerini almıştır. Fakat Hanbelî âlimler, Nureddin Mahmud'un yakın halkası içinde yer almamışlardır. Zengiler döneminde ilmiye sınıfında ve medreseler arasından bir hiyerarşi görünmemiştir. İlmiye sınıfı devletin bürokrasisinde etkili olmuştur. Kadılık, kâtiplik, elçilik gibi görevlere gelmişlerdir. Ancak Hanbelî âlimler askeri ve sivil emirlik görevlerinden genellikle uzak kalmayı tercih etmişlerdir.⁴ Bu dönemde Teymiyye ailesinin önemli âlimi Fahreddin İbn Teymiyye, Nureddin Mahmud'un el-Medresetü'n-Nuriyye Medresesi'nde müderrislik yapmış, Harran Ulu Câmii'nde görev yapmış ve Harran da bir medrese inşa etmiştir.⁵ Ayrıca Fahreddin İbn Teymiyye'nin yeğeni İbn Abdûs el-Harrânî, Harran'da imamlık yaparak ve ilim alanında eserler yazarak bu dönemde öne çıkan Hanbelî Fakihlerindendir.⁶ Harran I. İzzeddin Mesud tarafından Zeyneddin Ali Küçük'ün oğlu Erbil hâkimi Muzafferüddin Gökbörü'ye verilmiştir.⁷ Erbil Beyliği ve Eyyûbiler 1182-1260 yılları arasında Harran'a hâkim olmuşlardır. Bu yıllarda Harran, Müslümanların çoğunluğu Hanbelî mezhebine mensup olduğu için⁸ Hanbelî mezhebi parlak dönemlerden birini yaşamıştır.⁹

⁴ Abdulkadir Turan, "Nüreddin Mahmud Zengi Devri'nde (541-569/1146-1174) İlmiye Sınıfı", *Journal of Islamic Jerusalem Studies* 18/3 (2018): 47.

⁵ Zeynüddin Abdurrahman b. Ahmet İbn Receb b. Hasan es-Selâmi el-Bağdâdi ed-Dimaşki, *ez-ZeylTabakâti'l-Hanabile*, thk. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymin, Riyad 1425/2005, 3: 323.

⁶ İbn Receb, *ez-ZeylTabakâti'l-Hanabile*, 2: 90-95; Mahsum Aslan, "Hanbelî'lerin Kuzeydeki Merkezi Harran'ın Hanbelî Fakihleri ve Mezhepteki Konumları", *I. Uluslararası İslam Tarihi ve Medeniyetinde Harran Sempozyumu Bildirileri (Şanlıurfa-Harran, 5-7 Mayıs 2018)*, (Ankara: Berikan Yayıncılık, 2018), 1: 267.

⁷ Gök "Musul Atabegliği (Zengiler) Zamanında Harran" 164, 165.

⁸ İbrahim Barca, "Eyyûbiler Devrinde Harran", *I. Uluslararası İslam Tarihi ve Medeniyetinde Harran Sempozyumu Bildirileri (Şanlıurfa-Harran, 5-7 Mayıs 2018)*, (Ankara: Berikan Yayıncılık, 2018), 1: 82.

⁹ Ramazan Şeşen, *Salâhaddin Eyyûbi ve Devlet*, (İstanbul: Çağ Yayınları, 1987), 358.

¹ Halil İbrahim Gök, *Musul Atabegliği Zengiler (Musul Kolu 1146-1233)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, Yayınları, 2013): 459, 460.

² Abdullah Ekinci, *Harran Mitolojisi ve Tarihi*, (Şanlıurfa: Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2008), 40.

³ Zeynüddin Abdurrahman b. Ahmet İbn Receb b. Hasan es-Selâmi el-Bağdâdi ed-Dimaşki, *ez-ZeylTabakâti'l-Hanabile*, thk. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymin, Riyad 1425/2005, 2: 287.

1183'te hac görevini yapmak için Granada'dan Mekte'ye giden İbni Cübeyr, dönüş yolunda 1184'te Harran'dan geçmesiyle o bölgenin toplumu ve coğrafyası hakkındaki düşüncelerini şöyle ifade etmiştir:

Hiç bir güzelliği bulunmayan öylesine bir kent. Gün boyu gölgeye hasret kalırsınız. Havasını da adından almış. Suyu, soğuk nedir bilmez. Her köşesi öğle güneşinin kavurucu sıcaklığıyla kaynar. Dinlenecek bir yer bulamazsın; zor nefes alırsın. Çölün ortasında atılmış. Medeniyet parıltısı taşımaz. Hiçbir tarafında canlılık ve tazelik bulunmaz... İbrahim Peygamberin adıyla anılan eski bir kent olması, buraya şeref ve fazilet olarak yeter... Adının bereketi ile Allah buraya salih ve zahit kullarının merkezi, temiz gezgin kullarının buluşma yeri yapmış... Kentte bir çok hayır sahibi var. Halkı cana yakın ve ılımlı. Yabancıları severler, fakirlere iyilik yaparlar... Salih kulları, dervişleri ve dağlarda dolaşanları ise sayılmayacak kadar çoktu.¹⁰

Eyyübî Hükümdarı Salahaddin Eyyubî, (ö. 1193) siyasetin temelini ilme dayandırmıştır. Bu yüzden Eyyübîler, ilim alanında Nizamiye Medreseleri'nden etkilenen Zengîlerin izinden giderek ilim ve ilim insanlarına önem vermişlerdir.¹¹ Eyyübîler, ilim insanları yetiştirmek için de bir çok medrese inşa etmişlerdir. Ayrıca medreseler; ilim insanlarının kontrol altına alınmasında,¹² itikadî yönden Ehl-i sünnet dışı gruplarla özellikle Şii propagandasına karşı Sünnî İslam düşüncesinin kuvvetlenmesinde, Haçlılara karşı geniş kitlelerin desteğini almak için devlet teşkilatında görevlendirilecek uzman kadronun yetiştirilmesinde ve siyasi birliğin sağlamasında önemli işlevler üstlenmiştir. Eyyübîler, medreselerde daha iyi bir eğitim sunmak için vakıflar ve zengin kütüphaneler inşa etmişlerdir. Eyyübîler, medreselerde siyasetinin temelini oluşturan Sünnî düşünce eğitim merkezini inşa ederek, daha sağlıklı ve sistemli bir eğitim sağlama fırsatı sunarak siyasi yönden güçlenmeye çalışmışlardır.¹³

Eyyübîler toplamda 63 medrese inşa etmişlerdir.¹⁴ Bu medreselerde: kiraat, fıkıh, tefsir, hadis, Arap dili ve ede-

¹⁰ İbni Cübeyr, *Endülüsten Kutsal Topraklara*, 4. b. çev. İsmail Güler, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2019), 9, 179-181.

¹¹ Hayati Tetik, "Eğitim Kurumları olarak Selâhaddin Eyyübî Döneminde Medreseler", *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5/2 (2019), 281, 282.

¹² Harun Yılmaz, "Eyyübî Dönemi Beytülmakdis Medreseleri: Kuruluş, İşleyiş ve Fonksiyon" *Journal Of Islamic Jerusalem Studies* 18/2 (2018), 7.

¹³ Tetik, "Eğitim Kurumları olarak Selâhaddin Eyyübî Döneminde Medreseler", 269, 270, 278.

¹⁴ R. Stephen Humpreys, "XIII. Yüzyılda Eyyübîler, Memlûkler ve Latin Doğu" çev. Mustafa Kılıç, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (2007), 368.

“

Moğolların yaptığı zulümler karşısında dayanamayan Teymiyye ailesi de sadık olduğu mekanını, kültürünü, hayatını bırakıp, 1269 yılında Dımaşk'a gitmek zorunda kalmıştır.

”

biyatı, şiir, tıp, eczacılık gibi alanlarda eğitim verilmiştir. Kahire, Dımaşk ve el-Cezire gibi yerlerde inşa edilen hastaneler, giderek teorik ve uygulamalı eğitimin verildiği tıp merkezine dönüşmüşlerdir.¹⁵ Ama felsefe ve felsefeye bağlı ilim grupları Eyyübîler'de itibarı en az olan ilimler arasındadır. Buna rağmen Abdüllâtif el-Bağdadî gibi önemli şahıslar da yetişmiştir.¹⁶ Bu dönemde Teymiyye ailesinin önemli ferdi Abdülğani İbn Teymiyye, 1225 yılında babası Fahreddin İbn Teymiyye öldükten sonra onun yerine Harran'da hatip görevini üstlenmiş ve tarihi belli olmayan bir dönemde Harran'da kadılık görevi yapmıştır.¹⁷ Ayrıca Harran'da Hanbelî mezhebinin en önemli âlimlerden biri olan Mecdüddîn İbn Teymiyye de bu dönemde ilmi çalışmalar gerçekleştirmiştir.¹⁸

1260 yılında Moğollar Harran'ı aldıktan sonra şehrin kalesini, çarşısını ve evlerini yıkmışlardır. Hatta caminin tavanındaki tahtalarını bile sökmüşlerdir.¹⁹ Moğollar kendi içinde mücadeleye giriştikleri için Suriye ve Mısır meselesiyle ilgilenme zamanı bulamamışlardır. Bunu fırsat bilen Memlûk Sultanı Baybars, Moğolların hudutlarını sık sık tehdit ederek özellikle Harran ve Bire üzerinden Moğollara karşı akınlar düzenlemiştir. Bu nedenle Moğolların kontrolünde bulunan Harran sürekli el değiştirmiştir.²⁰ Moğollar ve etraftaki göçebe Araplar şehre ve şehir halkına zarar vermeleriyle halkın çoğu şehri terk ederek Dımaşk, Halep, Mardin, Urfa gibi etraftaki şehirlere göç etmek zorunda kalmışlardır.²¹

¹⁵ Tetik, "Eğitim Kurumları olarak Selâhaddin Eyyübî Döneminde Medreseler", 282.

¹⁶ Abdurrahman Kurt, *Eyyübîler Döneminde Hadis*, (Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 29.

¹⁷ İbn Receb, *ez-ZeylTabakâti'l-Hanabile*, 3: 480-482.

¹⁸ Barca, "Eyyübîler Devrinde Harran", 82.

¹⁹ Abdullah Ekinci vd. *Taş Devrinde Osmanlıya Urfa Tarihi*, Şanlıurfa: Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2008, 271.

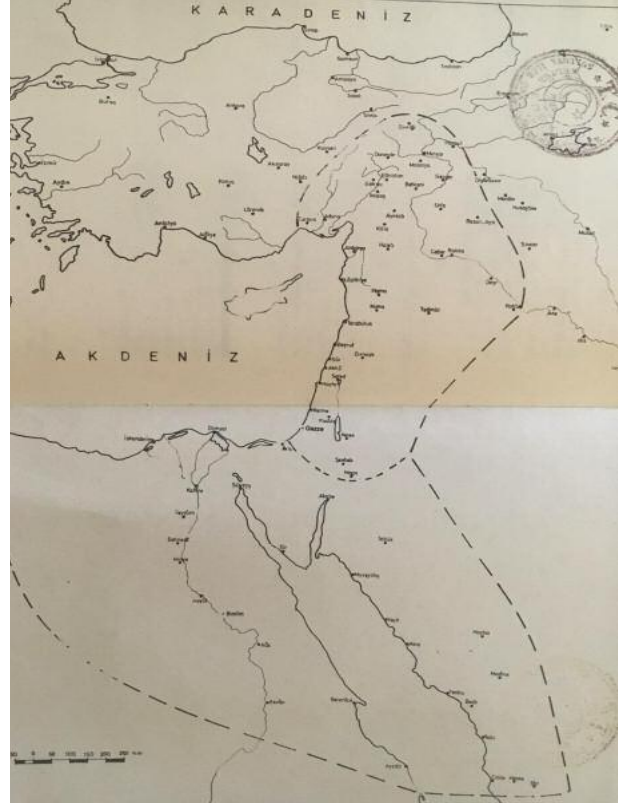
²⁰ Adnan Çevik vd., "İlhanlı-Memlûk Hudut Savaşlarında Harran ve Çevresi", *Harran ve Çevresi Tarihi*, ed. Abdullah Ekinci, (Şanlıurfa: Şurkav Yayınları, 2019), 203.

²¹ Ekinci, *Taş Devrinde Osmanlıya Urfa Tarihi*, 273.

Moğolların yaptığı bu zulümler karşısında dayanamayan Teymiyye ailesi de sadık olduğu mekanını, kültürünü, hayatını bırakıp, 1269 yılında Dımaşk'a gitmek zorunda kalmıştır.²²

İlimle beslenen bir aile için kitaplar bir servetti. Dönemin şartlarını göz önünde bulundurursak eşya taşınması zordu. Bu yüzden kitapları kağıt üzerinde taşımışlardır. Kağıtlarının yavaş yol alması ve can güvenliği olmadığı için sıkıntılar yaşamışlardır. Teymiyye ailesinde Moğolların zulümleri, halkın canlarını kurtarmak için kaçışları, yolculuktaki sıkıntılar gibi nedenlerle Moğollara karşı bir hoşnutsuzluk duygusunun tohumları yerleşmiştir. Bu yüzden ileride Suriye Seferleri'nde başta Takıyyüddin İbn Teymiyye ve Şerefüddin İbn Teymiyye olmak üzere Moğollara (İlhanlılara) karşı bir direniş hareketi başlatacaklardır.²³

Moğollar, 1258 yılında Bağdat'ı işgal ettikten sonra²⁴ Suriye'ye yönelerek Halep ve Dımaşk'ı da ele geçirmişlerdir.²⁵ Moğollar Dımaşk'ın batı surlarını ve kaleyi tahrip etmişlerdir.²⁶ Ancak bu hâkimiyet uzun sürmemiş Memlûk Sultanı Seyfettin Kutuz (1259-1260), 1260 yılında Aynıcâlüt Savaşı'nda Moğolları mağlup ederek Dımaşk'ı ele geçirmiştir.²⁷ Moğolların gerek insanlar arasında saldıkları dehşet gerekse hâkimiyetlerini pekiştirmek için attıkları bazı adımlar Dımaşk'ın idari, ilmi ve sosyal hayatını etkileyen sonuçlar doğurmuştur. Özellikle Hristiyanlar, Moğol yöneticileri tarafından desteklendikleri için Müslümanlara karşı bazı olumsuz faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu durum iki dine mensup kişiler arasındaki ilişkileri olumsuz etkilemiştir.²⁸

XIV. Yüzyılda Memlûk Devleti'nin sınırları. (Kazım Yaşar Koprıman, *Mısır Memlûkleri Tarihi Sultan al-Malik al-Mu'ayyad Şeyh al-Mahmûdi Devri (1412-1421)*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989), 260.)

1260 yılında Aynıcâlüt Savaşı'ndan sonra²⁹ Sultan Seyfettin Kutuz Dımaşk'a girince toplum sevinçle karşılamıştır. Sultan Seyfettin Kutuz, Emir Alemüddin Sencer'i Dımaşk'a nâib olarak atamıştır.³⁰ Hicaz, Suriye ve Mısır gibi bölgelerde Moğol istilası ve Haçlı Seferleri yüzünden bozulan düzenin yeniden sağlanması ve bölgenin güvenli hale gelmesi, başka şehirlerde yaşayan insanların bu bölgeye gelmesinde etkili olmuştur. Nitekim istila altında Bağdat gibi önemli ilim merkezlerinde yaşayan bilim insanlarının bir kısmı bu sebeple Dımaşk ve Kahire'ye göç etmiştir.³¹ Ayrıca iç karışıklıklar ve savaşlar yüzünden sıkıntı yaşayan Endülüslü ve Kuzey Afrikalı insanlar da Memlûk topraklarına gelmişlerdir. Memlûkler de kendilerine sığınan bu insanlara özellikle de âlimlere maddi ve manevi imkânlar sağlayarak, kültürel sahada bir zenginliğin oluşmasına öncülük etmiştir.³²

İnsanlar farklı yerlerden geldikleri için Dımaşk, farklı mezheplere sahip insanların yaşadığı bir şehir haline gelmiştir.

²² Zeynüddin Abdurrahman b. Ahmet İbn Receb b. Hasan es-Selâmî el-Bağdâdî ed-Dımaşkî, *ez-ZeylTabakâti'l-Hanabile*, thk. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymin, Riyad 1425/2005, 4: 493; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, çev. Mehmet Keskin, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2018), 13: 439; Caterina Bori, "A New Source for the Biography of Ibn Tamiyya", *Bulletin of the school of Oriental and African Studies* 67/3 (2004): 339; Henri Laoust, *İslâm'da Ayrılıkçı Görüşler*, 2. bs. çev. Ethem Ruhi Fiğlalı vd. (İstanbul: Pınar Yayınları, 2017), 369; Adem Eryiğit, *İbn Teymiyye'nin Siyaset Düşüncesi ve Cihat Doktrini*, (İstanbul: Çıra Yayınları, 2020), 24; Muhammed Ebu Zehra, *İman İbn-i Teymiyye (Hayatı, Fikirleri ve Eserleri)*, çev. Nusreddin Bolelli vd. (İstanbul: İslamoğlu Yayıncılık, 1988), 21; Hanife Şahin, *Olgu ve Algı Arasında İbn Teymiyye*, (İstanbul: Mana Yayıncılık, 2021), 31; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, çev. Mehmet Keskin, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2018), 14: 228; Ebu'l Hasan Ali en-Nevdî, *Şeyhü'l-İslâm İbn Teymiyye*, çev. Yusuf Karaca, (İstanbul: Kayhan Yayınları, 2016), 46.

²³ Muhammed Ebu Zehra, *İman İbn-i Teymiyye (Hayatı, Fikirleri ve Eserleri)*, 21, 22.

²⁴ Jon Hoover, *İbn Taymiyya*, (Londra: Oneworld Academic, 2019), 13; Müverih Vardan, "Türk Fütühatı Tarihi(889-1269)", 232; İbn Tağrıberdi, *en-Nücumü'z-Zâhire*, çev. Ahsen Batur, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2013), 31.

²⁵ Abdülkerim Özyayın, "Aynıcâlüt Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4: 275; Müverih Vardan, "Türk Fütühatı Tarihi (889-1269)", 233.

²⁶ Efe Durmuş, *Siyasi, İktisadi ve Kültürel Açından İlhanlı-Memlûk Münasebetleri* (Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005), 11.

²⁷ Fatih Yahya Ayaz, *Memlûkler (1250-1517)*, 2. bs. (İstanbul: İSAM Yayınları, 2020), 33.

²⁸ Harun Yılmaz, "Dımaşk'ın En Zor Yılı: Şehrin Moğollar Tarafından İşgali", *İslâm Araştırmaları Dergisi* 37 (2017), 80, 81, 97.

²⁹ Denise Aigle, "The Mongol Invasions of Bilâd al-Shâm by Gâzân Khân and Ibn Taymiyyah's Three "Anti-Mongol" Fatwas", *Mamlûk Studies Review* 11/2 (2017): 90; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, 13: 389; İbn Tağrıberdi, *en-Nücumü'z-Zâhire*, 37; Hoover, *İbn Taymiyya*, 13.

³⁰ İbn Tağrıberdi, *en-Nücumü'z-Zâhire*, 39.

³¹ Eryiğit, *İbn Teymiyye'nin Siyaset Düşüncesi ve Cihat Doktrini*, 24; Şahin, *Olgu ve Algı Arasında İbn Teymiyye*, 31.

³² Aygül Düzenli, "Memlûkler Döneminde Medreseler (648-923/1250-1517)", *Osmanlı Medreseleri Eğitim, Yönetim ve Finans*, Ed. Fuat Aydın vd., (İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2019), 447.

“

Dımaşk'ta medrese ve dârülhadis gibi eğitim kurumları sayılarında ciddi derecede artış görülmüştür. Dımaşk'ta başta kadınlara özgü iki medreseyle beraber bu dönemde seksen civarında medrese inşa edilmiştir. Dımaşk'ta öncekilerle birlikte medreselerin sayısı 150'nin üstüne ulaşmıştır. Bu medreselerde 1000 civarında müderris görev almıştır. XIV. yüzyılın ortalarında Dımaşk, dünya çapında önde gelen astronomi merkezi haline gelmiştir.

”

Dımaşk'ta medrese ve dârülhadis gibi eğitim kurumlarının sayılarında ciddi derecede artış görülmüştür.³³ Dımaşk'ta başta kadınlara özgü iki medreseyle beraber bu dönemde seksen civarında medrese inşa edilmiştir. Dımaşk'ta öncekilerle birlikte medreselerin sayısı 150'nin üstüne ulaşmıştır. Bu medreselerde 1000 civarında müderris görev almıştır.³⁴ XIV. yüzyılın ortalarında Dımaşk İslâm dünyasının dünya çapında önde gelen astronomi merkezi haline gelmiştir.³⁵

Âlimlerin ilmi ve idari yapı içinde yer almaları, ulema sınıfı arasında ciddi bir rekabet ortamı oluşmasına neden olmuştur.³⁶ Bu rekabet sonucunda âlimler ilim alanında İslam tarihinin en verimli dönemi olmasına katkı sağlamışlardır. Bu dönemde özellikle tefsir, hadis, fıkıh, kelam gibi dini ilimler başta olmak üzere lügat ilimleri, tarih, coğrafya, tabakât gibi beşeri ilimlerde de birden fazla âlim yetişmiştir. Daha sonraki süreçte bu âlimler kendi alanlarında vazgeçilmez eserler kaleme almışlardır.³⁷ Ayrıca yöneticiler de ilim tahsilinde çalışmışlardır. Ulema ile ders dinlemiş, kitaplar kaleme almış, icazet vermiş ve ilim toplantılarına katılmıştır.³⁸

Sultan Baybars, Dımaşk'a naib ve kaleye emir tayin ederek memlûklerin idari düzenini kurmuştur. Kahire'deki nâible aynı haklara sahip ve sultanın bölgedeki temsili konumunda olmuştur. Dımaşk nâibliği, bölgedeki diğer nâiblerin ve emirlerin desteğini kazandığı için, Memlûklerin tahtını ele geçirme potansiyeli yüksek olan bir nâib olmuştur. Nitekim Şeyh Müeyyed, naiblik görevindeyken Halep naibiyle isyan ederek sultanlık tahtına oturmuştur. Bu nedenle Dımaşk nâibliğine güvenilir emirler tayin edilmiştir.³⁹ Sultan Baybars, her mezhep için bir kadı tayin etmiştir. Bu yüzden camiler ve cemaatler ayrılmış ve hangi mezhebe bağlıysa onun imamının arkasında namaz kılması Müslümanlar arasında manevi birliğin parçalanmasına neden olmuştur.⁴⁰

1348'de veba salgınından etkilenmesi sonucunda Dımaşk'ın nüfusu azalmıştır.⁴¹ Diğer taraftan değişen ticaret yolları nedeniyle Dımaşk yavaş yavaş gerilemeye başlamıştır. Memlûk Sultanı Berkuk zamanında Suriye'de isyan eden Halep naibi Seyfeddin Yelboğa 1389'da Dımaşk'ı ele geçirmiştir. Sultan Berkuk, Seyfeddin Yelboğa'yı mağlup ederek tekrardan Dımaşk'ı geri almıştır. Şerefüddin İbn Teymiyye'nin kızı Zeynep, 1396 yılında ölmüştür. Teymiyye ailesinin ulaşabildiğimiz son üyesinin 1396 yılına kadar Dımaşk'ta yaşamış olması nedeniyle, ailenin biyografisinde Dımaşk'ın önemli bir yeri vardır.⁴²

1. TEYMIYYE AİLESİNİN ALİMLERİ

1. 1. İbn Abdûs el-Harranî (1116/1118 -1164)

Fahreddin İbn Teymiyye'nin yeğeni İbn Abdûs, 1116-1118 (h. 510/511) yılları arasında Harran'da dünyaya gelmiştir. İsminin uzun versiyonu, Şemsüddin Ebu'l-Feth Nasrullah b. Abdulaziz b. Abdûs el-Harrânî'dir. Harran'ın önde gelen mutasavvıflarından ve fakihlerinden biri olan İbn Abdûs, Ebü'l-Hasan b. Abdûs, Ebü'l-Fadl Hamid b. Ebi'l-Hacer, Ebü'l-Kerem Fityân b. Mübâh gibi ilim insanlarından eğitim almıştır. Eğitimi tamamlamak ve ilmimi pekiştirmek için Bağdat'ta gitmiştir. Ebü'l-Feth İbnü'l-Minnî olmak üzere bir çok âlimden hadis, fıkıh ve tefsir gibi alanları öğrendikten sonra Harran'a dönmüştür.

³³ Nagihan Emiroğlu, "Hadis İlmi Açısından Bahri Memlûkler Döneminde Hanbelî-Eş'ari Münasebetleri", *İBAD Sosyal Bilimler Dergisi* S. 5 (2019): 460.

³⁴ Cengiz Tomar, "Şam" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38: 134.

³⁵ Altan Çetin, *Türk Tarihinde Memlûk Asırları Bir Kültür Tarihi Denemesi*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2020), 189.

³⁶ Emiroğlu, "Hadis İlmi Açısından Bahri Memlûkler Döneminde Hanbelî-Eş'ari Münasebetleri", 460.

³⁷ Düzenli, "Memlûkler Döneminde Medreseler (648-923/1250-1517)", 447.

³⁸ Michael Chamberlain, *Ortaçağ'da Bilgi ve Sosyal Pratik (Şam 1190-1350)*, çev. Büşra Kaya (İstanbul: Klasik Yayınları, 2014), 71.

³⁹ İsmail Yiğit, *Memlûkler (648-923/1250-1517)*, (İstanbul, Kayıhan Yayınlar, 2015), 193.

⁴⁰ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfetü'l-Mulûkiyye fi'd-Devleti'l-Turkiyye*, çev. Hüseyin Polat, (Ankara: TTK Yayınları, 2016), 4; İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-Fetâvâ*, çev. Halil Aydemir, (İstanbul: Daru'l İman Yayınevi, 2017), 1: 10.

⁴¹ İbn Tağrıberdi, *en-Nücûmu'z-Zâhire*, çev. Ahsen Batur (İstanbul: Selenge Yayınları, 2013), 50, 203.

⁴² Ömer Faruk Habergetiren, "Harran İlim Havzasında Yetmiş Bayan Âlimler", *I. Uluslararası İslam Tarihi ve Medeniyetinde Harran Sempozyumu Bildirileri (Şanlıurfa-Harran, 5-7 Mayıs 2018)*, (Ankara: Berikan Yayıncılık, 2018), 1: 307.

Fakih, zahit ve hitabet alanında kendini geliştiren İbn Abdûs'un fikhî görüşleri âlimler tarafından dikkate alınmıştır. İbn Abdûs, Harran'da merkezi camide imamlık yapmıştır. İbn Abdûs Harran'da Ebü'l-Mehâsin Ömer b. Ali el-Kureşî ve İbn Abdûs'tan hadis dinlemiştir.⁴³

Harranlılar, namazda ilk selamı cehri okurken İbnü'l-Müneccâ Harran'a kadı görevine getirildikten sonra namazdaki iki selamın cehri okunmasını emretmiştir. Bu kararın üzerine İbn Abdûs, *Ta'limu'l-'avâm Ma's-sünnetüfi's-selâm* adlı eserini kaleme almıştır. Bu eserinde Hanbelî mezhebine göre sadece ilk selamın cehri okunması gerektiğini kanıtlarla dile getirmiştir. İbn Abdûs, 1164 yılında Harran'da ölmüştür.⁴⁴ İbn Abdûs, *Ta'limu'l-'avâm Ma's-sünnetü fi's-selâm, el-Müzhîb fi'l-mezhep, et-Teshîl ve et-Tezkira* adlı eserler kaleme alarak İslam düşüncesine katkı sağlamıştır.⁴⁵

1. 2. Fahreddin İbn Teymiyye (1148-1225)

Fahreddin İbn Teymiyye Ocak 1148'de Harran'da dünyaya gelmiştir.⁴⁶ Ancak Öğrencisi Yâkût el-Hamevî (1179-1229)⁴⁷ ise Res'ül'ayn ile Rakka arasında bulunan Bâceddâ köyünde dünyaya geldiğini ifade etmiştir.⁴⁸ İsminin uzun versiyonu, Ebû Abdullah Fahrüddin Muhammed b. el-Hadır b. Muhammed el-Harrânî olup,⁴⁹ künyesi Ebu Abdullah, lakabı ise Fahrüddin'dir.⁵⁰ Küçük yaşta ilim merdivenlerine tırmanmaya başlayan Fahreddin İbn Teymiyye ilk eğitimini dedesi⁵¹ ve babası Abdullah'tan almıştır.⁵² Daha sonra Ebü'l-Feth Ahmed b. Ebü'l-Vefâ'dan fıkıh, Ebü'l-Fazl Hâmid b. Mahmûd'dan fıkıh ve tefsir, Ebu Muhammed İbnü'l-Haşşâb'dan Arap

⁴³ İbn Receb, *ez-Zeyl Tabakâti'l-Hanabile*, 2: 90-95.

⁴⁴ İbn Receb, *ez-Zeyl Tabakâti'l-Hanabile*, 2: 95.

⁴⁵ Aslan, "Habelî'lerin Kuzeydeki Merkezi Harran'ın Hanbelî Fakihleri ve Mezhepteki Konumları", 267.

⁴⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-ayân*, neşr. İhsan Abbas (Beyrut, 1968-1972)4: 386; İbn Receb, *ez-ZeylTabakâti'l-Hanabile*, 3: 322.

⁴⁷ Geniş bilgi için, Casim Avcı, "Yâkût el-Hamevî" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları 2013), 43: 288-291.

⁴⁸ Ferhat Koca, "Fahreddin İbn Teymiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları 1999), 20: 389.

⁴⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-ayân*, 4: 386; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 13: 230; CemalüddinEbü'l-Mehasin Yusuf İbn Tağriberdi, *en-Nücumü'z-Zâhire fi Mülûki-Mısırve'l-Kahire*, (Kahire: Dar el-Kutub, t.y.), 6: 263.

⁵⁰ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-ayân*, 4: 386; Zeki Çıkman, vd., "Fahrüddin İbni Teymiyye (Muhammed bin Hıdr bin Muhammed)", *İslam Alimleri Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Gazetesi Yayınları), 8: 269. "Teymiyye" ismi hakkında farklı görüşler mevcuttur. Bunlardan biri dedesi Muhammed Hac yolculuğu sırasında Teymâ denilen yere vardığında çadırdan güzel bir kız çocuğu dikkatini çekmiş, eve döndüğünde bir kızı dünyaya geldiğini görünce onu kucağına alır ve Teyma'daki kıza benzeterek, çocuğa Teymâh manasında "ya Teymiyye! Ya Teymiyye!" diyerek kızın ismini Teymiyye koymuştur.(İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-ayân*, 4: 388; İbn Receb, *ez-Zeyl Tabakâti'l-Hanabile*, 3: 337). Oğlu anlamında da İbn Teymiyye olarak kullanıldığı görüşü de vardır. Bu sözcük, lügat kurallarına göre "Teymâvî" olarak telaffuz edilmesi gerekirken, Teymiyye olarak telaffuz edilmiştir(Çıkman, "Fahrüddin İbni Teymiyye (Muhammed bin Hıdr bin Muhammed)", 8: 269, 270; Hoover, *Ibn Taymiyya*, 13). Diğer bir görüş ise Fahreddin İbn Teymiyye'nin dedesi Muhammed'in annesinin isminin Teymiyye olması görüşüdür (Hoover, *Ibn Taymiyya*, 13; Koca, "Fahreddin İbn Teymiyye", 20: 389).

⁵¹ Necati Avcı, *Harran ve Bilginleri*, (Ankara: Avrasya Yayınları, 2007), 113.

⁵² İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-ayân*, 4: 387.

Harran'a döndükten sonra araştırmaya devam eden Fahreddin İbn Teymiyye, kendisini öğretim, telif ve irşad faaliyetlerine vermesiyle başta tefsir olmakla birlikte vaaz, hadis, fıkıh, hitabet ve Arap dili ve edebiyatında ismini duyurarak halk ve yöneticiler tarafından saygıyla karşılanan biri olmuştur. Fahreddin İbn Teymiyye Harran Cami'nde vaizlik yaptığı için "Harran hatibi" lakabıyla anılmaya başlanmıştır

dili ve edebiyatı derslerini almış ve Ebü'n-Necîb Abdulkâhir es-Sühreverdî'den tasavvuf hurkasını giymiştir. Ayrıca Ebü'l-Kerem Fityân b. Mubâh ve yeğeni İbn Abbûs gibi âlimlerden de öğrenim görmüştür. Fahreddin İbn Teymiyye, bilgisini geliştirmek ve öğrenimini tamamlamak için Bağdat'a gitmiştir. Bağdat'ta İbnü'l-Bettî, Ebu'l-Kâsım İbn Bûndar, Ebü'l-Feth İbn Şâtîl, Şühde el-Katibe, İbnü'd-Dâmegânî gibi hocalardan hadis, İbnü'l-Mennî, Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî ve Ebü'l-Abbas Ahmet b. Bekrûs'tan fıkıh ve tefsir gibi ilimleri öğrenmiştir. Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'in yanında kalmış ve birçok eserini ondan dinlemiştir. Ayrıca edebiyat alanında da okumalar yapmıştır.⁵³

Harran'a döndükten sonra araştırmaya devam eden Fahreddin İbn Teymiyye, kendisini öğretim, telif ve irşad faaliyetlerine vermesiyle başta tefsir olmakla birlikte vaaz, hadis, fıkıh, hitabet ve Arap dili ve edebiyatında ismini duyurarak halk ve yöneticiler tarafından saygıyla karşılanan biri olmuştur.⁵⁴ Fahreddin İbn Teymiyye Harran Cami'nde vaizlik yaptığı için "Harran hatibi" lakabıyla anılmaya başlanmıştır. Harran Cami'sinde 1192-1214 yılları arasında⁵⁵ her gün sabah saatlerinde tefsir dersleri vermiş ve Cuma hutbesi okumuştur. Fahreddin İbn Teymiyye, Nureddin Zengi tarafından inşa edilen Nûriyye Medresesi'nde müderris görevini icra etmiş ve burada öğrenci yetiştirmeye ve vaaz vermeye başlamıştır.⁵⁶

⁵³ İbn Receb, *ez-ZeylTabakâti'l-Hanabile*, 3: 322.

⁵⁴ İbn Receb, *ez-ZeylTabakâti'l-Hanabile*, 3: 321-338.

⁵⁵ Henri Laoust, *Ibn Teymiyye'nin Sosyal ve Siyasal Görüşleri Üzerinde Bir Deneme*,çev. Yusuf Emiroğlu, (İstanbul: Memfis Yayınları, 2021),1: 18.

⁵⁶ İbn Receb, *ez-ZeylTabakâti'l-Hanabile*, 3: 323; Çıkman, "Fahreddin İbni Teymiyye (Muhammed bin Hıdr bin Muhammed)", 270; Laoust, *Ibn Teymiyye'nin*

Ortaçağ'da XIII. yüzyılın sonu XIV. yüzyılın başlarındaki devletler. (Jon Hoover, *İbn Taymiyya*, (Londra: Oneworld Academic, 2019), 10.)

Fahreddin İbn Teymiyye hac vazifesini yapmak için 1208 yılında hacca gitmiştir.⁵⁷ İbn Kesir, Fahreddin İbn Teymiyye'nin hacdan sonra Bağdat'a uğradığını ve Babı Bedir'de Muhiddin Yusuf b. Cevzi'nin mekânında vaaz verdiğini ifade etmiştir. Fahreddin İbn Teymiyye, İbnü'l-Cevzi'nin 25 yaşında vaizlik verdiği için şöyle bir cümle kurmuştur: "Üç yaşına girmiş deve yavrusu gücünü toparlamış olsa bile, yaşlı ve güçlü develere saldıramaz"⁵⁸ diyerek satmıştır. İbn Tağriberdi, Fahreddin İbn Teymiyye'yi fakih ve müfessir olarak tanımlamıştır.⁵⁹ İbn Hallikân ve İbn Receb Fahreddin İbn Teymiyye'yi vaiz, Hanbeli hukukçusu, faziletli ve ilmi ile memleketinde eşsiz bir kişi olduğunu nakletmişlerdir.⁶⁰

Hanbeli mezhebinin gelişiminde katkıda bulunan önde gelen fakihlerden biri olma konumuna gelen Fahreddin İbn Teymiyye, Harran'da bir medrese inşa etmiş ve ilmî tartışmalara katılmaya başlamıştır. Özellikle Fahreddin İbn Teymiyye, Şam Hanbelileri'nin imamı ve yazdığı eserlerle Hanbeli mezhebine katkıda bulunan Muvaffakuddin İbn Kudâme (ö. 1223) ile mektuplaşarak⁶¹ çeşitli konularda tartışmış ve bazı noktalarda İbn Kudâme'yi eleştirmiştir. Böylece Fahreddin İbn Teymiyye iletişim ağının zor olduğu bu dönemlerde bile bilgi akışını sağlayarak hem kendini geliştirmiş hem de

bilgisini pekiştirmiştir. İbn Receb, Fahreddin İbn Teymiyye'nin 21/22 Şubat 1225 tarihinde Harran'da öldüğünü ifade etmiştir.⁶² Fakat İbn Hallikân, Fahreddin İbn Teymiyye'nin 4 Mart 1224 tarihinde öldüğünü ifade etmiştir.⁶³

Fahreddin İbn Teymiyye, şiirde eğitim olarak kendini geliştirmiş ve şiirler kaleme almıştır. Ebü'l-Muzaffer Sibte İbnü'l-Cevzi, Fahreddin İbn Teymiyye'nin bir Cuma namazından sonra halka vaaz verirken şu şiiri okuduğunu söylemiştir:

"Dostlar, gözyaşlarım azaldı.

Uykuda karşılaştığım ya da karşılaştığımız şeylerden ötürü.

Âşık bir kalbe merhamet edin; şefkat gösterin.

Bedeni hasta ve yanık kişiye,

Vuslatı nice geceler geciktireceksiniz daha.

Ömür gitti, hala kavuşmadık biz."⁶⁴

Fahreddin İbn Teymiyye birden çok eser vücuda getirerek İslam literatürüne katkı sağlamıştır. Günümüze kadar ulaşmamış eserleri: 30 cilt civarında olduğu tahmin edilen *et-Tefsîrü'l-kebir*;⁶⁵ *Şerhu'l-Hidâye li-Ebi'l-Hattâb*, *el-Muvazzih fi'l-ferâ'iz* ve *Divanü'l-hutabi'l-cum'iyye* (*Tuhfetü'l-hutabâ'mine'l-beriyye fi'l-hutabi'l-minberiyye*) adlı eserlerdir. Günümüze ulaşan eserleri ise:⁶⁶

1. *Bülğatü's-sâgıb ve bugyetü'r-râgıb*

Fahreddin İbn Teymiyye, Gazzâlî'nin *el-Basît*, *el-Vasît* ve *el-Vecîz* isimli eserleri gibi biri diğerinin özetlenmiş mahiyetinde Hanbelî mezhebine dair üç eser kaleme alıp, en kapsamlısı *Telhîsü'l-matlap fi telhîsi'l-mezheb*, orta boyda olanı *Tergîbü'l-kâşid fi takrîbi'l-makâşid* ve özeti de *Bülğatü's-sagıb*'dir. Eserde toplu vaazlardan oluşan koleksiyonu, duaları, İbn Kudâme ile yazışmaları, mektupları gibi konuları ele almıştır.⁶⁷ Fahreddin İbn Teymiyye, *Bülğatü's-sagıb*'in içerik olarak yalnızca temel kuralları ve ortak noktaya varılan görüşleri ele almıştır. Ancak Fahreddin İbn Teymiyye anlaşmazlıklara ve kanıtlara temas etmemiştir. Hanbelî mezhebinin ana kaynaklarından olmasına rağmen Hanbelî kaynaklarını referans göstermemiştir.⁶⁸

Sosyal ve Siyasal Görüşleri Üzerinde Bir Deneme, 1: 18.

⁵⁷ İbn Receb, *ez-Zeyl Tabakâti'l-Hanabile*, 3: 325; Rızaeddin b. Fahreddin, *İbn Teymiyye ve Mücadelesi*, çev. Ömer Hakan Özalp, (Ankara: İşaret Yayınları, 2005), 24.

⁵⁸ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, 13: 142.

⁵⁹ İbn Tağriberdi, *en-Nüccimü'l-Zâhire fi Mülâki Mısır ve'l-Kahire*, 6: 622.

⁶⁰ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-ayân*, 4: 386; İbn Receb, *ez-Zeyl Tabakâti'l-Hanabile*, 3: 321-323.

⁶¹ Fahreddin İbn Teymiyye ve İbn Kudâme arasındaki mektuplardan biri için: İbn Receb, *ez-Zeyl Tabakâti'l-Hanabile*, 3: 326-331.

⁶² İbn Receb, *ez-Zeyl Tabakâti'l-Hanabile*, 3: 321-322.

⁶³ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-ayân*, 4: 387.

⁶⁴ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, 13: 230.

⁶⁵ İbn Receb, *ez-Zeyl Tabakâti'l-Hanabile*, 3: 325.

⁶⁶ Aslan, "Hanbelîlerin Kuzeydeki Merkezi Harran'ın Hanbelî Fakihleri ve Mezhepteki Konuları", 269; Koca, "Fahreddin İbn Teymiyye", 390.

⁶⁷ İbn Receb, *ez-Zeyl Tabakâti'l-Hanabile*, 3: 326.

⁶⁸ Koca, "Fahreddin İbn Teymiyye", 390.

2. *el-Müs'id li-zevi'l-elbâb fi 'ilmi'l-hisâb*

Klasik kaynaklar da ismine rastlanamayan kitabın bir nüshası Gotha'da Land es bibliothek'te mevcuttur. Fahreddin İbn Teymiyye bu eserini, *el-Muvazzih fi'l-ferâ* 'iz adlı eserin öğrencilerine okuturken içerikte geçen matematik hesaplarını iyi bir şekilde anlamaları için kaleme almıştır.⁶⁹

1. 3. Şemsüddîn Ebû Muhammed Abdülhalim b. Fahreddin Muhammed b. Ebü'l-Kâsım b. el-Hıdır (1177/1178-1206/1207)

Fahreddin İbn Teymiyye'nin oğlu Muhammed İbn Teymiyye 1177/1178 yılları içinde Harran'da dünyaya gelmiştir. Muhammed İbn Teymiyye bilgisini geliştirmek için Bağdat'ta gitmiştir. Muhammed İbn Teymiyye Bağdat'ta İbn Kuleybî ve İbn el-Cevzi gibi hocalardan hadis dersi almıştır. Ayrıca Bağdat'ta uzun süre kalarak fıkıh, usul, aritmetik, geometri, eski bilimler ve felsefe alanlarında gelişene kadar Bağdat'ta kalmıştır.⁷⁰

1. 4. Abdulğani İbn Teymiyye (1185-1241)

Fahreddin İbn Teymiyye'nin oğlu Abdulğani İbn Teymiyye, 5 Mayıs 1185 tarihinde Harran'da dünyaya gelmiştir. İsminin uzun versiyonu Abdulğani b. Muhammed b. el-Hıdır b. Muhammed İbn Teymiyye el-Harrânî el-Hanbelî ve künyesi Ebu Muhammed Seyfuddin'dir. Abdulğani İbn Teymiyye Harran'da babası Fahreddin İbn Teymiyye, Abdülkâdir el-Ruhâvî, Hammad el-Harrânî gibi âlimlerden⁷¹ tefsir, hitabet ve fıkıh eğitimi aldıktan sonra Harran'da hitabet kürsüsüne çıkmıştır.⁷²

Abdulğani İbn Teymiyye, 1206-1207 yılları arasında amcasının oğlu Mecdüddin İbn Teymiyye ile birlikte eğitimini tamamlamak için Bağdat'a gitmiştir.⁷³ Bağdat'ta bir çok ilim insanından ders almıştır. Hatta el-Fahr İsmail'den fıkıh eğitimi almıştır. 1225 yılında babası Fahreddin İbn Teymiyye öldükten sonra onun yerine Harran'ın hatibi olmuştur. Abdulğani İbn Teymiyye, tarihi belli olmayan bir dönemde Harran'da kadılık görevi yapmıştır. Bu kadılık görevi Hanbelî mezhebinin yayılmasına katkı sağlamıştır. 1241 yılında Eyyubî hükümdarı el-Melik el-Nâsır Salâhaddin, Harezmlilerin elinde olan Harran'ı almıştır. Bu yüzden Abdulğani İbn Teymiyye, Harranlılar'ın önde gelenleriyle birlikte el-Melik el-

Nâsır Salâhaddin'i tebrik etmeye gitmişlerdir. El-Melik el-Nâsır Salâhaddin, gelen heyete şeref cübbesi giydirmiş ve onlara iyi davranmıştır. Abdulğani İbn Teymiyye, 28 Temmuz 1241 tarihinde Pazar günü Harran'da vefat etmiştir.⁷⁴ Abdulğani İbn Teymiyye, *ez-Zevâid Ala Tefsir el-Vâlid ve İhdâ' el-Kurd ilâ Sâkin et-Türb* gibi eserler kaleme alarak İslam literatürüne katkı sağlamıştır.⁷⁵

1. 5. Mecdüddin İbn Teymiyye (1194-1254)

Fahreddin İbn Teymiyye'nin yeğeni olan Mecdüddin İbn Teymiyye 1194 yılında Harran'da dünyaya gelmiştir. İsminin uzun versiyonu Ebü'l-Berekât Mecdüddin Abdüsselâm b. Abdillâh b. el-Hadır el-Harrânî,⁷⁶ künyesi Ebu'l-Berekat ve unvanları Şeyhulislâm, allâme, asrın fakihî, Hanbelilerin şeyhi ve Mecdüddin gibi unvanlarla anılmıştır.⁷⁷ Yetim olarak büyüyen⁷⁸ ve küçük yaşta hafız olan Mecdüddin İbn Teymiyye, fıkıh eğitimini amcası Fahreddin İbn Teymiyye⁷⁹ ve Abdulkadir er-Rehavî'den alarak ilim dünyasına dâhil olmuştur.⁸⁰

Mecdüddin İbn Teymiyye 1207 yılında eğitim dünyasını geliştirmek ve bilgisini pekiştirmek için amcasının oğlu Abdulğani İbn Teymiyye ile birlikte bilim merkezi olan Bağdat'a gitmişlerdir. İki Bağdat'ta birlikte kalmışlardır. Dersleri beraber tekrar etmişler ve ezber yapmışlardır. Mecdüddin İbn Teymiyye Bağdat'a 6 yıl içerisinde Ahmet b. Sükeyne, İbn Taberzed, Yûsuf b. Kâmil, Ziyâ b. Hureyf ve Hâfiz bin Ehdar gibi âlimlerden fıkıh, karşılaştırmalı hukuk, Arap dili gibi dersleri aldıktan sonra Harran'a geri dönmüştür. Mecdüddin İbn Teymiyye, amcası Fahreddin İbn Teymiyye'nin yanında çalışmaya başlamıştır.⁸¹ Amcası Fahreddin İbn Teymiyye,⁸² Hanbel el-Mükebbir ve Abdülkâdir gibi âlimlerden ders almıştır.⁸³ Mecdüddin İbn Teymiyye bir yıl sonra tekrardan Bağdat'a gitmiştir. Bağdat'ta Hayyât Ali b. Abdülvâhid b. Sultan'ın torununun *Mebhec* adlı eserinden, Kur'an-ı Kerim kırâatlarını okumuştur.

⁷⁴ İbn Receb, *ez-Zeyl Tabakâti'l-Hanabile*, 3: 480-482.

⁷⁵ Avcı, *Harran ve Bilginleri*, 31.

⁷⁶ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, 13: 342; İbn Receb, *ez-Zeyl Tabakâti'l-Hanabile*, 4: 2; Cemalüddin Ebü'l-Mehasin Yusuf İbn Tağriberdi, *en-Nücümü'z-Zâhire fi Mülûki Mısır ve'l-Kahire*, (Kahire: Dar el-Kutub, t.y.), 7: 33.

⁷⁷ Celal Kırca, "Mecdüddin İbn Teymiyye Hayatı ve Eserleri", *Gevher Nesibe Sultan Anısına Düzenlenen Harran Üniversitesi'nin Bilimsel temelleri, Harranlı Bilim Adamları Kongresi Tebliğleri*, Kayseri 1995, 72.

⁷⁸ İbn Receb, *ez-Zeyl Tabakâti'l-Hanabile*, 4: 2; George Makdisi, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim*, 2. bs. çev. Ali Hakan Çavuşoğlu vd. (İstanbul: Klasik Yayınları, 2018), 323.

⁷⁹ İbn Tağriberdi, *en-Nücümü'z-Zâhire fi Mülûki Mısır ve'l-Kahire*, 7: 33; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, 13: 342.

⁸⁰ İbn Receb, *ez-Zeyl Tabakâti'l-Hanabile*, 4: 2.

⁸¹ İbn Receb, *ez-Zeyl Tabakâti'l-Hanabile*, 4: 2, 3.

⁸² Zeki Çıkman vd., "Abdüsselâm Bin Teymiyye", *İslâm Âlimleri Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Gazetesi Yayınları), 8: 66.

⁸³ Kırca, "Mecdüddin İbn Teymiyye", 390.

⁶⁹ Koca, "Fahreddin İbn Teymiyye", 390.

⁷⁰ İbn Receb, *ez-Zeyl Tabakâti'l-Hanabile*, 3: 74.

⁷¹ İbn Receb, *ez-Zeyl Tabakâti'l-Hanabile*, 3: 331, 480-483.

⁷² Avcı, *Harran ve Bilginleri*, 32.

⁷³ İbn Receb, *ez-Zeyl Tabakâti'l-Hanabile*, 3: 482; Cemal Kırca, "Mecdüddin İbn Teymiyye" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları 1999), 20: 390.

Ebû Bekr b. Ganîme el-Halâvî ve Fahr İsmail'den fıkıh ve hukuk eğitimi almıştır. Mecdüddin İbn Teymiyye, Ebü'l-Bekâ Ukberî'den Arap dili, cebir, mukâbele, ferâiz alanlarda eğitim almıştır. Hatta onun yanında cebir ve mukâbele ilimlerine dair *Fâhri* eserini okuyarak ilmine ilim katmıştır. Mecdüddin İbn Teymiyye'nin ikinci Bağdat gelişi daha verimli ve farklı disiplinler arası ilimler öğrenme imkânı sağlamıştır. Özellikle aritmetik ve cebir alanlarında kendini geliştirmiştir.⁸⁴

Hem kendi mezhebi olan Hanbeliliğin hem de diğer mezheplerin fıkıh konusuna hâkim olan Mecdüddin İbn Teymiyye,⁸⁵Harran'da seçkin bir âlim ve faziletli insanlardan biri olmuştur. Harran'da amcasının oğlu Abdülğani İbn Teymiyye ölünce yerine geçerek tefsir, fıkıh ve kıraat başta olmak üzere ders vermeye başlamıştır.⁸⁶Oğlu Abdulhalim İbn Teymiyye ve İbn Temîm'e fıkıh, Abdullah el-Kayrevânî'ye kıraat⁸⁷ ve Afifüddin el-Amidi'ye hadis öğretmiştir.⁸⁸ 1253-1254'te hayatının son safhalarına doğru hacca giden Mecdüddin İbn Teymiyye, dönüş yolunda Bağdat'a uğramıştır. Burada kendisiyle görüşen Halife'nin şeyhi Muhyiddin b. el-Cevzî, donanımlı olduğu için Mecdüddin İbn Teymiyye'nin Bağdat'ta kalmasını teklif etmiştir. Ama Mecdüddin İbn Teymiyye kabul etmeyip, Harran'a dönmeyi tercih etmiştir.⁸⁹ Mecdüddin İbn Teymiyye 1254 yılında⁹⁰ Ramazan ayında Harran'da vefat etmiş⁹¹ ve Harran'daki Cebbâne mezarlığa defnedilmiştir.⁹²

Mecdüddin İbn Teymiyye'nin hayatından söz eden kaynaklar; ilim öğrenmede gayretli olduğunu, dini literatürlerini titizlikle yerine getirdiğini, helallere uyma ve haramlardan kaçınma konusunda titiz bir yaşamının bulunduğunu, ilme olan hasreti ve iştiraki, onun ilmi kimliğini oluşturan etkenlerin başında geldiğini, hayatını dengeli yaşamaya titizlik gösterse de ilmi araştırmalarına her zaman öncelikli ve ayrıcalıklı bir tavır sergileyen, ilmi araştırmaları ve tartışmaları sevdiği, kendisine sorulara perspektifli ve kapsamlı cevaplar verdiği, bilgi etme konusunda talebelerinden helada bile dersle-

rini tekrar etmelerini isteyecek kadar arzulu olduğunu ve hazır cevaplı olduğunu ele almışlardır.

Mecdüddin İbn Teymiyye'nin önemli şahıslarda bıraktığı izlere baktığımızda; Zehebî, Mecdüddin İbn Teymiyye'nin ezber yeteneğinden söz ederek hayranlığını ve şaşkınlığını belirtmiştir. Özellikle fıkıh, fıkıh usulü, hadis, kıraat ve tefsir alanlarında yetenekli bir şahıs olduğunu ifade etmiştir. Muhyiddin b. Cevzi, Mecdüddin İbn Teymiyye hakkında "*Mecdüddin Bağdat da iken aramızda Mecdüddin gibi âlim birisi yoktu*" demiştir.⁹³

Mecdüddin İbn Teymiyye, fıkıh ve fıkıh usulü, hadis, tefsir alanlarında kendini geliştirmiştir.⁹⁴ Ancak kaynaklarda ve kaleme aldığı eserlere baktığımızda Mecdüddin İbn Teymiyye, fıkıhta özellikle Hanbeli fıkıhında daha derin bir bilgiye sahiptir. Nitekim Cemaleddin b. Malik Mecdüddin hakkında "*Davud'un elinde demir nasıl yumuşatılmış ise, Mecdüddin'in elinde fıkıh öyle yumuşatılmıştır*" ifadesi, fıkıh konusunda derin bilgiye sahip olduğunu göstermesi açısından önemlidir.⁹⁵ Mecdüddin İbn Teymiyye'nin, üç talakı bir talak saydığı, ancak bunu açıkça ifade etmediği rivayet edilmiştir.⁹⁶ Bu konuyla alakalı tartışmalar incelendiğinde, Mecdüddin İbn Teymiyye'nin torunu Takıyyüddin İbn Teymiyye'de aynı şekilde üç talakın değil, sadece tek bir talakın gerçekleşeceğini ve bunun geri dönüşü mümkün olan bir talak sayılacağını, bu görüşünün Kur'an-ı Kerim'e ve sünnete daha uygun düşüğünü ileri sürmüştür.⁹⁷Böylece Teymiyye ailesinin birbirinden etkilendiğini ve birbirlerinin düşüncelerini geliştirdiklerini söyleyebiliriz.

İslam literatürüne katkı sağlayan bir çok eser kaleme alan Mecdüddin İbn Teymiyye, *Kitâb fi'l-ehâdîsi'l-mevzu'aelletiyervîha-âmmeye'l-kuşşâş 'ale't-turukât, Ur-cûze fi 'ilmi'l-kırâ'e, el-Ahkâmü'l-kübâ, el-Mahzen fi'l-fikh*, Mushaf tertibini dikkate alarak tefsire dair hadisleri toplayıp senetleriyle birlikte verdiği *Etrâfuehâdîsi't-tefsîr* gibi kitaplar da kaynaklarda zikredilmiştir.⁹⁸ Diğer eserleri ise İbn en-Nedim'in *Fihrist* adlı eserinde yer almaktadırlar.⁹⁹ Günümüze ulaşan eserleri ise:

⁸⁴ İbn Receb, *ez-Zeyl Tabakâti'l-Hanabile*, 4: 3-5.

⁸⁵ Makdîsi, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim*, 219.

⁸⁶ İbn Receb, *ez-Zeyl Tabakâti'l-Hanabile*, 4: 3-5.

⁸⁷ İbn Receb, *ez-Zeyl Tabakâti'l-Hanabile*, 4: 4, 6; Kırcı, "Mecdüddin İbn Teymiyye", 390.

⁸⁸ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, 14: 206.

⁸⁹ İbn Receb, *ez-Zeyl Tabakâti'l-Hanabile*, 4: 4; Avcı, *Harran ve Bilginler*, 44; Kırcı, "Mecdüddin İbn Teymiyye Hayatı ve Eserleri", 73.

⁹⁰ Kâtip Çelebi, *Keşf-el-Zunun*, nşr. Kilisli Muallim Rifat ve Şerefeddin Yaltkaya, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014), 2: 1816; İbn Receb, *ez-Zeyl Tabakâti'l-Hanabile*, 4: 7.

⁹¹ İbn Tağriberdi, *en-Nücumü'z-Zâhire fi Mülûki Mısır ve'l-Kahire*, 7: 33; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, 13: 342.

⁹² İbn Receb, *ez-Zeyl Tabakâti'l-Hanabile*, 4: 7-9.

⁹³ İbn Receb, *ez-Zeyl Tabakâti'l-Hanabile*, 4: 1-9; Kırcı, "Mecdüddin İbn Teymiyye Hayatı ve Eserleri", 73.

⁹⁴ İbn Receb, *ez-Zeyl Tabakâti'l-Hanabile*, 4: 2-5.

⁹⁵ Kırcı, "Mecdüddin İbn Teymiyye Hayatı ve Eserleri", 73.

⁹⁶ İbn Receb, *ez-Zeyl Tabakâti'l-Hanabile*, 4: 8.

⁹⁷ Ferhat Koca, "Takıyyüddin İbn Teymiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20: 403.

⁹⁸ Kırcı, "Mecdüddin İbn Teymiyye", 391.

⁹⁹ Avcı, *Harran ve Bilginleri*, 44.

1. *el-Müntekâ min ahbâri'l-Mustafâ*

Mecdüddin İbn Teymiyye, fıkıh alanında yazdığı bu eseri *Müntekâ'l-ahbâr min Ehâdisiseyyidi'l-ahyâr, Müntekâ'l-ahkâm, el-Müntekâ min ehâdisi'l-ahkâm* gibi çeşitli isimlerle de anılmıştır. Bazıları bunların farklı eserler olduğunu da ileri sürmüşlerdir.¹⁰⁰ Bazı görüşlere göre de bu eserini Bahâüddîn b. Şeddad'ın ricası üzerine kaleme aldığı ileri sürülmüştür. *Kütüb-i Sitte* ve Ahmet b. Hanbel'in *el-Müsned'inden* seçilip içeriklerine göre tasnif edilmiştir. Ahkâm hadislerini kapsayan¹⁰¹ VIII ciltlik eser,¹⁰² Muhammed b. Ali eş-Şevkânî'nin *Neylü'l-evtâr-şerhu Müntekâ'l-ahbâr* ismiyle şerhi yazarak her iki kitap birlikte basılmıştır. Ayrıca Ebü'l-Feth Muhammed b. Abdürreşid b. Mahmûd el-Keşmîrî'nin *Nüzülî men itekâ bi-keşfi ahvâli'l-Müntekâ* ismiyle yaptığı çalışma ve birkaç risâle ile birlikte *el-Müntekâ min ahbâri'l-Muştafa'* nin kenarında basılmıştır.¹⁰³

2. *el-Muharrer fi'l-Fıkh 'ala mezhebi'l-İmâm Ahmed bi Hanbel*¹⁰⁴

Mecdüddin İbn Teymiyye bu eserini yetiştirdiği öğrencileri rahat ezberlemeleri için fikhî istidlâl kaydedilmeden özet bir tarzda kaleme almıştır. Şemdeddin İbn Müflih el-Makdisî'nin *en-Nüket ve'l-fevâ'idi's-seniyye 'ala müşkili'l-Muharrer* ismiyle yaptığı çalışma el-Muharrer ile birlikte basılmıştır. Ayrıca Abdülmün'im b. Abdülhak'ın *el-Katî'nin Tahrîrû'l-mukarrer fi şerhi'l-Muharrer* ismiyle kitabı yorumladığı belirtilmiş.¹⁰⁵

3. *el-Müsevedde fi usûli'l-fıkıh*

Mecdüddin İbn Teymiyye tamamlamadığı bu eserini oğlu Abdulhalim İbn Teymiyye ve torunu Takıyyüddin İbn Teymiyye tek ciltte son halini vermişlerdir.¹⁰⁶

4. *Münteha'l-gâye fi şerhi'l-Hidâye*

Ebü'l-Hattâb el-Kelvezânî'nin Hanbelî fikhına dair *el-Hidâye* isimli kitabın yorumlanarak kaleme alınan bir eserdir. Eserin hac konusuna kadar olan bölümü IV cilt halinde temize çekilip geri kalan bölüm müsvedde halinde kalmıştır.¹⁰⁷

1. 6. Abdulkadir İbn Teymiyye (1215-1273)

Abdulğani İbn Teymiyye'nin oğlu Abdulkadir İbn Teymiyye, 1215 yılında Harran'da dünyaya gelmiştir. İ-

¹⁰⁰ Kırca, "Mecdüddin İbn Teymiyye", 391.

¹⁰¹ İbn Receb, *ez-Zeyl Tabakâti'l-Hanabile*, 4: 6.

¹⁰² Kırca, "Mecdüddin İbn Teymiyye Hayatı ve Eserleri", 73.

¹⁰³ Kırca, "Mecdüddin İbn Teymiyye", 391.

¹⁰⁴ Kâtip Çelebi, *Keşf-el-Zunun*, 1286.

¹⁰⁵ Kırca, "Mecdüddin İbn Teymiyye", 391.

¹⁰⁶ İbn Receb, *ez-Zeyl Tabakâti'l-Hanabile*, 4: 6.

¹⁰⁷ Kırca, "Mecdüddin İbn Teymiyye", 391.

“
**Hem kendi mezhebi olan
 Hanbeliliğin hem de diğer
 mezheplerin fıkıh konusuna hâkim
 olan Mecdüddin İbn Teymiyye,
 Harran'da seçkin bir âlim ve
 faziletli insanlardan biri olmuştur.
 Harran'da amcasının oğlu
 Abdulğani İbn Teymiyye ölünce
 yerine geçerek tefsir, fıkıh, kıraat
 başta olmak üzere ders vermeye
 başlamıştır.**”

minin uzun versiyonu Abdülkâdir b. Abdulğani b. Fahreddin b. Teymiyye el-Harrânî'dir. Abdulkadir İbn Teymiyye eğitimini dedesi Fahreddin İbn Teymiyye başta olmak üzere birçok âlimden almıştır. Harran Cami'sinde aile mesleği haline gelen hatiplik görevini yapmıştır. 1269 yılında Moğolların zorbalıkları yüzünden Teymiyye ailesi Dimaşk'a göç etmiştir. Dimaşk'a gelen Abdulkadir İbn Teymiyye hadis derslerini vermeye başlamıştır. Abdulkadir İbn Teymiyye 1273 yılında Dimaşk dışındaki Kasır hankâhında ölmüştür. Sûfiyye mezarlığına defnedilmiştir.¹⁰⁸

1. 7. Abdulhalim İbn Teymiyye (1230-1284)

Mecdüddin İbn Teymiyye'nin oğlu olan Abdulhalim İbn Teymiyye 1230 yılında Harran'da doğmuştur. İsmi- nin uzun versiyonu Ebu'l-Mehâsin Addülhalim b. Abdüsselâm b. Abdullah b. Muhammed b. Hıdr b. Teymiyye el-Harrânî,¹⁰⁹ künyesi Ebü'l-Mehâsin ve Ebû Ahmet ve lakabı dini hizmetlerinden dolayı Şihâbüddin ismi verilmiştir.¹¹⁰ İlimin kapısını başta babası Mecdüddin İbn Teymiyye ve Harran'daki âlimlerle birlikte açtıktan sonra ilmini pekiştirmek için, ilme susamış her Harranlı gibi Bağdat, Şam ve Halep gibi dönemin ilim merkezlerine gitmiştir.¹¹¹ Abdulhalim İbn Teymiyye; İbn-ül-Lefî, İbn-i Revâha, Yusuf bin Halîl ve Ye'îş-i Nahvî gibi bir çok âlimden eğitim aldıktan sonra¹¹² memleketine katkı sağlamak için Harran'a dönmüştür.

¹⁰⁸ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, 13: 439, 454.

¹⁰⁹ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, 13: 507; Ahmet Yalçın, *Selefi Düşüncenin Tarihsel Gelişiminde İbn Teymiyye* (Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017), 127.

¹¹⁰ Zeki Çıkman, vd., "Abdülhalim İbni Teymiyye", *İslâm Âlimleri Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Gazetesi Yayınları), 7: 373.

¹¹¹ Necati Avcı, "Harran'ın Yetiştirdiği Kadın ve Erkek Âlimler", *Gevher Nesibe Sultan Anısına Düzenlenen Harran Üniversitesi'nin Bilimsel temelleri, Harranlı Bilim Adamları Kongresi Tebliğleri*, Kayseri 1995, 107; Avcı, *Harran ve Bilimleri*, 32.

¹¹² Çıkman, "Abdülhalim İbni Teymiyye", 373.

“

Mecdüddin İbn Teymiyye'nin, üç talakı bir talak saydığı, ancak bunu açıkça ifade etmediği rivayet edilmiştir. Bu konuyla alakalı tartışmalar incelendiğinde, Mecdüddin İbn Teymiyye'nin torunu Takıyyüddin İbn Teymiyye'de aynı şekilde üç talakın değil, sadece tek bir talak gerçekleşeceğini ve bunun geri dönüşü mümkün olan bir talak sayılacağını, bu görüşünün Kur'ân-ı Kerim'e ve sünnete daha uygun düşüğünü ileri sürmüştür. Böylece Teymiyye ailesinin birbirinden etkilendiğini ve birbirlerinin düşüncelerini geliştirdiklerini söyleyebiliriz.

”

Harran'da öğrenci yetiştirmeye ve fetva vermeye başlamıştır.¹¹³ 1254 yılında babası Mecdüddin İbn Teymiyye öldükten sonra Harran'ın hatibi ve kadısı olma görevini üstlenmiştir.¹¹⁴ Abdulhalim İbn Teymiyye, fırkalar arasında ayırıcı çizgileri koymuştur. İbn Kesir, Abdulhalim İbn Teymiyye'yi faziletli bir insan olarak güzel hallerinin olduğunu ve şahsında çok üstünlükler taşıdığını ifade etmiştir.¹¹⁵

1269 yılında Moğolların zorbalıkları yüzünden Teymiyye ailesi güvenli gördükleri Dımaşk'a göç etmişlerdir.¹¹⁶ Bu dönemde Dımaşk, klasik gelişimini tamamlayıp olgunluk devresine giren Hanbelî mezhebinin merkezi konumundadır.¹¹⁷ Abdulhalim İbn Teymiyye Dımaşk'a yerleştikten sonra ilim faaliyetlerine tekrardan başlamıştır.¹¹⁸ Abdulhalim İbn Teymiyye Dımaşk Cami'sinde bir kürsü görevi olmuştur. Bu kürsüde irticali konuşmalar yapmıştır. Aynı zamanda Abdulhalim İbn Teymiyye Kassain'deki Sükkeriyye Dârülhadis'te müderrislik yapmaya başlamıştır. Abdulhalim İbn Teymiyye

ye'nin ikamet adresiydi. Ölümüne kadar bu görevleri yerine getirmeye çalışmıştır.¹¹⁹ Abdulhalim İbn Teymiyye'nin derslerini anlatırken yazdığı notlara ve kitaplara bakmadan anlatması, toplum tarafından takdir edilmiştir.¹²⁰ Muhtelif ilimlerde araştırma yapan ve eserler kaleme alan Abdulhalim İbn Teymiyye, 19 Mart 1284 tarihinde Dımaşk'ta ölmüştür.¹²¹ Süfiyye mezarlığına defnedilmiştir.¹²²

Astronomi, ferâiz, muhaddis, Arap dili, matematik, fıkıh ve tefsir gibi çeşitli bilimlerle harmanlanmış bir Hanbelî âlimi olan Abdulhalim İbn Teymiyye,¹²³ yaptığı faaliyetleri Allah rızası için yapmış ve Allah rızası için ilim öğrenmiştir.¹²⁴ Öğrencilerinden el-Birzâlî, Abdulhalim İbn Teymiyye'nin Hanbelî mezhebinin önde gelen bilginleri arasında yer aldığını ifade etmiştir. Ancak babası Mecdüddin İbn Teymiyye ve oğlu Takıyyüddin İbn Teymiyye gibi iki büyük âlimin gölgelerinde kaldığı için fazla ismi duyulmamıştır.¹²⁵

1. 8. Abdullah b. Abdulhalim b. Teymiyye el-Harranî

Abdulhalim İbn Teymiyye'nin oğlu ve Takıyyüddin İbn Teymiyye'nin en büyük kardeşidir. Zahit olan Abdullah b. Teymiyye 1326-1327 yılları arasında vefat etmiştir.¹²⁶

1. 9. Takıyyüddin İbn Teymiyye (1263-1328)

İbn Teymiyye 22 Ocak 1263 tarihinde Harran'da dünyaya gelmiştir.¹²⁷ İlimle beslenen bir ailede doğması İbn Teymiyye'nin ilim dünyasına yönelmesini sağlamıştır.¹²⁸ 1269 yılında Moğolların zorbalıkları yüzünden ailesi güvenli gördükleri Dımaşk'a göç etmiştir.¹²⁹ Dımaşk'ta fıkıh, tefsir, hadis, usûl, ferâiz, hesap, cebr, münazara ve kalam gibi alanlarda eğitim alan İbn Teymiyye, düşüncelerinin şekillenmesinde hocalarının eği-

¹¹³ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, 13: 507.

¹²⁰ Muhammed Ebu Zehra, *İmam İbni Teymiyye*, 23.

¹²¹ Avcı, "Harran'da Yetiştirdiği Kadın ve Erkek Âlimler", 107.

¹²² İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, 13: 507; Yalçın, *Selefi Düşüncenin Tarihsel Gelişiminde İbn Teymiyye*, 127.

¹²³ Söylemez, *İdeolojik Tarih Okumaları*, 88, 89.

¹²⁴ Çıkman, "Abdulhalim İbni Teymiyye", 373.

¹²⁵ Rızaeddin b. Fahrreddin, *İbn Teymiyye ve Mücadelesi*, 25.

¹²⁶ Ahmet Gündüz, *El-Harrani*, 3.bs. (Ankara: Berikan Yayınları, 2017), 166.

¹²⁷ İbn Receb, *ez-Zeyl Tabakâti'l-Hanabile*, 4: 493; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, 13: 420; Hoover, *İbn Taymiyya*, 13; Esat Sabırlı, *İbn Teymiyye ve Selefi Yorumları Bağlamında Kur'an'da Mecaza Bakışı* (Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013), 20; Ulaş T. Sivrioğlu vd. "Bir İslam Düşüncü ve Siyasal Teorisyen olarak İbn Teymiyye", *Akademik Bakış Dergisi* S. 37 (Temmuz-Ağustos 2013): 2.

¹²⁸ İbn Teymiyye, *Güzel Ahlak*, 2. bs. çev. Hilal Nayır vd. (İstanbul: Pınar Yayınları, 2017), 22; Ebu Zehra, *İmam İbni Teymiyye*, 23; Ebu'l Hasan Ali en-Nevdî, *Şeyhü'l-İslâm İbn Teymiyye*, 49, 51.

¹²⁹ İbn Receb, *ez-Zeyl Tabakâti'l-Hanabile*, 4: 493; Bori, "A New Source for the Biography of İbn Tamiyya", 339; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, 13: 439; Laoust, *İslâm'da Ayrılıkçı Görüşler*, 369; Eryiğit, *İbn Teymiyye'nin Siyaset Düşüncesi ve Cihat Doktrini*, 24; Ebu Zehra, *İmam İbni Teymiyye*, 21; Şahin, *Olgu ve Algı Arasında İbn Teymiyye*, 31; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, 14: 228; Ebu'l Hasan Ali en-Nevdî, *Şeyhü'l-İslâm İbn Teymiyye*, 46.

timinin yanı sıra geniş yelpazede araştırma yapması ve okumakla kendi kendini geliştirmesine borçludur.¹³⁰ İbn Teymiyye 19-20 yaşlarına geldiğinde fetva icazeti aldıktan sonra medreselerde ders vermeye başlamıştır.¹³¹ Babası vefat ettikten sonra İbn Teymiyye, 21 Mart 1284 tarihinde¹³² Sükkəriyye Dârülhadis'te müderrislik görevine başlamıştır.¹³³ İbn Teymiyye 28 Nisan 1284 tarihinde Emeviyye Cami'nde tefsir dersleri vermeye başlamıştır. Hac görevini yerine getirmek için 1292 yılında Mekke'ye gitmiştir.¹³⁴ Hac görevinden sonra 1296 yılında Dimaşk'taki Hanbeliyye Medresesi'ndeki öğrencilere eğitim vermeye başlamıştır.¹³⁵ İbn Teymiyye çeşitli alanlarda oluşturulan münazaralara katılmış, genellikle münazaralarda başarılı olmuştur.¹³⁶ 1297-1299 yılları arasında el-Melikü'l-Mansûr unvanıyla sultan Hüsameddin Lâçin Dönemi'nde Ermenistan Krallığı'na karşı halkı savaşa teşvik etmek için kendisine görev verilmiştir.¹³⁷

İbn Teymiyye ulema-ümera ilişkilerinde ahlaki ve erdemli düşünceler ortaya çıkaran, fikir ve davranış bütünlüğü sağlayabilen ve kendi bağımsız dünyasına göre hareket eden âlimler arasında yer almıştır. Yöneticilerden hiçbir zaman resmî bir görev talebinde bulunmamış ve herhangi bir maddî gelir de elde etmemiştir.¹³⁸ İbn Teymiyye'nin ilim bilgisi, çeşitli felsefî akımlar ve mücadele ruhu, onun öğrencileri, sevenleri, yöneticiler ve diğer inançlara sahip kişilerin gözünde etkili ve değerli bir konuma getirmiştir.¹³⁹ İbn Teymiyye'nin düşüncesine karşı çıkan muhalifler de olmuştur. Ayrıca Memlûk Devleti'nin sultanları siyasi otorite kaygıları yüzünden İbn Teymiyye'yi birkaç defa hapse göndermişlerdir. Örneğin İbn Teymiyye'ye değer veren Sultan Muhammed b. Kalavun tahtan indirildiğinde yerine sultanı Baybars el-Çaşnegir tahta geçince hocası Nasr el-Menbicî ve İbn Arabî'nin fikirlerini benimsemesi yüzünden İbn Teymiyye'yi İskenderiye'ye sürgüne göndermiştir. İktidara tekrardan gelen Sultan Muhammed b. Kalavun, İbn

Teymiyye'yi sürgünden geri getirip Kahire'ye yerleştirmiştir.¹⁴⁰ Sultanların menfaat hususunda George Makdisi'nin düşüncesi ile şöyle desteklenebilir: “Sultanlar, faydacı siyasetçilerdir. Kendileri için azami yararı temin edecek yerlere ve zaten güçlü olan taraflara destek verirler.”¹⁴¹ İbn Teymiyye'nin düşünceleri sadece kendi dönemiyle sınırlı kalmamıştır. Hala İbn Teymiyye'nin düşünceleri olumlu veya olumsuz bir şekilde tartışma konusu olmaya devam etmektedir.¹⁴²

Halk ve yöneticiler tarafından etkin bir nüfuza sahip olan İbn Teymiyye, düşüncelerini dile getirirken dinin aslına uygun bir şekilde davranmak için, Kur'an ve sünneti merkeze alan ve te'vilden uzak duran selef yöntemiyle yeni bir düşünce tarzı inşa etmiştir. Bu düşünce sistemi nedeniyle çeşitli dini ve siyasi tartışmalara dâhil olmuştur.¹⁴³ İbn Teymiyye'de böyle bir düşüncenin oluşmasında yaşadığı dönemin dinamikleri etkili olmuştur. İbn Teymiyye'nin yaşadığı dönemde İslam topraklarında Haçlı Seferleri ve Moğol İstilasî hâkim olmuştur.¹⁴⁴ Dini yönden ise bölünmeler ve fikri ekoller arasında çekişmenin olduğu, İslam'ın asli temellerinden uzak, asabiyetin ve bağınazlığın hüküm sürdüğü bir dönemde yaşamıştır.¹⁴⁵

Zorunlu göçler, sürgünler ve kronikleşen kıtlıklar yüzünden de kaotik bir dönemde yaşamıştır.¹⁴⁶ Ayrıca devlet mekanizmasında yer alan emirlerin kendi aralarındaki rekabet kapisleri yüzünden sık sık sultan değişikliğine gidilmiştir. Bu istikrarsızlık tablosuna tanıklık eden İbn Teymiyye, bu durumdan yakındığı için siyasi fikirlerini güçlü ve devamlı merkezi bir otorite ihtiyacına bağlamıştır. İbn Teymiyye, devlet yönetimine her koşulda itaat etmeyi savunmuştur.¹⁴⁷ İbn Teymiyye, eserinde bu düşüncesini desteklemek için Ahmet bin Hanbel'in şu cümlesine yer vermiştir: “Zalim bir sultanın idaresinde geçirilen altmış yıl, Sultansız geçirilen bir geceye göre (maslahata) daha uygundur.”¹⁴⁸

¹³⁰ İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-Fetâvâ*, 1: 13.

¹³¹ İbn Receb, *ez-Zeyl Tabakâti'l-Hanabile*, 4: 494; Ebu'l Hasan Ali en-Nevdî, *Şeyhü'l-İslâm İbn Teymiyye*, 53; Avcı, *Harran ve Bilginleri*, 123; Berat Sankaya, *İbn Teymiyye'de Tevhid Anlayışı*, Sarıkaya, Berat, (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008), 4, 5; Hoover, *İbn Teymiyya*, 14.

¹³² Borî, “A New Source for the Biography of Ibn Tamiyya”, 340.

¹³³ İbn Receb, *ez-Zeyl Tabakâti'l-Hanabile*, 4: 495; Carl Sharif El-Tobgui, *İbn Teymiyya on reason and revelation: a study of Dar'arud al-'aql wa'l-naql*, 79; Ebu'l Hasan Ali en-Nevdî, *Şeyhü'l-İslâm İbn Teymiyye*, 53.

¹³⁴ Hoover, *İbn Teymiyya*, 16; Ebu'l Hasan Ali en-Nevdî, *Şeyhü'l-İslâm İbn Teymiyye*, 53, 54; Adem Eryiğit, *İbn Teymiyye'nin Siyaset Düşüncesi ve Cihat Doktrini*, (İstanbul: Çıra Yayınları, 2020), 53.

¹³⁵ Hoover, *İbn Teymiyya*, 14; Eryiğit, *İbn Teymiyye'nin Siyaset Düşüncesi ve Cihat Doktrini*, 53.

¹³⁶ Chamberlain, *Ortaçağ'da Bilgi ve Sosyal Pratik (Şam 1190-1350)*, 210.

¹³⁷ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, 14: 39; Hoover, *İbn Teymiyya*, 20.

¹³⁸ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, 14: 164; Eryiğit, *İbn Teymiyye'nin Siyaset Düşüncesi ve Cihat Doktrini*, 71.

¹³⁹ Eryiğit, *İbn Teymiyye'nin Siyaset Düşüncesi ve Cihat Doktrini*, 57; Rızaeddin b. Fahreddin, *İbn Teymiyye ve Mücadelesi*, 34, 35.

¹⁴⁰ İbn Receb, *ez-Zeyl Tabakâti'l-Hanabile*, 4: 516, 517; İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-Fetâvâ*, 1: 18, 19; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, 14: 107, 112.

¹⁴¹ Makdisi, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim*, 38.

¹⁴² İbn Teymiyye, *Yöneticinin ve Yönetilenin İyiye Yönlendirilmesine Dair Şer'î İstisna (Es-Siyasetü's-Şer'iyye fi İslâhi'r-Râive'r-Raiyye)*, çev. Soner Duman, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2021), 8.

¹⁴³ Laoust, *İslâm'da Ayrılkçı Görüşler*, 369; Eryiğit, *İbn Teymiyye'nin Siyaset Düşüncesi ve Cihat Doktrini*, 53.

¹⁴⁴ Sivrioğlu, “Bir İslam Düşünürü ve Siyasal Teorisyen olarak İbn Teymiyye”, 2.

¹⁴⁵ Huriye Tevfik Mücahid, *Fârâbi'den Abdüh'a Siyasi Düşünce*, 2. bs. çev. Vecdi Akyüz, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2015), 136.

¹⁴⁶ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, 14: 47; Laoust, *İbn Teymiyye'nin Sosyal ve Siyasal Görüşleri Üzerinde Bir Deneme*, 1: 8.

¹⁴⁷ Laoust, *İbn Teymiyye'nin Sosyal ve Siyasal Görüşleri Üzerinde Bir Deneme*, 1: 70, 71.

¹⁴⁸ İbn Teymiyye, *Şer'î Siyaset*, 75, 206.

İbn Teymiyye'nin toplum disiplini için despotluğu, otorite yokluğuna tercih ettiği görülmüştür.¹⁴⁹ Bu bağlamda Ebu Zehra, İbn Teymiyye'yi şöyle yorumlamıştır: “İnsan çevresinin çocuğu, asrının bir ürünüdür... İçinde yaşadığı asırla alışverişte bulunur, acısından tatlısından alır, faydalanır, sonra ıslahına yönelir.” demiştir.¹⁵⁰ İbn Teymiyye dönemin olaylarından etkilenerek hem teorik hem de pratik olarak siyasi bir mücadele vermiştir. Hatta “*es-Siyasetü 'ş-Şer'iyye fi İslâhi 'r-Râîve 'r-Raiyye*” adlı siyaset kitabı da yazmıştır.¹⁵¹

Müslümanların siyasi birliğinin bozulması, halifelik müessesesinin yönetim açısından yeterli olmaması ve şekli bir makam haline gelmesi, halifeye ismen bağlı müstakil devletler, Moğol ve Haçlı saldırılarından etkilenmiştir.¹⁵² Bu yüzden İbn Teymiyye, hilafetin bittiğini beyan ederek devlet mekanizmasının başına geçmiş yöneticinin yönetimi babadan oğula devredecek şekilde değil, meşruiyetini halkın desteği ve liyakatini göz önünde bulunduracak şekilde sürdürmesi gerektiğini ifade etmiştir.¹⁵³ Bu etkilenmeyle İbn Teymiyye dinsel bir yükümlülük olarak gördüğü siyaseti, İslam toplumunun kamusal yaşamını, Kur'an ve sünnete geri dönerek İslamî karakterine yeniden kavuşturmayı amaçlamıştır.¹⁵⁴ İbn Teymiyye'ye göre siyaset: hammaddesi İslam dini olan,¹⁵⁵ insanların bir arada yaşarken olumlu işlerin yapılması ve olumsuz işlerin de önüne geçmesi için bir otoriter mekanizmaya gereksinim olarak tanımlamıştır.¹⁵⁶

1269 yılında İbn Teymiyye'de çocuk yaştaiken ailesiyle beraber Moğolların zulmü sebebiyle yaşadığı şehir olan Harran'dan ayrılması,¹⁵⁷ Moğolların İslâm coğrafyasında yaptıkları olumsuz davranışların izleri¹⁵⁸ ve göç esnasında yaşadıkları sıkıntılar nedeniyle Moğollara karşı olumsuz bir tavır oluşmuştur.¹⁵⁹ Özellikle yaşadığı yıllarda İlhanlı Devleti, Suriye'ye dört kez sefer düzenlemiştir. İbn Teymiyye, İlhanlı Devleti'ne karşı Memlûk-

lerin yanında yer almıştır.¹⁶⁰ İbn Teymiyye; fetva, vaaz, mektuplar, ziyaret, asker olarak savaşa katılmak gibi faaliyetlerde bulunarak mücadele etmiştir.¹⁶¹ Ayrıca eserlerinde de Moğollar hakkındaki yorumları incelendiğinde, onlara karşı tolerans ve güzel düşünce taşımadığı görülmüştür. İbn Teymiyye, Müslümanların Allah tarafından Moğol zulmü ve saldırıları ile sınanıldığını düşünmüş ve onlara karşı Müslümanların topyekûn savaşması gerektiğini dile getirmiştir.¹⁶² Bu durum İbn Teymiyye'nin ümmet hakkındaki düşüncesinin özgünlüğüne büyük katkı sağlamıştır.¹⁶³ İbn Teymiyye'ye göre İlhanlı Devleti İslâm'ın yüceliğini ve gücünü kazanırsa ve tek umudu temsil eden Mısır ve Suriye halkına boyun eğdirirse, İslâm'ın bir daha asla zafere ulaşma şansı olmayacağını düşünmüştür.¹⁶⁴ Aynı paralellikte olan Ovamir Anjum da İlhanlı Devleti'ne karşı Memlûk Devleti'nin Sünni İslam için bir siper olduğu düşüncesini destekler.¹⁶⁵ Bu yüzden İbn Teymiyye, İlhanlı Devleti'nin İslâm'ı kabul etmelerinin şüpheli olduğunu, Hristiyanlar ve Şiilere olan yakınlıklarını dile getirmiş, yaptıkları pek çok kötülükleri hatırlatmış ve halkı Fatimî Devleti'ne benzer yeni bir bölücü devletin kuruluşuna karşı dikkatli olmalarını istemiştir.¹⁶⁶ İbn Teymiyye, İlhanlı Devleti'nin dinden çıkmış kâfir mürtedler¹⁶⁷ olduğunu ve onlarla savaşılmasını dini bir zorunluluk olduğunu ifade etmiştir.¹⁶⁸ İbn Teymiyye, İlhanlı Devleti'nin Müslüman Sünniliğe zarar verdiğini ifade ederek, İlhanlı Devleti'ne karşı cihad uygulamasını haklı çıkarmanın peşinde olmuştur. İbn Teymiyye Kur'an ve sünnet ekseninde ve İslâm'ın ilk yıllarından destekleyeceği paradigmlar olarak kullanabilecek olay argümanları kullanmıştır.¹⁶⁹

İlhanlı Devleti'nin Suriye'den uzaklaştırılmasında etkin rol oynayan İbn Teymiyye'nin bu mücadelede kazandığı itibarını çekemeyenler, daha önce kaleme aldığı “*el-Akîdet 'ü'l-Vâsıtiyye*” risalesini bahane ederek propaganda yapmaya başlamışlardır.¹⁷⁰

¹⁴⁹ Laoust, *İbn Teymiyye'nin Sosyal ve Siyasal Görüşleri Üzerinde Bir Deneme*, 1: 315.

¹⁵⁰ Ebu Zehra, *İmam İbn-i Teymiyye*, 15.

¹⁵¹ İbn Teymiyye, *Şer'i Siyaset*, 3.

¹⁵² Eryiğit, *İbn Teymiyye'nin Siyaset Düşüncesi ve Cihat Doktrini*, 111, 167, 170, 171.

¹⁵³ Sivrioğlu, “Bir İslam Düşünürü ve Siyasal Teorisyen olarak İbn Teymiyye”, 5; Eryiğit, *İbn Teymiyye'nin Siyaset Düşüncesi ve Cihat Doktrini*, 111, 149.

¹⁵⁴ Zerrin Kurtuluş, *İslâm Düşüncesinin Siyasal Ufku*, 2. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), 234.

¹⁵⁵ Ovamir Anjum, *İslam Düşüncesinde Siyaset, Fıkah ve Cemaat-İbn Teymiyye Dönemi*, çev. Ammar Kılış, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2021), 57.

¹⁵⁶ Eryiğit, *İbn Teymiyye'nin Siyaset Düşüncesi ve Cihat Doktrini*, 113.

¹⁵⁷ Carl Sharif El-Tobgui, *İbn Teymiyye on reason and revelation: a study of Dar'at 'arud al-'aql wa-l-naql*, 78, 79.

¹⁵⁸ Eryiğit, *İbn Teymiyye'nin Siyaset Düşüncesi ve Cihat Doktrini*, 246, 247.

¹⁵⁹ Söylemez, *İdeolojik Tarih Okumaları*, 87, 88; Ebu Zehra, *İmam İbn-i Teymiyye*, 22; Sivrioğlu vd., “Bir İslam Düşünürü ve Siyasal Teorisyen olarak İbn Teymiyye”, 2.

¹⁶⁰ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, 14: 53; Ahmet Sağlam, “İlhanlı Hükümdarı Gazan Han'ın Suriye İşgali Sürecinde İbn Teymiyye'nin Siyasi ve Dini Mücadelesi”, *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi* 3/6 (Aralık 2016): 35, 47-51.

¹⁶¹ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, 14: 52, 53.

¹⁶² Eryiğit, *İbn Teymiyye'nin Siyaset Düşüncesi ve Cihat Doktrini*, 246, 247.

¹⁶³ Laoust, *İbn Teymiyye'nin Sosyal ve Siyasal Görüşleri Üzerinde Bir Deneme*, 1: 307.

¹⁶⁴ Şahin, *Olgu ve Algı Arasında İbn Teymiyye*, 58.

¹⁶⁵ Anjum, *İslam Düşüncesinde Siyaset, Fıkah ve Cemaat-İbn Teymiyye Dönemi*, 348.

¹⁶⁶ Laoust, *İbn Teymiyye'nin Sosyal ve Siyasal Görüşleri Üzerinde Bir Deneme*, 1: 370.

¹⁶⁷ Mürted/ridde: bir Müslümanın İslâm dininden çıkması anlamında fıkah terimidir (İrfan İnce, “Ridde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35: 88).

¹⁶⁸ Eryiğit, *İbn Teymiyye'nin Siyaset Düşüncesi ve Cihat Doktrini*, 254.

¹⁶⁹ Aigle, “The Mongol Invasions of Bilād al-Shām by Gāzān Khān and Ibn Taymiyyah's Three “Anti-Mongol” Fatwas”, 101.

¹⁷⁰ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, 14: 89; Söylemez, *İdeolojik Tarih Okumaları*, 94.

Yapılan görüşmeler sonucunda Malikî kadısı Zeynüddin b. Mahluf “*Yüce Allah’ın gerçekten arşın üzerinde oturduğunu ve insanlar gibi harf ve seslerle konuştuğunu*” söylediğini ifade ederek İbn Teymiyye ve iki kardeşini Mısır Kalesi’ne hapsedirmiştir.¹⁷¹ 25 Eylül 1307 tarihinde Bedevî emîrî Mühennâ b. İsa’nın girişimleriyle İbn Teymiyye hapisten çıkartılmış, ancak Dımaşk’a geri dönmesine izin verilmemiştir.¹⁷² Ama sonradan kararlarından vazgeçip onu Mısır’da kadılara özgü bir hapisaneye koymuşlardır. İbn Teymiyye yaklaşık bir buçuk sene hapisanede kaldıktan sonra 1309 yılında serbest bırakılmıştır. Fakat birkaç gün sonra 8 Ağustos 1309 tarihinde İskenderiye şehrine gönderilerek sarayda yaklaşık sekiz buçuk ay göz hapsinde kalmasına karar verilmiştir.¹⁷³ Buraya gönderilmesinin amacı Baybars el-Çaşnigî, İbn Arabî’yi ve yandaşlarını eleştirip, İskenderiye’ye gönderilerek İskenderiye’de birileri tarafından suikast sonucu öldürülmesidir. Bu durum İbn Teymiyye’nin kardeşine gönderdiği mektuptan anlaşılmaktadır.¹⁷⁴ Ancak olumlu yönden bakıldığında İbn Teymiyye’ye bu sayede eser yazma ve öğrencileriyle ders yapabileceği özgürlüğü verilmiştir.¹⁷⁵ Ayrıca mağrîbli kişilerle görüşüp önemli eserler kaleme almıştır. 4 Mart 1310 tarihinde tekrar tahta geçen Sultan Muhammed b. Kalavun, İbn Teymiyye’yi göz hapsinden çıkarıp onunla görüşmüştür. Mısır’da yaklaşık üç yıl kalan İbn Teymiyye, eğitim ve fetva vermeyi sürdürmüştür.¹⁷⁶

İbn Teymiyye 1312 yılında yine İlhanlı Devleti’nin saldırısı üzerine Sultan Muhammed b. Kalavun ile beraber Dımaşk’a gitmiştir.¹⁷⁷ Bu dönemden sonra Dımaşk, parlak dönemini yaşamaya başlamıştır.¹⁷⁸ Dımaşk’a gelen İbn Teymiyye, Dımaşk halkı tarafından sevinçle karşılanmış ve Dımaşk’ta müderrislik yaparak ilim faaliyetlerine kaldığı yerden devam etmiştir.¹⁷⁹ 1318 yılında Memlûk sultanının yazdığı fermanla talak meselesinde Hanbelî mezhebin klasik görüşünün dışında fetva ver-

meleri yasaklanmıştır. Bunun nedeni İbn Teymiyye’nin “talak şartı ve yemin” konusundaki düşüncelerinin mezhepler tarafından reddedilmesidir.¹⁸⁰ Bunun üzerine Şîî bir politika sergileyen Mekke Emîri Humeyde, İbn Teymiyye’nin talak konusunda fetva vermesini yasaklamış ama bu yasağı çiğnediği gerekçesiyle 1319 yılında Emîr Tenkiz tarafından yapılan toplantı neticesinde 26 Ağustos 1320 tarihinde Dımaşk Kalesi’ne hapsedilmiştir. İbn Teymiyye beş ay on sekiz gün sonra 9 Şubat 1321 tarihinde Muhammed b. Kalavun tarafından serbest bırakılmıştır.¹⁸¹

Tekrardan siyasi ve dini olayların içerisine giren İbn Teymiyye, peygamberlerin mezarları ve kutsal yerleri ziyaret etme hususunda çıkardığı fetvalar ve kaleme aldığı risaleler nedeniyle 18 Temmuz 1326 tarihinde tutuklanmıştır.¹⁸² Aynı zamanda sultanın emriyle fetva vermesi yasaklanmıştır. İbn Teymiyye hapisane hayatında yazdığı “*Kitabü’r-Red ale’l-Ahnaî*” isimli eseriyle, Takıyüddin Ahnaî’nin kabirleri ziyaret etme ve tevessül hakkında düşüncelerine eleştiride bulunmuştur. Ahnaî’nin şikâyeti üzerine İbn Teymiyye’nin serveti olan kalem ve kâğıdı elinden alınmış ve kitapları Adiliyetü’l-Kebire Kütüphanesi’ne götürülmüştür.¹⁸³ İbn Teymiyye’nin hapisanede kaldığı sürede eserlerini kâğıt parçalarına kömürle yazmaya çalıştığı rivayet edilmiştir.¹⁸⁴ Sergilenen bu davranışın İbn Teymiyye’ye ağır geldiği için üzüntüsünden hastalandığı rivayet edilmiştir.¹⁸⁵ İbn Teymiyye 26 Eylül 1328 tarihinde hapisanede vefat etmiştir.¹⁸⁶ Kalabalık bir cenaze namazını İbn Teymiyye’nin kardeşi Zeynüddin Abdurrahman kıldırıştır. İbn Teymiyye Sûfiyye Kabristanı’nda kalabalıklar içinde sonsuzluğa uğurlanmıştır.¹⁸⁷

¹⁷¹ İbn Kesir, *el-Bidaye ve’n-Nihaye*, 14: 89, 90, 95; Laoust, *İslâm’da Ayrılmış Görüşler*, 372.

¹⁷² İbn Kesir, *el-Bidaye ve’n-Nihaye*, 14: 101, 102.

¹⁷³ İbn Kesir, *el-Bidaye ve’n-Nihaye*, 14: 101, 102, 107, 108; Laoust, *İslâm’da Ayrılmış Görüşler*, 372, 373; Ebu’l Hasan Ali en-Nevdi, *Şeyhü’l-İslâm İbn Teymiyye*, 115.

¹⁷⁴ İbn Teymiyye’nin kardeşine yazdığı mektup: “Kıymetli kardeşim, korunmuş olan İskenderiye limanına sanki cihad nöbeti tutmak niyetiyle geldi. Allah’ın düşmanları onu buraya göndermekte kendisine, İslâm’a Müslümanlara tuzak kurmayı amaçlamışlardı; ama bu bizim hakkımızda daha iyi oldu. Onlar Şeyh İbn Teymiyye’nin böyle helak olacağı zannetmişlerdi. Ama kötü niyetleri geri tepti. Her bakımdan beklediklerin aksı durumlarla karşılaştılar.” (İbn Kesir, *el-Bidaye ve’n-Nihaye*, 14: 108).

¹⁷⁵ Chamberlain, *Ortaçağ’da Bilgi ve Sosyal Pratik (Şam 1190-1350)*, 105; İbn Kesir, *el-Bidaye ve’n-Nihaye*, 14: 108.

¹⁷⁶ İbn Kesir, *el-Bidaye ve’n-Nihaye*, 14: 112, 114; Laoust, *İslâm’da Ayrılmış Görüşler*, 373; Ebu’l Hasan Ali en-Nevdi, *Şeyhü’l-İslâm İbn Teymiyye*, 119, 120.

¹⁷⁷ İbn Kesir, *el-Bidaye ve’n-Nihaye*, 14: 131.

¹⁷⁸ Tomar, “Şam”, 134.

¹⁷⁹ İbn Kesir, *el-Bidaye ve’n-Nihaye*, 14: 132.

¹⁸⁰ Carl Sharif El-Tobgui, *Ibn Taymiyya on reason and revelation: a study of Dar’ ta’ arud al-’ aql wa-l-naql*, 84; İbn Kesir, *el-Bidaye ve’n-Nihaye*, 14: 160.

¹⁸¹ İbn Kesir, *el-Bidaye ve’n-Nihaye*, 14: 174, 177.

¹⁸² Carl Sharif El-Tobgui, *Ibn Taymiyya on reason and revelation: a study of Dar’ ta’ arud al-’ aql wa-l-naql*, 85; İbn Kesir, *el-Bidaye ve’n-Nihaye*, 14: 220. İbn Kesir, İbn Teymiyye’ye yapılan bu suçlamanın bir iftira olduğunu ve peygamberlerin kabirlerini ziyareti yasaklamadığını ifade etmiştir. Ayrıca yasaklandığı durum mezarları ziyaret amacıyla çok uzak bir yerden binekle ziyaret edilmesine karşı olduğunu ifade etmiştir. (İbn Kesir, *el-Bidaye ve’n-Nihaye*, 14: 221).

¹⁸³ İbn Kesir, *el-Bidaye ve’n-Nihaye*, 14: 225.

¹⁸⁴ Ebu’l Hasan Ali en-Nevdi, *Şeyhü’l-İslâm İbn Teymiyye*, 138; Eryiğit, *İbn Teymiyye’nin Siyaset Düşüncesi ve Cihat Doktrini*, 332, 33.

¹⁸⁵ İbn Receb, *ez-Zeyl Tabakâti’l-Hanabile*, 4: 525.

¹⁸⁶ İbn Kesir, *el-Bidaye ve’n-Nihaye*, 14: 226; İbn Receb, *ez-Zeyl Tabakâti’l-Hanabile*, 4: 517-519; Laoust, *İslâm’da Ayrılmış Görüşler*, 375; Carl Sharif El-Tobgui, *Ibn Taymiyya on reason and revelation: a study of Dar’ ta’ arud al-’ aql wa-l-naql*, 85; Sivrioğlu vd., “Bir İslâm Düşünürü ve Siyasal Teorisyen olarak İbn Teymiyye”, 2; Ebu’l Hasan Ali en-Nevdi, *Şeyhü’l-İslâm İbn Teymiyye*, 140.

¹⁸⁷ İbn Kesir, *el-Bidaye ve’n-Nihaye*, 14: 227; İbn Receb, *ez-Zeyl Tabakâti’l-Hanabile*, 4: 527.

Müslümanların siyasi birliğinin bozulması, halifelik müessesesinin yönetim açısından yeterli olmaması ve şekli bir makam haline gelmesiyle, halifeye ismen bağlı müstakil devletler Moğol ve Haçlı saldırılarından etkilenmiştir. Bu yüzden İbn Teymiyye, hilafetin bittiğini beyan ederek devlet mekanizmasının başına geçmiş yöneticinin yönetimi babadan oğula devredecek şekilde değil, meşruiyetini halkın desteği ve liyakatini göz önünde bulunduracak şekilde sürdürmesi gerektiğini ifade etmiştir.

İbn Teymiyye, çeşitle disiplinlerde, geniş yelpazede üretken bir kaleme sahip olup birden fazla eser vücuda getirerek İslam literatürüne katkı sağlamıştır.¹⁸⁸ Kitaplarının önemli bir kısmını sert ve tartışmacı mizacı ve çağındaki mücadeleler nedeniyle tartışma metoduyla kaleme almıştır. Yanlış bulduğu düşüncelere reddiyeler yazmıştır. Öğrencileri ve yandaşlarının sordukları sorulara risaleler yazmıştır.¹⁸⁹ Kitaplarını müsveddesiz ve genellikle hazırlıksız yazmıştır. Hatta bu yüzden olmalıdır ki aynı konular bir çok yerde tekrarlanmıştır.¹⁹⁰ Örneğin İbn Teymiyye'nin "*Minhâcü's-Sünneti'n-Nebeviyye fi Nakdi Kelâmi's-Şî'a ve'l-Kaderiyye*" adlı eseri, öğrencisi ez-Zehbî tarafından tek cilt olacak şekilde "*el-Münteka*" adıyla özetlenmiştir.¹⁹¹ İbn Teymiyye'nin cümle süslemesi, kafiye gibi dil unsurlarına itibar etmediği görülmüştür.¹⁹²

İbn Teymiyye'nin eserlerini farklı şehirlerde, hapsedane ortamında yazması ve bir çok eser kaleme alması nedeniyle eserlerinin bir arada toplanılmasını zorlaştırmıştır. Çağdaş araştırmacılar İbn Teymiyye'nin 702 eserinin olduğunu kaydetmişlerdir.¹⁹³

İbn Teymiyye'nin eserleri Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım ve oğlu Muhammed'in yardımıyla hazırlanan derlemede çeşitli alanlarda yazdığı kitapları, risâleleri ve fetvaları külliyat halinde toplanmış ve bazı ülkelerde basılmıştır.¹⁹⁴ İbn Teymiyye'nin neşredilen eserleri şunlardır:

1. Akaid ve kelim alanında kaleme aldığı eserleri:

El-'Akâdetü'l-Vasıtyye, Minhâcü's-sünne, Muvâfakatü şahîhi'l-menkul, İktizâ'ü's-şîrâti'l, eş-Şârimü'l-meslûl, el-'Akâdetü'l-Hameviyye, er-Risâletü't-Tedmürriyye, el-Îmân, el-İstigâse, el-Furkân beyne evliyâ'irrahman ve evliyâ'i's-şeytan, Me'âricü'l-vuşûl ilâ ma'rifeti uşûli'd-dîn ve fûrû'ihî kad beyyenehü'r-Resûl, en-Nübüvvât, Beyânü telbîsi'l-Cehmiyye fi te'sîsi bide'ihimi'l-keâmîyye ev nakzu te'sîsi'l-Cehmiyye, et-Tuhfetü'l-'Irâkiyye fi'l-'a'mâli'l-'arâkiyye, Risâle fi'l-keâm 'ale'l-fitra, el-Fitra, İzâhu'd-delâle fi 'umûmi'r-risâle ve'l-ta'rîf fi ahvâli'l-cin, el-Cevâbü'l-bâhir fi züvvâri'l-mekâbir, el-Haseneve's-seyyi'e, Kitâbü'r-Red 'ale'l-Ahnâ'i, er-Risâletü'l-Ba'albekiyye, el-Vâsita beyne'l'halk ve'l-hak, el-Kâ'ide'tü'l-Merrâkişiyiye, Şerhu'l-'Akâdeti'l-İşfahâniyye, Kâ'idecelîlefi't-tevessül ve'l-vesîle, Kâ'ide fi hükmi mes'eleli'l-kaza ve'l-kader reddin 'alâ-ba'zi'z-zimmiyyîn, er-Risâletü'l-kudsiyye, er-Risâletü'lmedeniyiye fi tahkîki'l-mecâzve'l-hakika fi şifâti'l-lâhiTe'âlâ, Arşü'r-rahmân ve mâ verede fihimine'lâyâtve'l-ehâdis, el-Kelâm 'alâkavlihi Te'âlâ "İnnehâzâ lesâhirâni", Mecnû 'atü't-tevhîd, el-Mesâs'ilü'l-Mardîniyye, el-Kazâ ve'l-kader, el-Kelâm 'alâ hakikati'l-İslâm ve'l-îman, el-Beyânü'l-mübîn fi ahbâri'l-cin ve's-şeyâtîn, eş-Şafeddiyye, Kâ'ide fi'r red 'ale'l-Gazzâlî fi't-tevekkül, Derecâtü'l-yâkîn, Kâ'ide mühimme fi rahmeti Ehli's-sünne, Merâtibü'l-irâde, er-Risâle'tü'l-ekmeliyye fimâ yecibü lillâhi min şifâti'l kemâl, et-Tevhîd ma'a ihlâşi'l'amel ve'l-vechi lillâh âzze ve celle, el-Furkân beyne'l-hak ve'l-bâtl, er-Risâletü't-tis'iniyye, el-Mu'cizat ve'l-kerâmât ve envâ'u havâriki'l-âdât ve menâfi'uhâ ve mazarruhâ, Beyânül-keâmî'l-müveşşih fi beyâni'l-merâmi'l-akşâ, Şerhu kelimât min fütûhi'l-gayb, Kitâbü'l-Esmâ' ve's-şîfât.

¹⁸⁸ Rızaeddin b. Fahreddin, *İbn Teymiyye ve Mücadelesi*, 43.

¹⁸⁹ Eryiğit, *İbn Teymiyye'nin Siyaset Düşüncesi ve Cihat Doktrini*, 34.

¹⁹⁰ Rızaeddin b. Fahreddin, *İbn Teymiyye ve Mücadelesi*, 43.

¹⁹¹ Eryiğit, *İbn Teymiyye'nin Siyaset Düşüncesi ve Cihat Doktrini*, 35.

¹⁹² Rızaeddin b. Fahreddin, *İbn Teymiyye ve Mücadelesi*, 43.

¹⁹³ Koca, "Takıyyüddin İbn Teymiyye", 394.

¹⁹⁴ Cengiz Kallek, "Meemûu Fetâvâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28: 277.

2. Kıraat ve tefsir alanında kaleme aldığı eserleri:

Mukaddime fi uşûli't-tefsir, Dekâ'iku't-tefsir, el-İklîl fi'l-müteşâbih ve't-te'vil, Mecmû'atü tefsiri Şeyhülislâm İbn Teymiyye, et-Tefsîrû'l-kebîr, et-Tibyân fi nüzûli'l-Kur'an, Cevâbü ehli'l-'ilm fi tafzîli âyâtî'l-Kur'an, Risâle fi'l-Kur'âni'l-Kerîm, et-Tefsîrû'l-mevzû, Risâle li'bn Teymiyye, Tefsîru sûreti'l-İhlâs, Tefsîru sûreti'n-Nûr, Tefsîrû'l-Mu'avvizeteyn, Cevâbü ehli'l-'ilm ve'l-îmân bi-tah-kiki mâ ahbere bihî Resûlü'r-rahmân Min enne "Kul hüvellâhu ehad ta'dilü sülûse'l-Kur'an, Fetvâ Şeyhülislâm İbn Teymiyye fi kavli'n-nebî "Ünzile'l-Kur'an 'alâ seb'ati ahruf ve mel'-mûrâd bi-hâzihî's-seb'a", Tefsîru âyâtin eşkelet 'alâ kesîrin mine'n-nâs.

3. Hadis alanında kaleme aldığı eserleri:

Erba'üne hadisen, İlmü'l-hadîs, el-Kelimü't-tayyibe min ezkâri'n-nebî, Risâle fi şerhi hadisi, Şerhu hadîsi'n-nüzûl, Ehâdîsü'l-kuşşâş, el-Ehâdîşüza'ifeve'l-bâtîle, el-Ehâdîsü'l-mevzû'a, Risâle fi's-sünne, Şerhu hadisi-fikh, es"İnneme'l-a'm'alübi'n-niyât.

4. Fıkıh alanında kaleme aldığı eserleri:

Şehu'l-Umde fi'l-fikh, es-Siyâsetü's-şer'iyye fi ıslâhi'r-râ'ive'r-ra'iyye, el-Hisbe fi'l-İslâm, Risâle fi me-nâsiki'l-hac, el-Emr bi'l-ma'rûf ve'n-nehy, el-İhtiyârâtü'l-'ilmîyye, el-'Ubûdiyye fi'l-İslâm, el-'İbâdâtü's-şer'iyyeve'l-fark beynehâ ve beyne'l-bida'iyye, Hilâfû'l-ümme fi'l-İbâdât ve mezâhidüehli's-sünneve'l-cemâ'a, Risâle fi sünneti'l-cüm'a, Hakikatü's-şıyâm, İkâmetü'd-delîl âlâ ibdâlit-tahlîl, Risâletü'l-ictimâ' ve'l-iftirâk fi'l-halfibi't-talâk, Risâle fi's-semâ' ve'r-raks, Risâle fi ziyâretü Beyti'l-Mkdis, Ziyâretü'l-kubûrve'l-istincâdbi'l-makbûr, Nazariyyetü'l-'akd, Fetvâ İbn Teymiyye fi'l-ki-yâmlî'l-muşhaf ve takbîlihî ve ca'lihî 'inde'l-kabr, Fetva's-şüfiyyeve'l-fukarâ', el-Mezâlimü'l-müştereke, el-Emvâlü'l-müştereke, el-İşyânü'l-müsella ve kitâlü ehli'l-bagy fi devleti'l-İslâm ve mevkîfü'l-hükkâmminh, Fetâva'n-nisâ', Kâ'idemuhtaşara fi vücûbitâ'atill'hi ve resûlihî ve vülâti'l-umûr, Naşihâzehebiyyeile'l-cemâ'ati'l-İslâmiyye: Fetvâ fi't-tâ'ative'l-bey'a, el-Hilâfeve'l-mülk, Ahkâmü 'uşâti'l-mü'minîn, Fikhü'l-Kitâb, Fikhü'n-nisâ' fi'z-zevâcve'l-'işre ve'n-nüşüz ve't tal'ak.

5. Fıkıh usulü alanında kaleme aldığı eserleri:

El-Müsevede fi uşûli'l-fikh, el-Kavâ'idü'n-nûrâniyye, Nakdümerâtibi'l-icmâ, el-İstihsânve'l-kıyâs, el-Kıyâsfi's-şer'i'l-İslâm, Ref'u'l-melâm 'ani'l-e'im-meti'l-a'alâm, Cevâbü İbn Teymiyye fi sıhhati mezhebi

ehli'l-Medîne, Tarîku'l-vuşûl ilâ 'lmi'l-ma'mül: bi-ma'rifeti'l-kavâ'idve'd-davâbitve'luşûli'l-muhtâr min kütübi İbn Teymiyye.

6. Din ve mezhep alanında kaleme aldığı eserleri:

El-Cevâbü's-şahîh li-men beddeledine'l-Mesih, Fetvâ fi'n-Nuşayriyye, Kavâ'idü'l-edyân, Zemmühamîsi'n-Naşârâ li-Şeyhiislâm İbn Teymiyye.

7. Felsefe ve mantık alanında kaleme aldığı eserleri:

Er-Red 'ale'l-mantıkiyyîn, Nakzü'l-mantık, Bugye-tü'l-mürtâd fi'r-red 'ale'l-mütefelsefe ve'lKarâmitave'l-Bâtıniyye, er-Red 'alâ felsefeti İbn Rüşt el-Hafid.

“

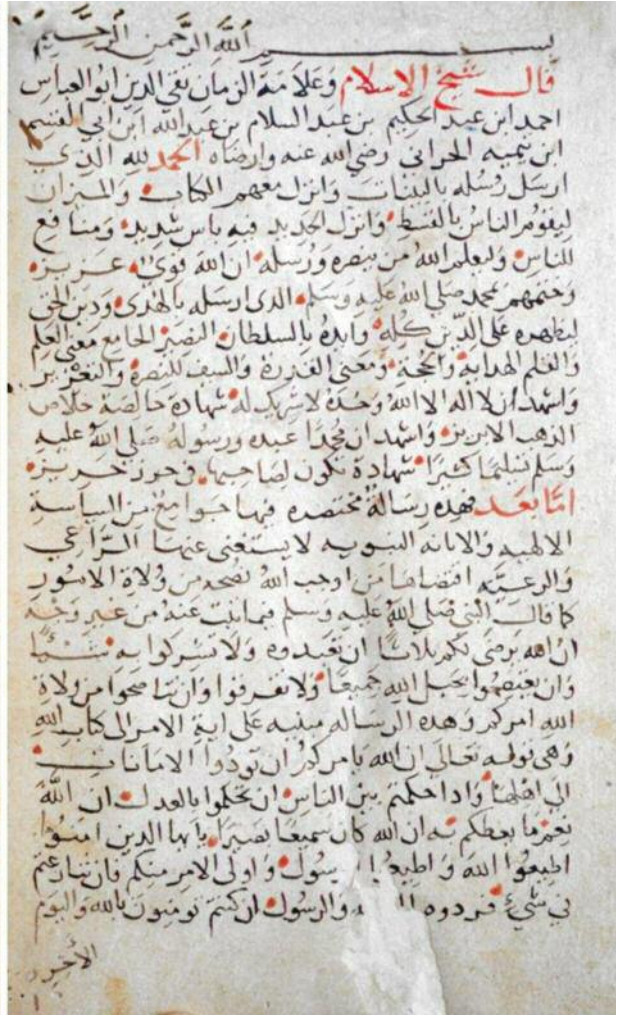
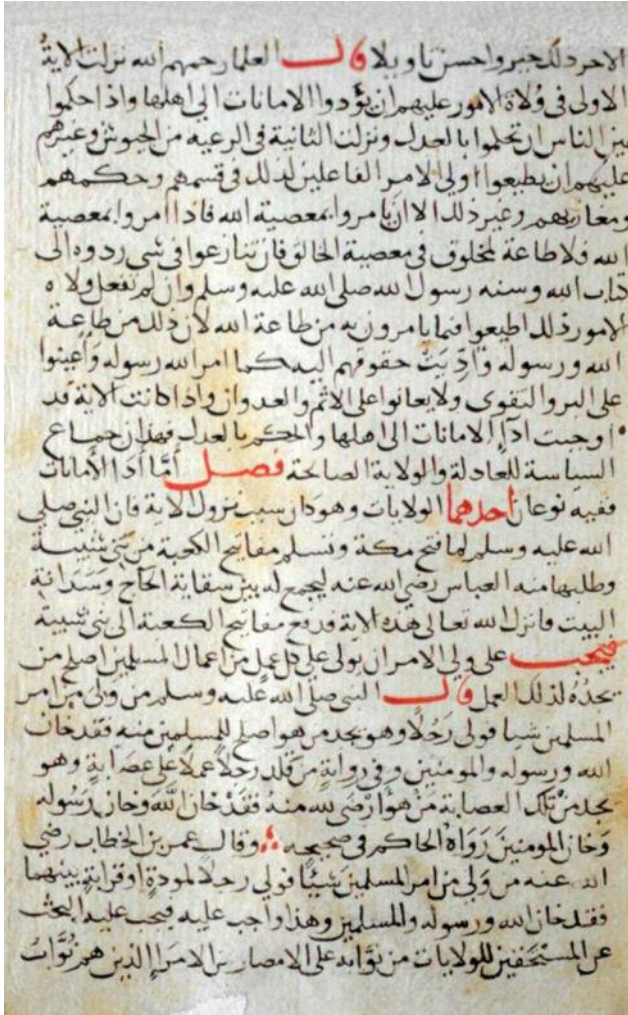
İbn Teymiyye'nin hapisanede kaldığı sürede eserlerini kâğıt parçalarına kömürle yazmaya çalıştığı, sergilenen bu davranışın İbn Teymiyye'ye ağır geldiği için üzüntüsünden hastalandığı rivayet edilmiştir. İbn Teymiyye 26 Eylül 1328 tarihinde hapisanede ölmüş, Sûfiyye Kabristanı'nda kalabalıklar içinde sonsuzluğa uğurlanmıştır.

”

8. Diğer alanlarda kaleme aldığı eserleri:

Risâle ile's-Sultân el-Meliki'n-Nâsır fi şe'ni't-Tâtâr, Emrâzü'lkalb ve Şifâ'ühü, Cem'u kelime'ti'l-müslimîn ve vücûdü'tişâmihim bi-hablillâhi'l-metîn, er-Risâletü'l-Kubrusiyye, Risâle fi Mu'âviyye Ebî Süfyân, Su'âl fi Yezîd b. Mu'âviye, Menâkibü's-Şam ve ehlihî, el-Vaşıyyetü'l-câmi'â li-hayri'd-dünyâve'l-âhire, el-Vaşıyyetü's-şugra, el-Vaşıyyetü'l-kübrâ: Risâletü Şeyhülislâm İbn Teymiyye ilâ etbâ'i 'Abî b. Müsâfir el-Ümevî, el-İstikâme, el-Hulefâ'ü'r-raşidîn, Müferrigu'l-kulûb, Risâletü İbn Teymiyye fi'l-gıybe, su'âl fi'l-gıybeve'l-cevâb 'anhâ, Mecmû'atü resâ'il fi'l-hicâbve's-süfûr, Tezkiye tü'n-nefs, Mes'ele fi'l-kenâ'is, İşârâtünlatîfe, et-Tevbe, Re'sü'l-Hüseyin, Dîvânü Şeyhülislâm İbn Teymiyye.¹⁹⁵

¹⁹⁵ Koca, "Takıyyüddin İbn Teymiyye", 394-398.

■ **Takiyüddin İbn Teymiyye'nin es-Siyasetil's-şer'iyye adlı eserinin ilk iki sayfası (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2889)**
(Ferhat Koca, "İbn Teymiyye Fahreddin", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20: 396.

1. 10. Şerefüddîn İbn Teymiyye (1267-1326/1327)

Şerefüddîn İbn Teymiyye, 2 Ekim 1267 tarihinde Harran'da dünyaya gelmiştir. Abdulhalim İbn Teymiyye oğlu Şerefüddîn İbn Teymiyye, isminin uzun versiyonu Şerefüddîn Abdullah b. Abdülhalim b. Abdüsselâm b. Teymiyyet el-Harrânî'dir. 1269 yılında Moğolların baskıları yüzünden ailesiyle Dimaşk'a gitmek zorunda kalmıştır.¹⁹⁶ Şerefüddîn İbn Teymiyye, Dimaşk'ta İbn Allan ve İbn el-Sayrafi gibi âlimlerden ders almıştır. Şerefüddîn İbn Teymiyye; hadis, ferâiz, hesap, astronomi, usûl-i fıkıh, akâid ve Arap dili alanlarında iyi bir konuma gelmesiyle Hanbelî mezhebinde fetva vermeye başlamıştır.

Kişiliğine baktığımızda kendini dinle bütünleştirmiş, dünya değerlerine önem vermeyen, camilerde uyuyan, genellikle zamanını ibadetle geçiren, tarih ve biyografi alanlarında geniş bilgiye sahip olmuştur. Gittiği köylere ve camilerde bilgisini anlatmıştır. Kahire'de kardeşi Takiyüddin İbn Teymiyye ile birlikte belli bir süre hapis-

hanede kalmıştır. İlim çerçevesinde kendini geliştirdiği için girdiği tartışmalarda genellikle galip gelen taraf kendisi olmuştur.¹⁹⁷ İbn Hacer el-Askalanî'ye icâzet vermiş, önde gelen âlimlerden icazet almıştır.¹⁹⁸ Şerefüddîn İbn Teymiyye'nin, Zeynep isminde bir kızı olmuştur.¹⁹⁹ 1301 yılında İlhanlıların İkinci Suriye Seferi'nin Serkin'e ulaştıklarına dair haber gelince Şeyh Zeyneddin el-Farikî, Şeyh İbrahim er-Rakî, İbn Kavvam, Şerefüddin b. Teymiyye ve İbn Habbare saltanat naibi olan Elfem'in savaşma konusundaki azmini geliştirmiştir.²⁰⁰ Şerefüddîn İbn Teymiyye, 15 Aralık 1317 tarihinde hacca gitmiş, hacdan sonra Hanbelî Medresesi'nde ders vermeye başlamıştır.²⁰¹

Ramazan Şeşen'in eserinde Şerefüddîn İbn Teymiyye'nin 24 Ağustos 1317 tarihinde Dimaşk'ta öldüğü ve cenaze namazını kardeşi Takiyüddin İbn Teymiyye'nin şehrin kalesindeki hapisanede kıldırıp Süfiyye mezar-

¹⁹⁷ İbn Receb, *ez-Zeyl Tabakâti'l-Hanabile*, 4: 478-481.

¹⁹⁸ Rızaeddin b. Fahreddin, *İbn Teymiyye ve Mücadelesi*, 24, 25.

¹⁹⁹ İbn Receb, *ez-Zeyl Tabakâti'l-Hanabile*, 4: 478.

²⁰⁰ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, 14: 60.

²⁰¹ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, 14: 153, 154.

lığında gömüldüğü ifade edilmiştir.²⁰² Ramazan Şeşen bu bilgiyi İbn Receb'in eserinden aldığı kaleme almıştır. Ancak İbn Receb'in kaynağına baktığımızda h. 727 (1326-1327) yılında öldüğü görülmektedir.²⁰³ Ayrıca İbn Kesir, Şerefüddin İbn Teymiyye'nin 15 Aralık 1317 tarihinde hacca gittiğini ifade etmiştir.²⁰⁴ Ramazan Şeşen'in ifade ettiği, Şerefüddin İbn Teymiyye'nin üvey kardeşi Bedrüddin Ebu'l-Kasım b. Muhammed b. Hâlid b. İbrâhim el-Harrânî el-Tâcir (1252/1253-1317) olmasıdır. Ayrıca eğer 1317 yılında Şerefüddin İbn Teymiyye ölmüşse nasıl 1328 yılında kardeşi Takıyyüddin İbn Teymiyye'nin cenaze namazını kılabilmiştir.

1. 11. Bedrüddin Ebu'l-Kasım b. Muhammed b. Hâlid b. İbrâhim el-Harrânî el-Tâcir (1252/1253-1317)

Bedrüddin 1252/1253 yılları arasında Harran'da dünyaya gelmiştir. Anneleri bir olan Takıyyüddin İbn Teymiyye'nin üvey kardeşi Bedrüddin, Moğolların baskısından dolayı ailesiyle birlikte Dımaşk'a gitmek zorunda kalmıştır. Bedrüddin Dımaşk'taki âlimlerden fıkıh ve hadis eğitimi almıştır. Bedrüddin, Şeyhüşşüüh el-En-sârî'den de ders alma şansını yakalamıştır. Bedrüddin, Mescid el-Rammâhîn ve Cevziyye Medresesi'nde hocalık görevini yapmıştır. Bedrüddin eğitim merdivenlerinde istenilen olgunluğa erişerek fetva vermeye başlamıştır. Bedrüddin, Takıyyüddin İbn Teymiyye'nin yerine Hanbeliyye Medresesi'nde eğitim vermiştir. Ayrıca Bedrüddin tüccar görevi de yapmıştır. Bedrüddin 18 Ağustos 1317 tarihinde Dımaşk'ta vefat etmiştir. Süfiyye mezarlığında annesinin yanında gömülmüştür.²⁰⁵

1. 12. Zeyneddin Abdurrahman İbn Teymiyye

Zeyneddin 1264-1265 yılları arasında Harran'da dünyaya gelmiştir. Ticaretle uğraşan Zeyneddin, babası Abdulhalim İbn Teymiyye ve kardeşi Takıyyüddin İbn Teymiyye'den hadis dersi almıştır. Zeyneddin, bir hadis ravisi olmuştur. Zehebi ve es-Sübki onun öğrencileri arasında yer almışlardır. Hatta Zehebî ondan hadis nakletmiştir.²⁰⁶ Zeyneddin, 1328 yılında ölen kardeşi Takıyyüddin İbn Teymiyye'nin cenaze namazını kırdırmıştır.²⁰⁷ Zeyneddin 18 Mart 1344 tarihinde Dımaşk'ta vefat etmiştir.²⁰⁸

2. TEYMIYYE AİLESİNİN ALİMELERİ

2. 1. Bedre bt. Fahreddin Muhammed b. Ebü'l-Kasım b. Teymiyye (ö. 1254)

Fahreddin İbn Teymiyye'nin kızı ve Mecdüddin İbn Teymiyye'nin eşi olup künyesi Ummu'l-Bedr'dir.²⁰⁹ Ummu'l-Bedr, Ebü Ali el-Haddad ile görüşmüş olan bazı kişilerden icazet yoluyla hadis nakletmiştir. Ummu'l-Bedr, verdiği icazetle gelen rivayeti Ebü'l-Mekârim el-Lebbân'dan ed-Dimyâti nakilde bulunmuştur.²¹⁰ Eşi Mecdüddin İbn Teymiyye'den bir gün önce öldüğüne göre 1254 yılında ölmüştür.²¹¹

2. 2. Sittü'd-Dâr bt. Mecdüddin b. Teymiyye (ö. 1287)

Mecdüddin İbn Teymiyye'nin kızı Sittü'ddar, Harran'da dünyaya gelmiştir. İsminin uzun versiyonu Sittü'ddar bint Abdisselam bint Teymiyye el-Harraniyye'dir. Eşi Ebü'l-Hasan Mekk'i b. Abdurahman b. Gannâm el-Harrânî (ö.1227) de kendisi gibi muhaddistir.²¹² Sittü'ddar, ilk eğitimini babası Mecdüddin İbn Teymiyye ve kendi kendini yetiştirerek iyi bir hadisçi olmuş ve Ebu Ruzbih ve Abdullatif b. Yusuf âlimlerden hadis rivayet etmiştir.²¹³ Sittü'ddar 1287 yılında Dımaşk'ta ölmüştür.²¹⁴

2. 3. Sittü'n-Ni'am bt. Abdurrahman el-Harrânî (ö.1316)

Yaklaşık 1227 yılında Harran'da dünyaya geldiği tahmin edilmiştir.²¹⁵ Abdulhalim İbn Teymiyye'nin eşi olan Sittü'n-ni'am ismin uzun versiyonu Sittü'n-niam b. Abdurrahman b. Ali b. Abdûs el-Harrânî'dir.²¹⁶ Muhaddis salih ve hayır sahibi bir insan olarak bilinen Sittü'n-naim,²¹⁷ Harran'da bir medrese inşa ettiği rivayet edilmiştir.²¹⁸ Sittü'n-naim'in birden çok evlilik yapmıştır. Bu evlilikten dokuz erkek çocuğu dünyaya gelmiştir.²¹⁹ 1269 yılında Moğolların zorbalıkları yüzünden ailesiyle birlikte güvenli gördükleri Dımaşk'a göç etmiştir.²²⁰

²⁰⁹ İbn Receb, *ez-Zeyl Tabakâti'l-Hanabile*, 4: 7; Rızaeddin b. Fahreddin, *İbn Teymiyye ve Mücadelesi*, 25.

²¹⁰ Gündüz, *el-Harrani*, 174.

²¹¹ İbn Receb, *ez-Zeyl Tabakâti'l-Hanabile*, 4: 7.

²¹² Habergitiren, "Harran İlim Havzasında Yetişmiş Bayan Âlimler", 1: 306.

²¹³ Necmettin Arpağ, *Harranlı Ravilerin Hadis İlmindeki Yeri*, (Yüksek Lisans Tezi, Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005), 123.

²¹⁴ Avcı, "Harran'ın Yetiştirdiği Kadın ve Erkek Âlimler", 104; Habergitiren, "Harran İlim Havzasında Yetişmiş Bayan Âlimler", 1: 306; Avcı, *Harran ve Bilginleri*, 135.

²¹⁵ Habergitiren, "Harran İlim Havzasında Yetişmiş Bayan Âlimler", 1: 306.

²¹⁶ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, 14: 149; Adnan Demircan "Harranlı Âlimeler", *1. Uluslararası İslam Tarihi ve Medeniyetinde Harran Sempozyumu Bildirileri (Şanlıurfa-Harran, 5-7 Mayıs 2018)*, (Ankara: Berikan Yayıncılık, 2018), 1: 298. Yalçın, *Selefi Düşüncenin Tarihsel Gelişiminde İbn Teymiyye*, 127.

²¹⁷ İbn Receb, *ez-Zeyl Tabakâti'l-Hanabile*, 4: 419.

²¹⁸ Habergitiren, "Harran İlim Havzasında Yetişmiş Bayan Âlimler", 1: 306.

²¹⁹ İbn Receb, *ez-Zeyl Tabakâti'l-Hanabile*, 4: 419.

²²⁰ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, 13: 439.

²⁰² Şeşen, *Harran Tarihi*, 100.

²⁰³ İbn Receb, *ez-Zeyl Tabakâti'l-Hanabile*, 4: 477.

²⁰⁴ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, 14: 153, 154.

²⁰⁵ İbn Receb, *ez-Zeyl Tabakâti'l-Hanabile*, 4: 421.

²⁰⁶ Gündüz, *el-Harrani*, 165, 166.

²⁰⁷ Koca, "Takıyyüddin İbn Teymiyye", 393.

²⁰⁸ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, 14: 342.

1326'da Dımaşk'a gelen seyyah İbn Battûta, İbn Teymiyye'nin söylediği sözden hapse atıldığını ve annesi²²¹ Sittü'n-ni'am bt. Abdurrahman el-Harrânî'nin²²² Memlûk Sultanı Muhammed b. Kalavun'a yalvardığını ifade etmiştir.²²³ Fakat annesi 12 Mart 1316 tarihinde ölmüştür.²²⁴ Rivayetlere göre kalabalık bir cenaze töreniyle Dımaşk Sûfiyye mezarlığına defnedilmiştir.²²⁵

2. 4. Zeynep bt. Abdullah b. Teymiyye (ö. 1396)

Şerefüddin İbn Teymiyye'nin kızı Zeynep, isminin uzun versiyonu Zeynep bt. Şerefuddin Abdullah b. Abdulhalim b. Teymiyye el-Harrânî'dir. Zeynep, ilk eğitimi babası, amcası Takıyüddin İbn Teymiyye ve İbnü'n-Naccar'dan almış, iyi bir hadisçi olmuştur.²²⁶ Zeynep, Şeyh Emînuddin b. Selar'ın eşi idi. Hicaz bölgesi başta olmak üzere birçok muhaddisten hadis dinleyip rivayet etmiştir. Zeynep, İbn Hacer el-Askalânî de kendisinden hadis rivayeti için icazet alanlar arasında bulunmuştur. Zeynep 1396 yılında ölmüştür.²²⁷

3. Teymiyye Ailesinin İlim Bahçesinde Yetişen Bilim İnsanları

Ortaçağ döneminde medreseler, camiler, mescitler, kütüphaneler, ilim evleri ve hanlar gibi kurumlarda eğitim dersleri verilmiştir. Bu eğitim kurumlarını değerli kılan isimleri değil, ders veren hocalarıdır. Bu dönemde öğretmen-öğrenci ilişkisi sadece eğitim üzerinde değerlendirilemez. Öğretmen, öğrencinin bir çok ihtiyacından da sorumlu olmuştur. Bu yüzden yetişen öğrenci, hocasını temsil etmiştir. Teymiyye ailesi de ulema bir aile olduğu için öğretmen-öğrenci ilişkileri içinde bir hayat sürdürmüştür. Bu bağlamda Teymiyye ailesi entelektüel birikimi ile farklı şehirlerden gelen bir çok öğrenciyi yetiştirmiştir. Bu da Teymiyye ailesinin ulema dünyasında ne kadar nitelikli olduğunu göstermektedir. Teymiyye ailesinin ilminden yararlanan bilim insanları:

İbn Abdûs'ın öğrencileri arasında Ebü'l-Feth Nasrullah b. Abdûs, Ebü'l-Mehâsin Ömer b. Ali el-Kureşî ve dayısı Fahreddin İbn Teymiyye gibi önemli âlimler yer almıştır.²²⁸ Fahreddin İbn Teymiyye'nin yetiştirdiği öğrenciler arasında oğlu Abdülganî İbn Teymiyye, yeğeni Mecdüddin İbn Teymiyye, İbn Nukta (ö. 1231), İbnü'l-

Müstevfi, Mehâsin b. Selame, Yâkût el-Hamevî, İbnü'n-Neccâr el-Bağdadî, Sıbt İbnü'l-Cevzî, Ebû Şâme el-Makdisî, Münzirî, İbn Hamdân, el-Ebrekûhî (ö. 1301) ve İbn Abdüddâim gibi değerli bilim insanları yer almıştır.²²⁹ Abdülganî İbn Teymiyye'nin öğrencileri arasında oğlu Abdulkadir İbn Teymiyye²³⁰ ve el-Münzirî olmak üzere birçok öğrenci yer almıştır.²³¹

Mecdüddin İbn Teymiyye'nin yetiştirdiği öğrenciler arasında oğlu Abdulhalim İbn Teymiyye,²³² kızı Sittü'd-dar bt. Mecdüddin İbn Teymiyye,²³³ Şemseddin Ebu Abdillah el-Harrânî el-Hanbelî (h. ö 676),²³⁴ Abdülmu'min ed-Dimyâfî, Emînuddin İbn Şükayr el-Harrânî, el-Hâfiz Ebû İshâk ez-Zahirî, Ahmed ed-Deştî, Muhammed b. Ömer b. Zübâtîr, el-Mustansiriyye medresesinin müderrisi eş-Şeyh Nurüddin el-Basrî, Ebû Abdullah b. ed-Devâlibî,²³⁵ Abdülganî b. Mansûr el-Müezzîn, Muhammed b. Muhammed el-Kencî, Muhammed b. Kazzâz, Muhammed b. Abdülmuhsin el-Harrât, İbn Temîm, Abdullah el-Kayrevânî,²³⁶ Afîfüddin el-Amidî²³⁷ Takıyüddin Süleymaân b. Hamza el-Hâkim, Zeynep bt. Kemâl ve Ahmet b. Ali Cezerî ve Hanbelî'nin önde gelen âlimlerden İbn Hamdân el-Harrânî (ö. 1295) gibi önemli öğrenciler yetiştirmiştir.

Ayrıca Takıyüddin Süleymaân b. Hamza el-Hâkim, Zeynep bt. Kemâl ve Ahmet b. Ali Cezerî'ye icâzet vermiştir.²³⁸ Sittüddar'ın yetiştirdiği öğrenciler arasında kardeşinin oğlu Takıyüddin İbn Teymiyye, Ebu Muhammed, el-Berzali, Kadi'l-Cema'a İbn Müslüm gibi öğrenciler yer almıştır.²³⁹ Abdulhalim İbn Teymiyye'nin öğrencileri arasında Takıyüddin İbn Teymiyye, Şerefüddin İbn Teymiyye²⁴⁰ ve el-Birzâlî gibi önemli bilim insanları yer almıştır.

Takıyüddin İbn Teymiyye'nin fikir bahçesinde birden fazla öğrenci yetişmiştir. Bu öğrenciler arasında İbn Kayyım el-Cevziyye (ö.1350), İbrahim el-Vâsîfî (ö.1311), Tûfî (1271-1316), Zeyneddin Abdurrahman İbn Tey-

²²¹ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, çev. A. Sait Aykut, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004), 1: 142.

²²² Habergetiren, "Harran İlim Havzasında Yetmiş Bayan Âlimler", 1: 306.

²²³ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, 1: 142.

²²⁴ Habergetiren, "Harran İlim Havzasında Yetmiş Bayan Âlimler", 1: 306.

²²⁵ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, 14: 149.

²²⁶ Arpağ, *Harranlı Ravilerin Hadis İlimindeki Yeri*, 126.

²²⁷ Habergetiren, "Harran İlim Havzasında Yetmiş Bayan Âlimler", 1: 307.

²²⁸ İbn Receb, *ez-Zeyl Tabakâti'l-Hanabile*, 2: 90-95.

²²⁹ İbn Receb, *ez-Zeyl Tabakâti'l-Hanabile*, 3: 321-332.

²³⁰ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, 13: 439, 454.

²³¹ İbn Receb, *ez-Zeyl Tabakâti'l-Hanabile*, 3: 480-482.

²³² İbn Receb, *ez-Zeyl Tabakâti'l-Hanabile*, 4: 4, 5.

²³³ Arpağ, *Harranlı Ravilerin Hadis İlimindeki Yeri*, 123.

²³⁴ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, 13: 467.

²³⁵ Aslan, "Habelî'lerin Kuzeydeki Merkezi Harran'ın Hanbelî Fakihleri ve Mezhepteki Konuları", 272.

²³⁶ İbn Receb, *ez-Zeyl Tabakâti'l-Hanabile*, 4: 4, 6; Kırcı, "Mecdüddin İbn Teymiyye", 390.

²³⁷ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, 14: 206.

²³⁸ İbn Receb, *ez-Zeyl Tabakâti'l-Hanabile*, 4: 4, 6.

²³⁹ Avcı, "Harran'ın Yetiştirdiği Kadın ve Erkek Âlimler", 104; Habergetiren, "Harran İlim Havzasında Yetmiş Bayan Âlimler", 1: 306; Avcı, *Harran ve Bilgileri*, 1: 135.

²⁴⁰ Çıkman, "Abdülhalim İbni Teymiyye", 373.

miyye, Zeynep bt. Abdullah b. Teymiyye, Cemâleddin Yusuf el-Mizzî (1256-1341), ez-Zehebî (ö.1347-1348) İbn Kesîr (ö. 1373), İbn Recep el-Hanbelî (ö.1393), İbn Abdülhâdî (ö.1343), Ömer b. Ali el-Bezzârî (ö.1348), İbn Kâdi'l-Cebel (1294-1370), İbn Fazlullah el-Ömerî (ö. 1349), Zeynüddin İbnü'l-Verdi (ö. 1349), Şemseddin İbn Müflih (ö. 1362), Safedî (ö. 1363), Alâî (ö. 1359),²⁴¹ İbn Nâsîrüddin ed-Dımaşkî,²⁴² Şeyda Ümmü Zeynep Fatıma bt. Abbas (h. ö. 714), Şeyh İbrahim Sabbah (h. ö. 725), Şeyh Abdullah b. Musa b. Ahmed el-Cezerî (h. ö. 725), Bedir el-Avvam (h. ö. 725), Şeyh Ali el-Muharifi (h. ö. 727), Şeyh Ebu Bekir es-Salihî (h. ö. 728), Fahreddin b. Saiğ, Şeyh Ömer b. Ebu Bekir b. Yüsmî el-Beşri, Seyyid Şerif İmadüddin el-Haşşab (h. ö. 744) ve Emir Selahaddin Yusuf et-Tikrîfî (h. ö. 744)²⁴³ gibi dö-

nemin önemli bilim insanlarını yetiştirmiştir.²⁴⁴

Şerefüddin İbn Teymiyye'nin ilminde kızı Zeynep gibi bir çok öğrenci yetişmiştir.²⁴⁵ Bu öğrenciler alanlarında önemli eserler ve öğrenciler yetiştirmekle bilim dünyasının gelişmesini sağlamışlardır. Özellikle İslam literatürünün gelişmesine katkı sağlamışlardır.

SONUÇ

Bir insanın yaşamını kuşatan biyografik çalışmalar, yalnızca konu edindikleri kişilerle ilgili temel bilgileri ve onların başından geçen olayları değil, aynı zamanda tarihte iz bırakan insanların düşünce yapısını, dönemin koşulları ve kişilerin yaşadığı tecrübelerle birlikte ele almaya çalışması tarihe farklı perspektifler sunduğu için de önemlidir.

²⁴¹ Rızaeddin b. Fahreddin, *İbn Teymiyye ve Mücadelesi*, 25, 115-126.

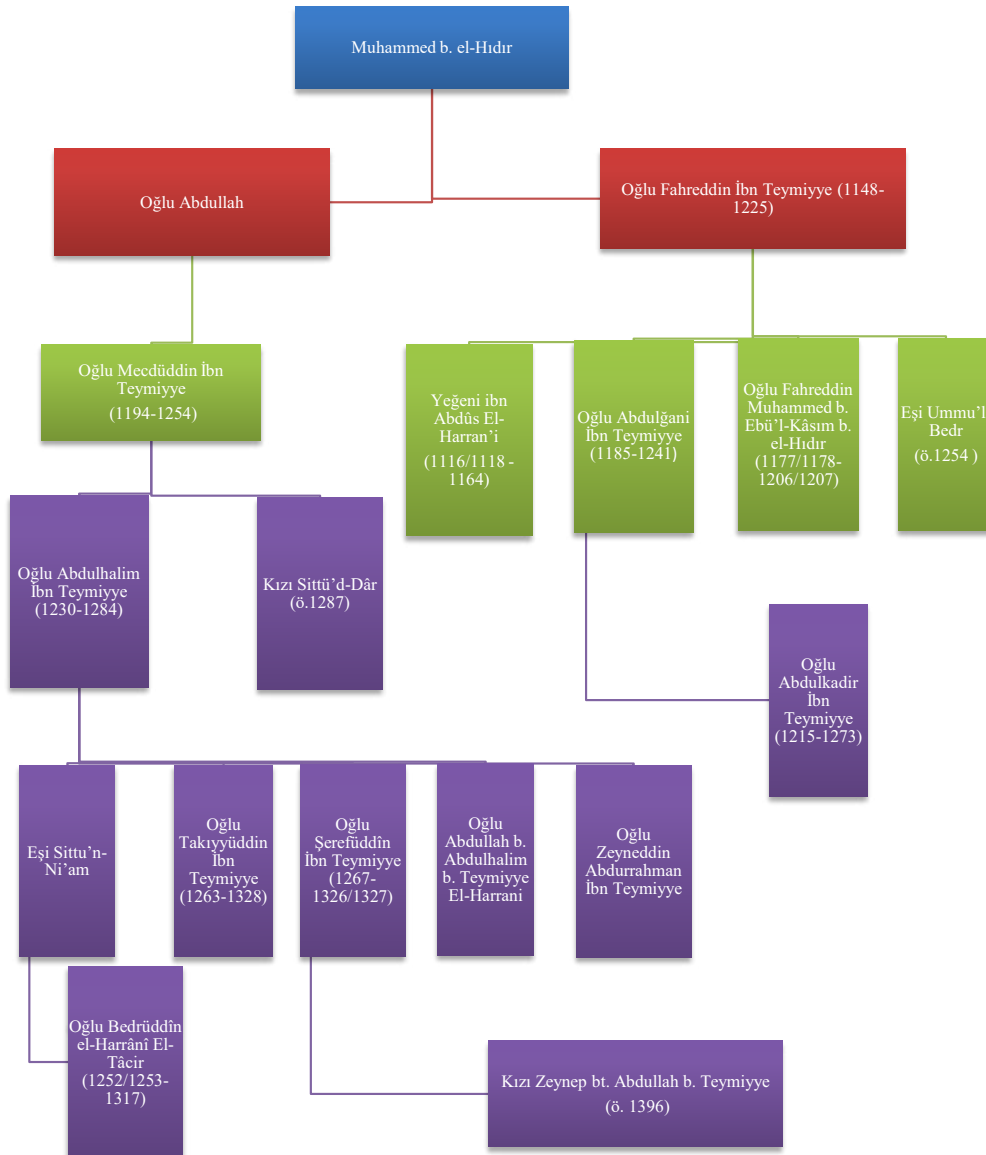
²⁴² Koca, "Takıyyüddin İbn Teymiyye", 393.

²⁴³ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, 14: 140, 204, 206, 220, 234, 313, 314, 327, 328, 330.

²⁴⁴ Rızaeddin b. Fahreddin, *İbn Teymiyye ve Mücadelesi*, 25, 115-126.

²⁴⁵ Arpağ, *Harranlı Ravilerin Hadis İlmindeki Yeri*, 126.

TEYMIYYE AİLESİNİN SOY AĞACI

Ortaçağ'da Hanbeli mezhebine mensup olan Teymiyye ailesinin, bilim dünyasına verdiği önem kuşaktan kuşağa ilimle uğraşan fertlerin sayısı ve bu fertlerin niteliğiyle ortaya çıkmıştır. Teymiyye ailesinin; fıkıh, hadis, tefsir, kıraat, Arap dili ve edebiyatı, şiir, felsefe, coğrafya, tarih, astronomi, matematik ve geometri gibi alanlarda ilim dünyasına olan katkıları tespit edilmiştir. Bunun yanında aile mensuplarının müderrislik, kadılık, vaizlik gibi mesleklerde görev icra ederek devlet mekanizmasına olan katkıları ortaya çıkmıştır. Teymiyye ailesi; yazdıkları eserler ve yetiştirdikleri öğrenciler sayesinde hem İslam literatürünün hem de Hanbeli mezhebinin gelişmesine katkı sağlamışlardır. Ayrıca Teymiyye ailesi başta Bağdat, Dımaşk ve Halep gibi önemli bilim şehirlerine ilim seyahatleri gerçekleştirerek şehirlerarası bilgi akışını sağlamışlardır.

Yaptığımız okumalarda Teymiyye ailesinin devlet mekanizmasına karşı olumsuz bir tavır almadıkları sonucu çıkmıştır. Hatta İbn Teymiyye, toplum disiplini için despotluğu, otorite yokluğuna tercih etmiştir. Teymiyye ailesi dış düşmana karşı hem kılıçla hem de kalemlerle mücadele etmiştir. Özellikle İbn Teymiyye, İlhanlı Devleti'ne karşı hem âlim olarak hem de asker olarak mücadele etmiştir. Teymiyye ailesinin devlet mekanizmasını koruma faaliyetleri etkili olmuştur.

Sonuç olarak bu çalışma; Teymiyye ailesinin yaşam öykülerini, ilim insanı portrelerini, yaşadıkları dönemin ortam ve koşulları ile Teymiyye ailesinin devletle olan ilişkileri ve entelektüel birikimleriyle Ortaçağ'dan günümüze uzanan etkileriyle olan Teymiyye ailesinin biyografisinin hikayesidir.

KAYNAKÇA

- Aigle, Desine. "The Mongol Invasions of Bilād al-Shām by Gāzān Khān and Ibn Taymīyah's Three "Anti-Mongol" Fatwas". *Mamūk Studies Review* 11/2 (2017): 89-120.
- Anjum, Ovamir. *İslam Düşüncesinde Siyaset, Fıkıh ve Cemaat-İbn Teymiyye Dönemi*. çev. Ammar Kılış. İstanbul: Pınar Yayınları, 2021.
- Arpağ, Necmettin. *Harranlı Ravilerin Hadis İlmindeki Yeri*. Yüksek Lisans Tezi, Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.
- Aslan, Mahsum. "Habelilerin Kuzeydeki Merkezi Harran'ın Hanbelî Fakihleri ve Mezhepteki Konumları". *I. Uluslararası İslam Tarihi ve Medeniyetinde Harran Sempozyumu Bildirileri (Şanlıurfa-Harran, 5-7 Mayıs 2018)*. 1: 263-284. Ankara: Berikan Yayıncılık, 2018.
- Avcı, Necati. "Harran'ın Yetiştirdiği Kadın ve Erkek Âlimler". Gevher Nesibe Sultan Anısına Düzenlenen Harran Üniversitesi'nin Bilimsel temelleri, *Harranlı Bilim Adamları Kongresi Tebliğleri*. 107-148. Kayseri 1995.
- Avcı, Necati. *Harran ve Bilginleri*. Ankara: Avrasya Yayınları, 2007.
- Ayaz, Fatih Yahya. *Memlûkler (1250-1517)*. 2. bs. İstanbul: İSAM Yayınları, 2020.
- Barca, İbrahim. "Eyyûbiler Devrinde Harran". *I. Uluslararası İslam Tarihi ve Medeniyetinde Harran Sempozyumu Bildirileri. Şanlıurfa-Harran, 5-7 Mayıs 2018*. 1: 75-85. Ankara: Berikan Yayıncılık, 2018.
- Baybars el-Mansûri. *et-Tuhfetu'l-Mulûkiyye fi'd-Devleti't-Turkiyye*. çev. Hüseyin Polat. Ankara: TTK Yayınları, 2016.
- Bori, Caterina. "A New Source for the Biography of Ibn Tamiyya". *Bulletin of the school of Oriental and African Studies* 67/3 (2004): 321-348.
- Carl Sharif El-Tobgui. *Ibn Taymiyya on reason and revelation: a study of Dar'ta'arud al-'aql wa-l-naql*. Leiden-Bosyon: Brill, 2020.
- Cemalüddin Ebû'l-Mehasin Yusuf İbn Tağriberdi. *en-Nücümü'z-Zâhire fi Mülûki Mısr ve'l-Kahire*. C. 6 ve 7. Kahire: Dar el-Kutub.
- Chamberlain, Michael. *Ortaçağ'da Bilgi ve Sosyal Pratik (Şam 1190-1350)*. çev. Büşra Kaya. İstanbul: Klasik Yayınları, 2014.
- Çetin, Altan. *Türk Tarihinde Memlûk Asırları Bir Kültür Tarihi Denemesi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2020.
- Çevik, Adnan vd. "İlhanlı-Memlûk Hudut Savaşlarında Harran ve Çevresi". *Harran ve Çevresi Tarihi*. ed. Abdullah Ekinci 197-207. Şanlıurfa: Şurkav Yayınları, 2019.
- Çıkman, Zeki vd. "Abdülhalim İbni Teymiyye". *İslâm Âlimleri Ansiklopedisi*. 7: 373. İstanbul: Türkiye Gazetesi Yayınları.
- Çıkman, Zeki vd. "Abdüsselâm Bin Teymiyye". *İslâm Âlimleri Ansiklopedisi*. 8: 66-69. İstanbul: Türkiye Gazetesi Yayınları.
- Çıkman, Zeki vd. "Fahreddin İbni Teymiyye (Muhammed bin Hıdr bin Muhammed)". *İslâm Âlimleri Ansiklopedisi*. 8: 269-273. İstanbul: Türkiye Gazetesi Yayınları.
- Demir, Ahmet. *Urfa ve Çevresi Eyyubîler Tarihi*, İstanbul: Kent Yayınları, 2008.
- Demircan, Adnan. "Harranlı Âlimeler", *I. Uluslararası İslam Tarihi ve Medeniyetinde Harran Sempozyumu Bildirileri (Şanlıurfa-Harran, 5-7 Mayıs 2018)*. 297-301. Ankara: Berikan Yayıncılık, 2018.
- Durmuş, Efe. *Siyasi, İktisadi ve Kültürel Açından İlhanlı-Memlûk Münasebetleri*. Yüksek Lisan Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.
- Düzenli, Aygül. "Memlûkler Döneminde Medreseler (648-923/1250-1517)". *Osmanlı Medreseleri Eğitim, Yönetim ve Finans*, ed. Fuat Aydın vd. 447-460. İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2019.
- Ebu'l Hasan Ali en-Nevdi. *Şeyhü'l-İslâm İbn Teymiyye*. çev. Yusuf Karaca. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2016.
- Ekinci, Abdullah vd. *Taş Devrinde Osmanlıya Urfa Tarihi*. Şanlıurfa: Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2008.
- Ekinci, Abdullah. *Harran Mitolojisi ve Tarihi*. Şanlıurfa: Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2008.
- Emiroğlu, Nagihan. "Hadis İlmi Açısından Bahri Memlûkler Döneminde Hanbelî-Eş'arî Münasebetleri". *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi* 5 (2019): 458-470.

- Eryiğit, Adem. *İbn Teymiyye'nin Siyaset Düşüncesi ve Cihat Doktrini*. İstanbul: Çıra Yayınları, 2020.
- Gök, Halil İbrahim. *Musul Atabeyliği Zengiler (Musul Kolu 1146-1233)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.
- Gündüz, Ahmet. *El-Harrani*. 3.bs. Ankara: Berikan Yayınları, 2017.
- Habergetiren, Ömer Faruk. "Harran İlim Havzasında Yetişmiş Bayan Âlimler". *I. Uluslararası İslam Tarihi ve Medeniyetinde Harran Sempozyumu Bildirileri (Şanlıurfa-Harran, 5-7 Mayıs 2018)*. 1: 303-309. Ankara: Berikan Yayıncılık, 2018.
- Hoover, Jon. *İbn Taymiyya*. Londra: Oneworld Academic, 2019.
- Humpreys, R. Stephen. "XIII. Yüzyılda Eyyübiler, Memlûkler ve Latin Doğu". çev. Mustafa Kılıç, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (2007): 359-378.
- İbn Battûta. *İbn Battûta Seyahatnamesi*. C. 1. çev. A. Sait Aykut. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.
- İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-ayân*, C.4. neşr. İhsan Abbas. Beyrut, 1968-1972.
- İbn Kesir. *El-Bidaye ve'n-Nihaye*. C.13. ve 14. çev. Mehmet Keskin. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2018.
- İbn Tağrıberdi. *en-Nücumu'z-Zâhire*. çev. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2013.
- İbn Teymiyye. *Güzel Ahlak*, 2. bs. çev. Hilal Nayır vd. İstanbul: Pinar Yayınları, 2017.
- İbn Teymiyye. *Mecmû'u'l-Fetâvâ*. C. 1. çev. Halil Aydemir. İstanbul: Daru'l İman Yayınevi, 2017.
- İbn Teymiyye. *Yöneticinin ve Yönetilenin İyiye Yönlendirilmesine Dair Şer'î Siyaset (Es-Siyasetü'ş-Şer'iyye fi İslâhi'r-Râive'r-Raiyye)*. çev. Soner Duman. İstanbul: Timaş Yayınları, 2021.
- İbni Cübeyr. *Endülüsten Kutsal Topraklara*. 4.b. çev. İsmail Güler. İstanbul: Selenge Yayınları, 2019.
- İnce, İrfan. "Ridde". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35: 88-91. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Kallek, Cengiz. "Mecmûu Fetâvâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28: 277. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Kâtip Çelebi. *Keşf-el-Zumun*. C. 2. nşr. Kilisli Muallim Rifat ve Şerefeddin Yaltkaya. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- Kırca, Celal. "Mecdüddin İbn Teymiyye Hayatı ve Eserleri". *Gevher Nesibe Sultan Anısına Düzenlenen Harran Üniversitesi'nin Bilimsel temelleri. Harranlı Bilim Adamları Kongresi Tebliğleri*. 72-74. Kayseri 1995.
- Kırca, Cemal. "Mecdüddin İbn Teymiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20: 390, 391. İstanbul: TDV Yayınları 1999.
- Koca, Ferhat. "Fahreddin İbn Teymiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20: 389, 390. İstanbul: TDV Yayınları 1999.
- Koca, Ferhat. "Takiyüddin İbn Teymiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20: 391-405. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Kurt, Abdurrahman. *Eyyübiler Döneminde Hadis*. Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Laoust, Henri. *İbn Teymiyye'nin Sosyal ve Siyasal Görüşleri Üzerinde Bir Deneme*. çev. Yusuf Emiroğlu. İstanbul: Memfis Yayınları, 2021.
- Laoust, Henri. *İslâm'da Ayrılıkçı Görüşler*. 2. bs. çev. Ethem Ruhi Fiğlalı vd. İstanbul: Pinar Yayınları, 2017.
- Makdisi, George. *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim*. 2. bs. çev. Ali Hakan Çavuşoğlu vd. İstanbul: Klasik Yayınları, 2018.
- Mucahid, Huriye Tevfik. *Fârâbi'den Abduh'a Siyasi Düşünce*. 2. bs. çev. Vecdi Akyüz. İstanbul: İz Yayıncılık, 2015.
- Özeydin, Abdülkerim. "Aynicâlüt Savaşı". *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 4: 275, 276. İstanbul: TDV. Yayınları. 1991.
- Rızaeddin b. Fahreddin. *İbn Teymiyye ve Mücadelesi*. çev. Ömer Hakan Özalp. Ankara: İşaret Yayınları, 2005.
- Sabırlı, Esat. *İbn Teymiyye ve Selefi Yorumları Bağlamında Kur'an'da Mecaza Bakışı*. Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.
- Sağlam, Ahmet. "İlhanlı Hükümdarı Gazan Han'ın Suriye İşgali Sürecinde İbn Teymiyye'nin Siyasi ve Dini Mücadelesi". *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi* 3/6 (Aralık 2016): 35-55.
- Sarıkaya, Berat. *İbn Teymiyye'de Tehhid Anlayışı*. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2008.
- Sivrioğlu T. Ulaş. vd. "Bir İslam Düşündürü ve Siyasal Teorisyen olarak İbn Teymiyye". *Akademik Bakış Dergisi* 37 (Temmuz-Ağustos, 2013): 1-16.
- Söylemez, M. Mahfuz vd. *İdeolojik Tarih Okumaları*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014.
- Şahin, Hanefi. *Olgu ve Algı Arasında İbn Teymiyye*. İstanbul: Mana Yayıncılık, 2021.
- Şeşen, Ramazan. *Harran Tarihi*. Ankara: TDV Yayınları, 1993.
- Şeşen, Ramazan. *Salâhaddin Eyyübî Devleti*. İstanbul: Çağ Yayınları, 1987.
- Tetik, Hayati. "Eğitim Kurumları olarak Selâhaddin Eyyübî Döneminde Medreseler". *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5/2 (2019): 265-286.
- Tomar, Cengiz. "Şam". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38: 311-315. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Turan, Abdulkadir. "Nüreddin Mahmud Zengi Devri'nde (541-569/1146-1174) İlmiye Sınıfı". *Journal of Islamic Jerusalem Studies* 18/3 (2018): 35-50.
- Vardan, Müverih. "Türk Fütühatı Tarihi (889-1269)". çev. H. D. Anderasyan. *Tarih Semineri Dergisi* 1/2 (1937): 154-244.
- Yalçın, Ahmet. *Selefi Düşüncenin Tarihsel Gelişiminde İbn Teymiyye*. Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- Yılmaz, Harun. "Dimaşk'ın En Zor Yılı: Şehrin Moğollar Tarafından İşgali". *İslâm Araştırmaları Dergisi* 37 (2017): 71-99.
- Yılmaz, Harun. "Eyyübî Dönemi Beytülmakdis Medreseleri: Kuruluş, İşleyiş ve Fonksiyon". *Journal Of Islamic Jerusalem Studies* 18/2 (2018): 1-14.
- Yiğit, İsmail. *Memlûkler 648-923/1250-1517*. İstanbul, Kayıhan Yayınlar, 2015.
- Zeynüddin Abdurrahman b. Ahmet İbn Receb b. Hasan es-Selâmî el-Bağdâdî ed-Dimaşkî, *ez-Zeyl Tabakâti'l-Hanabile*, C. 1-5. thk. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymin, Riyad 1425/2005.

BATILI GÖZÜYLE İBN TEYMIYYE

Özet

Dünya tarihinde bazı şahsiyetler yalnızca kendi çağlarında değil, sonraki dönemlerde de etkili olmuşlardır. Bu şahsiyetlerden biri Harranlı Takiyüddin İbn Teymiyye'dir. XIII. yüzyılın sonlarında Harran şehrinde dünyaya gelen İbn Teymiyye, küçük yaşından vefatına kadar Şam'da yaşamıştır. İbn Teymiyye'nin yaşadığı dönem, İslam dünyasının XIII. yüzyıldak en çalkantılı ve zor dönemlerine tekabül etmekteydi. Zira doğudan Moğol saldırıları, batıdan ise haçlı seferleriyle İslâm toprakları ablukaya almıştır. Yine Müslümanlar arasında İslâm'ın özüne aykırı hareketler hızla artmıştır. Böyle zor bir dönemde yaşamış olan İbn Teymiyye, Hanbeli mezhebine mensup ve başta tefsir, fıkıh, akait ile diğer İslâmî ilimlerde kendisini oldukça iyi yetiştirmiştir. İbn Teymiyye, bilhassa Moğollara karşı cihad söylemini diri tutmuş ve kendisi de yapılan savaşlardan birine iştirak etmiştir. Ayrıca İbn Teymiyye, Müslümanlar arasında ortaya çıkan İslâm dışı hareketlere çok sert reaksiyon göstermiş ve bu konuda çok sayıda fetva kaleme almıştır. Zamanın âlimleriyle çatışan İbn Teymiyye, bu yüzden birçok kez hapis cezası ile cezalandırılmış ve 1328 yılında vefat etmiştir. Bu seçkin İslâm âlimi hakkında Müslüman ilim adamları ve batılı müsteşrikler çok sayıda eser kaleme almışlardır. Dolayısıyla bu çalışma, İslam düşüncesinde önemli bir yere sahip İbn Teymiyye'yi batılı gözü ile araştırmaya odaklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İbn Teymiyye, Batılı Müsteşrikler, Fetva, Selef-i Salihin, Kur'an, Hadis.

IBN TAYMIYYAH FROM WESTERN PERSPECTIVE

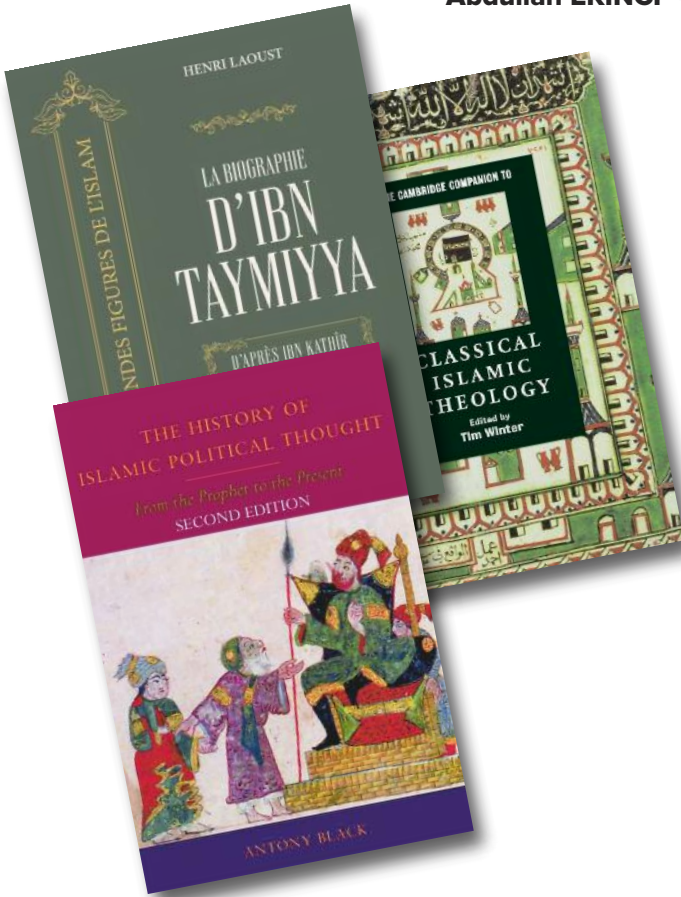
Abstract

In the history of the world, some personalities have been influential not only in their own times, but also in later periods. One of these figures is Takyeddin Ibn Taymiyya from Harran. Ibn Taymiyya was born in Harran, Şanlıurfa in the late XIII century and lived in Damascus from his early childhood until his death in the early XIV century. Ibn Taymiyya's time corresponded to the most turbulent and difficult periods of the Islamic world. Mongol attacks from the east and crusades from the west blockaded the Islamic lands. Again, movements contrary to the essence of Islam increased rapidly among Muslims. Ibn Taymiyya, who lived in such a difficult period, belonged to the Hanbali sect and educated himself very well in tafsir, fiqh, aqedah and other Islamic sciences. Ibn Taymiyya especially kept the discourse of jihad against the Mongols alive and participated in one of the battles himself. Ibn Taymiyya also reacted very strongly to the un-Islamic movements that emerged among Muslims and wrote many fatwas on this issue. Ibn Taymiyya clashed with the scholars of the time and was punished with imprisonment many times. In 1328, he died in prison. Muslim scholars and Western scholars have written numerous works about this distinguished Islamic scholar. Therefore, this study focuses on researching Ibn Taymiyya, who has an important place in Islamic thought, through Western eyes.

Key Words: Ibn Taymiyyah, Orientalists, Fetwa, Salaf-i Salihin, Qur'an, Hadith

Batılı Gözüyle Takiyyüddin İbn Teymiyye

Abdullah EKİNCİ* - İhsan PİLATIN**

Zeki ve güçlü bir hafızaya sahip olan İbn Teymiyye, zamanın önemli âlimlerinden İslami ilimleri ders almıştır. Kendisini en iyi şekilde yetiştiren Teymiyye, babasının vefatı üzerine müderrisliğe başlamıştır.

Müderrisliği sırasında İslam'a aykırı eylemlere karşı kararlı bir duruş sergileyen İbn Teymiyye, yaşadığı dönemde Moğollara karşı cihad çağrısında bulunmuş ve bu savaşlardan birisine katılmıştır. İbn Teymiyye, Moğolların Şam'ı işgal etmeleri üzerine, Moğol Sultanı Gazan Han ile görüşüp, ona Şam ahalisinin isteklerini bildirmiştir.

İbn Teymiyye, kendisine intikal eden ve karşılaştığı durumlarla ilgili Kur'an ve hadise dayanan çok sayıda fetva verip, eserler kaleme almıştır. Bu eserler, İbn Teymiyye zamanında tartışmalara sebep olduğu gibi günümüzde de hala tartışılmaktadır. Verdiği fetvalar, yazdığı eserler zamanın âlimleri ve yöneticileri tarafından radikal bulunduğu için defalarca hapse atılmıştır.

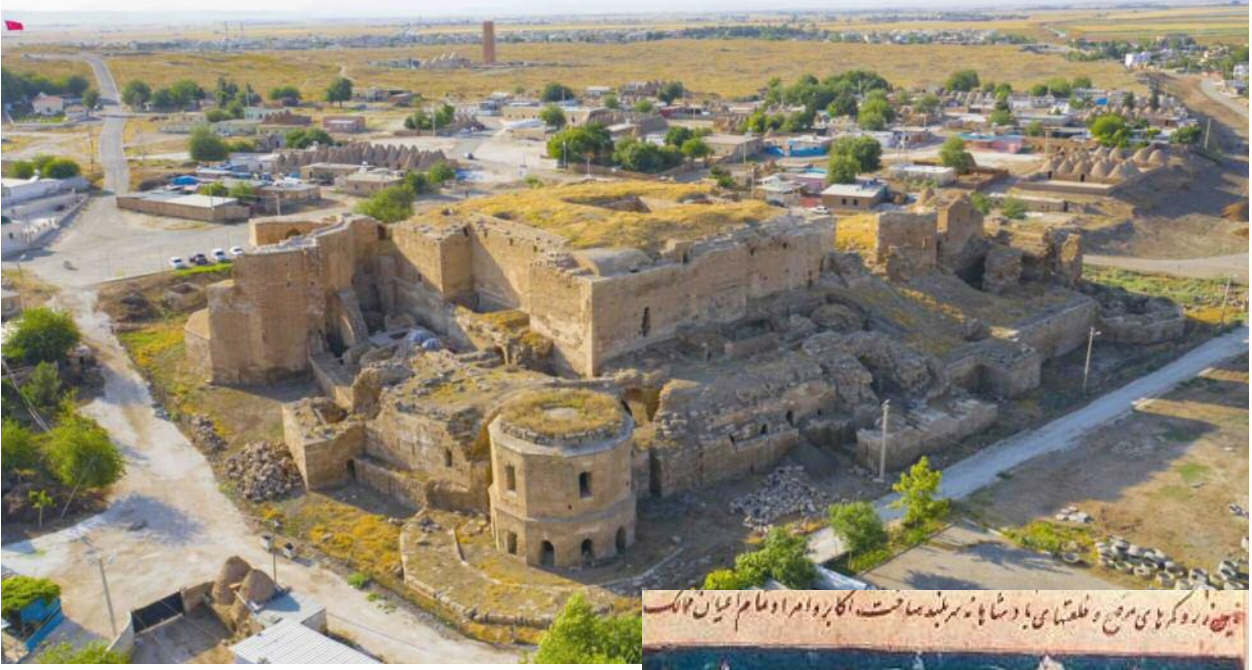
Kendi zamanına damga vuran eserleri ve yetiştirdiği talebeleri ile İslam dünyasını etkileyen İbn Teymiyye, batılı oryantalistlerin dikkatini çekmiş; onu ve eserlerini araştıran yüzlerce eser yayınlanmıştır. Yapılan literatür taramasında İbn Teymiyye'nin Batılı âlimlerce nasıl algılandığı hakkında derli toplu bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu da bizi, İbn Teymiyye ve eserlerinin oryantalistler tarafından nasıl görüldüğüne dair araştırmaya sevk etmiştir. İşte bu çalışma Batılı Gözüyle İbn Teymiyye ve eserlerini araştırmaya odaklanmaktadır.

Tarihin seyri içinde, her topluluk ve devlette, bilhassa zor zamanlarda ortaya çıkıp, dünyada derin izler bırakan şahsiyetler olmuştur. Bu şahsiyetler, sancılı dönemlerin özelliğinden ötürü kararlı, azimli, cesur ve ileri görüşlü bir karaktere sahip olmuşlardır. Bunlar eylem, söylem ve fikirleri ile toplumların sıkıntılardan kurtulmasına yardımcı olmuşlardır. Söz konusu şahsiyetlerden birisi İbn Teymiyye'dir. Günümüzde Şanlıurfa vilayetinin Harran şehrinde H. 661/M. 1263 yılında dünyaya gelen İbn Teymiyye, Moğolların saldırılarından dolayı küçük yaşta doğduğu şehri terk edip Şam'a ailesiyle birlikte göç etmek zorunda kalmıştır.¹

* Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ, Harran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, aekinci@harran.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-4767-2002.

** Öğr. Gör. İhsan PİLATIN, Batman Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, ihsan.pilatin@batman.edu.tr, ORCID:0000-0002-5744-1849.

¹ Jon Hoover, *Makers of Muslim World: Ibn Taymiyya*, (Londra: One World Academic, 2019), 4.

■ Harran'dan bir görünüşü.

Batılı İlim Adamlarının İbn Teymiyye Hakkındaki Görüşleri

Takiyyüdin İbn Teymiyye, H. 10 Rebiyülevvel 661- M. 22 Ocak 1263 tarihinde Şanlıurfa Harran'da dünyaya gelmiştir.² İbn Teymiyye, Hanbeli âlimlerden oluşan köklü bir aileye mensuptu. Dedesi, babası ve amcaları Harran bölgesinde saygın Hanbeli ulemasındaydı.³ Altı yaşındayken, Moğol istilasından dolayı babası ve kardeşleri ile Şam'a hicret etmek zorunda kalmışlardır.⁴

Yossef Rapoport ve Shahab Ahmed, yazdıkları *Ibn Taymiyya and His Times* adlı eserlerinde İbn Teymiyye'nin Şam hayatını şöyle açıklamışlardır: Moğollar tarafından işgal edilen Suriye'nin kuzeyinden, yani Harran'dan, o zamanlar Şam'da azınlıkta olan Hanbeli cemaatinin bir üyesi olarak bu beldeye iltica eden İbn Teymiyye, Moğolların miladi 1300 yılında Suriye'yi işgalinde halk nezdinde şöhrete kavuştu. Zira pek çok sivil ve askeri temsilcinin Şam'ı terk ettiği böyle bir zamanda, İbn Teymiyye, Şam'dan ayrılmadı; Moğol yöneticileri nezdinde harap olmuş şehri temsil etti.⁵

Caterina Bori, *A New Source for the Biography of Ibn Taymiyya* adlı eserinde İbn Teymiyye hakkında yazılan el yazması eserleri incelemiş ve eser hakkında şu görüşe ulaşmıştır: Zehebi'nin el yazmasından tercüme edilen ünlü bir Hanbeli hukukçusu ve kelamcısı İbn Tey-

²Ferhat Koca vd., "İbn Teymiyye, Takiyyüddin", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (1999), 413-414.

³Henri Laoust, *İbn Teymiyye'nin Sosyal ve Siyasal Görüşleri Üzerine Bir Deneme*, (İstanbul: Memfis, 2021), 1/17-22.

⁴www.muslimphilosophy.com/it/itya.htm "itya.htm" (Erişim Tarihi: 23 Eylül 2023).

⁵"An Illustration of Ghazan Khan and Ibn Taymiyya in Damascus", *Minyatür Resim*.

■ İbn Teymiyye'nin Gazan Han ile Görüşmesini Temsil Eden Minyatür⁵

miyye'nin kısa hayat hikâyesi modern bir çalışmadır. Orijinal eser, Şam'da "Mektebet el-Esad" da Zahiriyeye koleksiyonunda muhafaza edilmektedir.⁶

İbn Teymiyye, yaşadığı dönemde sevilen bir alim olduğu gibi düşmanları da olan bir âlimdi. Jon Hoover, *Makers of Muslim World: Ibn Taymiyya* adlı eserinde bu konuda şunları ifade etmektedir: Bugün İbn Teymiyye, bir yandan olumlu diğer yandan ise olumsuz bir şekilde tartışılan bir isimdir.

⁶Caterina Bori, "A New Source for the Biography of Ibn Taymiyya", *Cambridge University Press*, 67/3, (2004), 321-348.

1970'lerin sonlarından günümüze kadar, şiddet içeren cihadın savunucuları, diğer Orta Çağ âlimleri ile karşılaştırıldığında, İbn Teymiyye'den, daha fazla alıntı yapmışlardır. Müslüman modernistler ve çağdaş uyanışçılar ise İbn Teymiyye'nin cihatçı olduğunu reddediyor ve modernitenin ve küreselleşmenin zorluklarını ele almak için onun yazılarından yararlanıyor. Arap Vehhabi ve Küresel Selefilik hareketleri, dini ve maneviyatın genel hatlarını teyit etmek için İbn Teymiyye'yi örnek alırlarken, Şiiiler ve bir çok Sünni ise, İbn Teymiyye'yi dinlerine aşırı hoşgörüsüzlük göstermesinden ve inançlarına kusur isnat etmekten suçluyor.⁷

Jon Hoover, yine *Makers of Muslim World: Ibn Taymiyya* adlı eserinde, İbn Teymiyye'nin özellikleri ve eylemleri konusunda şunları belirtmektedir: İbn Teymiyye, ünlü bir Sünni Müslüman eylemci, hukukçu ve ilahiyatçıydı. Orta Çağ İslam'ının en bilgili ve hakkında en çok tartışılan din âlimlerinden biri olarak tanınmaktadır. 1300'lerin başında Suriye'deki Moğol işgalcilerine karşı cihadı desteklemiş ve zamanının baskın dini inançlarına ve uygulamalarına meydan okumuştur. İbn Teymiyye, Mısır ve Suriye'deki Memluk Devleti'nin dini hayatındaki zayıflığın, Müslümanları doğudan gelen Moğol ordularının istilasına karşı savunmasız hale getirdiğine

Harita 1. 14. ve 15. Yüzyılda Müslüman Doğu

inanıyordu. Onun düşüncesine göre hem dışarıdaki Moğollarla hem de içeride dinsel yozlaşma ile mücadele edilmesi gerekiyordu. Memluk üst düzey yöneticileri, İbn Teymiyye'nin Moğollara karşı devlete yaptığı hizmetlerden memnuniyet duydular. Ancak onun ülkenin dini işlerine müdahalesinden memnun kalmadılar. Bir dizi yargılama ve hapis cezasına çarptırıldı ve sonunda M.1328'de Şam hapishanesinde vefat etti.⁸

⁷ Hoover, *Makers of Muslim World: Ibn Taymiyya*, 11.

⁸ Hoover, *Makers of Muslim World: Ibn Taymiyya*, 11.

İbn Teymiyye'nin ders verdiği Emevi Camii

■ İbn Teymiyye'nin hapsedildiği ve vefat ettiği Şam Kalesi, ts.

Maurice Godefroy-Demombynes, Henri Laoust'ın *Essai sur les doctrines sociales et politiques de Taqi ed din Ahmad b. Taimiya* adlı *Un docteur de l'Islam, Ibn Taimiya (1262-1328)* adlı eserinden alıntılar yaparak yazdığı çalışmasında, Hanbeli mezhebinin Ortadoğu'da güçlenmesini şu ifadelerle açıklamaya çalışmaktadır. XI. yüzyıldan itibaren İslam dünyasının uğradığı maddi ve manevi sıkıntılar, Müslümanları birtakım mezhep ve oluşumlara sığınmaya yönlendirdi. Bazı Müslümanlar, bunu; tasavvufta, yani müminlerin ilahî yakınlığını sağlayan uygulamaların, ayinlerin ve kanunların dışında bir uygulamada buldu.

Diğer taraftan, Gazali (ö. 1111) gibi bazıları, Müslümanların kurtuluşunu, özellikle "din ilimlerini yeniden canlandırmasında" bulurken, yine de İslam geleneklerine saygılı kaldı. Diğerleri ise kendilerini aydınlanmacılığın her türlüşüne terk ettiler.

Daha dar veya daha mütevazı diğer zihinler, Kur'an ve hadis hakkında daha samimi ve daha eksiksiz bir anlayış içinde, vahyedilen metinlerde ilahi rehberliği aradılar. İşte bu koşullar altında Hanbeli ekolü, XII. yüzyılda, Haçlı Seferleri sırasında, sapkınlıklara, yeniliklere ve her türlü uzlaşmaya karşı gösterdiği uzlaşmaz mücadelecî yönü sayesinde özellikle İbn Teymiyye gibi âlimlerle Ortadoğu'da yayıldı.⁹

Antony Black *The History of Islamic Political Tho-*

⁹Maurice Godefroy-Demombynes, "Un docteur de l'Islam, Ibn Taimiya (1262-1328) [Henri Laoust, *Essai sur les Doctrines Sociales et Politiques de Taqi ed din Ahmad b. Taimiya*].", *Journal des Savants*, 1/1, (1941), 24-38.

“
Antony Black, The History of Islamic Political Thought adlı eserinde İbn Teymiyye'nin son iki yılını (1326-1328) hapisanede geçirdiğini, burada görevliler onu kalem ve kâğıttan mahrum bırakana kadar çok sayıda eser ortaya çıkardığını ifade etmektedir.
”

ught: from the Prophet to the Present adlı eserinde, İbn Teymiyye'nin hayatını, Mısır ve Suriye'nin Memluk topraklarında bir din adamı olarak geçirdiğini beyan etmektedir. Black'e göre İbn Teymiyye'nin esas amacı, dinin kurallarının doğru anlamını yaymaktır. O, Tasavvuf ve Hıristiyanlığın sert bir muhalifiydi. Şiilerle, özellikle de Allame el-Hilli ile sürekli tartışmalara girişti, yenilikçi olan her şeye, bidat diyerek saldırdı ve aynı zamanda, hemşerileri olan Sünni ulemanın dindeki gevşekliğine de karşı çıktı.¹⁰ Yossef Rapoport ve Shahab Ahmed kaleme aldıkları *Ibn Taymiyya and His Times* isimli çalışmada, İbn Teymiyye'nin sözlerinin, çağdaşlarına ilham vermektense çok rahatsızlık verdiğini ifade etmektedirler. Bu sebepten dolayı, İbn Teymiyye, üç kez yargılandı. Bunlardan birincisi; Allah'ın sıfatlarını olduğu gibi destekleyen yorumları yüzündendi.

¹⁰Antony Black, *The History of Islamic Political Thought: From the Prophet to the Present*, (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2011), 158.

İkincisi; evliliğin yasal yeminlerin gücünü zayıflatması yüzündendi. Üçüncüsü ise, o zamanın popüler bir uygulaması olan kabir ziyaretini kınadığından dolayı idi.¹¹

İbn Teymiyye, hakkında batıda ilk araştırmalara imza atan Fransız müsteşrik, Henri Laoust, *Ibn Taymiyyah's Academic Life and His Thoughts* adlı çalışmasında İbn Teymiyye'nin M.1298'de antropomorfizmle (insanın özelliklerini Tanrı'ya atfetmek) ve dogmatik teolojinin meşruiyetini küçümseyerek eleştirmekle suçlandığını eserinde dillendirmiştir.¹²

Antony Black, *The History of Islamic Political Thought* adlı eserinde İbn Teymiyye'nin yaşadığı dönemde çok sayıda taraftar kazandığını, ancak onun söylemlerinin ve yüksek sesle yaptığı eleştirilerin kamu düzenini tehdit etmesi üzerine defalarca hapis cezasına çarptırıldığını ifade etmektedir. Bunlara bir örnek; bir defasında o dönemin baş kadısı, bizzat İbn Cemâ'a tarafından sorguya çekilmesidir. Bu mahkeme neticesinde, İbn Teymiyye'ye Sünni mezhebe sadakatinden dolayı zulüm uygulandığını belirten Antony Black, İbn Teymiyye'nin Moğollara karşı yapılacak cihadın resmi vaizi olarak atandığını, bunun üzerine, Moğolların Suriye'yi işgaline (1300-1301) karşı kişisel olarak mücahit topladığını ifade etmektedir. Aynı yazar, eserinde İbn Teymiyye'nin son iki yılını (1326-1328) hapis hane geçirdiğini burada, görevliler onu kalem ve kâğıttan mahrum bırakana kadar çok sayıda eser ortaya çıkardığını ifade etmektedir.¹³

Maurice Godefroy-Demombynes, Henri Laoust'ın *Essai sur les doctrines sociales et politiques de Taqi ed din Ahmad b. Taimiya* adlı *Un docteur de l'Islam, Ibn Taimiya (1262-1328)* adlı eserinden alıntılar yaparak yazdığı çalışmasında, İbn Teymiyye'nin maruz kaldığı zulümlerin esas sebebinin, âlimler arasındaki polemiklerin şiddetiyle alevlenen kişisel nefret ve kıskançlık hırsları olduğunu ifade etmektedir. Ulema arasında, İbn Teymiyye'yi Memluk Sultanı'nı kâfir olarak gördüğünü iddia eden düşmanları vardı. Görünüşe göre, bunlar sadece düzen kaygısından dolayı öfkeleniyordu.

Doğal olarak yönetim, kalabalıklar üzerinde etkisi olan bir şahsiyete, siyasi ve sosyal doktrini mevcut duruma çok iyi uyum sağlayan bir hukukçuya saygı duy-

¹¹ Rapoport - Ahmed, *Ibn Taymiyya and His Times*, 4.

¹² Henri Laoust, *Ibn Taymiyyah's Academic Life and His Thoughts (Arapçası), Mahrajan, in Usul al-Fiqh al-Islam.*, ts., 1.

¹³ Black, *The History of Islamic Political Thought*, 158.

“**İbn Teymiyye, belki de Sünni fıkhıta son orijinal düşünürdü. Uzun bir süre boyunca çok az takipçisi ve çok az nüfuzu vardı. On altıncı yüzyılda, birkaç Osmanlı bilgini onu inceledi. Daha sonra, İbn Teymiyye'nin görüşleri, on sekizinci yüzyılda Vehhabi hareketi tarafından benimsendi.**

mayı ihmal edemezdi. İbn Teymiyye, Müslüman toplumunun çeşitli hükümetlere bölünmesini bir olgu olarak kabul etti. Altmış yıl sonra İbn Haldun'un Müslüman dünyasının farklı bölgelerinde birçok halifenin aynı anda varlığını meşrulaştırmaya çalıştığı gibi, İbn Teymiyye de güçlü bir Sultan istiyordu. Öyle ki, adaletsiz de olsa her hükümdara itaat etmeyi tavsiye eden söylemlerinde ısrar etti. Ona göre ideal hükümet, fakihlerin aristokrasisinin emirlerin uyumlu iş birliğinden oluşur.

İbn Teymiyye, Memluk Devletinin sağlam hiyerarşisiyle karşı karşıya kaldığında Müslüman toplumunun tutarsızlığından endişe ediyordu. Ortodoks İslam / Sünni İslam için Şiiilerinki gibi bir din adamının ortaya çıkmasını, hatta Hıristiyanlarinki gibi gerçek bir dini otoritenin ortaya çıkmasını istiyor gibi görünüyordu. Bunu güçlü bir şekilde örgütlenmiş ve Sultanla işbirliği yapan fukahâ, ulema aristokrasisinde olduğunu savunuyordu. Ancak, izole edilmiş Müslüman saltanatların varlığına rağmen, yine de tek bir dilde öğretilen tek doktrini, Kur'an'ı ve hadisi yayarak, Müslüman toplumunun ahlaki birliğini korumak istiyordu.¹⁴

Henri Laoust'nin *The History of Islamic Political Thought*, adlı eserinden alıntı yapan Antony Black, onun hakkında şunları söylemektedir: İbn Teymiyye, belki de Sünni son orijinal düşünürdü. Uzun bir süre boyunca çok az takipçisi ve çok az nüfuzu vardı. On altıncı yüzyılda, bir kaç Osmanlı bilgini onu inceledi. Daha sonra, İbn Teymiyye'nin görüşleri on sekizinci yüzyılda Vehhabi hareketi tarafından benimsendi.¹⁵

Elliott A. Bazzano; *Ibn Taymiyya, Radical Poly-math, Part I: Scholarly Perception* adlı eserinde, İbn Tey-

¹⁴ Godefroy-Demombynes, "Un Docteur de l'Islam, Ibn Taimiya (1262-1328)", 28.

¹⁵ Black, *The History of Islamic Political Thought*, 162.

miyye hakkındaki görüşlerini şu şekilde belirtmektedir: İbn Teymiyye, modern öncesi ve modern dünyada hem olumlu hem de olumsuz algı renklerinin ortaya çıkmasına sebep oldu. Onun İslam'ın ilk yıllarındaki hukuki, siyasi ve dinî görüşleri; din ve devlet yetkililerini sürekli rahatsız etti ve hayatı boyunca sevilmeyen görüşleri, ölmeden önceki son aylar da dâhil olmak üzere birçok kez onun hapse atılmasına neden oldu. İbn Teymiyye'nin çok sayıda düşmanına rağmen hayranları ve sevenleri de çoktu. Çünkü bazı rivayetlere göre cenazesine yüz binlerce kişi katıldı. İbn Teymiyye hakkındaki bu tür çelişkili algılar yüzyıllarca devam etti.

Üstelik çağdaş bilim, İbn Teymiyye'yi kutuplaştırıcı bir tavırla ele almaya devam ediyor. Bazıları onu sosyal ve entelektüel bir sapkın olarak görürken, diğerleri onu hem siyasi hem de dini alanlarda önemli bir ilham kaynağı olarak görüyor. "Selefi" ve "Vehhabi" hareket savunucuları, İbn Teymiyye'nin, cihattan sûfi karşıtı eğilimlere ve devlet destekli İslam Hukukunun (şeriat) desteklenmesine kadar uzanan görüşlerini seçici bir şekilde benimsedi.

İbn Teymiyye; bilgelik, teoloji, siyaset teorisi, Kur'an tefsiri, içtihat ve tasavvuf dâhil olmak üzere, çok geniş bir yelpazedeki konuda olağanüstü yazılar yazdı. İbn Teymiyye'nin ilham verdiği sayısız tepkinin ışığında, onun sadece modern öncesi biyografi yazarlarını ve muhataplarını değil, aynı zamanda XX. ve XXI. yüzyıllardaki bilim adamlarını da meşgul eden görüşlerin heterojenliği nasıl açıklanabilir? Gerçekten de İbn Teymiyye'nin yazılarında ele aldığı konuların bolluğu, doğal

olarak, onun eserleri hakkında bu kadar çok sayıda farklı görüşe davetiye çıkarmaktadır. İbn Teymiyye'nin bizzat ürettiği genişlik ve iç gerilimler fark edildiğinde, onun ilmine yönelik tepkilerin farklı tepkilere yol açması pek şaşırtıcı olmaz, aksine daha ziyade tek makul beklenti haline gelir.¹⁶

Antony Black, *The History of Islamic Political Thought: from the Prophet to the Present* adlı eserinde Memluk rejiminin, İbn Teymiyye ve İbn Haldun ile ilişkisini şöyle açıklamaktadır: Mısır ve Suriye'de Memluk rejimi (1250-1517), büyük liderleri Sultan Baybars'ın (1260-77) Frankları ve Moğolları yenmesinden sonra Yakın Doğu'da hâkimiyetini sürdürdü. Memluklar, Mekke ve Medine'nin koruyucuları, diğer bir deyişle, önde gelen Sünni güç haline geldiler ve daha önceki etkili İslami hükümetlerden daha uzun süre varlıklarını sürdürdüler. Bu devlet, İslam siyaset düşüncesinin son iki büyük dehası olan İbn Teymiyye ve İbn Haldun'un siyasi arka planını oluşturdu. Aynı eserde İbn Teymiyye'nin, Memluklu Devletinin baş kadısı, İbn Cemâ'a gibi sultanı meşrulaştırıp yönetimle iyi ilişkiler içinde bulunmadığı ve emekli maaşı almadığı ifade edilmektedir.¹⁷

Maurice Godefroy-Demombynes, Henri Laoust'ın *Essai sur les doctrines sociales et politiques de Taqi ed din Ahmad b. Taimiya* adlı *Un docteur de l'Islam, Ibn Taimiya (1262-1328)* adlı eserinden alıntılar yaparak yazdığı çalışmasında, İbn Teymiyye'nin imam veya halifenin seçimine ilişkin kolayca anlaşılacak kadar net olmadığını ifade eder.

¹⁶ Elliott A. Bazzano, "Ibn Taymiyya, radical Polymath, Part I: Scholarly Perception", *Religion Compass*, John Wiley & Sons Ltd. 9/4, (2015), 100-117.

¹⁷ Black, *The History of Islamic Political Thought*, 145.

■ İbn Teymiyye'nin Şam'da Bulunan Mezarı

Bilinen şu ki, o; en azından halife seçiminde Kureyş geleneğinin irksal kısıtlamalarını açıkça reddediyor. Yönetimden, Haricilikten Şiiliğe kadar tüm Müslüman mezheplerin tanınması ile ilgili kabul gören nitelikler dizisini talep ediyor. İbn Teymiyye, bunları tek kelimeyle özetliyor: Gizli dostluk. Bu, aslında bir Müslüman'ın şahitliğinin kadı tarafından resmi delil olarak kabul edilmesi için gerekli olan nitelikler dizisiydi. Öyle görünüyor ki, burada gizli dostluğu dini otoritenin uygulanması için bir nevi yetenek belgesi haline getiren hisbenin etkisi altında olduğunu kanıtlar.

Yine Gaudefroy-Demombynes, İbn Teymiyye'nin iş birliğiyle sağladığı Memluk Devleti emirlerinin ve fukahasının uyumunun hiç şüphe yok ki onun tarafından Müslüman toplumunun ahlaki merkezi olarak kabul edildiğini ifade etmektedir. İbn Teymiyye, bu yüzden Memluk Devletini içeriden ve dışarıdan düşmanlarına karşı heyecanla savunmaktaydı. O, Şiileri ve Hristiyanları bir blokta bir araya getiriyor ve buna yalnızca Kur'an geleneklerine uymak için Yahudileri ekliyordu. İbn Teymiyye, Şiilerin sapkın uygulamalarına karşı yürüttüğü polemikte özellikle Karmatiler, Bâtiniye, Hürremiye, Mazdekiye ve İsmaililerle aynı nefret içinde birleştirdiği Nusayrilere saldırıyordu. Böylece, Cebel Kasrevan halkına karşı sefer yapıyor ve Suriye'nin, Haçlılarla yaptıkları gizli anlaşmanın anısını koruyordu.¹⁸

Antony Black'in *The History of Islamic Political Thought* adlı eserinde ifade ettiği gibi, İbn Teymiyye, siyaset konusunda yazdığı temel eserde "*Şeriat ve Siyaset Üzerine Kitap*" (el-Kitab al siyasa al-shar'iyya), kendi siyasetinin, herşeyi kapsayan gayesine sadık kalabilmek için güncellenmesi gereken bir İslam hukuku vizyonundan ilham aldığını ifade etmektedir. O, Hanbeli geleneğinin ahlaki saflığını, kendisinden öncekiler gibi yüksek siyasetten çekinerek değil, hükümet meselelerine şeriatı uygulayarak elde etmeye çalıştı. Ayrıca, bunun İslam'ın projesi olduğu konusunda ısrar etti. Başlangıçta bu, Hulefa-i Raşidin tarafından başarılmıştı; bu yüzden, artık başka araçlara ihtiyaç vardı. Abbasi Halifeliğinin sona ermesiyle, İbn Teymiyye'nin ufkunun açıldığı söylenebilir. Çünkü bu, uzun süredir algılanan sorunlara daha radikal çözümlerin yolunu açtı. Dolayısıyla o, Halife tarafından tanınması ve İslam hukukunu onaylaması koşuluyla, iktidardaki sultanın İslami açıdan fiilen bağımsız ve meşru kabul edilebileceği yönündeki Maverdi görüşü-

¹⁸ Gaudefroy-Demombynes, "Un docteur de l'Islam, Ibn Taimiya (1262-1328)", 28, 29.

**Gaudefroy-Demombynes,
İbn Teymiyye'nin iş birliğiyle
sağladığı Memluk Devleti
emirlerinin ve fukahasının
uyumunun hiç şüphe yok ki onun
tarafından Müslüman toplumunun
ahlaki merkezi olarak kabul
edildiğini ifade etmektedir.**

şünü reddetti. Antony Black eserinde, İbn Teymiyye'nin amacının, adil yönetim (siyaset-i şeri'yye) olduğunu ifade etmektedir. İbn Teymiyye bu konuya, Allah'ın havarilik ve ikna görevleriyle birlikte ilim ve kalemi, zafer ve hâkimiyet görevleriyle birlikte güç ve kılıçla birleştirdiğini hatırlatarak başladı. Bu, İslam'ın diğer iki vahyedilen dinden üstünlüğünü, onların "varlığı için gerekli koşulları: güç, cihad, maddi kaynaklar" elde etmeye çabalamadan, dini duyurarak sonuçlandırmalarından kaynaklanmaktadır.

İbn Teymiyye, dünyanın probleminin bir yandan yöneticilerin maddi amaçlara güç kullanarak, hırs ve kişisel çıkarlarla ulaşabileceklerini düşünmeleri, diğer yandan dindar insanların maddi amaçlara ulaşabileceklerini düşünmeleri olduğunu söyledi. Hâlbuki maneviyat ihlaslı dindarlıkla sona erer. 'Böylece siyasi hayata her türlü katılmadan kaçınırlar ve bunu başkalarına yasaklarlar. Doğru yol, bir kez daha, mutlu ortalamadır (vasat): Toplumun maddi ve manevi çıkarları; birbiri ile yakından bağlantılıdır. Bunun tanımı; dürüstlük güçle birleştirilmiştir.

Antony Black, İbn Teymiyye'nin dinin devlet gücü olmadan uygulanamayacağı konusunda özellikle ısrarcı olduğunu söylemektedir. İyiliği emretme ve kötülükten menetme (hisbe) şeklindeki dini görev, bir liderin (halife/imam) gücü ve otoritesi olmadan yerine getirilemez. Ve Allah'ın emrettiği diğer tüm görevler yani cihad, adalet, hac, toplu dua... Mazlumlara yardım etme, yasal cezalar vb. bir yöneticinin gücü ve otoritesi olmadan yerine getirilemez. İbn Teymiyye, bu doğrultuda yönetimin adil olması gerektiğini toplumdaki zengine de fakire de adaletin aynen uygulanmasının lüzumuna vurguda bulunuyordu. Tüm kamu faaliyetlerinin amacının o toplumda

yaşayan insanların maddi ve manevi refahını sağlamak olduğunu ifade ediyordu. Ancak bunun için iyiliği emretmenin ve kötülükten sakındırmanın, zorlama tehdidi olmadan etkili olmayacağını altını çiziyordu.¹⁹

Antony Black, İbn Teymiyye'nin, halifenin din ile devlet arasındaki kopmaz bağı sağladığını dolayısıyla bu yönetim şeklinin bir din biçimi olarak, kişinin Allah'a yaklaşmasını sağlayan fiillerden biri olarak görülmesi gerektiğini ifade ettiğini söylemektedir. Bunun tersine, sultanın iktidarı kullanması, dinin en önemli görevlerinden biridir. Devlet ve güçten amaç, Allah'a yaklaşmak ve onun dinini tatbik etmek olduğuna göre, devlet ve din tamamıyla bu amaç için kullanıldığında, mükemmel bir manevi ve dünyevi refah sağlanmış olur. Antony Black ifadesini şöyle sürdürmektedir: İbn Teymiyye'nin devlet yönetiminde güç, iktidar ve adil yönetimden kastettiği, bütün iyi İslam yöneticilerinin daha önce Halifeye atfedilen dini görevleri yerine getirmeleriydi. Bu daha başka yükümlülükler de getirdi: Hiçbir yönetici ya da "otoritenin temsilcisi" veya onların tebaası "kendilerini Allah'ın hükümetinden ve Peygamber'in vekillikinden ayrı tutamaz."

“

İbn Teymiyye, adaletsiz ve gayrimüslim yöneticilerin zorunlu olarak kovulması için hukukî ve dinî bir gerekçeyi onayladı. Bu durum, İbn Teymiyye'nin, "gayretli bir Hanbelî" rolü nedeniyle, İslam tarihinde fanatizm ve dışlayıcılığın en uç örneği olarak adlandırılmasına da yol açtı.

”

Black, İbn Teymiyye'nin İslam siyasi düşüncesine ilişkili olduğu kabul edilebilecek bazı fikirleri şaşırtıcı bir açıklıkla ortaya koyduğunu ileri sürmektedir. Fakat o; belki de Sünni fıkhıta son orijinal düşünürdü. Aslında o, çok uzun bir süre boyunca bereketli hilalden gelen tek büyük siyaset teorisyeniydi. Onun fikirleri Sünni siyasi düşüncesi üzerinde giderek artan bir etki yarattı. Onun hacimli eserlerinin ne kadar doğru anlaşıldığı ise ayrı bir konudur.²⁰

¹⁹ Black, *The History of Islamic Political Thought*, 159.

²⁰ Black, *The History of Islamic Political Thought*, 160, 162.

■ *Kur'an Okuyan Moğollar*

Johannes J.G. Jansen, *Ibn Taymiyyah and the Thirteenth Century: A formative Period of Modern Muslim Radicalism* adlı eserinde ifade ettiği üzere İbn Teymiyye, Kur'an ve hadis ışığında dinden çıkanlarla savaşılması gerektiğini, bu yüzden Haricileri de aynı kategoriye koyduğunu ifade etmektedir. O aynı zamanda *es-Siyāṣah al-Shar'īyyah* eserinde istibdadı ve zulmü kınadığını söylemektedir. Bu doğrultuda, onun Modern İslami Aşırılıklara onay vermesini çıkaramayacağımız anlaşılıyor.²¹

David E. Long, *Wahhabi Islam : From Revival and Reform to Global Jihad* adlı eserinde, İbn Teymiyye'nin Moğollar ve Haricilerle mücadelesinin sonraki dönemlere yansımaları şöyle değerlendirmektedir: Bu iki durumun, Müslüman topraklarının, mürtedler tarafından gasp edilmesinden başka bir şey olmadığını yorumlayan İbn Teymiyye, Moğolların İslam topraklarından atılması çağrısının meşruiyeti için önce Haricilere yöneldi. Onun bu bakış açısını ve yorumu benimsemesi çok kapsamlı sonuçlar doğurdu. İbn Teymiyye'nin aşırı uçlardan oluşan bir grup olan Haricilerden farklılığı, tanınmış bir âlim ve hukukçu olmasıydı. İbn Teymiyye, adaletsiz ve gayrimüslim yöneticilerin zorunlu olarak kovulması için hukukî ve dinî bir gerekçeyi onayladı. Bu durum, İbn Teymiyye'nin, "gayretli bir Hanbelî" rolü nedeniyle, İslam tarihinde fanatizm ve dışlayıcılığın en uç örneği olarak adlandırılmasına da yol açtı.²²

²¹ Johannes J.G. Jansen, "Ibn Taymiyyah and the Thirteenth Century: A formative Period of Modern Muslim Radicalism", *Quaderni di Studi Arabi* 5/6/Gli Arabi nella Storia:Tanti Popoli una Sola Civita (1988 1987), 391-396.

²² Long David E., ed. Natana J. DeLong-Bas, "Wahhabi Islam : From Revival and Reform to Global Jihad", *Middle East Journal* 59/2, (2005), 316-319.

Bunun bir örneğini, Henri Laoust'un *Un docteur de l'Islam, Ibn Taymiyya (1262-1328)* adlı İbn Teymiyye eserine dayanarak, Maurice Gaudefroy-Demombynes, şöyle ifade etmektedir: İbn Teymiyye, Moğolların daha önce yaptıkları istilaya şahit olmuştu; bu yüzden Şam'ın müdafaasında kahramanca yer aldı. O, Moğolları düşman olarak görüyordu. İslam'ın bu zor zamanında Moğollardan daha kötü olan Müslüman mürtedler, Farslar ve Araplar, Moğollara yardım ediyordu. El Tusi'ye karşı özel bir nefret besliyor; onu önce Alamut'ta İsmailîlerin, sonra da Moğolların adamı olmakla ve Hülagu'ya Abbasi Halifesi ile Sünni ulemanın öldürülmesini tavsiye etmekle suçluyordu.²³

Ağırlıklı olarak İbn Teymiyye'nin, *The Religious and Moral Doctrine of Jihad*, adlı eserinden alıntılar yaptığı eseri, *Jihad in Classical and Modern Islam: A Reader*'da Rudolph Peters, XVIII. ve XX. yüzyıllarda yükselişe geçen kökten dinciliğin temel motifinin, aslında XIV. yüzyılda yaşamış İbn Teymiyye ve öğrencisi İbn Kayyim el-Cevziye'ye dayandığını ifade etmektedir.²⁴

Yossef Rapoport ve Shahab Ahmed yazdıkları *Ibn Taymiyya and His Times* adlı makalede, yukarıda beyan edilen gerekçeye bağlı olarak bazı basın yayın organlarının, 12 Mayıs 2003 Riyad bomba saldırılarından İbn Teymiyye'nin cihad fetvasını kendilerine rehber edinen aşırı grupları sorumlu tuttıklarını ifade etmektedirler.²⁵

Younus Y. Mirza, *How Modern Arab Editors Helped Create Ibn Taymiyya's Muqaddima Fî Uşûl al-Tafsîr* adlı tezinde, İbn Teymiyye'nin yirminci yüzyılın şafağında keşfedilen ve eşsiz bir eser olan Kur'an tefsirinin Prensiplerine Giriş (*Muqaddima fî usûl al-tafsîr*), tarih sürecinde önemli bir rolü olmamasına rağmen, Orta Çağ'da kaleme alınmış, en çok atıf yapılan Kur'an tefsirlerinden biri olduğunu söylemektedir. Çünkü modern bilim insanları, İbn Teymiyye'nin Kur'an hakkında yazdığı eserlerin, klasik İslam geleneği kuralları gücünü taşıdığını ve onları temsil etmesinden dolayı önemli kabul etmektedirler.²⁶

Yahya Michot'un *Muslims under Non-Muslim Rule (Review)* adlı eserini analiz eden Jamil Jan Kochai, İbn

Teymiyye'nin, Müslüman bireyin gayrimüslim beldelerden hicret etmesi gerektiğini belirtirken, bu konu ile ilgili İbn Teymiyye'nin Mardin Fetvasını, bazı hadisleri ve güncel gerçekleri de ortaya koyarak olumlu ve olumsuz eleştirisini yapmaktadır.²⁷

Yahya Michot, 2014 yılında İstanbul'da yapılan uluslararası bir toplantıda, "*Ibn Taymiyya and the Case for a Salafism of Mercy*" adlı bir bildiri sunmuştur. Bu bildirisinde Yahya Michot, İbn Teymiyye'nin kendi zamanında Memluklu Devletindeki ordu müziği uygulamasının ve daha birkaç uygulamanın bidat olup olmadığını hadisler ve selef-i salihin uygulamaları olup olmadığını sorgulamış; bu uygulamaların Müslüman toplumuna İranlılar, Rumlar ve Yahudilerden geçtiğini ortaya koymuştur.²⁸

“

İbn Teymiyye'nin Mardin Fetvasını kaleme aldığı yıllarda, Mardin Moğol işgali altındaydı ve nüfusu; Müslümanlar, Hıristiyanlar ve Yezidilerden oluşturmaktaydı. Fetvada şehirlerin İslam Beldesi, küfür beldesi dışında çoklu inanç grupların yaşadığı şehirlerin de üçüncü bir kategoride ele alınması gerektiği ifade edilmiştir.

”

Yahya Michot, "*Ibn Taymiyya's 'New Mardin Fatwa'*" adlı bildirisinde, 27-28 Mart 2010 tarihinde Mardin Artuklu Üniversitesi tarafından düzenlenen "*Barışın Tuğlası, Mardin*" adlı konferansta tartışılan İbn Teymiyye'nin Mardin Fetvaları ile ilgili tezlere antitezler ileri sürerek, bu fetvanın asıl maksadını ortaya çıkarmaya çalışıyor. İbn Teymiyye, Mardin Fetvasını kaleme aldığı yıllarda, Mardin Moğol işgali altındaydı ve nüfusu; Müslümanlar, Hıristiyanlar ve Yezidilerden oluşturmaktaydı. Fetvada şehirlerin İslam beldesi, küfür beldesi dışında çoklu inanç grupların yaşadığı şehirlerin de üçüncü bir kategoride ele alınması gerektiği ifade edilmiştir.

²³ Gaudefroy-Demombynes, "Un docteur de l'Islam, Ibn Taymiyya (1262-1328)", 1941, 30-31.

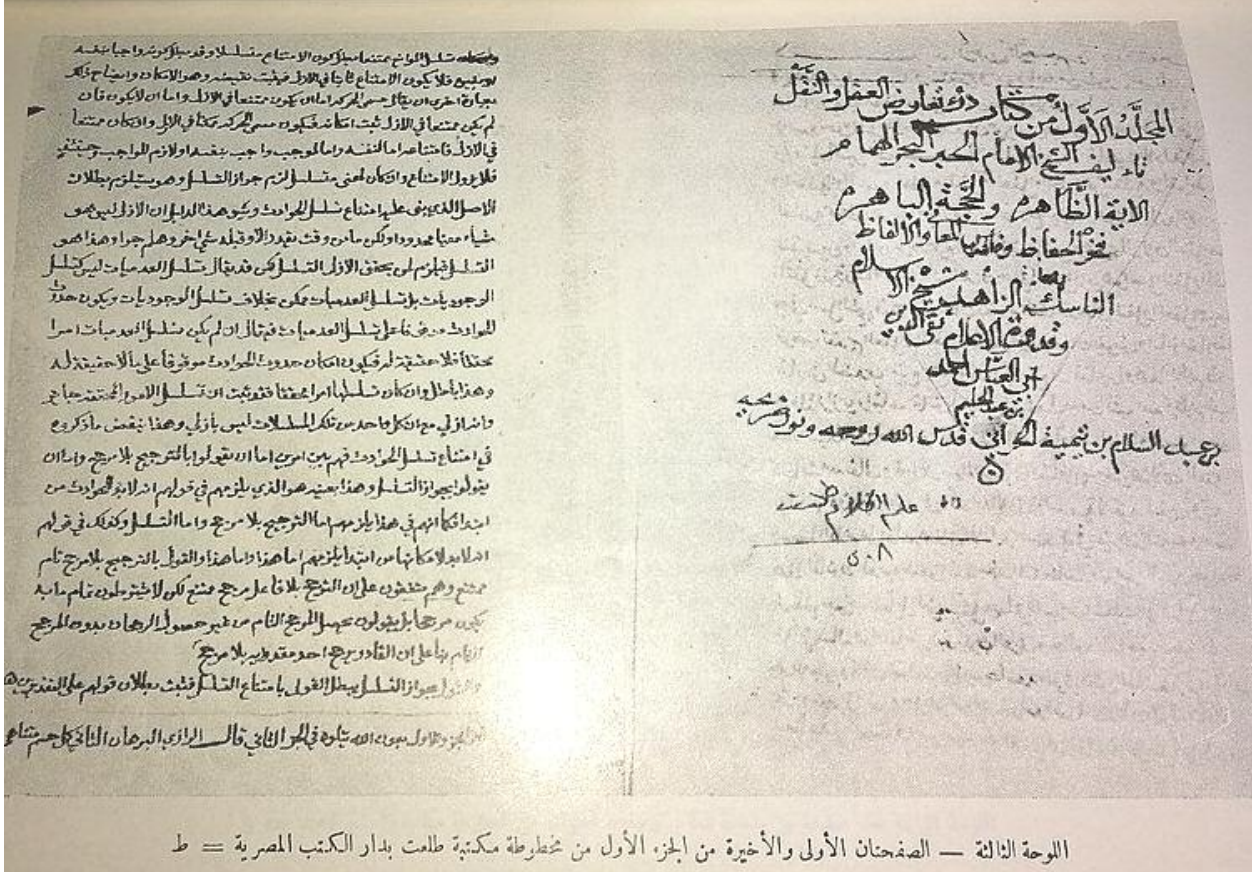
²⁴ İbn Taymiyyah, "The Religious and Moral Doctrine of Jihad", Rudolph Peters, *Jihad in Classical and Modern Islam: A Reader*, (2001), 144.

²⁵ Rapoport - Ahmed, *Ibn Taymiyya and His Times*, 3.

²⁶ Younus Y. Mirza, "A Precious Treatise": How Modern Arab Editors Helped Create Ibn Taymiyya's *Muqaddima Fî Uşûl al-Tafsîr*", *Journal of Qur'anic Studies* 25/1 (2023), 3.

²⁷ Jamil Jan Kochai, *Yahya Michot, Muslims under Non-Muslim Rule (Review)* (Milestone, Commentary on the Islamic World, 2017), 1-5.

²⁸ Yahya M. Michot, "Ibn Taymiyya and the Case for a Salafism of Mercy", *The Wiley Blackwell Companion to Islamic Spirituality*, ed. Vincent J. Cornell - Bruce B. Lawrence, (2022), 531-544.

الورقة الثالثة — الصفحتان الأولى والأخيرة من الجزء الأول من مخطوطة مكتبة طلعت بدار الكتب المصرية = ط

■ İbn Teymiyye'nin Akıl ve Nakli Reddiyesi ile İlgili Makalesi

Bu sebepten dolayı İbn Teymiyye bu fetvada, Müslümanlar eğer Mardin'de dinlerini yaşayamıyorlarsa onlara hicretin vacip olacağını, ama İslam dininin gereklerini yapabiliyorsa hicretin kendilerine müstehap olacağını ifade etmiştir.²⁹

T. J. Winter'in editörlüğünü yaptığı ve Ziai Hossein'in yazdığı *The Cambridge Companion to Classical Islamic Theology* adlı eserde, İslamiyet'te felsefeye karşı üç farklı tepkinin, üç farklı İslam âlimi tarafından başlatıldığı ifade edilmiştir. Bu âlimlerin çalışmaları sonsuz kadar normatif İslam'ı tanımlamış ayrıca dinî ve hukukî alanlarda doktrinel süreçler olarak ortaya çıkmışlardır. Eserde, bu âlimlerin, Ebu Hasan el-Eş'ari, Ebu Hamid el Gazali ve İbn Teymiyye olduğu bildirilmektedir. Hanbeliliğin, Eş'ariliğin cazibesi karşısında zayıflamasına rağmen, Suriyeli birtakım çevrelerde bu mezhebin en seçkin yorumcusu İbn Teymiyye sayesinde cazibesini korumuştur. İbn Teymiyye, sadık bir felsefe karşıtı olduğu gibi hukukçu ve kutsal metinlerin gerçekçiliğinin ideoloğuydu. İbn Teymiyye, *er-Radd 'ala'l-mantihiyyin* (Akılcı Filozofların Reddi) başlıklı eserinde felsefeye sert bir saldırıda bulunuyordu. On sekizinci yüzyıldan itibaren, Vehhabiler, Selefilere ve benzer hareketler, bu

dogmatik ideolojiyi paylaşmış ve akla her türlü başvuru da dâhil olmak üzere, İslam dinini, İslami olmayan her türlü yenilikten arındırma gereğini aktif olarak vaaz etmişlerdir. Doğal olarak, bu tür görüşler, ana akım ulemanın genel olarak karşı çıkmasına rağmen, felsefenin her türlü çalışmasının kısıtlanmasına hizmet etmiştir.³⁰

Jon Hoover; İbn Teymiyye hakkında yazdığı kapsamlı kitabı *Ibn Taymiyya's Theodicy of Perpetual Optimism*'de, birşeyin soyut kavramlarla açıklanamayacağını belirttiğini ve kelam ilmine, buna bağlı olarak Aristotaleci yaklaşımla nesnelerin tanımlama sistemine saldırdığını ifade etmektedir. Bunu yaparken, İbn Teymiyye, maddi şeylerin soyut tanımlarla açıklanamayacağını ve nesnelerin soyut kavramlarla kıyaslanamayacağını ifade ediyordu. Jon Hoover, aynı eseri *Ibn Taymiyya's Theodicy of Perpetual Optimism*'de İbn Teymiyye'nin Kelam ve İbn Sina felsefesine karşı çıkmasının temelinde akla karşı çıkmak olmadığı, belki de farklı yaratıcı tasavvurunu dile getirmesinden dolayıdır. Kelamcılar ve filozoflar, Allah'ın zatının mükemmelliğini sonsuzlukta tespit ederken, İbn Teymiyye O'nu şahsi ve daimî dinamizmde tespit etmektedir.³¹

³⁰ Winter, *The Cambridge Companion to Classical Islamic Theology*, 66, 69, 89.

³¹ Jon Hoover, *Ibn Taymiyya's Theodicy of Perpetual Optimism*, (Leiden); [Boston: Brill, 2007], 21-22.

Zargar, Rapoport ve Ahmed, yazdıkları *Origins of Wahhabism from Hanbali Fiqh* adlı eserlerinde, İbn Teymiyye'nin, daha önceki Hanbeli imamlarının yapmadığı türbe ve mezar ziyaretini mezarlardan rahmet ve yardım dilendiği için şirk saydığını; bu bağlamda zamanın diğer mezhep otoritelerinin onun Kahire'de Peygamberimizin türbesinin ziyaret edilmesine karşı çıkmasından dolayı hapis cezasına çarptırdıklarını belirtmektedirler.³²

Cameron Zargar, aynı eserinde Vehhabi hareketinin ortaya çıkışının en büyük sebebinin, İbn Teymiyye'nin eserleri olduğunu belirtmektedir. Yine Zargar, İbn Abdulvahhab'ın, İbn Teymiyye'den oldukça çok etkilendiğini ve her ikisinin de benzer şekilde Kur'an ve sünnete göre yaşanması gerektiğini savunduklarını ifade etmektedir. Bu iki âlim, yaşamları boyunca da mezarların ziyaret edilmesinin, ayrıca dindar Müslümanların mezarları önünde tazim etmenin doğru olmadığını ifade etmişlerdir. Hâlbuki İbn Teymiyye'den önceki Hanbeli âlimleri mezar ziyaretlerinin yanlış olduğunu belirtmemişlerdi. Daha sonra gelen Vehhabi âlimleri tarafından mezar ziyaretleri ve ölümlere saygı duyma şirk kabul edilmiştir.³³

Caterina Bori, *A New Source for the Biography of Ibn Taymiyya* adlı eserinde, İbn Teymiyye'nin, talak yemini ile boşanmanın kefareti olabileceğini, bir anda söylenen *üç talakla boşama* söyleminin ise sadece bir talak yerine geçeceğini söylemesi onun iki kez hapse atılması ile sonuçlandığını beyan etmiştir.³⁴

Carolyn Baugh, talak ile ilgili durumu eserinde şöyle gerekçelendirmiştir: İbn Teymiyye, bu hükmünü, bid'i talakta olduğu gibi kadının hayız halinde iken erkek tarafından boşanmasına benzemektedir ki bu İslam'da kabul görmemektedir.³⁵

Henri Laoust, *Une Risala d'Ibn Taymiyya sur le serment de repudiation* adlı eserinde İbn Teymiyye'nin bu konuda endişe ile hareket etmesinin temelinde, ailenin idamesi, istikrarı ve sosyal adalet olduğu tespit etmiş ve bunun tek eşliliğe ve gizli bir feminizme işaret ettiğini ifade etmiştir.³⁶

³² Cameron Zargar, "Origins of Wahhabism from Hanbali Fiqh", *UCLA Journal of Islamic and Near Eastern Law*, 16, (2017), 41-42.

³³ Zargar, "Origins of Wahhabism from Hanbali Fiqh", 66-68.

³⁴ Bori, "A New Source for the Biography of Ibn Taymiyya", 321-348.

³⁵ Carolyn Baugh, "Ibn Taymiyya's Feminism?", *Muslima Theology*, ed. Ednan Aslan vd., The Voices of Muslim Women Theologians (Peter Lang AG: 2013), 182.

³⁶ Henri Laoust, *Une Risala d'Ibn Taymiyya sur le Serment de Repudiation*, (Cairo: Imprimerie de L'Institut Francais: Bulletin des Etudes Orientales, 1937), 7-8/217.

“

Cameron Zargar, İbn Abdulvahhab'ın, İbn Teymiyye'den oldukça çok etkilendiğini ve her ikisinin de benzer şekilde Kur'an ve sünnete göre yaşanması gerektiğini savunduklarını ifade etmektedir. Bu iki âlim, yaşamları boyunca da mezarların ziyaret edilmesinin, ayrıca dindar Müslümanların mezarları önünde tazim etmenin doğru olmadığını ifade etmişlerdir. Hâlbuki İbn Teymiyye'den önceki Hanbeli âlimleri mezar ziyaretlerinin yanlış olduğunu belirtmemişlerdi. Daha sonra gelen Vehhabi âlimleri tarafından mezar ziyaretleri ve ölümlere saygı duyma şirk kabul edilmiştir.

”

David Thomas ve Barbara Roggema'nın editörlüğünü yaptığı bibliografik bir çalışma olan *Christian-Muslim relations: a Bibliographical History* adlı kitabın birinci cildinde, İbn Teymiyye, Hristiyan bir papazın İslam'a eleştirilerini hem Kur'an, hadis hem de İncil'den deliller getirerek cevaplamaktadır.³⁷

Jon Hoover, *A Muslim Conflict over Universal Salvation*, *Alternative Salvations* adlı eserinde, İbn Teymiyye'nin ölmeden önce yazdığı bir eserinde, inanmayanların cehennemde uzun süre kalacağını ancak Kur'an'da belirtilen bu uzun sürenin sonunda cehennemden çıkarılacaklarını ileri sürdüğünü ifade etmektedir.

Bu görüş, İslam âlimlerinin, "günahkâr Müslümanlar cehennemde cezalarını çekip çıkacak ancak kâfirler ebediyen cehennemde kalacaklar" şeklindeki anlayışa ters düşmektedir.

³⁷ David Thomas vd. (ed.), *Christian-Muslim Relations: a Bibliographical History*, (Leiden: Boston: Brill, 2009), 1/671.

Aynı eserde katı Eş'ariler için, Allah'ın kat'i iradesi dışında O'nun ne yaptığına dair hiçbir açıklama yoktur. Halbuki İbn Teymiyye başka eserlerinde Eş'arî iradeciliğini çürütmek için hatırı sayılır bir enerji harcar ve Allah'ın her şeyi hikmetli amaçlarla yarattığını ifade eder. Allah, insanları eğitmek ve arındırmak gibi daha büyük bir iyiliğe katkıda bulunan ve onları yalnızca Allah'a ibadet etmeye teşvik eden hikmetli amaçlar için kötülükleri bile yaratır. Mesela; Firavun'un isyanı sonucunda yok edilmesi, sonraki nesillere nelerden kaçınılması gerektiği konusunda bir ders verir.³⁸

Hoover'ın *Solving the enigma' of Ibn Taymiyya – controversial medieval Muslim scholar*, adlı eserinde İbn Teymiyye'nin dini faydacı düşüncesinin farklı yönlere yol çekilebileceği ifade edilmektedir.³⁹ Aynı eserde, Hoover şöyle der: İbn Teymiyye'yi günümüz Müslümanları için ilginç ve ilham verici kılan şey, İslam'ın Kur'an'da bulunan temellere ve Hz. Muhammed'in uygulamalarına geri dönmesi gerektiğini iddia ederek, yaşadığı zamanın geleneksel düşüncesinden kopmaya başlamasıdır.⁴⁰

Makers of Muslim World: Ibn Taymiyya adlı eserinde Hoover, İbn Teymiyye'nin yaşadığı dönem tasavvuf ehlinin kerametlerinin ve bazı şahıslara ve nesnelere insanların ihtiram etmesinin yanlış olduğunu bildirdi. Bunun üzerine yapılan âlimler münazarasında, İbn Teymiyye, karşındakileri ikna ederek sözlerinin doğruluğunu ispat etti. Hoover aynı eserde, İbn Teymiyye'nin daha önce verdiği *Vasitiyye Fetvası* ile ilgili 1306'da Memluk başkenti Kahire'deki bazı yetkililer, onu Allah'ın sıfatlarını maddileştirmesinden dolayı yönetime şikâyet ettiler. Şikâyet üzerine Şam'da üç mahkeme görüldü. İbn Teymiyye, Allah'ın sıfatlarını kendisinin somutlaştırmadığını, belki de Eş'ari ekolünün bunu yaptığını ispat etmesine ve beraat etmesine rağmen, yargılanmak üzere Kahire'ye çağrıldı. 1306-1310 tarihleri arasında Kahire'de hakkında açılan davalarda zamanın din âlimlerine ve devlet adamlarına Allah'ın sıfatları hususunda yazdığı yazıları ispatlamakla geçirdi. Ancak, yine de onu Allah'a cismaniyet atfetmekten dolayı suçladılar ve o dönemin yönetimi İbn Teymiyye'nin bu görüşünü destekleyenlerin görevlerinin sona erdirileceğini ilan ettiler ve İbn Teymiyye'yi hapis cezası ile cezalandırdılar.

³⁸ Jon Hoover, "A Muslim Conflict Over Universal Salvation", *Alternative Salvation Engaging the Sacred and the Secular*, (Bloomsbury/Londra: An imprint of Bloomsbury Publishing Plc, 2015), 162, 163.

³⁹ Jon Hoover, "'Solving the enigma' of Ibn Taymiyya – Controversial Medieval Muslim Scholar", *University of Nottingham News Press releases article*, (2019), 5.

⁴⁰ Jon Hoover, "Solving the Enigma' of Ibn Taymiyya – Controversial Medieval Muslim Scholar", (ts.), 5.

“
**1306-1310 tarihleri arasında
 Kahire'de hakkında açılan
 davalarda zamanın din âlimlerine
 ve devlet adamlarına Allah'ın
 sıfatları hususunda yazdığı yazıları
 ispatlamakla geçirdi. Ancak, yine
 de onu Allah'a cismaniyet
 atfetmekten dolayı suçladılar ve o
 dönemin yönetimi İbn
 Teymiyye'nin bu görüşünü
 destekleyenlerin görevlerinin sona
 erdirileceğini ilan ettiler ve İbn
 Teymiyye'yi hapis cezası ile
 cezalandırdılar.**
 ”

İbn Teymiyye, cezaevinde, suçlandığı hususlara karşı *Hameviyye, Mısırlıya Cevaplar ve Cehimiyye'nin Yalanına Açıklama* adlı savunmalarını yazdı. İbn Teymiyye; sevenlerinin yönetim ile görüşmesi üzerine serbest bıraktı; akabinde yapılan duruşmada Allah'a cisim isnat etme hususunda Eş'ari ve Selef görüşüne tabi olduğunu beyan etti ve beraat etti. Bundan sonra tarikat liderlerinden bazıları İbn Teymiyye'yi şikâyet ettiler, onu tekrar hapse attılar. İdarenin değişmesi üzerine cezasını İskenderiye'de ev hapsinde geçirmesi kararlaştırıldı. Onun *el-İstikamet* (Doğru Yol) eserini bu hapis döneminde yazdığı sanılıyor. 1310'da Baybars'ın tahtan indirilmesi, el Nasir Muhammed'in tekrar tahta geçmesi üzerine, İbn Teymiyye hürriyetine kavuştu. Baş kadı İbn Maluf, İbn Teymiyye'nin aldığı cezalarda payı olmasına rağmen, o, kendisini seven ve saygı duyan Sultan el-Nasır Muhammed'in kendisini serbest bıraktırdıktan sonra baş kadıyı cezalandırma teklifini reddetmiştir. Bu durum, İbn Maluf'un yüksek takdirini kazanmıştır. İbn Teymiyye, rahat ve mutlu bir dönem geçirmiş ve 1313'te Şam'a dönmüştür. *El-Siyasiye ve Şerriye* adlı eserini Allah'a kavuşma adını taşıyan *tavassul el-İstighatha fi redd 'ala el-Bekri ve İktida el-Sitatin Müstakim* adlı eserlerini cezaevinde veya çıktıktan sonra yazmıştır.

Jon Hoover, aynı eseri, *Makers of Muslim World: Ibn Taymiyya*'de İbn Teymiyye, Nusayriilerin Memluk devletinin koyduğu vergilere karşı isyan etmeleri üzerine 1318 yılında onların inançsız ve dönme olduklarına dair

fetvalar vermiştir. 1326 yılında talebesi İbn Kayim el-Cevziye'nin Kudüs'te Hz İbrahim'in, hatta Peygamberimiz Hz. Muhammed'in mezarını ziyaretin doğru olmadığını beyan etmesi üzerine Şam'daki ulema ve ümera, öğrencisini ve olayın kaynağının kendisi olmasından dolayı İbn Teymiyye'yi hapse attılar. Bu sefer Memluk Sultanı el-nasır Muhammed ve baş kadı Bedreddin İbn Cama'a da ilginç bir şekilde onu desteklemediler. İlk zamanlar İbn Teymiyye, ilmi çalışmalarını ve dışarıdaki ilmi tartışmalara cevabi yazılarını hapiste yazmaya devam etti. Daha sonra elinden kalemi ve kâğıdı ve bütün kitapları alındı. Fazla bir süre geçmeden İbn Teymiyye, hapiste vefat etti. Öğrencisi, İbn Kayyim el-Cevziye de serbest bırakıldı.⁴¹

Donal P. Little yazdığı eser, *The Historical And Historiographical Significance of The Detention Of Ibn Taymiyya*'de, İbn Teymiyye'ye verilen cezaların yönetici boyutunu şöyle ifade ediyor: 1294 ile 1328 yılları arasında İbn Teymiyye, altı ayrı olayda, altı yıldan fazla bir süre hapis cezasına çarptırıldı. İlk hapis olayı dışındaki bütün hapis cezalarında, zamanın din âlimleri ve yöneticilerinden oluşan kurullar sürece dâhil oldu. Burada dikkati çeken şey, İbn Teymiyye'nin teolojik veya hukuki olay hakkındaki tutumuydu. Bir çok kez serbest bırakılması devletin en üst düzey yetkilileri tarafından güvence altına alındı. Sadece bu kadarlık bilgi bile, Memluk yöneticilerinin İbn Teymiyye'yi sık sık sorgulamalar yoluyla taciz etmek ve rahatsız etmek ve periyodik olarak hapsederek hareket özgürlüğünü kısıtlamak için yeterli bir tehdit olarak gördüklerinin açık bir delilidir. Onun tehdit olarak görülmesinin sebebini, eylemlerinden ziyade doktrinleri oluşturuyor gibi görünüyor. Çünkü ilki dışında her durumda tartışılan şey onun inançlarıydı. Sonuç olarak, İbn Teymiyye kendisini her olayda devlet ve ulema ile çatışma içinde bulmuştur.⁴²

Antony Black, *The History of Islamic Political Thought* adlı eserinde, İslam toplumu içinde, İbn Teymiyye'nin ayrı devletlerin varlığını kabul ettiğini ifade etmektedir. Her eyalette, Lider-yönetici, Hukuki Cezaların uygulanmasından, oruç, cihad ve hac ibadetinin yerine getirilmesinden, kamu hizmetlerinin yerine getirilmesinden, sosyal ve ekonomik normların uygulanmasından ve hepsinden önemlisi dua ve ibadetin yerine getirilmesinden sorumludur. Bütün bunlar, İslam halifesine ve kamu görevlilerine yüksek bir statü kazandırmıştır.

⁴¹ Hoover, *Makers of Muslim World: Ibn Taymiyya*, 30-48.

⁴² Donald P. Little, "The Historical And Historiographical Significance Of The Detention Of Ibn Taymiyya", *JSTOR Cambridge University Press* 4/3, (1973), 311-327.

“

1326 yılında talebesi İbn Kayim el-Cevziye'nin Kudüs'te Hz İbrahim'in, hatta Peygamberimiz Hz. Muhammed'in mezarını ziyaretin doğru olmadığını beyan etmesi üzerine Şam'daki ulema ve ümera, öğrencisini ve olayın kaynağının kendisi olmasından dolayı İbn Teymiyye'yi hapse attılar. Bu sefer Memluk Sultanı el-nasır Muhammed ve baş kadı Bedreddin İbn Cama'a da ilginç bir şekilde onu desteklemediler. İlk zamanlar İbn Teymiyye, ilmi çalışmalarını ve dışarıdaki ilmi tartışmalara cevabi yazılarını hapiste yazmaya devam etti. Daha sonra elinden kalemi ve kâğıdı ve bütün kitapları alındı. Fazla bir süre geçmeden İbn Teymiyye, hapiste vefat etti. Öğrencisi, İbn Kayyim el-Cevziye de serbest bırakıldı.

”

Bu yüzden İbn Teymiyye ilk dört halifeye, ayrıca Selçuklulara, Nureddin Zengi'ye ve Selahaddin-i Eyyubi'ye ve ilk Memluk sultanlarına özel hayranlığını dile getirmektedir.⁴³

Caterine Bori, *One or two versions of al-Siyāsa al-shar'iyya of Ibn Taymiyya? And what do they tell us?* adlı eserinde, inceleyip analiz ettiği İbn Teymiyye'nin Süleymaniye Kütüphanesindeki 1553 sıra numaralı *el-Siyasiye el-Şerriye* adlı el yazması için şunları söylemiştir: Devletin yöneticileri, devletin gelirlerini adaletle yönetmek ve yargılamayı Kur'an ve hadis ışığında yapmakla yükümlüdürler.⁴⁴

Antony Black, yukarıda belirtilen aynı eserde İbn Teymiyye'nin Kur'an ve sünnet ışığında yöneticinin özelliklerini şu şekilde açıklamaktadır.

⁴³ Black, *The History of Islamic Political Thought*, 159-162.

⁴⁴ Caterina Bori, *One or two versions of al-Siyāsa al-shar'iyya of Ibn Taymiyya? And what do they tell us? - ASK Working Papers* (Bonn: Annemarie Schimmel Kolleg History and Society During the Mamluk Era (1250-1517) Heussallee 18-24 53113 Bonn, 2016), 1-24.

Yönetici, meşru gücün sorumlulukların yerine getirmeye azimli olmalıdır. Bu durum, Kur'an'daki vesayet doktrininde güçlü bir şekilde ifade edilmiştir: Güçle görevlendirilenler “yalnızca otoritenin mütevellileri, temsilcileridir; hiçbir şekilde malın sahibi değildirler.” Yöneticiye çoban demekle kastedilen budur; bir yetimin koruyucusu gibidir. İbn Teymiyye'nin Antik Ortadoğu ve İran'ın mutlak hükümdar imajını burada tamamen İslamileştirdiği görülmektedir. Şu anda Avrupa'da ortaya çıkan, kişiliğin ötesinde bir varlık olarak devlet fikri, çok uzakta değildi ve muhtemelen İbn Teymiyye'nin zihinsel evreninde tasavvur edilebiliyordu. Antony Black, İbn Teymiyye'nin, dinin devlet gücü olmadan uygulanamayacağı konusunda özellikle ısrarcı olduğunu belirtiyor. İyiliği emretme ve kötülükten menetme şeklindeki dini görev, bir liderin gücü ve otoritesi olmadan yerine getirilemez. İbn Teymiyye, “Sultansız din, cihad ve zenginlik, dinsiz padişah, zenginlik ve harp kadar kötüdür” demektedir. Yine aynı eserde, İbn Teymiyye'nin, laik hukukun geleneksel alanları (kanun) ve Mezalim Mahkemeleri gibi kötü yönetim, mali suiistimal ve rüşvet gibi kanun tarafından öngörülmece cezalar konusunda hükümdara takdir hakkı tanıdığını ifade etti. Antony Black'e göre İbn Teymiyye, emirleri şeriata aykırı olmadığı sürece, tüm kamu otoritelerine itaat edilmesi gerektiği yönündeki katı Hanbeli prensibinde herhangi bir azalma göstermemiştir.

Öte yandan yönetici, ahlaki-hukuksal olarak başkalarına danışmak zorundadır. Black, ağırlıklı olarak Henry Laoust'un *Essai sur les doctrines sociales et politiques de Taqi ed din Ahmad b. Taimiya* adlı eserinden yaptığı alıntılarla yazdığı eserde, İbn Teymiyye'nin, zorunlu olarak bir sertlik unsuru içeren iyi yönetim kavramına katkıda bulunduğunu belirtmektedir. Mesela; bir suçlu tövbe etse bile yetkililerin, bu cezayı hafifletmeden bu suçluya tüm Hukuki Cezaların uygulanması gerektiği konusunda ısrarcıydı. Ona göre, böyle bir cezalandırma, toplumun Allah'a itaatini teşvik edecektir. Henri Laoust bu konuda İbn Teymiyye'nin görüşünü şöyle açıklıyordu: “Her vali, Yasal Cezaların uygulanmasında acımasız olmalı ve acıma duygusundan uzak olmalıdır çünkü söz konusu olan dindir.” Bu yüzden, İbn Teymiyye, özellikle haydutlara karşı sert davrandı. Cihad görevini Allah'a yapılan başlıca hizmetlerden biri olarak vurguladı ve onu hac yolculuğundan üstün olduğunu beyan etti. Ayrıca Black, İbn Teymiyye, İslami siyasi düşünce tarihi, basiretli sultanlara nasihat materyalini fıkha aktardı. Onun taahhüdü, siyaseti, yani ampirik ve fırsatçı yönetim sanatını İslam hukuku ile birleştirecek, böylece

“**İbn Teymiyye, eleştirilerine rağmen tasavvuf geleneğini toptan reddetmemiş, onu kendi anladığı şekliyle İslam ortodoksluğunun katı sınırları içerisine yerleştirmeye çalışmıştır. Daha hususi olarak İbn Teymiyye, tasavvufun bazı kutsal görüşlerinin tasavvufun elit ve marjinal bireylerinin aşırı davranışları olarak algıladığı duruma karşı, sıradan Müslümanların erişebileceği bir velayet idealini savunmaya çalışmıştır.**”

yönetici gelenekle temas kurarak şeriati daha esnek hale getirecek ve gelenek ve dini hukukun genel ilkelerini bir araya getirecekti. Bunu ilk olarak sosyal ve politik sorulara bağımsız akıl yürütme uygulayarak başardı.⁴⁵

George Makdisi, *The Hanbali School and Sufizm* adlı eserinde, Massignon'a göre sufizm, Kur'an'daki kökenlerine ilişkin teorisiyle tutarlıdır. Çünkü Hanbeli doktrininde Kur'an'ın oynadığı rolü vurgulamaya pek gerek yoktur.⁴⁶

Bu bağlamda Diego R. Sarrío, eseri *Spiritual Anti-Elitism: Ibn Taymiyya's Doctrine of Sainthood (Walāya)*'de şu ifadelerle yer vermektedir: İbn Teymiyye, eleştirilerine rağmen tasavvuf geleneğini toptan reddetmemiş, onu kendi anladığı şekliyle İslam ortodoksluğunun katı sınırları içerisine yerleştirmeye çalışmıştır. Daha hususi olarak İbn Teymiyye, tasavvufun kutsal kabul edilen bazı fikirlerini tasavvufun elit ve marjinal bireylerin görüşleri olarak algılamıştır. İbn Teymiyye, sıradan Müslümanların velayat idealine erişebileceğini savunması ise kayda değer bir husustur.⁴⁷

George Makdisi, yukarıda adı geçen kitabında Henri Laoust'un, İbn Teymiyye'nin tasavvufu olan yakınlığından daha önce bahsetmişti ve bu yüzden onun eserlerinde tasavvufun az da olsa kınandığını bulmak zordur. Diğer taraftan o, ittihadîyenin panteist tasavvuf anlayışına karşı çıktı.⁴⁸

⁴⁵ Black, *The History of Islamic Political Thought*, 161-162.

⁴⁶ Georges Makdisi, “The Hanbali School and Sufizm”, (01 Ocak 1974), 119.

⁴⁷ Diego R. Sarrío, “Spiritual Anti-Elitism: Ibn Taymiyya's Doctrine of Sainthood (Walāya)”, *Islam and Christian-Muslim Relations* 22/3, (2011), 275-291.

⁴⁸ Makdisi, “The Hanbali School and Sufizm”, 121.

Josef Linnhoff, *Associating with God in Islamic Thought: A Comparative Study of Muslim Interpretations of Shirk* adlı eserinde, tevhidin hem anlaşılması zor hem de geniş bir kapsamı vardır ve tevhid, Kur'an'ın özüdür. Tevhid Kur'an'ın özü olduğu için, İbn Teymiyye'ye göre Allah'a olan muhabbet ve sevginin yerine konulacak başka her türlü sevgi ve muhabbet şirktir. Mesela İbn Teymiyye'ye göre, resimler, simgeler ve bunlara duyulan saygı ve sevgi; Müslüman dini kaynaklara uygun değildir. Bunlar belki de 'putperest' imgeleri olup şirk ifade eder.⁴⁹

Frank Griffel'e göre, İbn Teymiyye, *Ibn Taymiyya and His Ash'arite Opponents on Reason and Revelation: Similarities, Differences, and a Vicious Circle: Ibn Taymiyya and His Ash'arite Opponents* adlı modern baskısı yapılan 11 ciltlik 4.000'den fazla sayfaya yayılan anıtsal eserinde, zahiri manayı reddetmeyi caiz, hatta zorunlu kabul eden Mu'tezililer ve felsefe ehli gibi diğer gruplarla birlikte, Eş'arilerin tevil konusundaki pozisyonunu kapsamlı bir şekilde reddetme girişiminde bulunur.⁵⁰

Mohd Sharif M. F., "*Ibn Taymiyyah on Public Revenue*" adlı eserinde, İbn Teymiyye'nin, *es-Siyāsah al-Shar'iyyah* adlı eserinde kamu gelirleri konusundaki tutumunu ifade eder. Nakit yönetimi, ağırlıkların düzenlenmesi, fiyat kontrolü ve kamu gelirleri gibi konuları inceler. İbn Teymiyye, Kur'an ve Sünnete dayalı devlet gelirlerinin üç çeşit olduğunu ve bunların ganimet, sadaka ve fey olduğunu ifade eder.⁵¹

Ans Shinta Pancarini *Market Mechanism in the View of Ibn Taymiyyah* adlı eserinde, İbn Teymiyye'nin iktisatta normatif yaklaşımı vurgulamasına rağmen aynı zamanda parlak bir iktisatçıdır ve ortaya çıkan ekonomik koşulları anlamaktadır. Sunduğu mükemmel piyasa konsepti, ekonomiyi anlama konusunda olumlu bir yaklaşım sergilemektedir. İbn Teymiyye, piyasa mekanizmalarının geliştirilmesinde adil fiyatlar, adil piyasalar, adil kâr kavramları, adil ücret kavramı ve topluma yönelik amaçlar olmak üzere beş kavramı ortaya koymaktadır.⁵²

⁴⁹ Josef Linnhoff, *Associating With God in Islamic Thought: A Comparative Study of Muslim Interpretations of Shirk* (Edinburgh, United Kingdom: The University of Edinburgh, Tez, 2020), 12-50.

⁵⁰ Frank Griffel, "Ibn Taymiyya and His Ash'arite Opponents on Reason and Revelation: Similarities, Differences, and a Vicious Circle: Ibn Taymiyya and His Ash'arite Opponents", *The Muslim World*, 108/1, (Ocak 2018), 11-39.

⁵¹ Mohd Sharif M. F., "Ibn Taymiyyah On Public Revenue", 2019, 184-191.

⁵² Ans Shinta Pancarini, "Market Mechanism in the View of Ibn Taymiyyah", *MPRA Munich Personal RePEc Archive Fakultas Syariah dan Ekonomi, IAINSyekhmuji Cirebon*, (2018), 8.

İbn Teymiyye aynı zamanda parlak bir iktisatçıdır ve ortaya çıkan ekonomik koşulları anlamaktadır. Sunduğu mükemmel piyasa konsepti, ekonomiyi anlama konusunda olumlu bir yaklaşım sergilemektedir. İbn Teymiyye, piyasa mekanizmalarının geliştirilmesinde adil fiyatlar, adil piyasalar, adil kâr kavramları, adil ücret kavramı ve topluma yönelik amaçlar olmak üzere beş kavramı ortaya koymaktadır.

Antony Black, *The History of Islamic Political Thought* adlı eserinde, İbn Teymiyye'nin, bir çok hukuki meselede; mesela esrar alkol kadar kötüdür gibi, net ve katı bir duruş benimsediğini ve uyguladığını belirtir. Onun bu yöntemi, katı bir Hanbelî yaklaşımı değildi. O geniş bir yelpazedeki âlimleri dikkatle inceledi.

Alternatif olarak sık sık Ebu Hanife'yi, İbn Hanbel'i ve fıkıh âlimlerin çoğunu yan yana zikrediyordu. Ancak, bu âlimlerin yazdıklarının harfî harfine yorumlanmasını savunmadı, ancak analogi ve kıyası, belirli örnekleri rasyonel delillerle, hukuk normlarıyla ilişkilendirme aracı olarak kullandı.⁵³

Maurice Gaudet-Demombynes'in yazdığı *Un docteur de l'Islam, Ibn Taymiyya* eserine göre, dinlerin, doktrinler ve ritüellerin benzerliğine az ya da çok yapay bir şekilde dönüş yoluyla yenilenmesi, tarihsel öneme sahip önemli bir gerçektir.

İbn Teymiyye bu konuda birçok örnek sunuyor. Selefilik veya Vehhabilik gibi Avrupa kamuoyunca her zaman iyi anlaşılmayan bazı modern İslami hareketler bunun tezahürleridir.⁵⁴

Yazdığı *Makers of Muslim World: Ibn Taymiyya* adlı esere göre, Jon Hoover, İbn Teymiyye'nin, cihadının büyük bir kısmını kalemi ile yaptığını ifade etmektedir.

⁵³ Black, *The History of Islamic Political Thought*, 2011, 162.

⁵⁴ Gaudet-Demombynes, "Un docteur de l'Islam, Ibn Taymiyya (1262-1328)", 24-38.

Onun eserleri derli toplu olmadığı gibi herhangi bir sistematığe de sahip değildir. O, Kur'an ayetlerini ayet ayet tefsir etmemiş, mevcut duruma göre fetvalar vermiş risale ve kitaplar yazmıştır. Onun terminolojisi okuyucusuna göre değişmektedir. Hoover'a göre, İbn Teymiyye'nin bir yerde söyledikleri ile bunların yazıya geçirilmiş halini ilişkilendirmek kolay değildir; bu yüzden çalışmalarının çoğundaki gelişim ve değişimi onları tarihlemeye imkân vermiyor. İbn Teymiyye, genelde eserini yazarken ilgisiz konular arasında geçişler yaparak okuyucunun sabrını sınamaktadır. Bu arada, Hz. Muhammed'den hadislere, önceki âlimlerden alıntılara ve sayfalarca atıflara yer vermektedir. Buna göre, İbn Teymiyye'nin düzenli ve tutarlı bir bilim insanı olmadığı sonucu çıkarılabilir. İbn Teymiyye'nin tüm eserlerine olan ilgi, onun kendine has bir mesajı olduğunu ortaya koyuyor böylece belirli tema ve kalıplar tekrarlanıp yazıların belli bir amacı yansıttığını sağlıyordu.

Sahip olduğu fikirleri çeşitli terimlerle donatıyor ve bunları farklılaşan karmaşıklık ve teknik titizlikle kullanıyordu. İbn Teymiyye'nin kullandığı kelimelerin gerçek ve sabit anlamları yanı sıra farklı anlamları da vardı.⁵⁵

Batılı Gözüyle İbn Teymiyye'nin Kişiliği

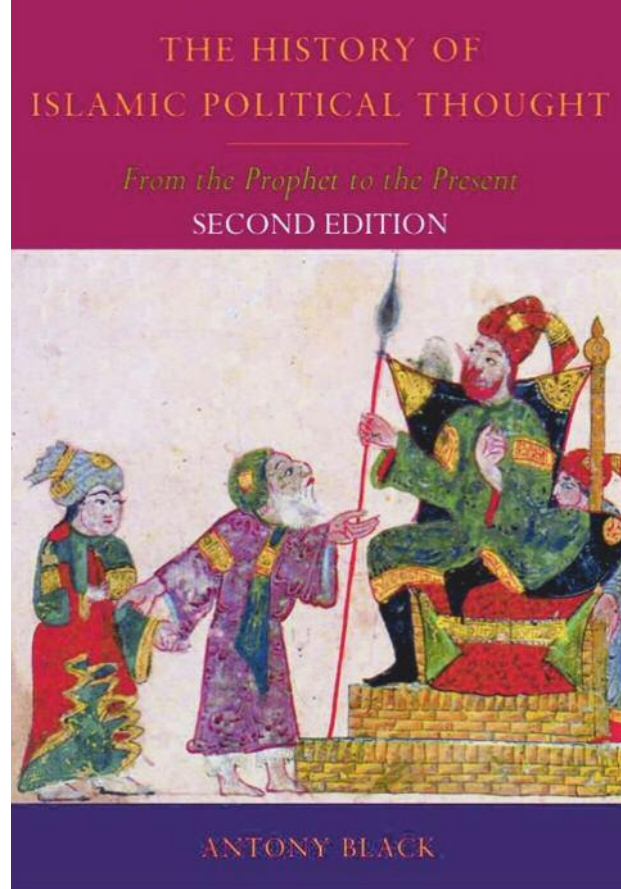
Salman Hasan al-Ani ve Shahida Ahmad Tel'in tercümesini ve editörlüğünü yaptıkları *Book of Faith: Kitab al-Iman*'da İbn Teymiyye'nin, çocukluğunda güçlü bir hafızaya ve keskin bir zekâyâ sahip olduğu anlatılmaktadır. Allah ona hızlı ezberleme ve ezberlediklerini de hafızasında tutma yeteneği bahşetmişti. Böylece çok küçük yaşlarda Kur'an'ı ve hadislerin bir kısmını ezberledi.⁵⁶

Henri Laoust, *Ibn Taymiyyah's Academic Life and His Thoughts* adlı eserinde, İbn Teymiyye'nin, aile bireylerine çok bağlı olduğunu ifade etmektedir. O, annesine karşı çok nazikti. Annesine karşı sevgisi Mısır'da bulunduğu sıralarda ona yazdığı mektuplarından açıkça anlaşılıyordu.⁵⁷ Salman Hasan al-Ani ve Shahida Ahmad Tel'in tercümesini ve editörlüğünü yaptıkları *Book of Faith: Kitab al-Iman*'da, İbn Teymiyye'nin, etkili bir hatip ve öğretmen olduğunu da belirtiyor. Onun Sökküriye medresesindeki bir dersine katılan zamanın ünlü âlimlerinden baş kadı İbn el-Zeki el-Şafi ve Şeyh Taceddin el-Fezari, onun ders anlatışından o kadar etkilendiler

⁵⁵ Hoover, *Makers of Muslim World: Ibn Taymiyya*, 48-50.

⁵⁶ Ahmad ibn 'Abd al-Halim Ibn Taymiyyah vd., *Book of Faith: Kitab al-Iman*, (Kuala Lumpur: Islamic Book Trust, 2009), 2.

⁵⁷ Laoust, *Ibn Taymiyyah's Academic Life and His Thoughts (Arapçastı)*, *Mahrajan, in Usul al-Fiqh al-Islam.*, 382.

ki bunu kendi eserlerinde ifade ettiler. Ayrıca İbn Teymiyye'nin, üretken bir âlim olduğu ve gençliğinden ölümüne kadar sayısız kitaplar, ilmi çalışmalar kaleme aldığı belirtilmiştir.⁵⁸

Antony Black, eseri *The History of Islamic Political Thought*'da, onun yorulmak bilmez ve uzlaşmaz bir tartışmacı olduğunu yazmaktadır.⁵⁹ *Book of Faith: Kitab al-Iman*'da, İbn Teymiyye'nin, doğru bildiğini her ne pahasına olursa olsun söylemekten çekinmeyen bir yapıya sahip olduğu anlatılmaktadır. Onu hapse attıklarında, o hapsin kendisi için bir çalışma alanı olacağını söyleyerek hapse girmekten çekinmemiştir.⁶⁰ Jon Hoover, *A Muslim Conflict Over Universal Salvation* adlı eserinde İbn Teymiyye'nin, reform yanlısı Müslümanlara ilham veren, üretken ve anlayışa sahip bir düşünür olmasına rağmen, genelde pek fazla ılımlı ve hoşgörülü olmadığını ifade etmektedir. Buna rağmen, daha önceki âlimlerin kanaatinin aksine, kâfirlerin cehennemde azap görmelerinin sona ereceğine dair Kur'an'ın ve dinî temelli argümanlar ortaya koymasının şaşırtıcı olduğunu ifade etmektedir.⁶¹

⁵⁸ Ibn Taymiyyah vd., *Book of Faith*, 3.

⁵⁹ Black, *The History of Islamic Political Thought*, 142.

⁶⁰ Ibn Taymiyyah vd., *Book of Faith*, 5-6.

⁶¹ Hoover, "A Muslim Conflict Over Universal Salvation", 161.

Maurice Godefroy-Demombynes, Henri Laoust'nin *Un docteur de l'Islam, Ibn Taimiya (1262-1328), Essai sur les doctrines sociales et politiques de Taqi ed din Ahmad b. Taimiya* adlı eserlerine dayanarak yazdığı eserinde onun için şunları söylemektedir: İbn Teymiyye, ateşli bir tartışmacıdır. Ancak bu durum, onun aşırılık taraftarı olarak tanıtmamalıdır. Onun tek mücadele ettiği husus, Kur'an ve sünnete uygun ve saygı duyulan bir hayatın yaşanması isteğidir. Bu bağlamda vasatı tavsiye eder. O, sosyal ve ekonomik mesellerde, hayata en uygun çözümleri benimsemektedir, ancak yeniliklere çok şiddetle karşı çıkmaktadır. Yine aynı eserde İbn Teymiyye'nin, İbn Hanbel'in bütün özelliklerini taşıdığı belirtilmektedir. İbn Hanbel, her şeyden önce, bir müftü gibi, dünya hayatıyla ilgilenen, bir doktrine gömülmüş bir teorisyen değil, pratik bir kanonist (faizi ve para ticaretini yasaklayan) olarak görünmektedir: İbn Teymiyye de İbn Hanbel gibi saldırılara ve hapisanelere maruz kalmış bir eylem adamı, ateşli ve inatçı bir polemikçiydi.⁶²

Donald P. Little, *Did Ibn Taymiyya Have a Screw Loose?* adlı makalesinde, İbn Batuta'nın İbn Teymiyye'nin psikolojik açıdan dengesiz olduğuna dair görüşünün gerçeği yansıtmadığını çünkü eserlerinin çoğu yazıya aktarılmış bir âlimin bütün eserleri incelenmeden bunu ifade etmenin mümkün olmayacağını belirtmektedir.⁶³

Sonuç

İbn Teymiyye, kendi çağını olduğu kadar, kendisinden sonraki zamanları da görüşleri ile etkilemiş ve hala da etkilemekte olan bir şahsiyettir. Onun bu kapsamlı etkisi hem İslam âlimlerinin hem de batılı oryantalistlerin dikkatini çekmiştir. Öyle ki her iki grup onunla ilgili detaylı araştırmalar gerçekleştirmiş ve gerçekleştirmeye devam etmektedirler. Ancak bu hususta batılı bilim insanlarının çok sayıda eser yazmaları dikkat çeken bir husustur. Bazı batılı âlimler, İbn Teymiyye'yi objektif bir bakış açısı ile değerlendirirken, diğer bir kısmı ise İbn Teymiyye'yi ve eserlerini farklı bir şekilde yorumlama yoluna gitmişlerdir. Bu doğrultuda ön plana çıkan hususlar aşağıdaki şekilde sıralanabilir:

1. İbn Teymiyye, İslam âleminin doğudan Moğollar

ve batıdan Haçlıların saldırılarına maruz kaldığı bir dönemde yaşamıştır. Bundan dolayı sıkıntıların ve yenilgilerin sebeplerini tespit edip bunlara çözümler üretmeye odaklanmıştır.

2. Oryantalistlerin çoğu, İbn Teymiyye'nin İslam âlemindeki bozulmaların temel kaynağının selef-i salihin dönemi yaşayış ve yönetim tarzından uzaklaşmak olduğu görüşüne sahip olduğuna dair hemfikir olmuşlardır. Bu yozlaşma ve bozulmaların ortadan kaldırılması için çaba sarf ettiğini ifade etmektedirler.

3. Bir çok batılı âlim, İbn Teymiyye'nin bu yozlaşmayı ortadan kaldırmak için kararlı bir duruş sergilediğini; bu sebeple dönemin âlim ve ümerası ile çatıştığını belirtmektedirler. Yine İbn Teymiyye'ye hapis cezası verilmesine rağmen fikirlerinden vazgeçmediğini ifade etmişlerdir.

4. Batılı bilim insanlarının eserleri incelendiğinde, İbn Teymiyye'nin sadece devlet yönetiminde değil, piyasa ekonomisi, sosyal hayat, medeni işler, uluslararası ilişkiler alanında çok sayıda eser ve fetva verdiği görülmektedir. Söz konusu bu eserlerin hükmünün daha önceki âlimlerin verdiği hükümlerden farklılık arz ettiğini belirtmektedirler.

5. İbn Teymiyye'nin yazdığı kitaplar, makaleler ve verdiği fetvaların özellikle XVIII. yüzyıldan günümüze kadar birtakım İslami grupların hatta devletin oluşmasına temel teşkil ettiği ve bu grupların bazılarının radikal ve aşırılıkçı bir doğaya sahip olduğu da oryantalistlerin söyledikleri arasında yer almaktadır. Ancak, bazı batılı bilim insanları, İbn Teymiyye'nin şiddet yanlısı olmadığını ifade etmektedirler.

6. Batılı bilim adamları, XIII. asrın sonu ile XIV. asrın başında yaşayan İbn Teymiyye'nin fikir ve eylemleri ile kendi zamanına damga vurduğunu belirtmektedirler. Ayrıca Teymiyye'nin kendi fikrini savunan öğrenciler yetiştirdiği ve eserlerinin batı dünyasında detaylı bir şekilde araştırıldığını eklemektedirler. Çünkü günümüzdeki oluşumların temelinde yatan sebeplerin neler olduğuna dair envanterlere bu şekilde ulaşmaya çalışmaktadırlar.

⁶² Godefroy-Demombynes, "Un docteur de l'Islam, Ibn Taimiya (1262-1328)", 30-32.

⁶³ Donald P. Little, "Did Ibn Taymiyya Have a Screw Loose?", *Studia Islamica*, 41, (1975), 93-94.

KAYNAKÇA

- Baugh, Carolyn, "Ibn Taymiyya's Feminism?" *Muslima Theology*. ed. Ednan Aslan vd. The Voices of Muslim Women Theologians. Peter Lang AG, 2013. 181-196. <http://www.jstor.org/stable/j.ctv2t4f10.14>.
- Bazzano, Elliott A. "Ibn Taymiyya, Radical Polymath, Part 2: Intellectual Contributions: Ibn Taymiyya, Radical Polymath, Part 2". *Religion Compass* 9/4 (Nisan 2015), 117-139. <https://doi.org/10.1111/rec3.12115>.
- Bazzano, Elliott A. "Ibn Taymiyya, radical Polymath, Part I: Scholarly Perception". *Religion Compass, John Wiley & Sons Ltd.* 9/4 (2015), 100-117.
- Black, Antony, *The History of Islamic Political Thought: From the Prophet to the Present*. New York: Routledge, 2002.
- Black, Antony, *The History of Islamic Political Thought: From the Prophet to the Present*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2nd ed., 2011.
- Bori, Caterina, "A New Source for the Biography of Ibn Taymiyya". *Cambridge University Press* 67/3 (2004), 321-348. <https://www.jstor.org/stable/4145798>.
- Bori, Caterina, *One Or Two One or Two Versions of al-Siyāsa al-Shar'iyya of Ibn Taymiyya? And What do They Tell Us? - ASK Working Papers*. Bonn: Annemarie Schimmel Kolleg History and Society during the Mamluk Era (1250-1517) Heussallee 18-24 53113 Bonn, 2016.
- F., Mohd Sharif M, "Ibn Taymiyyah On Public Revenue". 184-191, 2019. <https://doi.org/10.15405/epsbs.2019.09.18>.
- Gaudefroy-Demombynes, Maurice, "Un docteur de l'Islam, Ibn Taimiya (1262-1328) [Henri Laoust, Essai sur les doctrines sociales et politiques de Taqi ed din Ahmad b. Taimiya]." *Journal des Savants* 1/1 (1941), 24-38. https://www.persee.fr/doc/jds_0021-8103_1941_num_1_1_5919.
- Griffel, Frank, "Ibn Taymiyya and His Ash'arite Opponents on Reason and Revelation: Similarities, Differences, and a Vicious Circle: Ibn Taymiyya and His Ash'arite Opponents". *The Muslim World* 108/1 (Ocak 2018), 11-39. <https://doi.org/10.1111/muwo.12228>.
- Hoover, Jon, "A Muslim Conflict Over Universal Salvation". *Alternative Salvations Engaging the Sacred and the Secular*. 213. Bloomsbury/Londra: An imprint of Bloomsbury Publishing Plc, 2015.
- Hoover, Jon, *Ibn Taymiyya's Theodicy of Perpetual Optimism*. Leiden] ; (Boston: Brill, 2007).
- Hoover, Jon, *Makers of Muslim World: Ibn Taymiyya*. (Londra: One World Academic, 2019).
- Hoover, Jon, "Solving the Enigma' of Ibn Taymiyya – Controversial Medieval Muslim Scholar". *University of Nottingham News Press releases article* (2019), 5.
- Ibn Taymīyah, Aḥmad ibn 'Abd al-Ḥalīm vd., *Book of Faith: Kitab al-Iman*. Kuala Lumpur: Islamic Book Trust, Malaysian Edition., 2009.
- Jansen, Johannes J.G., "Ibn Taymiyyah and the Thirteenth Century: A formative Period of Modern Muslim Radicalism". *Quaderni di Studi Arabi* 5/6/Gli Arabi nella Storia: Tanti Popoli una Sola Civita (1988 1987), 391-396.
- Koca, Ferhat vd., "Ibn Teymiyye, Takıyyüddin". Dini. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 1999. Erişim Tarihi: 14 Ocak 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-teymiyye-takiyyuddin>.
- Kochai, Jamil Jan, *Yahya Michot, Muslims Under Non-Muslim Rule (Review)*. Milstone, Commentary on the Islamic World, 2017.
- Laoust, Henri, *Ibn Taymiyyah's Academic Life and His Thoughts (Arapçası), Mahrajan, in Usul al-Fiqh al-Islam.*, ts.
- Laoust, Henri, *İbn Teymiyye'nin Sosyal ve Siyasal Görüşleri Üzerine Bir Deneme*. İstanbul: Memfis, 2021.
- Laoust, Henri, *Une Risala d'Ibn Taymiya Sur le Serment de Repudiation*. Cairo: Imprimerie de L'Institut Francais: Bulletin des Etudes Orientales, 1937.
- Linnhoff, Josef, *Associating with God in Islamic Thought: A Comparative Study of Muslim Interpretation of Shirk*. Edinburgh, United Kingdom: The University of Edinburgh, Tez, 2020.
- Little, Donald P., "Did Ibn Taymiyya Have a Screw Loose?" *Studia Islamica* 41 (1975), 93. <https://doi.org/10.2307/1595400>.
- Little, Donald P., "The Historical and Historiographical Significance of the Detention of Ibn Taymiyya". *JSTOR Cambridge University Press* 4/3, (1973), 311-327. <https://www.jstor.org/stable/162162>.
- Long, David E. ed. Natana J. DeLong-Bas., *Middle East Journal* 59/2, (2005), 316-319. <http://www.jstor.org/stable/4330135>.

- Makdisi, Georges, "The Hanbali School and Sufizm". <https://doi.org/10.1515/9783112312827>.
- Michot, Yahya, "Ibn Taymiyya's 'New Mardin Fatwa'. Is Genetically Modified Islam (GMI) Carcinogenic?" 101/2, (Mart 2010), 54.
- Michot, Yahya M., "Ibn Taymiyya and the Case for a Salafism of Mercy". *The Wiley Blackwell Companion to Islamic Spirituality*. ed. Vincent J. Cornell - Bruce B. Lawrence. 531-544. Wiley, 1. Basım, 2022. <https://doi.org/10.1002/9781118533789.ch28>.
- Mirza, Younus Y., "A Precious Treatise': How Modern Arab Editors Helped Create Ibn Taymiyya's *Muqaddima Fī Uṣūl al-Tafsīr*". *Journal of Qur'anic Studies* 25/1, (Mayıs 2023), 79-107. <https://doi.org/10.3366/jqs.2023.0530>.
- Pancarini, Ans Shinta, "Market Mechanism in the View of Ibn Taymiyyah". *MPRA Munich Personal RePEc Archive Fakultas Syariah dan Ekonomi, IAIN Syekh Nurjati Cirebon*, 8. <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/87024/>.
- Rapoport, Yossef - Shahab Ahmed (ed.), *Ibn Taymiyya and His Times*. Karachi: Oxford University Press, 2010.
- Sarrío, Diego R., "Spiritual Anti-Elitism: Ibn Taymiyya's Doctrine of Sainthood (*Walāya*)". *Islam and Christian-Muslim Relations* 22/3, (Temmuz 2011), 275-291. <https://doi.org/10.1080/09596410.2011.568812>.
- Taymiyyah, Ibn., "The Religious and Moral Doctrine of Jihad". *Rudolph Peters, Jihad in Classical and Modern Islam: A Reader*.
- Thomas, David vd. (ed.), *Christian-Muslim Relations: A Bibliographical History*. 11 Cilt. Leiden ; Boston: Brill, 2009.
- Winter, T. J. (ed.), *The Cambridge Companion to Classical Islamic Theology*. Cambridge: New York: Cambridge University Press, 2008.
- Zargar, Cameron, "Origins of Wahhabism From Hanbali Fiqh". *UCLA Journal of Islamic and Near Eastern Law*, 16, (2017). <https://doi.org/10.5070/N4161038736itya.htm>. Erişim Tarihi: 23 Eylül 2023. <http://www.muslimphilosophy.com/it/itya.htm>.
- *14. ve 15. Yüzyılda Müslüman Doğu*. ts. <https://medieval-islamic-history.com/mamluks/>.
- "An Illustration of Ghazan Khan and Ibn Taymiyya in Damascus". https://en.wikipedia.org/wiki/Ibn_Taymiyya
- "Harrandan Bi rgörünüş", ts. <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/sanliurfa/gezilecekyer/harran-oren-yeri>
- "İbn Teymiyye'nin akıl ve Nakli Reddiyesi". Erişim Tarihi: 18 Kasım 2023. https://en.wikipedia.org/wiki/Ibn_Taymiyya#/media/File.jpg
- "İbn Teymiyye'nin ders verdiği Emevi Camisi". Erişim Tarihi: 18 Kasım 2023. https://en.wikipedia.org/wiki/Ibn_Taymiyya#/media/File:Flickr_-_%E2%80%A6trialsanderrors_-_Minaret_of_the_Bride,_Damascus,_Holy_Land,_ca._1895.jpg
- "İbn Teymiyye'nin Hapsedildiği ve Vefat ettiği Şam Kalesi", ts. https://tr.wikipedia.org/wiki/%C5%9Eam_Kalesi
- "İbn Teymiyye'nin Şam'daki mezarı". Erişim Tarihi: 18 Kasım 2023. chrome-extension://efaidnbmnmbpcajpcglclefindmkaj/https://www.interfacepublications.com/~interfa3/images/pdf/IbnTaymiyya_Tomb.pdf
- "İbn Teymiyye'nin temsili resmi", ts. <https://islam-tr.org/konu/seyhul-islam-ibn-teymiyyeye-atilan-iftiralara-reddiye.11922/itya.htm>. Erişim Tarihi: 23 Eylül 2023. <http://www.muslimphilosophy.com/it/itya.htm>
- "Kur'an okuyan Moğollar". Erişim Tarihi: 18 Kasım 2023. https://en.wikipedia.org/wiki/Ibn_Taymiyya#/media/File:DiezAlbumsStudyingTheKoran.jpg

**Gencine-i lutfun var iken Nâbî-i zârı
Muhtâc-ı atâ-yı digerân eyleme yâ Rab**
*Ya Rab, lutfunun hazinesi varken
beni başkalarının ihsanlarına muhtaç eyleme!*

Nâbî

Prof. Dr. Mahmut KAPLAN*

Nâbî, 17. yüzyılın ikinci yarısı ile 18. Yüzyılın başlarında yaşamış devletin yüksek kademelelerinde görev yapan şair, mütefekkir ve bilge bir kişidir. Gerek mizacı gerekse üstlendiği resmi görevlerin icabı olarak Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü sıkıntıları yakından görmüş, aksaklıkları tespit ederek birtakım çözümler göstermeye çalışmıştır. Meselelerin eğitimle çözülebileceğine inandığından işe kendi evinden başlamış; oğluna hitaben, onun şahsında akranlarına ve dolayısıyla devlet ricaline yol gösteren *Hayri-nâme* adlı nasihat mesnevisini kaleme almıştır. Öncülük ettiği hikemî şiirle döneminde meliküşşuarâ ünvanını alacak kadar yüksek bir dereceye ulaşmış, dönemi şairleri tarafından üstat şair olarak kabul edilmiştir. Hayata hikmet penceresinden bakan Nâbî şiirleriyle çağına ayna tutmuştur.

Şairler hassas insanlardır. En küçük bir olumsuzluk bile iç dünyalarında fırtınalar koparabilir. Her sorumlu insan gibi Nâbî de toplumdaki aksaklıklardan ıstırap duymuş, zamanından, toplumdaki yozlaşma ve üst düzey yöneticilerin bazılarında isim vermeden yakınmış, dert yanmıştır. Nâbî'nin zamandan şikâyeti iki yönlüdür: Kendi başına gelen sıkıntılardan dolayı serzenişleri ile toplum hayatındaki olumsuzluklardan duyduğu üzüntünün neticesi olan şikâyetleri...

Nâbî, yaşadığı çağdan zamanımıza kadar hakkında en çok konuşulan, ilmî çalışma yapılan ve tartışılan şairlerimiz arasında ilk sırada yer alır dersek abartmış olmayız. Şairi çok takdir edip övenler bulunduğu gibi bugünden düne bakıp tenkit edenler de olmuştur. Bu sebeple zamandan şikâyetlerini sunmadan önce onun hakkında, dünden bugüne edebiyat tarihçisi, yazar ve şairlerin neler söylediklerini kısaca sunmak konunun anlaşılmasına katkı yapar diye düşünüyorum.

* İstanbul Beykent Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

NÂBÎ HAKKINDA NE DEDİLER?

Mustafa Safâyî: Asrîñ melikü'ş-şu'arâsı ve evc-i ma'ârif u kemâliñ fer'hunde hümâsı, 'azîz-i Mısr-ı belâgat, suhan-dân-ı kalem-rev-i fesâhat bir zât-ı sûtüde-sıfat...

Şeyhî Mehmed: Ma'ârif ile meşhûr, elsîne-i selâse tekellümüne kâdir, letâyif-i muhadarâtı müstahzar tarîku'l-külfet, lezîzü's-sobet, ş'ir ü inşâda yegâne efrâd-ı ma'ârifde müfred-i zamâne...

Sâlim Efendi: Lisân-ı tasavvufdan âgâh bir pîr-i muhterem ve 'irfânı hak bu ki müselleme idi... Lisan-ı Fârisî'de ve zebân-ı Türkîde ve fesâhat-ı 'Arabîyede zihni çâlâk bir çehre-i pâk, sahib-i tab'-ı derrâk idi. Dehânından sadır olan kelâm-ı mevzûn müceledât olmağa mütehammil ve bir sâlden bir sâle varınca güftâr-senc olduğu âsar bi-re'sihi bir dîvân-ı müstetâb olmağa kâbildür.

Şeyhülislâm Es'ad Efendi: Ta'lîm-i fenn-i edvâra heveskâr olup mevcûd olan esâtiz-i ma'ârif-disârdan ahz u tahsîl ve 'hibt-ı kavâ'id-i fenn-i merkûmî 'ala-vechi'l-itkân hıfz u tekmîl itmek... Ma'ârif-i sâ'iresi meşhûr-ı cihân olmağa muhtâc-ı tafsîl ü beyân degüldür.

Bosnalı Sâbit:

Yükledüp taze kumaş-ı Haleb-i ma'nay
Geldi İstanbula şeh-bender-i taht-ı 'irfan

Mucid-i vadi-i nev muhteri'-i tarz-ı cedid
Mü-şikaf kalemi nadire üstad-ı cihan

Farzdur ruze gibi mükrem ü mer'i tutmak
Geldi bir kadri büyük zatı mübarek mihman

Şi'r-i yarandan el kesmek için sârikler
Düzdi teftişe buyur ustaya kat'-i ferman

Şu'arâdan müteşâ'irleri temyîz eyler
Ayrılır gayri ısrıgan dikeninden reyhân

Bursalı Tahir: Bâ-husûs irsâl-i mesel vâdisinde 'Osmanlı şuarâsı mâ-beyninde serefrâzdur. Selâmet-i edâ cihetiyle devrinde bi-hakkın teferrüd itmiş idi. Kasîdede Nef'î'den girü kalur fakat gazelde fâ'ikdür.

M. Süreyya: Eş'ârı metîn ü selîs olup durûb-ı emsâl; hükmüne geçmiş birçok mısraları vardır.

Ziya Paşa:

Ya'ni biri Nef'î-i su 'han-ver
Hem diğeri Nâbî-i mu'ammer

Bunlardır eden lisânı tevsî'
Bunlardır eden beyânı tenvî'

Bunlar verdi zebâna ziynet
Bunlar verdi beyâna sûret

Nâbî dağı söylemiş kasâ'id
Ammâ ki ma'küle-i zevâ'id

Uymaz aña pek kasîde nazmı
Tevhîdidir en güzîde nazmı

Sulhiyye'si Na't'ı dil-nişindir
'Azliyyesi bir güzel zemîndir

Ancak görünür ki külfet etmiş
Güyâ cebr-i tabî'at etmiş
...

Ammâ ki gazelde Nâbî-i pîr
Olmuş o da Hüsrev-i cihan-gîr

Ta'kid u rekîke uğramaz hiç
Eyler okundukça tab'ı tehyîç

Yok zerre tenâfür-i 'ibârât
Hod mâlı gibidir isti'ârât

İrsâl-ı meselde misli yokdur
Bu şivede söz eğer ki çokdur

Olmaz o şeker gibi 'ibâre
Ol terkîbât-ı hoş-güvâre

Destinde misal-ı mûm terkîb
Kasd ettiği şekil ile bulur zîb

Terkîbde tarzı Fârisîdir
Etvâr-ı 'Acem mûmârisidir

Nâbî'ye bu ihtirâ'dır hûs
Teslîm eder anı ehl-i ihlâs

Recazade Mahmut Ekrem: "...merâtib-i şâiriyyetçe dahı Nef'î'den sonra gelmeğe liyâkatini tasdik ettirecek sûrette bedâyi-i hüsn-i tabirât 'arz' edememektedir. ...Teessüf olunur ki pek az kimseye nasîb olan o kudret-i Hudâ-dâdı balmumundan oyuncak imâline te-nezzül eden hünerverler gibi nâ-be-mahal şeylerde isti'mâl ederek isrâf etmiştir...Nâbî'nin hangi bir manzum eseri okunsa o sühûlet-i beyâna bakıldıkça kendisiyçün nazmen ifâdesi müşkil bir fikir bulunamayacağına kâ'il olur...

Süleyman Nazif: Nâbî'nin Divan'ında Türkçe üç, fakat Farsça tam yirmi gazelin tahmisleri münderic bulunuyor; halbuki diğer Fârisi eş'ârı bi'n-nisbe pek azdır. Demek büyük Türk şâiri. Acemin diyâr-ı eş'ârını kendi tab'ına daha müsâid bir vüs'atte görmüş, fakat Nâbî'nin Fârisi manzûmeleri Türkçe şiirlerinin yanında pek sönük kalır.

Muallim Nâci: Nâbî gibi, meseli kendisinin şöhretinin derecesini göstermektedir. Tabiatındaki kuvvet şiirlerindeki selâsetten anlaşılır. Edasındaki selâset cihetiyle devrinde hakikaten tektir. Maamafih, zamanımızda men-nûniyetle mütalaa olunamayacak pek çok sözleri vardır.

Abdülhâlim Memduh: Fuzulî ile Nef'î arasında şair Nâbî gelmiştir. Nâbî, esasen Fuzulî mukallidi olmakla beraber, iki yüz sene sonra hâsıl olacak teceddüd-i edebîyi daha o vakit keşfetmiş gibi müceddidâne şiir yazan o koca Bağdatlı'ya hiçbir suretle rekabet edememiştir.

Şehabeddin Süleyman: Nâbî, sözleri, cümleleri söylüyor, kelimelere bir renk, bir ahenk, bir hayat veriyor. Gâyet metin bir lisanla fikrini hikmetlerini serd ve beyan ediyor... lisanındaki bir cereyan-ı latif u ahenkdâra binaen kıymetli bir şairimizdir.

İ. Necmi: Nâbî'nin gazelleri, her cins ve neviden, her kafiyeden, güzel ve çirkin pek çok numûneleri hâvîdir. Tasavvuf, na't, medih, aşk, hevesât-ı nefsâniye, ezvâk-ı işret-perverâne, hikemiyyât, irsâl-i mesel gibi gazel vâdisinde az çok kullanılmış her mevzûda nâdiren samîmi, bazan üstâdâne, sanatkârane, ekseriyâ da ca'li ve mübtezel... Gerek yazdıklarının çokluğu gerekse geniş ilim ve ihatası Nâbî'yi, kendisine kadar gelen Divan edebiyatının bir modeli haline getirmiştir... Nâbî, eski edebiyat tarihinin mühim bir tekemmül merhalesidir. O zamana kadar devam eden tarz-ı edebi nefsinde cem' ve

âtî için müesses bir yeni şîve-i şâiriyyet ihzar eden bu üstâdın bir edebî mektep sahibi olduğunu inkâr etmek mümkün değildir.

M. Halid: Divan'ına nazaran Nâbî, his ve kalb şâiri olmaktan ziyade fikir şâiridir. O, daha ziyade müfekki-resinin kudretiyle yazmış, hassâsiyetini hemen hemen istimâl etmemiştir... Bununla birlikte Nâbî'ye, lisâna hâkimiyetine, kelime ve lugatları tarz-ı isti'mâline bakarak, üstâddır, diyebiliriz.

Tahirül Mevlevi:

Nazımda, nesirde üstattı Nâbî
Olmuştu ayrı bir çığır sahibi

Çığır için (mektep) diyorlar şimdi
Öyleyse bir mektep muallimiydi

O mektep şâgirdi oldukça mâhir
Sâbit, Râgıp gibi bir hayli şâir

Evvelki üstâtlar gibi değildi
Kendi de hâlini pek âlâ bildi

Ne (lirik) söyledi, ne yazdı (epik)
Mûtenâ sözleri oldu (didaktik)

Nazmında vuzûha eyledi dikkat
En mühim san'atı oldu selâset

İrsâl-i meselde muktedirdi pek
Sâ'ibin tesiri bu merâk gerçek

Sözleri dillerde darbolunurdu
(Nâbî gibi) sözü, doldurdu yurdu

Çok yazmış her şeyden bahseylemiştir
Tabii bazısı bir söyleniştir!

İçinde varsa da pek güzel güller
Divanı, ot basmış bahçeyebenzer

Pür-gûluk yüzündeno koca divan
Açılmış sergidir mezât mâlından

Ağırdır, tatsızdır üslûb-ı nesri
Nazmına nisbetle kalmıştır geri

(Zeyl) ine denilmiş olsa da güzel
(Veysi) nin (Siyer) i andan mükemmel

Bu böyle olmakla beraber Nâbî
Asrının umûmen üstâdı gibi

Ord. Prof. Dr. Fuat Köprülü: Ekseriya kafiyelerin istibdâdına göre sevk-i efkâra mecbûr bir şâirin bu muhtasar sözleri, her ne olursa olsun, Nâbî'nin millî lisanı sevdiğini, onu eslâfî gibi sefil ve muhakkar görmediğini ispat ediyor.

İbrahim Alaaddin Gövsa: Nâbî'nin şiirleri histen fazla fikre hitap eder. En hafif gazellerinde bile âşıkâne bir beytin yanında hakimâne bir mülâhazaya tesâdüf edilir... bütün bu mülâhazalara rağmen Nâbî'yi gene Dîvan üstâdlarının ilk safında buluruz. Onun metin ve selis üslûbu uzun zamanlar meşk olmuş, taklit edilmiş, sözleri edebiyat ile hiç uğraşmayanların bile dillerinde kalmıştır... Denilebilir ki Nâbî, muayyen bir sisteme sahip olmamakla beraber bir filozof şairdir. Nazmı çok selis, dili zamanına göre hayli açık üslubu çok kuvvetli ve üstâdçadır.

İ. Zeki Eyüboğlu: 17. yüzyılın ünlü ozanlarından Urfalı Nâbî bilgece şiir söylemekle ün yapmış sanılır. Edebiyat tarihçileri onu böyle bir nitelikte görür, gösterir.

Vasfi Mahir Kocatürk: ...kasideleri, üzerinde durulacak kadar mühim ve mükemmel eserlerdir. Gerçi bunlarda Bâkî ve Nef'î ihtişamı yoktur. Fakat Nef'î'nin selaseti ve Bâkî'nin zerafeti fazlasıyla mevcut. Tamamen kendi muhayyilesinin malı olan güzel buluşlu nesiplerinde Nâbî konuşuyor: Şanlı Nef'î'den ve renkli Bâkî'den daha geniş, daha düzgün, daha tabî ve daha rahat konuşuyor...

Gazellerinde bariz bir çeşitlilik göze çarpar. Bunlardan bazıları Fuzulî'ye yetişmek isteyen bir içlilik, bazıları Bâkî'den gelip Nedim'e doğru giden bir şuhluk gösteriyor. Birçokları da Nev'î ve Nâilî'deki asil ve kanaatkâr ruhu devam ettiriyor ki buna Rûh ile akrabalığı inkâr edilemeyen içtimai tenkid ve hiciv temayülü ve tamamıyla kendi bünyesinin malı olan uygun hakimane eda ilave edilince şairin esas şahsiyeti meydana geliyor.

Nihat Sami Banarlı: XVII. asır Divan şiirinde bir tefekkür edebiyatı çığırını açacak ve kendi adıyla anılabilir bir şiir mektebi teessüs edecek kadar, şiirde değişik bir şahsiyet ve hususiyet gösteren geniş tesirli bir şair... birtakım söz sanatlarıyla süslemeden, fikri fikir olarak söylemek yolunu seçmiş ve bunda dikkate değer bir şahsiyet göstermiştir. Onun bu tutumu, şiirde hemen hemen bir inkılap sayılmış ve bu şairin yolunda yürüyen daha başka şairler yetişmiştir. Nâbî mektebi denilen bu tarzın husu-

siyeti, görgü, bilgi ve düşünce unsurlarını didaktik bir zihniyetle ifade etmiştir. ...Bu bakımdan eserleri devrinin bir aynası niteliğindedir.

Prof. Dr. Abdulkadir Karahan:Nâbî, kendi zamanına kadar klasik edebiyatımızda yeteri kadar içlenmemiş, hayatı, haksızlıkları, ıstırapları, sakatlıkları en güzel yazı Türkçesiyle dile getirmesini bilmiş ve başarmış şairimizdir... Nâbî'nin mizacı, lirizmden fazla, kendisine gelinceye kadar oldukça hakir kalmış denilebilecek olan fikir ve hikmete daha müsait olduğu için olmalıdır ki şiirlerinde genellikle hep olaylara ibret gözüyle bakış, bir nevi nasihata yöneliş, olup bitenleri kendine göre değerlendirenme hâkimdir.

Prof. Dr. Mine Mengi: Şiirleri, çağının toplum hayatında görülen kötümserliği, tevekkülü, ona ait yansır. Ahlak düşkünlüğünü, açgözlülüğü, mal ve makam hırsını, hasisliği vb. gibi kötülükleri, kısacası, çağının bozuk düzenini ve çökmeye yüz tutmuş gidişini şiirlerinde yeren Nâbî, şiirin bu özelliğiyle, devrinin güçlü ve sadık temsilcisidir. Şair, hikemî şür yazmanın nedenini de buna bağlar. Şiirin, kişisel ve toplumsal aksaklıkları okuyucuya gösterip okuyanı uyarabilmesi, doğru yola yöneltebilmesi için hikmetâmiz olması lazımdır... Nâbî'ye göre şiirin özünde; okuyanı uyarma, okuyana yol gösterme olmalıdır. ...Kasidelerini sunduğu devlet adamlarını klasik tarzda övmekle birlikte, yer yer gerçeği söylemekten ve imparatorluğun içinde bulunduğu kötü durumu dile getirmekten çekinmez.

Prof. Dr. Meserret Dirioz: ...klasik edebiyatımızın Fuzulî, Bâkî, Nef'î, Nailî, Nedim ve Şeyh Gâlib gibi birinci sınıf sanatkârları arasında şerefle yer alan büyük bir şairimiz...Nâbî, Nef'î ve Nailî ile Şeyh Galib arasında Sebki-Hindî mektebinin köprüsüdür.

Prof. Dr. Mustafa İsen: Nâbî, Klasik şiirin XVII. yüzyılda Sebki-Hindî ile kazandığı kapalı anlatıma ve gazelin sadece bir aşk ve sevgi şiiri oluşuna karşı çıkmış ve bu şiirin katı kurallarını zorlamaya, yumuşatmaya, başlamıştır. Nâbî tekrar edile edile usanılmış belli konuların ve kahramanların terk edilmesini, belli mazmunların bırakılmasını, güzelin saçının, gözünün renginin değişmesini ve aşğın niyazının azalmasını, sevgilinin nazımın hafiflemesini savunmuştur.

Prof. Dr. Ali Fuat Bilkan: Nâbî'nin dili hakkında söylenebilecek en önemli husus, onun Türkçe'ye duy-

duğu hayranlıktır. Şairin, bilhassa Halep'te ikâmet ettiği sırada yazdığı bazı şiirlerinde bu Türkçe hayranlığı ve hasreti açıkça ifade edilir.

Prof. Dr. İlhan Genç: Nâbî, yaşadığı Osmanlı toplumunun Urfa - İstanbul - Kamanıçe - Mekke - Medine - Halep gibi bütün önemli coğrafyalarında bulunarak gözlemler yapmış, tespit ettiği problemlere bir şâir yaklaşımıyla model önermiştir. Modelinde yönetenlere eleştiri olmasına rağmen, sistemle ilgili öneri getirmemiş, oğlunu temsili olarak merkez alarak ahlakçılığa vurgu yapmıştır. Köktenci bir anlayışla yeni bir ahlâk felsefesi peşinde olmamış, ancak geleneksel İslam ahlâkî kurallarını yeniden güncel hayatın önüne getirmek şeklinde olmuştur.

Prof. Dr. Emine Yeniterzi: O dönemdeki birçok akl-ı selim sahibi gibi insan yanıyla; döneme hâkim olan olumsuzluklar karşısında âciz kalmanın acısını duymakta, kırgınlıkla kendini toplumdan tecrit etmekteyken hikemî şâir kimliğiyle de olayları tespit ve tenkit ederek durumun vahametini gözler önüne sermektedir.

Prof. Dr. Muhammet Nur Doğan: Ona göre, bir edebî eserin kelimelerinin inci gerdanlığı andıran dizisi ve estetik ölçülerle terkip edilmiş hattı (yazısı) gözün (görme duygumuzun) gıdasıdır. Bunun yanında, güzel yazı ve ahenkli kelimelerle ifade edilen latif anlamlar ise kulağımızın yani işitme duygumuzun gıdası olmaktadır... Nâbî'ye göre, insanın akli şiir kadehi olmaksızın gam ve kederden kurtulup zevk ve neşeye dalamaz.

Prof. Dr. A. Atilla-Şentürk- Prof. Dr. Ahmet Kartal: Bazen Hint üslubunun gereği olarak, zincirleme Farsça terkipler kullanmış ve bu terkipler içinde mücerret vemüşahhas mefhumları birleştirerek yeni mazmunlar bulmuştur. Bu mazmunlar sayesinde fikrinin derinleşmesini, hayallerinin genişlemesini sağlamıştır. Ancak o, bu Farsça terkipler yanında, sağlam ve temiz bir Türkçeyi, halk deyimlerini, atasözlerini de kullanmayı ihmal etmeyerek, yerine göre bunlar arasındaki uyuşma ve dengeyi sağlamakta ustalık göstermiştir. Edebi sanatlarla mazmunlara da önem veren şâir, manayı esas almakla birlikte lafzı da ihmal etmemiştir.

Prof. Dr. Yaşar Aydemir: Nâbî, gazelinin şeklen kursesiz, anlam açısından hakikati ifade eden, kurgusu güçlü, insanı ister istemez etkileyen; mecmua sayfalarında kalmayıp dikkat çeken; yeni söyleyişleri olan,

gönül çeken; özgün, taze manalar içeren; içi dışı muhkem; alışılmadık kelimelerden uzak, kıskırtıcı sade; hikmete yaslanan; herkesin söylediği şeyleri tekrarlamak yerine yeni mana ve mazmunları yeni bir tarzla söyleyen olmasını ister.

Prof. Dr. Adem Ceyhan: Nâbî gibi aslen İstanbullu olmayan ve uzun zaman taşrada yaşayan bir şairin, Türkçe'nin darlığından ve yetersizliğinden şikâyet eden bazı seleflerine rağmen, İstanbul Türkçesinin inceliğini, güzelliğini ve tatlılığını çeşitli vesilelerle ifade etmesi de takdire değerdir. Şair, şiirin manasız, okuyanlar tarafından anlaşılamayacak kadar yabancı kelimelerle dolu ve kavranması güç hayallerle kurulu olanına itiraz etmekte de -bizce- haklıdır.

GAZELLERİNE GÖRE NÂBÎ'NİN MİZACI

Nâbî, yeri geldikçe şiirlerinde meşrebi, ruh dünyası hakkında ipucu niteliğinde sözler söylemeyi ihmal etmeyen bir tefekkür şairidir. O her şeyden önce mensup olduğu milletin dertleriyle dertlenen; meselelere karşı ürettiği çözümleri kalemle ifade eden bir münevverdir. Bir gazelinde bu özelliğini şöyle açıklar:

**Terk-i maṭlabdur bu maṭlabgâhda maṭlab bana
Eyle luṭfuṇdan müretteb maṭlabum yâ Rab bana
(g.3/1)**

*Bu istek dünyasında benim isteğim isteği erk etmektir.
Allah'ım, isteğimi bana lütfundan tayin et, ver!*

Başkalarından bir şey ummamak, sadece Allah'a yönelmek yüce ruhluların özelliğidir. Yaradılmışlardan bir şeyler beklemeyi terk edip Allah'a yönelenler gerçek anlamda hürriyeti seçenlerdir. Böyle insanlar kimseye boyun eğmez, aşağılık çıkarlarının peşinde sürüklenip kula kul olmazlar. Bununla birlikte bu haysiyet sahiplerinin kendi dönemlerinde yalnız insanlar oldukları söylenebilir. Bu tok gözlülükten, minnetsizlikten dolayı dostları, ahbabları pek fazla olmaz. Hak ettikleri mevkilere getirilmez, layık oldukları ilgiyi görmezler.

Nâbî bir istisna olarak devletin yüksek mevkilerinde bulunma şerefine ermiş bir sanatkârdır. Aşağıdaki beyitte kendi durumuyla kadehi karşılaştırır ve "Bu gam meclisinde şarap kadehi benimle aynı meşreptendir; ben dolu olduğumda o boştur; o dolu olduğunda ben boşum." mealinde aşağıdaki beyitte durumunu belirgin bir ironiyle çok güzel ifade etmektedir.

**Ben pür olsam ol tehîdür ol pür olsa ben tehî
Şâgar-ı meydür bu bezm-i ğamda hem-meşreb bana**
(g.3/2)

Bilindiği üzere kadehi içen dolar, kadeh boşalır, kadeh dolunca içmeyi bekleyen kişi boştur. Dolayısıyla bir türlü bir denkleşme gerçekleşmez.

Nâbî, hikemî tarzı seçen bir şair, bir bilgedir. Bu yüzden onun meşrebine en uygun iki varlık kâğıt ve divittir. Bilindiği üzere divit, içine kalem ve mürekkep konan pirinçten yapılmış bir alet olup kâtiplerin, kalem erbabının ayrılmaz yoldaşdır. Kamış kalemin cızırtısı şaire şu beyti ilham eder:

**Zîb-i gûş itdüm şarîrinden bu râzî hâmenûn
Bir devât u bir varağdur meşreb ü mezheb bâña**
(g.3/6)

*Kalemin cızırtısından bu sırrı kulağıma süs yaptım:
bana meşrep ve mezhep bir divit ve bir kâğıttır.*

Şair, şairane bir eda ile kalemin cızırtısının ifade ettiği sırrı anlayıp kulağının süsü yaptığını söylerken duygu ve düşüncelerini yazıyla ifade ettiğini, kâğıt gibi içinde ne varsa gösterdiğini, gizlisi saklısı olmadığını anlatmak ister.

Şairler olaylardan, sözlerden, seslerden çabuk etkilenen duygulu insanlar olduklarından çabuk etkilenip acı duyabilirler. Bu sebeple şair gönlünü tarif eden en isabetli terkip, "mihne-tâbâd"dır. Şairin dünyasına sevinç pek uğramaz; uğrasa da durmaz çıkar gider. Bir başka deyişle biraz dinlendikten sonra çıkıp gitmesi kaçınılmaz bir misafirdir:

**Mihnet-âbâd-ı dile gelse sürûr itmez qarâr
Bir nefes gûyâ meseret dayf-ı râhildür bana**
(g.10/2)

Bu sıkıntı yeri olan gönle sevinç gelse durmaz; güya sevinç bir nefes benim için bir yol misafiridir (yolcudur).

Nâbî, dürüst olmayı, samimi olmayı seçtiği, kimseyi incitmediği halde incitilmiş olmaktan yakındır. Düzgün insanlar yanlışa göz yummadıkları için sık sık sıkıntılar yaşar, ummadıkları tavır ve davranışlarla karşılaşabilirler. Şair bu meşrepte olduğundan feleğin kendisini incittiğini dile getirirken insanların talihinde yıldızların etkisi olduğuna dair eski bir inanışa göndermede bulunur. Nâbî, yıldızların kader üzerinde bir etkisi olmadığını

gayet iyi bilir fakat geleneğe uyararak varmış gibi şöyle söyler:

**Baña gerdûnuñ âzârı kem-âzâr olduğumdandır
Sipihrüñ važ'-ı nâ-hem-vârı hem-vâr
olduğumdandır** (g.232/1)

Feleğin bana eziyet etmesi, beni incitmesi zararsız olduğumdandır. Feleğin bana uygunsuz, eğri davranması dosdoğru olduğumdandır.

Nâbî her münevver gibi toplumun dertleriyle dertlenir, yaşanan olumsuzluklardan etkilenir, tabii olarak huzursuz olur. Osmanlı Devleti'ndeki kötüye gidiş, sistemdeki çürüme ve yozlaşma onu derinden üzer, rahatsızlık verir. Bu durumu ilginç bir benzetmeyle dile getirir: Safa yumurtasını kırmak... Yumurta kırıldıktan sonra yeni bir hayata vesile olmaz, civciv çıkarmaz, huzur kuşu da yuvadan uçup gider:

**Biz beyzâ-i safâyı idüp Nâbiyâ şikest
Murğ-ı huzûrî hayli zamândur uçurmuşuz**
(g.331/7)

Ey Nâbî, biz çok zamandır safa yumurtasını kırıp huzur kuşunu (yuvadan) uçurmuşuz.

Haysiyetli insan başkasına minnet etmez. Minnetsizlik, Nâbî'nin dikkat çeken karakter özelliği gibi görünmektedir. Hikemî şiiri tercihinde bu özelliğinin etkili olduğu söylenebilir. Nâbî feleğin minnetine razı olmaksansa nasipsiz kalmayı tercih eder:

**Nâbiyâ hoşter gelür bî-bergî-i 'ayş olmağ bana
Rûzgârûñ çekmeden bâr-ı girân-ı minnetin**
(g.610/5)

Ey Nâbî, feleğin ağır minnet yükünü çekmektense hayattan nasipsiz (yoksul) olmak bize daha hoş gelir.

Nâbî, "sâki-idevrân" dediği felekten yakındır. Kan ağlattığından, gün görmesine izin vermeyen, her fırsatta acı çektiren felekten şikâyetçidir. Şair bunu, bazen "kanlı su" bazen "zehir dolu kâse"yi içmekten söz eder:

**Dem mi var sâkî-i devrânûñ elinden Nâbî
Gâh hûnâbe gehî kâse-i pür-sem çekmez**
(g.330/5)

Ey Nâbî, felek sâkîsinin elinden kâh kanlı su kâh zehirle dolu kâse içmediğim bir an mı var!

Karşılaştığı olumsuzluklardan dolayı şaşkınlık yaşar, talihini sorgular; talihim ölmüş mü, söğüt ağacı mı ki bu kadar meyvessizdir, diye sızlanır:

Ne çeşmin itdi güşâde ne buldı mîve-i kâm

‘Aceb ki tâli’ümün hâbgâhı bîd midür

(g.99/7)

Şaşılacak şey (doğrusu) talihimin uyuduğu yer yokluk mudur ki ne gözünü açtı ne de istek meyvesini buldu!

Melamet, bir tasavvuf kavramı olmakla birlikte şairlerin dilinden düşmez; tasavvufla ilgisi olsun olmasın melametten söz eder, kınanmaktan rahatsızlıklarını ya da hoşnutluklarını dile getirirler. Nâbî, servi gibi hür iken insanların kınamasının boynunun büktüğünü, melamet/kınanmışlık ağır yükü altında adeta iki kat olduğunu söyler; kınama okları tenini dikenler gibi kapladığından bahseder. (g.32/1). Dünyada başı dik, minnetsiz yaşarken melamet gelip belini yay gibi bükmüştür:

Âzâde iken serv-şifâat dehrde Nâbî

Ham itdi kadüm hem-çü kemân bâr-ı melâmet

(g.32/5)

Ey Nâbî, dünyada servi gibi âzâde iken melamet boyunu yay gibi büktü.

Devrinden ve çektiklerinden mustarip bir aydın olarak Nâbî, yaşadığı bazı olaylardan üzülmüş, gönlü incinmiş olsa da duygularını dışa vurmaktan çekinmez. Klasik edebiyatımızda şairler genel olarak şiirlerini hangi zamanda yazdıklarını belirtmediklerinden eserle şairin yaşadığı olaylar arasında doğrudan ilişki kurmak güçtür. Ancak şairin, Müsahip Mustafa Paşa’ya sunduğu *Azliyye* adlı kasidesinde kendi isteğiyle işinden ayrılması üzerine yaşadığı sıkıntıları anlatması ve Çorlulu Ali Paşa’nın evini elinden alıp maaşını kesmesi gibi olayların bu tür yakınmalara zemin hazırladığını tahmin etmek mümkündür. Aşağıdaki beyitte bu tür serzenişlerinden biri ile karşılaşıyoruz. Şair o denli üzülmüş ki yüreğinde keder tozları yığın yığın birikmiştir:

Serüm üstinde kat kat dūd-ı âh eflâke dönmişdür

Ġubâr-ı gam gönülde tûde tûde hâke dönmişdür

(g.66/1)

Başımın üstünde ah dumanı kat kat gökyüzüne dönmüştür, gam tozu gönülde yığın yığın toprağa, dönmüştür.

Bir başka beytinde, gamdan, kederden cisminin,

gözlerinden akan yaştan oluşan denizdeki girdapta dönüp duran çöp kadar zayıfladığından söz eder:

Kuruttı tâb-ı gam cismüm yem-i eşk itdi ser-gerdân

Tenüm gird-âb içinde devr ider hâşâke dönmişdür

(g.66/2)

Gam ateşi cismimi kuruttu, gözyaşı denizi başımı döndürdü; benim girdap içinde dönüp duran çöpe dönmüştür.

Şair feleğe sitem eder; biraz da ironiyle karışık bir ifadeyle feleği sık sık oyun değiştiren maymun iştahlı bir çocuğa benzetir. Çocuk, bir oyunu çok ister, elde edince hemen usanıp vazgeçerek başkasını gözler. Şair, felek ihtiyarı da böyle “çocuk karakterli” olmaya başladı, diyerek çektiği sıkıntıları acı bir tebessümle anlatır:

Ŧıfl-şab’ olmadadur pîr-i felek gittükçe

Tâze bâzîçeye tîz mâ’îl olur tîz uşanur

(g.69/12)

Felek ihtiyarı gittikçe çocuk huyulu olmaktadır. Yeni oyuna çabuk yönelir çabuk usanır.

Felekten umduğunu bulamayan şairin, diğer insanlardan da bir beklentisi kalmadığı anlaşılıyor. Kime derdini anlatsa kendisinden daha dertli olduğunu görmektedir. Daha açık ifade etmek gerekirse kimse şairin derdiyle dertlenmek, ona yol gösterip çare bulmak için uğraşmaz zira kendileri şairden beter çaresizlik içindedirler:

Çâre-hâhâne kime derdümü açsam Nâbî

Benden ezfûn o da ser-geşte vü bî-çâre çıkar

(g.72/6)

Ey Nâbî, kime derdimi açsam o da benden beter, başı dönmüş, çaresiz çıkar.

Yaşlılık şairin belini bükmüş, güçten kuvvetten düşürmüş olsa da Nâbî, durumunu esprili bir beyitle dile getirmeyi tercih eder. İhtiyarlığı söz konusu olan bir şair ve kalem ehli olduğuna göre teşbihler de bu meyanda olacaktır. Artık destek olmadan ayağa kalkamamaktan yakınan Nâbî, birilerinin kalem gibi elinden tutması gerektiğini söyler:

Bî-dest-gîr eyleyemez hâmeveş kıyâm

Nâbî-i nâ-tüvâna ‘inâyet zamânidur

(g.107/10)

Kalem gibi elinden tutan biri olmadan ayağa kalkamayan; güçsüz Nâbî'ye yardım etme zamanıdır.

Kendi halini mizahi olarak dile getirmek Nâbî'nin bilge kişiliğinin bir gereği olmalı. Onun, saçı düzeltip parlatmak için kullanılan tarağın, sakalını tararken adeta çulha aletine döndüğünü söylemesi de bu hayata tebesümle bakmasının sonucudur. Beyaz sakalını tararken aklına çulha/çulcu teşbihi gelir:

Pîrlik hengâmı geldi rîşümüzde şânemüz

Şâne-i cüllâha döndü şâne-i mû-tâb iken (g.605/4)

Yaşlılık dönemi geldi sakalımızda tarağımız saç parlatıcı, düzeltici tarakken çulha (çulcu) tarağına döndü.

Kollarında sevgiliyi sarıp sarmalayacak güç kalmadığından bakmakla yetinmek zorunda kaldığını şu beyitle tablolattırır:

Bâzûlarında kalmadı âgûşa iktidâr

Sâde müşahedeyle kanâ'at zamânıdır

(g.65/4)

Pazularında, Kollarında kucaklamaya güç kalmadı. Şimdi sadece görmekle yetinme zamanıdır.

Muhtemelen azil zamanında yazdığı aşağıdaki beytinde teessüflerini dile getirirken alçaklara arz-ı ihtiyaç etmekten duyduğu sıkıntıyı sergiler:

Zamân eyledi âhîr niyâz mend-i edânî

Niyâza kible-i âmâl idük zamân ile biz de

(g.719/4)

Zaman sonunda bizi alçaklara muhtaç bıraktı (oysa) bir vakitler biz de isteklere, ihtiyaçlara kible idik.

Nâbî, Urfa'dan İstanbul'a gelip Müsahip Mustafa Paşa ile tanışınca ikbal kapısından girmiş ve devletin üst makamlarına kadar çıkmış, Şam defterdarlığı, divan kâtipliği, Mukabale-i süvari, ve Darphane eminliği gibi önemli görevlerde bulunmuştur. Padişahla sohbet etmiş; Silahtar Hüseyin Paşa, Saatçı Mehmed Paşa, Bozoklu Mustafa Paşa, hasoda ağaları ve Halep'te görev yapan valiler, kadılar, diğer devlet ricali ile vezirler veyakın dostu Baltacı Mehmed Paşa gibi sadrazamlarla ülfette bulunmuş, sohbet emiştir. Bu ikbal günlerini hasretle andığını şu beyitten anlamak mümkündür:

Ricâl-i câh ile hem-hâl idük zamân ile biz de

Mekîn-i mesned-i ikbâl idük zamân ile biz de

(g.719/1)

Zamanın da biz de makam sahipleriyle hemhal idik. Biz de ikbal makamında oturmuş idik.

Nâbî, bir mektubunda kendi imkânlarıyla otuz kırk kadar şair, âlim, kâtip, meşayih, musikişinas ve hanendenin yıllık ihtiyaçlarını karşıladığını tahdis-i nimet olarak ifade edip şiirlerinde dile getirdiği hususları bizzat hayata geçirdiğini söyler. Aşağıdaki beyit söylediklerimizin teyidi mahiyetindedir:

Fütâdegân-ı gâma sâye-i 'inâyetümüzden

Zekât-bahş-ı per ü bâl idük zamân ile biz de

(g.719/2)

Yardımlarımızın gölgesinde düşkünlere zekât bağışlayacak kol ve kana da biz de bir zamanlar sahiptik.

Bir zamanlar sahip olduğu imkân ve nimetlere şükürünü şu beytiyle taçlandırmıştır:

Misâl-i ma'nî-i rengîn ü şî'r-i tâzeterâsâ

Tamâm muntazamı'l-hâl idük zamân ile biz de

(g.719/3)

Renkli mana ve çok yeni şiir gibi biz de zamanında tam mükemmel halde idik.

Nâbî, öncülük ettiği hikemî şiir tarzı ile devrinin meliküşşuarâsı olarak kabul edilmiş, "Nâbî gibi söyler" sözü darbimesel olmuştur. Şairler şiirlerini Nâbî'ye beğendirip şöhret olma yolunun açılmasını gözlerlerdi. O, geçmişteki güzel günleri özlemle hatırladığını hissettiren şu beyitle haklı olarak övünmektedir:

Felek bu gûne tehî dûş-ı 'izzet eyledi yoğsa

Metâ'-ı şöhrete dellâl idük zamân ile biz de

(g.719/5)

Felek günümüzde, bugün bizi değerden yoksun bıraktı yoksa biz de bir zaman şöhret malına tellal idik.

İhtiyaç sahiplerini geri çevirmeyen şair, sıkıntılı günler geçirdiğini ima eden aşağıdaki mısralarda bir zamanlar insanlara nasıl yardıma koştuğunu hatırlatmak zorunda kalmış gibi görünüyor:

Niyâz mendlerüñ mezra'-ı ümîdine Nâbî

Şehâb-ıreşha-i ifzâl idük zamân ile biz de

(g.719/6)

Ey Nâbî, ihtiyaç sahiplerinin umut ekinliğine bir zamanlar biz de bolluk suları serpicisi bulut idik.

Görünüş yanıltıcı olabilir. Yaşlılıkta güçten kuvvetten kesilen şair, küllenmiş olsa bile içinde nasıl bir ateş taşıdığını hüznle dile getirmiştir:

**Görüp bu şûret-i hâkisterîde bilmezsin
Ne âteş olduğumu ben de kendü çâğumda**
(g.750/4)

Bu toprak, bu kül yığını görüntüsünde görüp de zamanda benim nasıl bir ateş olduğumu bilemezsin.

ZAMANEDEN ŞİKÂYET

Şairler, zamandan, zamane insanından ve dolayısıyla felekten her dönemde şikâyet etmiş, yakınmışlardır. Bu durum, insanî bir gerçeklik taşısa da bir bakıma şair olmanın gereği gibidir. Şairler çabuk kırılır, gücenir, sürekli takdir edilmek, beğenilmek isterler. Bu yüzden, sıradan insanların övünmeleri hoş karşılanmazken şairlerin şiirleriyle övünmelerine rahatsız edici itirazlarda bulunulmamış; “**şairane tefahür**” denilip geçilmiştir. Küçük bir serzenişe maruz kalmak bile şairde ruh depresyonuna getirebilir, derin infiallere sebep olabilir. Klasik edebiyatımızda genel olarak şiirlerin yazılış sebebi bilinmese de şairin hayatına dair ipuçları taşıdığı dikkat edilince anlaşılabilir.

Şairin iç dünyasını ele veren göstergelerden biri de zamandan ve felekten şikâyet etmektir. Şair zamandan şikâyet ederken bir sınama dünyasında bulunduğunu göz ardı etmez. Söz konusu Nâbî gibi hikmeti esas alan bir şairse şüphesiz daha dikkatli olmak gerekir. O, kaderin olaylardaki payını göz ardı etmez. Celal tecellisinde gönül kuşunun sorumluluğunu, “gönül kuşunun tuzağını yarıp feleği sığınak köşesi edinmesi şaşılacak şeydir!” diyerek itiraf eder (g, 223/5).

Şair celal tecellilerinin sürekli olmadığını, arkasından cemel tecellilerinin geleceğini hatırlardan çıkarmaz. Her darlıktan sonra bir ferahlık olacağını bilir ve sabırla bekler:

**Cevr-i zamaneden gilemend olma Nâbiyâ
Kağı celâl var ‘ağabinde cemâli yok**
(g.387/8)

Zamanenin/feleğin eziyetinden şikâyetçi olma Nâbî; arından cemali olmayan hangi celal/ öfke yok.

Nâbî bahtının karalığından şairane bir yakınmada bulunsa da şiirlerine karşılık kendisine caize olarak giydirilen beyaz kürkten de pek şikâyetçi değildir. Kara ve

beyaz tezadıyla bu durumu ifade eder:

**Nâbî cem’-i hâlde bahtum siyâh iken
Gör tâli’i kürke gelince sefid olur**
(g.215/7)

Ey Nâbî her türlü halde bahtım kara iken talihe bak ki kürke gelince, kürk söz konusu olunca beyaz olur.

İnsan değerli ömrünü yararlı işlerle geçirmeli, diyen Nâbî, alınıp verilen her nefesi ömür ipine dizilmiş incilere benzeterek boş yere, faydasız geçen ömründendolayı derin bir pişmanlık duyduğunu söyler. Yazık ki bu inciler gereksiz yere harcanıp gitmiştir, der:

**Dirîğ oldu telef hây u hûy-ı bî-câyê
Le’âl-i rişte-i enfâs u nakd-i ‘ömr-i ‘zîz**
(g.331/5)

Yazık, aziz nefes ipinin incileriyle ömür sermayesi yersiz hay u huy ile telef oldu.

Bazı mısralarında derin bir bedbinlik içine düştüğü ima edilir. Feleğin hokkasında ilaç kalmadığı için zaman tabibi dükkânını kapatmak zorunda kalmıştır, derken karamsarlığı elle tutulur hale getirdiği görülür:

**Eylemiş der-beste dükkânın tabîb-i rüzgâr
Hoğka-i pîrûze-i gerdûnda dârû kalmamış**
(g.353/2)

Zaman hekimi dükkânının kapısını kapamış, feleğin mavi renkli hokkasında ilaç kalmamış.

Nâbî, kendi zamanındaki insanlardan iyilik meydana gelmesinin neredeyse imkânsız olduğunu söyler. İnsanlardan bir şey almak için usandırınca kadar ısrar etmek gerekmektedir. Bu ise izzet-i nefse son derece ağır gelmektedir:

**Şudûr-ı luğf ne mümkün zamâne halından
Megerki idesinibrâm uşandırınca dek**
(g.406/5)

Günümüz insanından iyilik meydana gelmesi ne mümkün! Meğer usandırınca kadar ısrar edesin.

İnsanlardan rahatsız olmasının altında yatan sebep “insaniyet duygusu”nun zayıflamış olmasıdır. İnsanlık adeta ölmüştür; insanlar o kadar cimrilemişler ki cimrilik gözünün yarasını merhem sürmemek için kapamaktadırlar (g.559/3). Nâbî, zamanındaki insanların ahlak dışı davranışlarından ve cimriliklerinden dolayı insan olduğundan utanacak kadar rahatsızdır:

Halkdan gönülümün ol mertebedir vahşeti kim 'Aksüm âdem diyü mir'âte nigâh eyleyemem

(g.512/2)

Gönülümün halktan ürküntüsü o derecededir ki görün-tüm adamdır diye aynaya bakamam.

Şaire göre, çıkarıcılık, şahsî menfaat o kadar yaygınlaşmış, toplumu istila etmiş ki insanlar, temel şartı Allah emrettiği için eda edilmesi olan ibadeti bile cennet gibi bir ödül olmasa yapmayacak hale gelmiştir:

Yoğ bî-ğâraz mu'âmele ehl-i zamânede

Kimse 'ibâdet itmez idi cennet olmasa

(g.757/4)

Günün insanında çıkar olmadan iş yoktur, cennet olmasa kimse ibadet etmezdi.

Feleğin dönüşü şaire, eziyetten, gözyaşından başka bir kazanç vermemiş, çektiği acılar bedenen yıpranmasına yol açmış, onu bir harabeye çevirmiştir:

Devrân ağıttı cevri ile seyl-âb-ı çeşmümi

Bu köhne hânenuñ sebep oldu harâbına

(g.780/3)

Felek/talih eziyetle gözyaşı selimi akıttı, bu eski evin harap olmasına sebep oldu.

Nâbî, yaşadığı çağda tat tuz kalmadığından bahsederek içine düşülen yozlaşmayı çarpıcı ifadelerle dikkate sunar (g.359/1). Kısaca söylemek gerekirse Nâbî'ye göre toplum hayatı kötü ahlâkla zehirlenmiş, sevinç denenolgunun hiçbir gücü kalmamıştır (g.359/3). Asil insanlar gitmiş, türedi, alçak bir nesil toplumu istila etmiştir. Bu yer değiştirmeyi çarpıcı bir örnekle sergiler: Çin porseleinin yerini Kütahya fincanı almıştır:

Gitdi erbâb-ı neseb itdi fûrû-mâye zuhûr

Aldı fincânı Kütâhiye yirin fağfûruñ

(g.413/4)

Soylu, asil insanlar gitti, alçaklar türedi, Çin porseleinin yerini Kütahya fincanı aldı.

Şair, çevresinde içini dökecek kimseyi bulamadığından yakınır. Tanıdığı, dertsiz olduğunu umduğu kimselerin kendisinden daha çok sıkıntıda olduklarını görmek onu hayal kırıklığına uğratmıştır:

Kimi vâreste-i derd añladumsa 'âlemde ey Nâbî

Añı benden beter dil-rişter endûh-gîn buldum

(g.506/4)

Ey Nâbî, dünyada kimi dertsiz sandımsa onu benden beter gönlü yaralı kederli buldum.

Bu devirde iyilik yapmanın değeri bilinmediğinden kimse iyilik yapmaya ihtiyacı duymamaktadır. Bu yoz durumu gören insanların cimrileşmesinden dolayı kınanmasının doğru olmadığını ince bir istihza ile dile getirir:

Qadr-i ihsânı bilür yoğ şimdi ta'yîb eylemem

Halk-ı 'aşruñ mübtelâ-yı renc-i imsâk olduğın

(g.611/4)

Asrın insanların cimrilik hastalığına müptela olduğunu bildiğimden iyiliğin kadrini bilenlerin olmamasını şimdi ayıplamam.

DÜNYADAN UMULAN NEDİR?

Nâbî'nin zamandan niçin şikâyet ettiğini anlamak için dünyadan ne beklediğine ne umduğuna bakmak lazım. Dünya zevk safa sürülecek bir yer değil. Nâbî'ye göre kim burası sevinç, gönül hoşluğu ile yaşanacak bir menzildir derse yanlış söylemiş olur:

Bir gâlağ ta'birdür kim Nâbiyâ ma'nâsı yoğ

Kim ki taşşîl-i şafâdur dirse dünyadan murâd

(g.50/11)

Ey Nâbî, kim ki dünyadan amaç gönül hoşluğu kazanmaktır derse yanlış, manası olmayan bir söz (söylemiş) olur.

Bu dünyada hoş geçim ve keder İlahi adalet terazisinde birlikte hesaba çekilir:

Bu kârgâh-ı 'adl-ı İlahîde Nâbiyâ

'Iyş ü keder muhasebede ser-be-ser gelir

(g.59/5)

Ey Nâbî, bu İlahî adalet iş yerinde (dünya) geçim ve keder muhasebede baş başa gelir/denkler.

Nâbî'nin, dünyaya dair görüşlerinde bazen oldukça karamsar manzaralar çizmesi insanı şaşırtır. Bilge bir şairden umulmayacak karamsarlık tabloları, şairin ferdî sıkıntılarında çok toplumsal ıstıraplarından kaynaklanmaktadır. Müslüman bir toplumda olmaması gereken bir takım olumsuzlukların yaşanması şairi derinden üzmektedir. Şairin bedbin mısralarında bile iç acıtıcı bir istihza dikkat çeker. Nâbî, gam, keder vefasızlık yapmaz der. Bu sözle daimi bir gam içinde olduğunu ihsas ettirir. Klasik şiirde sevgili genel olarak vefasızdır.

Gam ise kesinlikle vefasız değildir. Şairin yakasını hiç bırakmaz:

**Biz görmedük görenlere de râst gelmedük
Kim diyeler ki gam da gehî bî-vefâlanur**

(g.164/3)

*Keder de bazen vefasızlık gösterir diyeni biz görmedük,
görene de rast gelmedük.*

Üzüntünün, acının vefasızlık yapmadığı bir dünyada şairin neşeli kalması, huzur içinde olması beklenemez. Nâbî, herkesin isteğine kavuştuğunu fakat kendisinin mahrum kaldığını, bütün kederlerin kendi payına düştüğünü söyler (g.11/5), parasızlıktan yakınır, parmak ucundaki tırnaktan başka cebine beyaz bir şeyin/akçe girmediğini iç burkuntusuyla söyler ve yine durumu mizaha dökerek kurtarmaya çalışır: Umut cebim “tellak kesesi”ne dönmüştür, diyerek parasızlığını karikatürize eder. Malum, tellâk kesesinde kirden başka bir şey yoktur:

**Ser-engüştümdeki nâhundan özge nukre girmez hiç
Benüm cîb-i ümîdüm kîse-i dellâke dönmişdür**

(g.66/5)

*Parmağımın ucundaki tırnaktan başka hiç gümüş girmez;
benim umut cebim tellak kesesine dönmüştür.*

Toplumun içine düştüğü ahlâkî buhran şair için ayrı bir gönül yarasıdır. Bu yarayı anlatmaya çalışsa harflerin kalbi üzerindeki siyah noktalar kana bulaşır, der:

**Eylesem dâğ-ı derûnum şerhine vaz'-ı kalem
Sîne-i harf üzre dâğ-ı noқта hûn-âlûd olur**

(g.102/2)

İç yarımın şerhine açıklamasına kalem koysam, yazmaya başlasam harfin göğsü üzerinde nokta yanıkları kana bulanır.

Nâbî için, olumsuzluklardan, toplumu saran kötü gidişten korunmanın biricik yolu evine kapanıp inzivaya çekilmektir zira rahat ağacında meyve yok, sadece gölge ve yapraklar vardır:

**Dıraht-ı köhne-sâl-ı bustân-ı 'uzletüm Nâbî
Benüm sâyemle berg-i râhâtum bârumdan efzûndur**

(g.97/7)

Ey Nâbî ben, inziva bahçesinin yaşlı ağacıyım, benim gölgeyle rahatımın yaprakları meyvemden fazladır.

UNUDULMIŞ REDİFLİ GAZEL

Nâbî'nin "unudulmuş" redifli gazeli onun zamandan şikâyetini baştan sona renkli ifadelerle dile getiren önemli bir şiiridir. Bu gazelin penceresinden şairin devrinden, devrinin insanlarından şikâyetlerini tespit etmeye çalışacağız. Şair geldiği devirden hoşnut değildir. Bu devrin en belirgin özelliği "unudulmuş" redifinde saklı. Her şeyden önce kıymetli insanlar, azizler unutulmuştur. Toplum, değerli insanlara kıymet verme özelliğini yitirmiş. Toplumda bir ters yüz olma durumu söz konusu. Bu durum şairin yaşadığı dönemle ilgilidir. Nâbî, devletin bütün kurumlarıyla sıkıntı içinde olduğunu, rüşvetin tedavisi güç bir hastalık gibi toplumu sarmış olduğunu; valilik, kadılık, paşalık gibi görevlerin rüşvetle alınıp verilir olmasından acı çekmektedir. Zulüm sıradan bir duruma gelmiştir. Liyakat unutulmuş torpili ve parası olan dilettiği makama gelme imkânına kavuşmuştur. Nâbî bu durumu büyükler unutulmuş, yerlerini küçükler almış diyerek anlatır:

**Bir devrde geldük ki 'azîzân unudulmuş
Tutmuş yirini hurd ü büzürgân unudulmuş**

Bir devirde geldik ki azizler unutulmuş, küçükler yerini tutmuş; büyükler unutulmuş.

Nâbî yaşadığı çağa eleştirel gözle bakan yüksek rütbeli bir Osmanlı memurudur. Mensup olduğu devletin içine düştüğü yozlaşmadan oldukça rahatsızdır. Bulduğu yüksek makamlar, ilişkide bulunduğu devlet yöneticilerinin ve halkın bu yozlaşmadan ne kadar etkilendiklerinin farkında olmak onu huzursuz etmektedir. Yaşanılanların problemlerin sebepleri üzerinde derin tahliller ve analizler yapan Nâbî, tespit ve tenkitlerini şiir diliyle yapmayı tercih etmiştir. Bu durum aynı zamanda mizacına uygun düşen hikemî şiirin de bir özelliğidir. Şair, küçüklerle büyüklerin yer değiştirmesinden derin bir ıstırap duymaktadır.

Azizan kelimesi muhterem, saygı duyulan insan anlamına geldiği gibi tasavvufta, “veli, ermiş” demektir. Nâbî bu kelimeyi bütün anlamlarını çağrıştıracak biçimde kullanıyor. Azizan kelimesini ikinci mısradaki büzürgân diyerek açıklamak ihtiyacını duymuştur. Büyük, muhterem, saygı duyulanlar unutulmuş onların yerlerini küçük, değersiz liyakatsiz insanlar almıştır.

Nâbî'nin bazı beyitlerinde azîzân karşılığı diyebileceğimiz “ehl-i himmet” terkiibini kullandığını görüyoruz. Azîz, tasavvuf dilinde ermiş demektir. Ermişler

insanların manevi dertlerine çare oldukları gibi maddî sıkıntılarında da yardımcı olma gayretinde olan seçkin insanlardır. Acının kederin bunalttığı zamanlarda insanın yardımına koşarlar. Nâbî, döneminde insanların sorunlarını çözmeye gayret eden, adeta bir kale gibi koruma vazifesi gören himmet ehlinin azaldığını bundan dolayı insanların nereye, kime sığınacaklarını bilemediklerini şu beyitle gözler önüne serer:

**Ceyş-i ğamdan kıanda itsün ilticâ ehl-i niyâz
Kâl'a-i himmetde Nâbî burc u bârû kıalmamış**
(g.353/5)

Gam ordusundan istek sahipleri, ihtiyaç sahipleri nereye sığınsın? Ey Nâbî gayret kalesinde burç, beden kalmamış.

Himmet ehli ortadan çekilince onların yerini bencil, çıkarından başka şey düşünmeyen insanlar almıştır. Bu dönemdeki müracaat mevkiinde bulunan insanlar kendilerinden bir şeyler isteyen ihtiyaç sahiplerine sadece alın kırışıklığı, asık suratla bakmakla yetinir, kimsenin derdine derman olmazlar (g.963/3). İnsan kadrini bilmeyen, kendi çıkarlarında fani olmuş bu tiplerin buldukları sofralarda nimetin de nimet yerinin de daha doğrusu dünyanın da lezzeti kalmayacaktır.

**Ehl-i himemün cayını hod-kâmlar almış
Ni'metkede-i himmetün lezzeti gitmiş**
(g.359/4)

Himmet sahiplerinin yerini benciller almış, himmet nimetliğinin lezzeti gitmiş.

Nâbî, başka gazellerinde de bu durumdan memnun olmadığını dile getirmiş, iş başındakileri liyakate değer vermedikleri, değerli insanların kıymetini bilmedikleri için eleştirir. Gözlem ve tecrübelerine dayanarak Nâbî, üstlendiği görevi hakkıyla yapan, işi kişiliğinin aynası olan insanların layık oldukları ilgi ve saygıyı görmediklerini ileri sürer. Kabiliyet çarşısında gerçekten değerli insanların değerini tartabilecek terazi yoktur. Nâbî'nin acı serzenişleri şairane ifadeler değil, gerçeğin vezne çekilmiş, damıtılmış durumudur. Devletin ilerlemesi ancak liyakatli insanların iş başına gelmeleriyle mümkündür; kayırma, rüşvet ve türlü desteklerle yeteneksizlere görev verilmesi çöküşün en başta gelen amilleridir:

**Kadrin anlar yok bilür yok merdüm-i sencîdenün
Çâr-sû-yı kâbiliyyetde terâzû kıalmamış**
(g.353/4)

Değerli insanın kadrini anlayacak, bilecek kimse yok; kabiliyet çarşısında terazi kalmamış

Meclislerden hünerli, liyakatli insanlar çekilmiş onların yerlerini mangır kuşu gibi değersiz, sıradan, hiçbir özelliği olmayan insanlar almıştır (g.359/5). Mangır kuşu, bir yüzünde yazı, diğer yüzünde kuş figürü bulunan değeri düşük madeni para.

Nâbî, döneminde hünerin bir değer ifade etmediğini, insanlık çarşısında geçerli olanın hüner, arkadaşlık, dostluk bahçelerine ayrılık, nifak çamurları sıçratmak, temiz, dürüst insanları türlü iftiralarla gözden düşürmek olduğunu belirtir:

**Hüner Nâbiyâ ebnâ-yı 'aşruñ i'tikâdında
Riyâz-ı ülfete çirk-âbe-efşân-ı nifâk olmak**
(g.386/6)

Ey Nâbî, asrın çocuklarının inancında hüner, dostluk bahçelerine fitne çamurları sıçratmaktadır.

**Gitmiş nemeki mâ'ide-i hân-ı vefânun
'Âlemde hıkk-ı nemek ü nân unutulmuş**

Dünyada vefa sofrasının tuzu gitmiş, tuz ve ekmek hakkı unutulmuş.

Liyakat göz ardı edilip düzenin şirazesi koptuğundan perişanlık her yere dal budak salmış, meclislere boşboğazlar doluşup sohbetin tadı tuzu kaçmış, vefa sadece bir semt adı olarak hafızalarda kalmıştır. Tuz ekmek hakkına riayet unutulmuştur. Vefayı bir sofraya benzetmek ilginç doğrusu...

İnsanoğlunun hamurunda vefa mayası kalmayınca dünya sayfasında gönül hoşluğu da silinip gitmiştir:

**Naş-ı şafâ şahîfe-i 'âlemde kıalmamış
Bû-yı vefâ hamîre-i âdemde kıalmamış**
(g.351/1)

Dünya sayfasında gönül şenliği, zevki yazısı kalmamış, insanın mayasında vefa kokusu kalmamış.

Nâbî'nin vurgulayarak üzerinde durduğu bir konu kerem yani asalet, soyluluk ve bu hasletlerin gereği olan cömertliktir. Bir toplumu ayakta tutan dinamiklerin başında elinde imkân olanların ihtiyaç sahiplerine gösterdikleri cömertlik, el açıklığıdır. Hasislik cemiyette yayılmış, cömertliğin adı okunmuyorsa kargaşa, kin ve bozgunculuk yakın demektir. Kerem, cömertlik toplumlar için âb-ı hayat/bengisu kadar mühimdir.

Nâbî'ye göre kerem eli, ismet eteği yerlere düşmüş, bu âb-ı hayat/bengisu çeşmesinin üstünü çerçöp, süprüntüler kaplamıştır:

**Nâ-pâk yatur dest-i kerem dâmen-i 'ismet
Has-pûş alup eşme-i ayvân unutulmuş**

Kerem eli, ismet, iffet eteği kirlenmiş yatar, er öple örtülüp bengisu eşmesi unutulmuş.

Şair düşüncesini pekiştirmek için şu beyti terennüm eder:

**Gül-sitân-ı dehre geldük reng yok bû almamış
Sâye-endâz-ı kerem bir nal-ı dil-cû almamış**
(g.353/1)

*Dünya gül bahçesine geldik renk yok, koku kalmamış.
Kerem, cömertlik gölgesi salan gönül ekici bir ağaç kalmamış.*

Dünya bir gül bahçesi gibi görünse de koku ve rengini yitirmiştir. Bu bahçede insanları cezb edecek, kendine çekecek, gölgesine sığınabilecek bir kerem gölgesi kalmamıştır. Bu sırada kimsenin anlamını çözemediği "lütuf", "ata", "iyilik" ve "ihsan" kelimeleri manasız bir şekilde ağızlarında dolaşmaktadır (g.63/6). Aşâğılık yaradılışlı insanlardan iyilik ummak, yüzusu dökmekten başka bir işe yaramaz ve aslında doğru da değildir (g.74/4) Cimrilik toplumda o denli yayılmıştır ki eğer altında, arkasında şöhret beklentisi yoksa kimse cömertlik yapmaz, yapamaz hale gelmiştir:

**İtmez zuhûr 'aşrda bir kimseden kerem
Zımnında aşd-i dâ'ıye-i şöhret olmasa**
(g.757/6)

Bu sırada altında şöhret isteği olmasa hiç kimseden bir kerem (cömertlik) görünmez.

Şair, yarasını boş yere kimseye göstermemesini, zira zamanın hokkasında merhem olmadığını gönlüne söyler zira merhem yerine gönül incitici sözler duymak ihtimal dışı değildir:

**'Arz eyleme bîhûde yire zamuñı ey dil
Yok oa-ı eyyâmıda merhem ne virürler**
(g.203/6)

Ey gönül, boş yere yararı gösterme, zamanın hokkasında merhem yok, ne verecekler!

İhsan, bağışlama, iyilik gibi değerler yerlerini cim-

riliğe bırakmış, cömertliğin tahtını pintilik ele geçirmiştir:

**abz eylemiş imsâk maâmunı 'aânuñ
isset yirin almış keremüñ şöhreti gitmiş**
(g.359/2)

Bağışın yerini pintilik, cimrilik tutmuş, ele geçirmiş; hâsislik yerini almış, cömertliğin şöhreti gitmiş.

Muhabbet meydanının başıboş kalmış, kadın yaradılışlılar meydanı ele geçirmiş, mertinsanlar unutulup gitmiş, muhabbet, muhabbet olmaktan çıkmıştır:

**almış ser-i meydân-ı maabbet tek ü tenhâ
Zen-ab'lar almış yirin merdân unutulmuş**

Muhabbet meydanının başı bomboş kalmış; kadın tabiatlıların yerini aldığı yiğitler unutulmuş.

Muhabbetin, aşkın temel prensibi doğruluk, dolayısıyla sadakat olduğu halde yalan, dizginleri ele geçirmiştir. Yalan doğruluk kılığına bürünüp ortalığı ele geçirmiştir. Hattatoplumda "yalan" kelimesinin adı unutulmuş. Yalanın en tehlikeli hali, "sıdk" elbisesi giyip ortalığı sarmıştır:

**Dürûğ igen o adar buldı şöhret ey Nâbî
Ki girdi şûret-i sıda güm oldu nâm-ı dürûğ**
(g.378/8)

Ey Nâbî, yalan o kadar şöhret buldu ki doğruluk şekline girdi, yalanın adı kayboldu.

Sadakat hor görülmekte, iyilik, sosyal güven yoksul düşmüş, toplum yalanın ihtişamı altında perişan olmaktadır. Dostluklar hor, iyilik fakir düşmüştür. Yalanın surî ihtişamı dünyayı gösterişe bastırmıştır (g.378/5). Dostluklar, güzellerin söz verme binaları gibi, soğukluğun etkisiyle buz üstünde hareket gibi, kaygan ve temelsizdir. Daha açık bir ifadeyle, insanlar arasındaki güvensizlik sosyal bir soğukluğa dönüşerek dostluklar çok yüzeysel ve hemen bozulabilecek bir hale gelmiştir:

**Binâ-yı 'ahd-ı ubân gibi te'şîr-i bürûdetden
Buz üstünde urur hep şimd-i bünyân-ı şadâatlar**
(g.61/5)

Soğuktan, güzellerin sözünün binası gibi şimdi dostluklar, doğruluklar hep buz üstündedir.

İnsanlarda emanete güven kalmamıştır. Verilen emanetler geri alınamamaktadır. Sosyal soğukluk topluma

öylesine yayılmıştır ki kime emanet verilse dondurulup geri alınamamaktadır. Kısaca insanlar aldıkları emanetleri argo tabirle “iç etmek”tedir:

**O güne eyledi âşâr-ı sermâ ‘âleme te’şîr
Ki virmez toñdurur şimdi kime virsen emânetler**
(g.61/4)

Soğukluk dünyaya o denli tesir etti ki kime emanetler versen dondurur vermez.

**Nâdânlık olup mu‘teber ebnâ-yı zamânda
Haţtı bozulup nüşâ-i ‘irfân unutulmuş**

Zamanın çocuklarında (zamanede) cahillik muteber olup yazıları bozulup, silinip irfan kitabı unutulmuş.

Nâbî'nin yaşadığı dönemde en çok yakındığı, adeta yaka silktiği hastalıkların başında cahillik gelir. İnsanlar cahilliğe değer veriyor, irfan kitabını okumuyor. İrfan kitabının yazısı zamanın insanları tarafından bozulmuş gibi okunmamaktadır. Kısaca irfan kavramının yerini nadanlık almıştır. Cahillere rağbet gösterilirken ârifler dikkate alınmamaktadır. İrfan kitabının sayfaları silinmiş, okunamaz hale gelmiştir.

**Hikmet taleb-i mâlda Kârûn gibi şimdi
Hâhişgeri-i loğmada Lokmân unutulmuş**

Hikmet, Karun gibi şimdi mal talebinde (aranmakta), lokma isteğinde, rızık aramada Lokman unutulmuş.

İnsanlar hikmeti, mal elde etmek olarak algıladıklarından herkes Karun karakterli olmuştur. Genel olarak cimrilik sembolü olan Karun, Hz. Musa'nın akrabasıdır. Onun delaletiyle altın yapma ilmini öğrenmiş ve çok zenginleşmiştir. Hz. Musa'nın istediği binde bir oranındaki zekâtı cimriliğinden dolayı vermemiş ve hazineleri yerin dibine batmıştır. Edebiyatımızda zenginliğin timsali sayılır. Lokma, rızık istemek konusunda Lokman, dolayısıyla Lokman'ın tıbbî, hikmetli tavsiyeleri unutulmuştur. Kur'an-ı Kerim'de kıssası anlatılan Hz. Lokman, hikmetli öğütleriyle, veli mi nebi mi olduğu ihtilafı olan hikmet sahibi bir zattır. Hz. Davud'la çağdaş olduğu rivayet edilir. Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Kur'an-ı Kerim'de kıssası ve oğluna öğütleri anlatılır. Bu öğütler bazı şairler tarafından manzum olarak da kaleme alınmıştır.

**Olmış o kadar halk-ı cihân mekrde üstâd
Kim sâbıka-ı şöhret-i şeytân unutulmuş**

Dünya halkı aldatmada, tuzakta o kadar ustalaşmış ki şeytanın eski/ünli şöhreti unutulmuş.

İnsanlar, şeytana pabucunu ters giydirecek kadar ileri gitmiş, şeytani unutturacak derekeye düşmüştür. Toplumda dürüstlük ortadan kalkmış, hile, dolandırıcılık, aldatma başını almış gitmiştir. Şeytanın yaptığı bozgunlukları artık insanlar işlemektedir. Şairin ifadeyle Şeytan'ın dillere destan eski şöhreti neredeyse unutulmuş, daha doğrusu şeytana ihtiyaç kalmamıştır.

**Halk açmadadur birbirine pençe-i târâc
Aşkâm-ı Hudâ ma'nî-i Qur'an unutulmuş**

Halk birbirlerine yağma pençesi açmaktadır; Allah'ın hükümleri Kur'an'ın manası unutulmuş.

Halk birbirinin malını yağmalamak için el uzatmakta Allah'ın hükümleri, Kur'an'ın manası unutulmuştur. Adı Müslüman olan insanlar her türlü kanun dışı fiilleri işlemekte sakınca görmemekte, bu husustaki İlahî emirleri yok sayma noktasına gelmiştir. Genel olarak her dönemde şairlerin, vaizlerin benzer konularda şikâyetçi olduklarını unutmamak lazım. Toplumdaki yozlaşmanın temelinde vahye dayalı değer yargılarının rağbetten düşmesi, göz ardı edilmesi vardır. Toplum hayatından merhamet duygusu çıkıp gidince acımasızlık insanları perişan edecek duruma gelir. Nâbî bu durumu aşağıdaki beyitte çarpıcı bir biçimde dile getirmiştir:

**Teşnegânûn çâk çâk olmuş leb-i hâhişgeri
Çeşmesâr-ı merhametde bir içim şu kalmamış**

(g.353/3)

Susamışların dudakları (susuzluktan) yarık yarık çatlamaş, merhamet çeşmesinde bir yudum su kalmamış.

Toplumda merhamet kalmamış, acıma duygusu yitip gitmiştir. Merhameti kuruyan bir çeşmeye benzeten Nâbî, bu çeşmenin kurduğunu söylerken dönemindeki toplumsal çürümenin geldiği noktayı içerden biri olarak dürüstçe ifade etmektedir.

**Nâbî kimi görsen yüridür hükmini nefsün
Hağkûn bize gönderdiği fermân unutulmuş**

Ey Nâbî, kimi görsen nefsinin hükmünü yürütmekte (ardından gitmekte); Allah'ın bize gönderdiği ferman (Kur'an) unutulmuş.

Önceki beytin manasını pekiştiren bu makta beytinde Nâbî, herkesin kendi nefsinin isteklerini gerçekleştirme, yürütme hevesinde olduğunu söylüyor. Kimse Allah'ın kitabına, buyruklarına bakmamaktadır. Daha açık bir ifadeyle İlahî emirler yok sayılınca, ferah hayattan çekilip gider:

**Yoş vücûdı arasan meclis-i devrânda meğer
Könula ba'z-ı perestârlara nâm-ı ferah**

(g.44/2)

Bazı dalkavuklara sevinç, ferah/gönül açıklığı adı verilmemesinden başka zamane meclisinde arasan ferahın (bunun) varlığı yoktur.

YAKARIŞ

Yazımızı Nâbî'nin yakarışlarıyla noktalamak hikmete uygun olsa gerek. Çünkü bir aydın, bir yüksek devlet memuru olarak yaşadığı zamanı tahlil eden, olumsuzlukları teşhir edip değerlendiren bazı çözümler teklif eden şair sonuçta Allah'a sığınır ve ondan yardım ister:

**Gencîne-i lutfuñ var iken Nâbî-i zârı
Muhtâc-ı 'ağâ-yı digerân eyleme yâ Rab**

(g.13/7)

Ya Rab, lutfunun hazinesi varken beni başkalarının ih-sanlarına muhtaç eyleme!

**Pejmürdelik oldu olacak cism-i nizâre
Bârî hele pejmürde derûn eyleme yâ Rab**

(g.14/6)

Zayıf vücuda pejmürdelik (musallat) oldu olacak hele bari beni gönlü perişan eyleme!

KAYNAKÇA

- Aksoyak, İsmail Hakkı, https://tebdiz.com/index.php?sayfa=arama_sonuc_yenisite.
- Abdulhalim Memduh, *Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye*, İst. 1303.
- Bilkan, Ali Fuat, *Nâbî, Hikmet, Şair, Tarih*, Ankara 1998.
- Bursalı Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C.II, İstanbul 1333.
- Banarlı, Nihat Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C.II, İstanbul 1976.
- Ceyhan, Adem, "Nâbî'nin Şiir ve Diğer Edebî Konular Hakkındaki Görüşleri", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 5, İstanbul 2010.
- Coşkun, Menderes, *Manzum ve Mensur Osmanlı Hac Seyahatnameleri ve Nâbî'nin Tuhfetü'l-Harameyni*, Ankara 2002.
- Diriöz, Meserret, *Eserlerine Göre Nâbî, Basılmamış Doçentlik Tezi*, Ankara 1976.
- İbrahim Alaaddin Gövsa, *Meşhur Adamlar Ansiklopedisi*, C.III, İstanbul 1933.
- İ. Alaaddin Gövsa, *Nâbî*, İstanbul 1933.
- İbrahim Necmi, *Tarih-i Edebiyat Dersleri*, İstanbul 1338 C.1.
- İsen, Mustafa, "Geleneğe Direnen Bir Şair: Nâbî", *Millî Folklor*, Yıl 24, Sayı 95, 2012.
- İ. Zeki Byüboğlu, "Anadolu Şiirinde ilkçağ Kavramları V", *Soyut*, 1967, S.32.
- Kaplan, Mahmut, *Hikmet Şairi Yusuf Nâbî*, Ankara 2012.
- Karahan, Abdükkadir, *Nâbî*, Kültür ve Turizm Bak, Yay. Ankara 1987.
- Köprülü, Fuat, "Edebiyatımızda Milliyet Hissi", *Türk Yurdu*, C.IV, s.678.
- Levend, A. Sırrı, *Nâbî'nin Surnâmesi*, İstanbul, 1944.
- M.Süreyyâ, *Kamüsü'l-A'lam*, C. VI.
- Mengi, Mine, *Divan Siirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî*, Ankara 1987.
- Muallim Naci, *Osmanlı Şairleri, Esami*, haz. Cemal Kurnaz, Ankara 1986.
- Mustafa Safâ-yî Efendi, *Tezkire-i Safâ-yî (Nuhbetü'l-Asâr Min Fevâ'idü'l-Eş'âr İnceleme-Metin-İndeks)*, haz. Pervin Çapan, Ankara 2005.
- *Nâbî Divanı*, haz. Ali Fuat Bilkan, İstanbul 1997, Ankara 2000.
- Recâizâde Ekrem, *Kudemadan Birkaç Şair*, İstanbul 1305.
- Sâlim Efendi, *Tezkiretü'ş-Şuarâ*, haz. Adnan İnce, anka 2005.
- Süleyman Nazif, "Musahabe-i Edebiye", *Servet-i Fünûn*, C. 61 S. 111 s. 1585.
- Şehabeddin Süleyman, *Târih-i Edebiyat-ı Osmaniyye*, tst. 1328, s. 173.
- Şentürk, Ahmet Atilla- Kartal Ahmet, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergâh yayımları, İstanbul 2008.
- Şeyhülislâm Esad, *Atrabu'l-Âsâr*, Milli Ktp. MFA. 1497.
- Tahirül Mevlevî, *Manzum Bir Muhtıra*, İttifak Matbaası, İstanbul 1931.
- Vasfî Mahir Kocatürk, *Büyük Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara 1970
- Ziya Paşa, *Harâbât*, İstanbul 1291.

Osmanlı döneminde yüksek öğrenim gören az sayıdaki Urfalılardan biri olan Mehmet Refet Ülgen, tahsil hayatındaki başarısını memuriyette de sürdürmüştü; İlk Öğretim Genel Müdürü iken 1924 yılında yapılan ara seçimde ve sonrasında 4 dönem üst üste Urfa Milletvekili seçilmiştir.

Siyasî görevinin yanısıra, Maarif Cemiyeti'nin de (TED) 1935-1941 yıllarında başkanlığını yapan Refet Bey'in dürüstlüğü, hizmet anlayışı ve disiplini, ekonomik ve toplumsal gelişmeye yönelik yapıcı önerileri dile getirmekten çekinmeyen yapısı bazı çıkar çevrelerini rahatsız etmiş, kendisine yönelik suçlamalar neticesinde, yürütülen Anayasaya ve kanuna açıkça aykırı bir kovuşturma süreci sonunda tutuklanmıştır. Yargılama aşamasında suçlamaların gerçek dışı olduğu belirlenmiş, masumiyeti anlaşılan Refet Bey beraat etmiştir. Suçlama ve yargılama sürecini ayrıntılarıyla hikâye eden bu yazı, dönemin sosyo-politik yapısını da gözler önüne seren adli süreçle birlikte bizlere bugünü de anlamakta yardım edecektir.

Urfa Meb'usu Refet Bey'in Yargılaması

Av. Müslüm AKALIN

Urfa'nın Arap Meydanı Mahallesi'nin Doğu sokağındaki 11 numaralı evde Abacı Eyüp ve Adile'den, 13 Nisan 1888 tarihinde doğmuş olan Refet Bey, ilköğrenimini Urfa İptidai Mektebi'nde, orta öğrenimini Urfa Rüştiye Mektebi, Urfa Liva İdadisi ve İstanbul Mercan İdadisi'nde sürdürmüş ve 'âliyülâlâ' (pekiyi) derecede mezun olmuştur. Kasım 1913'te Maliye Mektebi Hazine Şubesi'nde de eğitim görüp yine pekiyi derece ile diploma ile Yüksek Öğretmen Okulu ve Darülfünun Fen Fakültesi Matematik Şubesinden doktora derecesini almıştır¹.

Ziraat Bankası memurin kaleminde başlayan memuriyet hayatı (1909) Şam Sultanî Mektebi matematik muallimliği ve müdürlüğü (1911-1915), Balıkesir Lisesi müdürlüğü (1919-1920), Aksaray Maarif müdürlüğü (1921), Adana Lise müdürlüğünden (1922) sonra Maarif Vekâleti İlk Öğretim Genel Müdürlüğü'nde (1922-1925) sona ermiştir. Son görevindeyken, II. Dönem Urfa Meb'usu Hüsrev Bey'in² Budapeşte Büyükelçiliği'ne atanması nedeniyle Meb'usluktan istifa etmesi üzerine Aralık 1924'te yapılan ara seçimlerde 327 oy alarak Urfa Meb'usu seçilmiş,³ III, IV, V, VI. dönemlerde de bu görevi sürdürmüştür.

■ Refet ÜLGEN

¹ TBMM âza-yıkirâmına mahsus muhtasar tercümei hal varakası, Refet Ülgen, Devre: 2 ve Devre: 4, Sicil: 639; Abdülvahab Sağır, *Osmanlı Bürokrasisinde Urfalı Memurlar*. Sf. 95.

² Hüsrev Gerede: (1884-1962). Edirne doğumlu, Harp okulu mezunu. Birinci Dünya Savaşı'nda Şark Cephesi'nde çalıştı. İstanbul'un işgali üzerine Anadolu'ya geçerek Trabzon Milletvekili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisine katıldı. Anadolu'daki Millî Harekâtı önlemek için çıkartılan isyanlardan biri olan Bolu isyanındaki üstün hizmetleri nedeniyle Atatürk tarafından, kendisine Gerede soyadı verildi. *TBMM Albümü 2. Yasama Dönemi*, sf. 121.

³ Refet Bey'in seçim tutanağı için bkz. *TBMM Arşivi*, Devre 2, Sicil No: 639.

İlk Meb'usluğundan itibaren özellikle memleketin eğitim sorunları üzerinde öneriler verip konuşmalar yapmıştır⁴. Osmanlı Devleti'nden başlayarak yıllara göre eğitim-öğretim istatistikleri vasıtasıyla yıllar içerisinde eğitim, okullaşma, öğretmen ve öğrenci sayıları üzerinden nasıl bir değişim gerçekleştiğini ortaya koyan Refet Bey'in, Türkiye'nin en önemli meselesinin eğitim olduğunu dile getirerek bu meselenin çözümüne, ihtiyaç duyulan kaynakların nasıl ortaya çıkarılacağına, ilk öğretimin yabancı okullarda yapılmasının önlenmesine ve benzeri hususlara dair çok sayıda eseri, konuşması ve önerisi vardır⁵.

Refet Bey, 1924 (araseçim), 1927, 1931, 1935 ve 1939 yılları arasındaki Urfa Meb'usluğu yanında 15 Kasım 1935-24 Nisan 1941 tarihleri arasında kurucularından bulunduğu Türk Maarif Cemiyeti Başkanlığı, Halkevleri Müfettişliği⁶ ve Türk Dil Kurumu Merkez Kurulu üyesi olarak görev yapmış⁷, Soyadı Kanunu yürürlüğe girdikten sonra eski Türkçe'de "yüce, ulu" anlamına gelen *Ülgen* soyadını almıştır. 27 Ekim 1964 tarihinde vefat eden Mehmet Refet Ülgen, Evli ve 5 çocukludur⁸.

Maarif Cemiyeti Başkanlığı görev süresi içinde sayısız hizmetleri olan ve 1941 yılında hakkındaki bir suçlama sonucu yolsuzluk ve suiistimal iddiasıyla mahkeme önüne çıkmak zorunda bırakılan Refet Bey, isnat edilen suçtan beraatından bir süre sonra suçlamaların içyüzünü anlattığı bir kitap⁹ yazmıştır. Refet Bey'e göre, iftira niteliğindeki bu suçlamaların hedefi, onun Cemiyet Başkanlığından uzaklaştırılması; nedeni ise kişisel hınç ve paralı işlerde Cemiyet çıkarı dışında başka işlere izin vermemesiydi.

Ankara'da bir okul binası dahi olmayan Cemiyet'e yaptırılacak iki kolej binasının 600.000 lira tutan ihale bedeline razı olmayıp emanet usulüyle 225.000 lirasına

⁴ Bu konuda geniş bilgi için bkz. İdem, Tekin, *II. Dönem Urfa Milletvekillerinden Mehmet Refet (Ülgen) Bey'in Hayatı ve Meclis Faaliyetleri*, Tarih ve Gelecek, 4/2 (2018), s. (55-74).

⁵ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Muameleat Genel Müdürlüğü, 28/12/1925 t. 7-43-27; 09/12/1925 t. 143-23-20; 04/05/1926 t. 3-14-14. Eserleri: Üç cilt Hesap, Hesap, Nazari Hesap, Fenni Eğlence, İctimaî Hasbıhal ile *İftira* adlı kitabında yayınlanacağını belirttiği İzahlı ve Resimli Matematik Terimleri (Türkçe-İngilizce, Fransızca, Almanca Osmanlıca), Sıfır (sıfır hakkında uzun ve esaslı bilgi), 19 yıl milletvekilliğinde edindiğim esinler, Dünyanın Sonu (Kıyamet ve Fen), Hayatım ve Hatıralarım, Bizde Terim İşleri, Gerçeği Söylemeden Çekinme Zihniyeti.

⁶ Cumhuriyet Gazetesi 24 Mayıs 1938.

⁷ Türk Maarif Cemiyeti *Yenişehir Koleji Yıllığı* (1939-1940) Ankara 1940; Cumhuriyet Gazetesi, 7 Eylül 1936, sf.7

⁸ *TBMM Albümü 2. Yasama Dönemi*, sf. 121. Çocuklarından Gültekin ve Muazzez evlenmemişler, Mühendis Fethi Ülgen Sivil Havacılık tarihinin efsane ismi Vecchi Erkuş'un kızı Perran Hürkuşile; Mühendis Aytekin Ülgen, NurhayatBergen ile; Aliye Ülgen, resim öğretmeni Şinasi Barutçu ile evlenmiştir.

⁹ Refet Ülgen, *"İftira: Oynanan ve Oynatılmak İstenilen Bir Facia'nın İçyüzü"* İstanbul 1947:

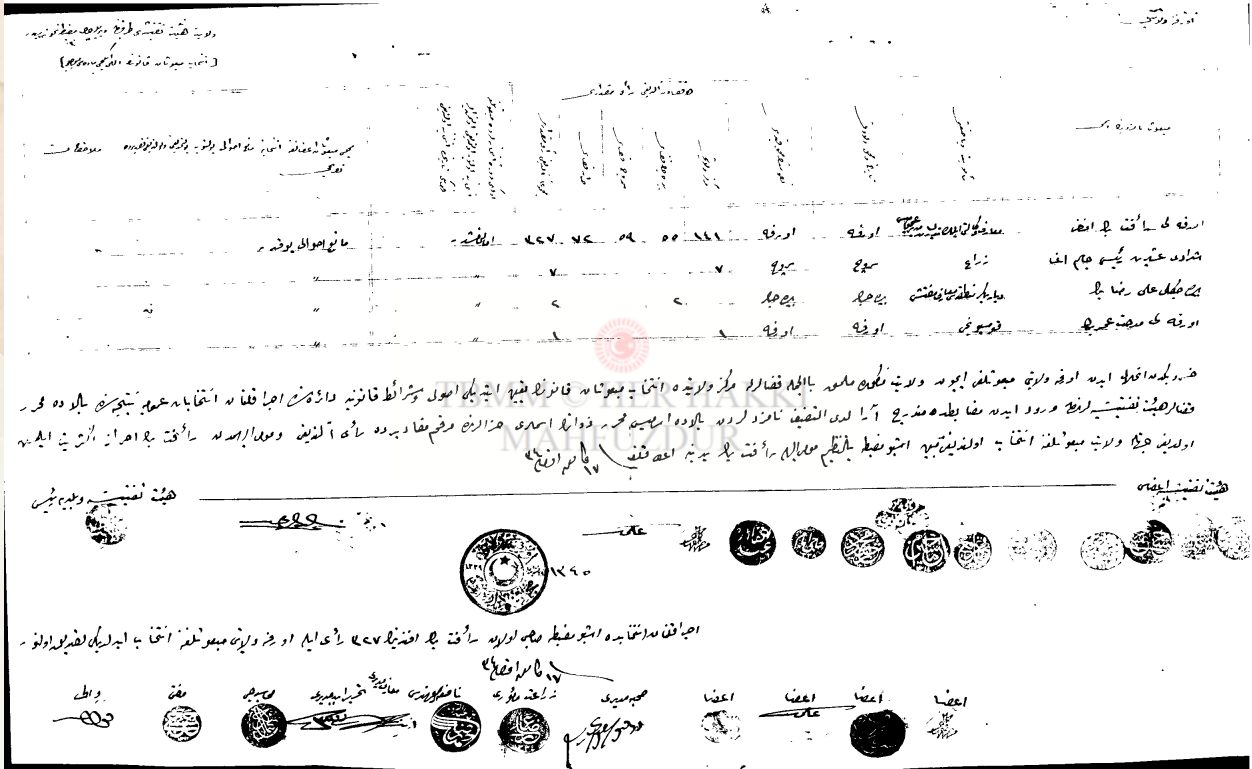
“**Osmanlı Devleti'nden başlayarak yıllara göre eğitim-öğretim istatistikleri vasıtasıyla yıllar içerisinde eğitim, okullaşma, öğretmen ve öğrenci sayıları üzerinden nasıl bir değişim gerçekleştiğini ortaya koyan Refet Bey'in, Türkiye'nin en önemli meselesinin eğitim olduğunu dile getirerek bu meselenin çözümüne, ihtiyaç duyulan kaynakların nasıl ortaya çıkarılacağına, ilköğretimin yabancı okullarda yapılmasının önlenmesine ve benzeri hususlara dair çok sayıda eserleri, konuşmaları ve önerileri vardır.**

yaptırmayı başarması bunlardan biriydi.

Bakanlar Kurulu Kararı ile resmî ilânların neşrine aracılık hakkı Türk Maarif Cemiyetine bırakılmışken ilân işinin bu alanda kurulmuş bir şirkete bırakılmasına karşı mücadelesi, bir diğerydi. Cemiyete verilmiş olan ve memleketin kimsesiz, fakir çocuklarının okumalarını¹⁰, yurda faydalı birer insan olarak yetiştirmelerini sağlamaya yarayacak olan bu gelir kaynağının, *-çeşitli engellerle karşılaştığı uzun bir mücadele sonucunda-* Cemiyet'e teslim edilmesiyle bu işten geliri yılda 2000 lira olan Cemiyetin toplam geliri yılda 60.000 liraya çıkmıştı.

Cemiyetin gelir kaynaklarından bir diğeri de her yıl tertip etmekte olduğu eşya piyangosunun biletlerinin satışından elde edilen paralardı. Cemiyetin eşya piyangosu işine ait hizmet ve vazife doğrudan doğruya Muhasebeciye aitti. Biletlerin sevk ve idaresi, hesaplarının tutulması ve her türlü işlemin düzenlenmesi bakımından biletlerin muhasebeciye emanet, tevdi ve teslim edilmesi, Cemiyet İdare Heyeti tarafından kabul edilmiş olan talimatnamenin emri olmakla bu usul, Cemiyetin kuruluşundan bugüne kadar aralıksız şekilde uygulanıyordu. Cemiyetin 1939 yılı eşya piyangosu hâsılatından geliri 20.000 lira olmuştu.

¹⁰ Mesela 1940 kuşağının ünlü şairlerinden Arif Damar da kimsesiz çocuklar arasında Refet Bey tarafından bu okula kaydedtirilmiştir. Bkz. Cumhuriyet Gazetesi, 12 Kasım 2000, sf.13.

■ Refet Ülgen'in seçim tutanağı.

Cemiyet işlerinde faydalı çalışmalarda bulunanların fotoğraflarını içine alan, Cemiyetin tarihini ve hizmetlerini gösteren büyük bir kitabın yayınlanması¹¹ da ayrıca kimilerinde rahatsızlık doğurduğu gibi Cumhuriyet ve yurt aleyhine çalışmalarını belgeli olanların Cemiyette çalıştırılmaması ve işten çıkartılmalarını istemesi de bunların memnuniyetsizliğine, kişisel hınçlarına ve aleyhine delil üretmede işbirliği yapmalarına sebep olmuştu.

Ama Refet Bey, kendisine atılan iftiralara Devlet'in ve Savcılığın usulsüz işlemlerle katılıp örtülü şekilde destek vermesinin başlıca sebeplerinden birinin de 01/11/1940 tarihinde üst makamlara verdiği bir dilekçe olabileceği hissindeydi. Uzun bürokrasi ve siyasi tecrübesine dayalı gözlem ve önerilerini; Maarif konusundaki çalışmalarından iltifat ve sitayişle bahsederek kendisini teşvik etmelerinden de cesaret alarak Başvekil Refik Saydam'a ve Parti Genel Sekreteri Fikri Tüzer'e verilmek üzere bir dilekçeyle sunan Refet Bey; "Partiyi, Cumhuriyet Hükümetini, Milleti ilgilendiren meselelere ait duyduğu, işittiği ve gördüğü şeylerden bir kısmını olsun yüksek katlarına bildirmeyi bir borç bilmekte olduğunu" belirterek, "kalbiyle, ruhuyla, bağlı bulunan bir partili sıfatıyla" yazdıklarının hoş karşılanmasını ister ve okuyanda geniş çağrışımlar uyandıran tespitlerini sıralar:

Böyle buhranlı zamanlarda halka olabildiği kadar açık ve geniş malûmat vermeliyiz. Yani halk muhtaç olduğu bilgiyi bozgunculardan değil hükûmetinden, partisinden, meb'uslarından ve büyüklerinden işitmeli ve ona itimat etmelidir.

Parti işlerimiz istediğimiz şekil ve ayarda işlememektedir. Yani ruhuyla benliğiyle, bilgi ve inancıyla partiye bağlı insan yetiştirilememektedir. Yetişmiş olanların da kötü kimselerin çekememezliği ve idaresizliği yüzünden bazı hasis emeller uğruna feda edilmekte olduğu söylenmektedir. İktidar mevküünde iken herkes partili olabilir. Fakat o mevkiden düştükten sonra ve hatta felâketli anlarda da partili olduğunu söyleyen, o duyguyu muhafaza eden ve edecek olan partili adamlar yetiştirmelidir. Bu da inançla, emniyet ve itimat telkiniiyle olur. Hülâsa, partiye bağlılık bir anlayışın ortaya çıkardığı geliş güzel bir şey değil; bilgi, aşk ve sevginin yarattığı bir inancın mahsulü olmalıdır. Bu noktaya çok önem verilmelidir.

Böyle dar zamanlarda halkı endişeye düşüren şeylerden biri de yiyecek maddeleridir. Buna çok önem vermek ve halkın ihtiyaçlarını temin edecek tedbirler almak gerekir. Anadolu'nun birçok yerlerinde şehirli ve köylü halk, bir senelik yiyeceklerini toptan alırlar; bir sene bununla iâşe olunurlar. Bu hem iktisadî hem de içtimâî güzel bir usuldür. Toprak Ofisi'nin buğday ve sair hububata el koyması iyi bir şey olabilir. Fakat

¹¹Refet Ülgen, *Türk Maarif Cemiyeti 1928-1940 Çalışmaları ve Yaptıkları Yardımlar*. Ankara 1940

bu, halkın ihtiyaçlarını görmek ve temin etmek şartıdır. Halbuki iş aksi olmaktadır. Halk bundan sızlanmakta ve şikâyet etmektedir. Duyduğuma göre bazı yerlerde ekmeçlik ve tohumluk buğday dahi bulunmamaktadır. Bu hal vaki ise önüne geçmek ve derhal tedbir almak gerektir. Çünkü bu halin devamı memlekette hoşnutsuzluğu artırır; günün birinde istenmeyen fenalığa sebep olabilir ki, bu, başta Millî Şefimiz olmak üzere Büyük Millet Meclisinin arzusuna uygun düşmez. Bu ciheti de hükümetimizin yüksek görüşüne arz etmeyi faydalı buldum.

Memleketimizdeki pahalılık dünyanın çok tarafında ve hatta harp eden memleketlerde dahi görülmemektedir. Teessüfe lâyık olan bu durum herkesi, özellikle, memur sınıfını günden güne kötü bir duruma sokacaktır. Bu halin devamı memurlar arasında giyim ve yiyecek darlığını çoğaltacak, onları istemedikleri kötü yola sürüklemek olabirliğini ortaya çıkaracaktır. Her şey birkaç katı arttığı halde memurlar için bir şey düşünülmemiştir. Bu pahalılık bundan sonra da daha ziyade kendisini gösterecek, değişmez gelirlieleri ezecektir.

Memleketin nizamı, asayiş, her şeyi bunların elindedir; istemeyerek, arzu etmeyerek fakat zaruret, ihtiyacın derin etkileri altında bunlar bozulabilir; işte o zaman önüne geçilemez bir kötülük, yıkıcı bir hava ile karşılaşmak ihtimali vardır. Memurların maaşına muayyen bir miktar zam yapmakla da tamamen bunun önüne geçilemez. Daha başka çare düşünmek gerektir. Emekli, dul, yetimler de aynı haldedir. Bunlara, yiyecek, giyecek gibi zorunlu şeylerin ucuz fiyatlarla temini, maaşa yapılacak zamdan daha etkili olur kanaatindeyim.

Medeniyet âleminin bihakkin takdirini hazanmış olan hâkimlerimizi de düşünmek onları her türlü ihtiyaçlardan kurtarmak, yurttada adaletin dağıtım bakımından çok zarurîdir. "Mülkün, idarenin, muvaffakiyetin esası adalettir." sözü ne kadar yerindedir. Adalet olmayan memlekette, keyfe, arzuya veya verilen direktiflere göre hükmedilir. İşte bu gibi yerlerde ilerleme, yükseliş olamaz. Bu gibi yerlerde ya inkıraz veya inkılâp muhakkaktır. Onun için bilhassa hüküm veren hâkimlerimizi her zaman, özellikle böyle zamanlarda çok düşünmeli ve gereken tedbirleri vakit geçirmeden almalıdır.

Kâğıt paranın günden güne düşüşü de göz önünde tutulacak bir meseledir. Devletin kredisi, ulusun serveti ve itibarı demek olan paranın çok düşmesi iyi olmasa gerektir. Geçen harpte bile bir altın en çok dokuz liraya kadar yükselmişti. Felâketle, mağlûbiyetle neticelenen bir devirde bile bu kadar düşmeyen paranın bugünkü düşüşü herkesi düşündürdüğü gibi hayat ve pahalılık üzerinde de etkisini göstermektedir. Bugün bir altın (Reşadiye) takriben (26) liradır. Bunun daha fazla düşmesi ihtimali de çoktur. Bu gidişle bir madenî altının 30-40 liraya kadar yükselmesi beklenebilir. O zaman hayat pahalılığı bugünün birkaç misline (normal hayatın ise 5-10 katına) yükselir. Bugünkü durum böyle bir halin olabileceğini göstermektedir. Eşya fiyatlarındaki yükseliş para değerinin düşüşünün doğal bir sonucudur. Bu husustaki fazla izahatı maliyeciler ve iktisatçılara bırakıyorum: Ben ancak yalnız hükümet ve partimizin nazarı dikkatini celp etmekle yetiniyorum.

..İkinci Dünya Harbi'nde yurdumuz ve ulusumuz için bazı faydalar temin edilebilir sanıyorum. Meselâ hudutlarımızın sağlam, esaslı ve her türlü saldırıdan uzak kılacak bir şekilde düzeltilmesi olabirliğini temin etmenin kabil olacağını umuyorum. Bunun için ne harbe girmeye, ne de fazla emek sarfetmeye gerek yoktur. İş böyle olmakla beraber hayat sahamızı temin hususunda hükümet uygun göreceği zamanlarda Müttefiklerimizin yanı başında son koz olarak çarpışmayı da göze alabilir. Bu benim şahsî kanaatimdir. İcra Vekilleri, Büyük Millet Meclisinin ve dolayısıyla Türk Milletinin vekilleridir, onlar adına hükümet icra ederler. Onun için bilhassa önemli ve büyük işlerde söz Büyük Millet Meclisinin ve Türk Milletininindir. Çünkü hâkimiyet kayıtsız şartsız Türk milletininindir. Buna hürmet hepimizin borcu ve vazifesidir. Vekil asilin üstü değildir. Millet in arzu ve istekleri içinde hareket etmek üzere onun tarafından seçilmiş olup onun emri ve direktifi ile hareket etmeğe mecburdur.

Türkiye'deki eşya pahalılığı çok yükselmiştir. Buna mâni tedbirler alınabilir ve alınmalıdır. Şeker fiyatlarına zam yapılacağı halkın ağzında geziyor. Bu, yapılmamalı. Her şey üzerinde tesirini gösterir, iktisadiyatı sarsar, halkı ezer ve netice olarak da hükümete karşı halktaki güveni gevşetir. Bununla beraber hükümete de esaslı bir kâr temin etmez ve edemez, fakat zararı genel olur. Meb'uslar fert fert tamamen böyle zamların aleyhindedir. Fakat iş müzakereye konu mu yani

toplu bir hâl aldı mı ses çıkarılmıyor. Bu da mânâlıdır, dikkate lâyıktır. Meb'usların susması değil, söylemesi iyiliğe delâlet eder. Güya aleyhte bulunanlar, mimleniyormuş gibi doğru veya yanlış bir zihniyetin hüküm sürmesi Halk arasına kadar yayılmış olan bu zihniyet, itimat ve güveni azaltabilir. Benim bildiğim Kamutayda, fikir hürriyeti, konuşma hürriyeti; gördüğünü, bildiğini söyleme ve anlatma hürriyeti vardır. Bunu hiç kimse takyit edemez ve etmemelidir: Teşkilâtı Esasiye'miz bunu kâfidir. Herhangi bir düşünce ile kendini bu haklarından mahrum eden bir kimse bununla maddî ve manevî mesuliyetten kurtulamaz. Partime, hükümetime, yurda hizmet eden büyük şeflerime ve nihayet Türk Milletinin varlık ve hayatına sarsılmaz sevgi ve bağlılığıdır ki bu hususta kısmen olsun açık maruzatta bulunmayı faydalı gürdüm. Mazur görülmemi ve sözlerimin samimiyetine bağlanmasını ayrıca dileirim.

Dolaşan şayialardan birisi de bazı yetkililerin ecnebi kadınlarla gayrimeşrû hayat yaşadıklarıdır ki bunun devlet güvenliği bakımından sakıncası tartışılmaz.

Her zaman, özellikle bugün, milletlerin varlığı, askerî ve sanat tekniğine verecekleri değere bağlıdır. Batı teknik ve medeniyetini kendine mal edemeyen uluslar için ergin ve özgür yaşama hakkı zorlaşır. Daha açıkça varlığı bile tehlikeye düşer. Onun için çok önem vereceğimiz bir iş varsa o da garp teknik ve medeniyetini almak hatta daha ileri gitmektir.

Büyük Millet Meclisi, bir inkılâp meclisidir. Daha bir müddet böyle olması belki gerekli görülecektir. Bu mukaddes Kamutayın¹² içine; inkılâba aleyhtar olmuş, yurtsever mücahitlerin aleyhine kararlar almış veya kararlar aldurmaya sebep olmuş, hatta fiilen veya kavlen ulusal savaşa aleyhtarlık etmiş olanların milletvekili olarak girmesine, Kamutay üyesi sıfatını almasına engel olmalıdır.

Tehlikeli anlarda kanlarını akıtan; geniş zamanlarda ise yurdun ve yalnız yurdun ve insanlığın sadetine çalışmadan başka hiçbir emelleri olmayan memleket çocuklarıyla görüşmeler yaparken bunların içlerini sıkı bir üzüntünün istemeyerek dudaklarından aktığını seziyordum. Bu üzüntülerine sebep de yanlış veya doğru yanlış düşünceli bazı kimselerin iş

başına gelmeleri, hatta bazı mühim mevkilere geçerek her vesile ile memleket çocuklarına nefes aldurmamalarıdır. Bir zamanlar bu durum, mahut saltanat devrinin yıkıcı, öldürücü siyaseti idi. Bu hal o saltanatla beraber yıkıldı gitti. Cumhuriyetimizin koyduğu ve koyacağı prensipler, eşit şartlar altında milletin kendi mukadderatına hâkim olmasıdır. Böyle olması da doğal bir haktır.

Bir ulusun bir yurdun yükselişinin en büyük etkelerinde birisi de çocuklarını, ortak ve belli bir amaca yöneltmek, gençlik teşkilâtını kuvvetli ve sarsılmaz bir esas üzerine kurmaktır. Yarının birer iş adamı olan bugünün çocukları, belli bir yöne yönetilmezse birlik sağlanamaz. Çubuk yaş iken eğilir derler. Bu ne kadar doğrudur. Bu her inkılâpta olduğu gibi bizim inkılâbımızda da biraz unutulur gibi oldu. Büyüklere, saygı; küçüklere şefkat yoksullara yardım duygusu azaldı; gittikçe de azalıyor. Her şeyi attık fakat yerine bir şey koyamadık. Bu, bütün Türk çocukları, hatta insanlık arasında imrenilecek bir yol olmalı, hepsi o yolun yolcusu, inancısı bulunmalıdır. Daima genç, daima kuvvetli, daima uyanık ve daima birlik olarak yaşayalım; bir amacın bir ereğin ortak yolcusu olarak aynı hedefe koşalım, işte bütün maruzatım ve dileğim budur. Bu yazarımla siz büyüğümü rahatsız ettiğimden bağışlanmamı diler, saygı ile ellerinizden öperim. 1.11.1940

Urfa Saylavı¹³ Refet Ülgen

Refet Bey verilen dilekçeden sonra işlerin bozulduğunu hisseder. Hükümettekilerin ona karşı davranışları değişir gibi olur, tatlı yüzleri biraz ekşimeye, kaşlar azıcık çatılmaya başlar. Maarif Cemiyeti İdare Heyeti üyelerinden olan Başbakanlık Müsteşarı Vehbi Bey, raporu verdikten sonraki günlerde "bunu vermeseydik daha iyi olurdu" der.

Refet Bey 1941 yılı Nisan ayı içinde, görevle İstanbul'da iken çağrıldığı Ankara'ya dönerek görüştüğü Başvekilin; "Sizden rica ediyorum. Maarif Cemiyeti Başkanlığından çekiliniz." sözleriyle karşılaşır. "Hay, hay çekilirim, fakat neden?" sorusunun cevabını almadan Başvekil "teşekkür ederim" der. Ve Refet Bey, *Türk Maarif Cemiyeti Merkez Yönetim Kurulu*'na sunduğu 24.04.1941 tarihli dilekçeyle, "sıhhi durumu dolayısıyla" önce Merkez İdare Heyeti Başkanlığından, bir süre sonra da yönetim kurulundan istifa eder.

¹² TBMM

¹³1930'lu yıllarda bir süre milletvekili karşılığı olarak kullanılmıştır.

13 Ekim 1941 tarihli Tasviri Efkâr Gazetesi'nin ilk sahifesinde iri harflerle “*Türk Maarif Cemiyeti Müesseselerinde Geniş Bir Suistimal*” başlıklı bir haber yayınlanır. Artık aleyhindeki propaganda Ankara'nın her tarafına yayılmış Meclis koridorlarına kadar sokulmuştu.

Ona göre, bundan sonra iş tamamen iftira eden ve ettirenlerin elinde kalmıştı. Artık, aleyhine serbest olarak suç uydurma ve uydurtmalara başlamışlardı. Dosyalar tahrif ediliyor, hakikî mazbatalar ortadan kaldırılıp yerlerine adi kâğıtlar konuyor, yalanlarla müfettiş raporları şişirtiliyordu. Ama o gerçeğin mutlaka ortaya çıkacağına emindi.

Türk Maarif Cemiyetinden ve Türk Dil Kurumundan çekilme dilekçelerini bir akşam önce yazmış ve gözyaşları içinde birkaç defa da okumuştur. Yazdığına göre, “..Gece yarısı olmuş, her taraf sessiz, sedasız idi. Herkes uykuya dalmış, yalnız ben Ulu Tanrım ile başbaşa kalmıştım. O büyük kudretin yüksek katında Secde-i Rahman'a kapanarak ondan aşağıdaki dilekte bulundum. “*Ey Ulu Tanrım sen her şeyi görüyor ve biliyorsun, iyilerin ve kötülerin tanığısın. Doğruluğum, suçsuz oluşum sence bellidir. Bana bu zulmü, bu işkenceyi yapmak isteyen ve yaptırانların, ne maksatla bu kötülüğü yapmak istediklerini de biliyorsun. Bunların hakkından ancak sen gelirsin. Büyüklüğün, varlığın buna yeterdir.*”.

“O gece hafızasında canlanan şu mısralar dudaklarından taşıp karanlıklara karıştı:

“Zâliminrişte-i ikbâlini bir âh keser

Mani’-i rızık olanın rızkını Allah keser” mısraları, baskı yönetimlerinde söndürülen ve söndürtülen ailelerin ahının, düşüncesiz yöneticilerin felâketini çabuklaştırdığını anlatıyordu.

“Çün kalem derdesti gaddaribüved

Lâceremmansurberdaribüved

Çünsefihan rast inkâr ve kiya

Lâzım ametyaktulûnel enbiya” mısralarının mânâsı; “Kalem, iş, hüküm, gaddarların elinde olursa, kötülüğe meydan vermeyen, doğru çalışan, başarılı kimse (mansur) şüphesiz ipe çekilir. Ve bunu haklı göstermek için vak’alar, cürümler ihdas edilir. Sefihler, kötü ruhlu insanlar iş başına geçince, o gibilere göre, Peygamberlerin bile katli lâzım gelir” idi.

“Derde uğrar kim sadakat etse elbet devlete

İstikamet mahzâ cinnettir bu mülki millete” mısraları

dilinde dolaşırken Arapçada başka bir beyit hatırına gelir: Asil, necip ve kerim bir adama ikrâm edersen, iyilik yaparsan, o sana kul olur. Gördüğü iyiliğin altında kalmamak için candan çalışır. Eğer mayası bozuk, hain ve lâin bir adama iyilik edersen o, melûn kötülüğünde inat eder yani gördüğü iyiliğin birkaç katı fenalık etmeğe çalışır. Çünkü sütü bozuktur, o gibilere iyilik yaramaz. *İt-teki şerre men ahsenteileyh (iyilik ettiğin adamın şerrinden sakın)* sözü, bu gibiler hakkındadır

Artık saat gece yansı çok geçmişti. Beni çevreleyen bu durgun hava içinde sabahı etmiş, bulunduğum yerde uyuya kalmışım. Ulu Tanrımın, suçsuzların intikamını alacağından emin bulunarak yerimden kalktım, doğruldum, çok çalışmanın, hem de parasız didişmenin böyle bir sonuç getireceğini ne ben, ne de başkaları aklına getirmemişti. Bundan her halde aziz Cumhuriyetimizin manevi varlığı da sızlamıştır. “*Büyük Kudret Ulu Tanrı bu gibileri ihmal etmez, fakat imhal¹⁴ eder.*” Bunun da sebebi vardır. O gibileri daha kötü âkibetlere uğratmak için bekler”.

Cumhuriyet Savcılığında

Refet Bey bir gün bazı misafirler ile evde oturup konuşurken telefonu çalar. Telefondaki Savcı kendine özgü bir nezâketle kendisiyle görüşmenin mümkün olup olmayacağını sorar, o da “Hay hay, ne zaman isterseniz görüşebiliriz.” der, telefonu kapatır. Yarım saat sonra yine telefon çalar, arayan yine Savcıdır. “Yarın mümkün müdür?” sorusuna, “olur” diye cevap verir. Telaşlı ve bir-biri ardınca yapılan bu iki telefon konuşması, oturanları da meraka düşürür. Fakat bu çağırılışın aleyhe bir zabıt tutmak için olduğu hatırdan geçmez. Çünkü Cumhuriyet devrinde böyle bir şeye ihtimal veremezdi.

Çünkü, Ekim ayı idi, henüz Meclis açılmamış ve yasa dokunulmazlığı kaldırılmamıştı.

Ertesi gün Adliye Sarayına gitti, Savcının bulunduğu odada bir kanepeye oturdu. Savcı, yardımcısı Kemal Boray’ı çağırttı; o da geldi. Ona Cemiyet işleri hakkında hiçbir izahat vermedikleri gibi esaslı bir şey de görüşmediler. Savcı yalnız “Cemiyet piyangosu nasıl düzenlenir ve kimler uğraşır?” diye bir soru sordu, o da cevap olarak “İdare Heyeti kararıyla çıkarılmış talimatnamesine göre düzenlenir; bu işlerle yine İdare Heyeti kararıyla seçilmiş bir komisyonun nezareti altında Cemiyet Muhasebecisi, Merkez Müdürü uğraşır” dedi.

¹⁴İmhal: Acele etmemek, sonraya bırakmak.

■ Refet Ülgen'in dokunulmazlığının kaldırıldığına dair haber.

Aleyhinde bir zabıt tutmak için evinden çağrılmış olduğunu mahkeme sırasında eline geçen ve Savcı ile yardımcısı Kemal Bora'nın imzalarını taşıyan, gerçekte hiç ilgisi olmayan, asıl ve esastan uzak zabıt varakasından anlar ve hayret eder: Savcılık Anayasa'nın 17. maddesini ihlâl etmişti¹⁵. Anayasaya aykırı hareketin büyüklüğü sonradan anlaşılıp tevil edilmek istenmişse de mahkeme dosyasında imzalarını taşıyan açık evrak hiçbir tevil götürmeyecek kadar açıktı. Bir Meb'us herhangi bir Savcıya gitse, "hakkımda zabıt tutunuz" diye bizzat kendisi dahi istemiş olsa Anayasanın bu açık hükmü karşısında ellerini süremezler, ne zabıt tutabilirler, ne de başka bir şey yapabilirlerdi. Bu hal adlî tarihimizde iyi karşılanmayacak bir olaydı ve hatta demokrasi ile yönetilen yerlerde kabine buhranını bile doğurabilecek kadar önemliydi.

Mahkeme dosyasında bulunan ve altında Ankara Cumhuriyet Savcısı Cemil Altay ile Ankara Cumhuriyet Savcı Muavini Kemal Bora'nın imzaları bulunan ifade tutanağının sonuç kısmı hukuk tarihine geçecek kadar etkileyici ve ilginçti: "...hulâsa, (Refet Bey) ele alınan hâdiselerin hiç birisinden haberdar olmadığını söylemiş ve başkaca bir mütalâa dermeyan edememekle beraber renginin tedricen sararıp solduğu, hatta kalbindeki darbenin şiddetinin dahi bariz surette hissedildiği tespit olunmuştur. Saat 11:45, Salı, 14 Ekim 1941.

Bu tarih Refet Bey'in TBMM'de dokunulmazlığının

¹⁵Nisan 1924 t. 491 sayılı Anayasa, Madde-17:"Hiçbir Meb'us Meclis dâhilindeki oy ve mütalâasından ve beyanlarından ve Meclisteki oy ve mütalâa ve beyanlarının Meclis dışındasöylenip açıklanmasından dolayı sorumlu değildir. Gerek seçilmesinden evvel gerek sonra aleyhine suç isnat olunan bir Meb'usun sanık olarkesorgulanması veya tutuklanması veyahut yargılanmasıGenel Kurul'un kararına bağlıdır".

kaldırıldığı 23 Ocak 1942 tarihinden yaklaşık 100 gün öncedir. Yani Anayasaya aykırılık sabittir.

Yasama Dokunulmazlığı Kaldırılıyor

Bir gün Refet Bey İhzarî Encümen'den çağırıldığını haber alınca hemen gider.

Kendisi hakkında ayrıntılı olarak neyin isnat edildiğini bilmeden gittiği Encümente sorulan suallerin cevaplarını verip, biri dokuz ve diğeri altı büyük sayfadan ibaret iki yazıyı Bay Fikret Sılay'a teslim eder. Refet Bey'e göre durum "Davacın hâkim olursa yardımcın Allah olsun"¹⁶ derler ya, ona benzer bir şeydi. Yazısında 'bana isnat olunan başka bir şeyler varsa lütfen bildiriniz, vesikalarıyla birlikte size cevaplar vereyim' derse de nedense bu dileği dinlenmez ve yazdığı yazılar bile, belki okunmaz.

Bu arada "bu karalama işinin iç yüzünü kısmen olsun Meb'uslara anlatmalıyım" diye düşünüp Meclis Parti Grubu Başkanlığına yaptığı müracaatta, "...müdafaasının önce parti grubunda dinlenmesini" isterse de Grup Başkan Vekili Hilmi Uran üç gün sonra kendisini çağırarak "Başbakan'ın parti grubunda meseleyi açmaya, gerek olmadığını söylemiş olduğunu" bildirir. Oysa ki Meclis kürsüsünde yapacağı konuşmada "...namuslu bir adama karşı yapılmış ve yapılmak istenen faciayı, Maliye Müfettişlerinden bazılarının yolsuzluklarını, haksızlıklarını açık gösteren ve Başvekâleti iğfal edici mahiyette yazıyı" millet kürsüsünden anlatacaktı.¹⁷ TBMM Refet Bey'in dokunulmazlığını kaldırır, artık söz mahkemesindedir.

İddianame Mahkeme'de

İddia makamının iddianamesi 4 Şubat 1942 tarihiyle Ankara Asliye 3. Ceza Mahkemesinde kayda geçmiştir. Bu iddianamede herhangi bir tutuklama talebi bulunmamaktadır.

¹⁶Ziya Paşa'nın "Terakib-i Bend"indeki meşhur beyte atıf yapıyor: "Kadı ola davacı vü muhızr dahi şahid/Ol mahkememin hükmine derler mi adâlet".

¹⁷Urfa Meb'usu Refet Ülgen'in yasama dokunulmazlığının kaldırılması hakkında Başvekâlet tezkeresi ve Teşkilâtı Esasiye ve Adliye Encümenlerinden mürekkep karma Encümen mazbatasının (3/411)okunmasından sonra Refet Bey'in konuşması için bkz. TBMMZabıt CeridesiOtuzuncu oturum,devre: 6, içtima yılı 3, Cuma 28/1/1942; Cumhuriyet Gazetesi 30 Ocak 1942: *Masuniyeti kaldırılan me'buslar*. "Refet Bey'in bir saatte fazla açıklamada bulunduğu Meclis toplantısında Encümen namına Fikret Sılay, Refet Bey'in dokunulmazlığının kaldırılmasına yalnızca Maarif Cemiyetininin 1938 ve 1939 senelerinde düzenlediği piyangoda bazı yolsuzluklar dolayısıyla lüzum görüldüğünü" ifade etmiştir."

İşin içine “ecinniler” karışmış olacak ki **Savcılık 10 Şubat 1942 tarihinde aynı mahkeme kaydına giren ancak 4 Şubat 1942 tarihi atılan ek bir iddianameyle tutuklama talebinde bulunmuştur.**

Mahkeme bu durumun farkına vararak ek iddianamenin altına (gelişi 10 Şubat 1942’dir) diye yazmış ve imzasını koymuştur.

Sorgusuz Sualsiz Tutuklama

Ek İddianamenin ertesi günü, 11 Şubat 1942’de tutuklanan Refet Bey bunu “tıpkı yasama dokunulmazlığının kaldırılmasından üç ay önce bir Meb’usunevinden çağrılarak hakkında zabıt tutulması kadar garip ve hakka saldırdı” olarak niteler. Çünkü ne sorgu hâkimi ne de diğer bir hâkim onu çağırıp sorguya çekmeden gece vakti evinden alınarak hapse gönderilmişti¹⁸.

Refet Bey’e göre “emsaline zor tesadüf edilen bu siyasî hâdise Meclis’e, Meclis’in hakkına açıktan açığa saygısızlıktı. Anayasa’nın 17. maddesine aykırı hareket edilmesinin sebebi neydi? Cevabını düşünenler bu işlemin bugün bana ise yarın kendilerine yapılabileceğini de düşünmeliydiler. Mevzuu bahis olan fert değil, bir Meb’us değil, toplum hayatıydı. Neden susulmuştu, neden ses çıkarılmamıştı? Medenî memleketlerde böyle bir halin vukuu siyasî buhranların, kabine buhranının doğmasına sebep olurdu”.

¹⁸Eski Urfa Meb’usu Tevkif Edildi. Türk Maarif Cemiyeti eski reisi Urfa Meb’usu Refet Ülgen’le yeğeni ve Maarif Kolejinin eski veznedarı Zeki Ülgen hakkında Ankara Savcılığınca yapılan hazırlık tahkikatı bitmiş ve Refet Ülgen emniyeti sui-iistimal ve evrakta sahtekârlık, yeğeni de emniyeti sui-iistimal maddesinden sanık olarak 3.Ceza Mahkemesine verilmişlerdi. *Görülen lüzum üzerine* Refet Ülgen’in duruşmasının mevkufen yapılmasına karar verildikten sonra bu karar Ankara Savcılığınca infaz olunarak Refet Ülgen bu akşam saat 20 de tevkif olunmuştur. Muhakemeye bugünlerde başlanacaktır. Cumhuriyet Gazetesi, 11 Şubat 1942; Maarif Cemiyetinde Yapılan Yolsuzluk, Sabık Urfa Meb’usu mahkemeye verildi. Savcılık hazırlık tahkikatını bitirerek 3. Asliye Ceza Mahkemesi nezdinde dava açtı. Muhakemeye yakında Ankara’da başlanacak. Cumhuriyet Gazetesi, 6 Şubat 1942. Me’busluğu devam etmesine rağmen Gazetelerin manşetlerinde sanık hakkında “sabık/eski Me’bus” ifadesinin kullanılması dikkat çekmektedir.

Tahliye

Refet Bey’e göre “..muhakeme ve tevkifi garipliklerle doluydu. Yirmi yıllık bir Meb’us iddia makamının yukarıda anılan ek iddianamesiyle sebep bulunmadan hapse atılıyordu”. Hariçten yayılan söylentilere göre hapsedilmezse devletin, hükümetin nüfuzu kırılacakmış deniliyormuş ama aslında Devlet bir suçsuzun hapsedilmemesiyle değil haksız ve gereksiz yere hapsedilmesiyle titrer ve sarsılırdı. O böyle biliyordu”. Bu inanç ve cesaretle ilk defa olarak hâkim huzuruna çıkıp, uğradığı iftiranın iç ve dış yüzünü anlattı: Cemiyetin eşya piyngosu işine ait hizmet ve vazifenin doğrudan doğruya Muhasibeciye ait bulunduğunu, biletlerin sevk ve idaresi, hesaplarının tutulması ve her türlü muamelelerinin tanzimi bakımından biletlerin Muhasibeciye emanet, tevdi ve teslim edilmiş olduğunu, Cemiyetin kuruluşundan bugüne kadar hep bu şekilde işlem yapılmış olduğunu ve bunun Cemiyet İdare Heyeti tarafından kabul edilmiş olan talimatnamenin emri olduğunu ve işler bu esaslar dâhilinde yürütüldüğünden bir aksaklık varsa sorumlusunun mesul muhasibeci ve muhasip aza olduğunu anlatıp Cemiyetteki konuyla ilgili bütün evrakın dayanak işlemleriyle birlikte celbini istedi ve Cemiyet’in bütün hesap işlerinden birinci derecede mes’ul olan muhasibecinin bu paranın tahsil edilip kasa defterine gelir kaydedilmiş olduğunu bildiği halde müfettişe tahsil edilmemiş şeklinde göstermesinin kasıtlı bir karalamadan ve şahsî garazdan başka bir şey olmadığını belirtti.

Üçüncü Asliye Ceza Mahkemesinin verdiği görevsizlik kararıyla dosyanın geldiği Ağır Ceza Mahkemesi dosyayı inceleyerek tutukluların 25.02.1942 tarihinde tahliyesine karar verir. Refet Bey mahkemenin bu kararı, “haksız yere ve keyif uğruna hapislananın izbelerinde kalmalarına son verip Türk adliyesinin mabedine yeni bir çelenk daha koymuş oldular.” şeklinde yorumlar. Haber basında “Ankara Ağır Ceza Mahkemesinde 12 saat devam eden bir duruşmadan sonra Refet Ülgen ve Yeğeni Zeki Ülgen tahliye edildiler. Refet Ülgen’in masumiyetini ispata yarayacak deliller meydana çıkarıldı.” başlığıyla aşağıdaki şekilde verilir¹⁹:

“Bu sabah saat 9,30 da Ankara Ağır Ceza Mahkemesi, Reis Sabri Yoldaş, Âza Reşat Bayramoğlu ve Âza Emin Böke ile Müddeiumumi muavinlerinden (öğleden evvel) Zihni, (öğleden sonra) Kemal Bora’dan mürekkep

¹⁹Tasvir-i Efkâr Gazetesi, 26 Şubat 1942.; Akşam Gazetesi, 26 Şubat 1942.; Cumhuriyet Gazetesi 26 Şubat 1942: “Suçlu Sanılanlar Gece Geç Vakit Tahliye Oldular.”

olarak toplanmış ve Urfa Meb'usu Refet Ülgen'le yeğeni Zeki Ülgen haklarında isnat olunan sahtekârlık, emniyeti suiistimal ve zimmete para geçirmek davasına bakmıştır.

Ankara'nın münevver ve kalabalık bir dinleyici kütllesi önünde cereyan eden **bu muhakeme -bir buçuk saat yemek tatili müstesna- sabahın saat 9.30'undan gecenin 22.40'ına kadar aralıksız tam 12 saat 10 dakika sürmüştür.** Muhakeme safahatı çok enteresan olmuş, bilhassa Ağır Ceza Mahkemesi, kısa bir zaman içinde örnek bir çalışma ile kaybolan ve ortada bulunmayan delilleri bir bir meydana çıkarmıştır. Dava, Asliye Mahkemesinde devam ederken Türk Maarif Cemiyeti tarafından tertip edilen piyango'nun satılmamış olan biletlerinin imha edildiğini gösterir bir zabıt ortada olmaması, muhbir vaziyetinde bulunan Cemiyet Muhasebe-

cisi Lütfi ile daktilo Meliha'nın, Refet Ülgen'i ağır ithamlar altında bırakmasına sebep oluyordu. Ağır Ceza Reisliği, bu imha edilen zabıt varakasını Cemiyet dosyalarından buldurmuş ve Meliha ile Lütfi'nin Refet Ülgen'in Büyük Millet Meclisine verilmek üzere aldığı 600 biletten yalnız 200 tanesinin parasını Cemiyet veznesine yatırarak geri kalan biletleri zimmetine geçirdiği yolundaki iddialarının da çürütecek diğer bir evrakın da dosya arasına girmesini temin etmiştir. Bu evrak Maarif Cemiyeti tarafından, Büyük Millet Meclisi Reisliğine yazılan ve Meclise yalnız 200 tane bilet gönderildiğini bildiren resmî bir tezkereydi. Dinleyicilere iftiranın bir insanı nelere kadar sürükleyebileceğini açık surette ispat eden bu muhakeme safhalarında Refet Ülgen'in Avukatı Fehmi Kural'ın muhbir Lütfi ile Meliha'ya yerinde sorduğu sualler, bunu tevîl yoluyla hakikati itirafa mecbur etmiştir. Bilhassa Muhasebeci Lütfi'nin, birbirini tutmayan söz-

leri, garip hareketleri Hâkim Heyetini ve dinleyicileri bazen kahkahalarla güldürmüştür. Delillerin birer birer ortaya konup dökülmesi, birçok şahitlerin dinlenmeleri ve muhtelif yüzleşmelerle gecenin saat 22.40 na kadar sürmüştür.

Hâkim, vaktin geciktiğini söyleyerek Savcıdan sanıkların tutukluluk hallerinin devam edip etmemesi hakkında ne düşündüğünü sordu. Savcı muavini Kemâl Bora, Zeki Ülgen'in tahliyesini, Refet Ülgen'in ise suçunun mahiyeti itibarıyla tutukluluğunun devamını istedi. Söz alan Avukat Fehmi Kural, gerekçeleriyle müvekkili Refet Ülgen'in tahliye edilmesinin adalete uygun olacağını belirtti.

Reis Sabri Yoldaş mahkemenin kararını şöyle bildirdi: "Duruşma safhasında, delillerin büyük kısmı toplanmış olup tahkikatı güçleştirecek bir vaziyetin bulunmamasına göre her iki sanığın da tahliyelerine karar verildi."

Ve Karar Duruşması:

Bütün deliller toplanmış, deliller üzerinde incelemeler yapılmıştı. Savcılık esas hakkındaki mütalâasında iddianamedeki görüşleri tekrar ederek mahkûmiyet talebinde bulundu.

Sanık Refet Ülgen'in Avukatı Fehmi Kural yaptığı son müdafaada Refet Ülgen'e isnat edilen sahtekârlık ve suiistimal suçlarının doğru olmadığını, mahkemenin yaptığı araştırmayla ortaya çıktığını ve imha tutanaklarının bu işin tezgâhına destek veren muhasebecide bulunduğunu, inşa malzemesi kötü olan bu malzemenin çürüklüğünün mahkemede ortaya çıktığını somut olarak kanıtlarıyla açıkladıktan sonra şunları söylemiştir:

Yüksek Heyet, bilirsiniz ki, son zamanda ceza hukukunda şahadetin fazla yeri kalmamıştır. Ayrıntıya lüzum görmem. Çünkü: "Şahadet, ruh, zihin, ahlâk dengesinin özüdür. Şahadetin doğru olduğuna inanabilmek için insanın ruhunun ahlâkının sıhhatinin doğru ve düzgün olması lâzımdır. Halbuki insanlar ekseriya şuurlarıyla değil, hisleriyle hareket ederler. Gerçekten his, insanla beraber doğmuştur, şuur ise yenidir. Hatta insanlık tarihini on iki saatlik bir güne sığdırmak mümkün olsa, on bir buçuk saatini his ve ancak yarım saatini şuurun almış olduğunu görürüz. Şuurla vücuda gelen, elektrik, buhar gibi şeyler yarım saatin içinde gibidirler.

■ *Urfa Meb'usu Refet Bey*

Halbuki bundan evvel yaşama (hissi) ile yapılan şeyler, inkılapların, değişikliklerin kaynağı olmuştur. His değişir bu sebeple hisse dayanan şahadetin kıymeti artık azalmıştır.." ilmî tezine ben de iştirak ediyorum.

Ceza üstadı Garo'nun²⁰ dediğine göre, Hukuk hâkimi hadiseyi çıplak ve soyut olarak tetkik eder. Hadiseyi doğuran şahısları nazara almaz. Hukuk hâkimi, hukuk işinde, şahısları nazara alırsa adalet müteessir olur. Gerçekten kirayı veremeyen bir bedbahtı evden çıkaracak patronu tasavvur edelim, ikisi adalet huzurundadır. Zavallı fakir, karakışta bir yer bulamamaktadır. Kendisine merhamet edilmesini hâkimden istediğinde, Hâkim burada şahsı nazara alırsa hakkı yerine getirmiş olamaz. Burada bahse mevzu olan kira mukavelesi hükmünün ihlâl edilmiş olup olmadığıdır.

Ceza hâkimi ise, hukuk hâkiminin aksine olarak, mutlaka şahısları nazara alır. Ceza hukukunda bir insana hareketleri için ceza verilmesi, el vurduğu, dil söylediği

²⁰René Garraud (1849-1930) ünlü Fransız ceza hukukçusudur. Çok sayıda başkısı yapan *Ceza Soruşturması ve Ceza Muhakemesi Hakkında Teorik ve Pratik İnceleme* (Traitétheorique et pratiqueD'instructioncriminelle et de procédurepénale) adlı ünlü eserinden Osmanlı Ceza Hukukuna dair kitaplarda da faydalanılmıştır.

için cezalandırılması söz konusu olamaz. Burada cezaya esas olan, eli ve dili harekete getiren şüurdur. Bu sebeple niyet ve kast cezalandırılır. Ceza hukukunda kurulan bu prensibe göre, bir şahsın yalnız bir tarafı nazara alınarak tetkik edilmez. O vakit tek taraflı bir tetkik olur ve neticesi yanlış olur. 40 körün bir filin ayrı ayrı kısımlarını tetkik etmesine benzer. Şahsı tetkik etrafılı olur. Ceza hukukunda ileri gitmiş memleketlerde, ilk tahkikat dosyası meyanında, şahsın çocukluğundan, aile yuvası içindeki hayatından, mektep ve meslek devrelerine ait bütün safahatı tespit ve tetkik edilir. Temenni edelim ki; bizde de zan altına alınan şahsın bütün hayatı olduğu gibi tetkik edilsin ve hüviyeti meydana çıksın. Bütün bir ömür, temizlikle geçmiş ise, bu suretle mermerleşen seciye, kötülük yapmaz.

Müvekkilinin, Başkanlığı sırasında Cemiyet'in yüz binlerce liralık inşaat yaptığını, yurt, mektep vücuda getirdiğini ve menfaat temin etmek isteseydi bunlardan temin etmesinin mümkün olduğunu belirten Avukat Kural, hayatını irfan hizmetlerine hasretmiş olan müvekkilinin her yıl kendi bütçesinden 400 lira ayırmak suretiyle yoksul çocukların yardımına koştuğunu anlattıktan sonra şöyle devam etmiştir: Faydasız evrakta sahtekârlık suçu işlenemez, hukukî kıymeti olmayan bir evrakta yapılan tağyir, tahrif; sahtekârlık suçunu vücuda getirmiş olmaz. Hatta muayyen şekle uymadığından dolayı hukuki kıymeti haiz olmayan evrak bahse konu bile değildir, deyip madde madde isnat edilen suçların unsurlarının oluşmadığını açıklayarak sözlerini şöyle bitirmiştir:

“Yüksek hâkimlerimiz, müvekkilim hakkındaki iftiranın kapalı örtülerini, siz âdil parmaklarınızla kaldırdınız, hakikati deştiniz, aradınız, buldunuz. Keskin nazarlarınızla, şahitlerin içyüzünü gördünüz, bizim kadar o vakit siz de elem duydunuz, size minnettarız. En büyük sevginiz, mükâfatınız, adaleti olduğu gibi temindedir. Bu şerefli zevkin gururu en büyük kuvvetiniz, en asil mükâfatımızdır. Bu şekilde vicdan huzurunuzu tatmin ederken şuurulu vakur çalışmanızla Türk adliyesini adalet tarihinin en üstüne çıkardığınıza inanınız. Buna tamamen kanmış, inanmış olan bizler huzurunuzda büyük tâzimle eğiliyor, masumiyetimizin kararını saygı ile bekliyoruz”.

Müzakereye çekilen ve Başkan Sabri Yoldaş, Âza Reşat Bayramoğlu, Âza Emin Böke'den oluşan Ankara Ağır Ceza Mahkemesi heyeti, 1942/164 E. Sayılı dosyada yaptığı değerlendirmeden sonra sözbirliğiyle verdiği kararını açıkladı.

İcabı düşünülür: Zimmet ve ihtilâstan suçlu ve mevkuf iken duruşma sırasında tahliyeleri icra kılınan Refet Ülgen ve Zeki Ülgen haklarında açık olarak icra ve ikmal olunan duruşmaları sonunda... Suçluluklarına her türlü şüphe ve tereddüitten arî olarak vicdanen kanaat getirilemeyen her iki maznunun kendilerine isnat edilen suçlardan beraatlarına, temyizi kabil olmak üzere 19/3/1942 tarihinde söz birliği ile karar verilerek alenen tefhim kılındı.

İstanbul Gazeteleri beraatla ilgili haberi şöyle verdi: “Refet Ülgen beraat etti”

“Dün yüzlerce dinleyicinin bulunduğu mahkemede hararetli münakaşalar oldu. Urfa Meb'usu Refet Ülgen, mahkemenin adaletinden emin olduğunu söyledi.

Bugün Adliye koridorları, her günkünden daha kalabalık, herkes büyük bir merak içinde aylardan beri süren dedikodu halinde bin türlü ihtimallerin altında bırakılmış olan Urfa Meb'usu Refet Ülgen'le yeğeni Zeki Ülgen'in mahkemeden nasıl bir karar alacaklarını bekliyorlar. Saat 15 i biraz geçe mübaşirin ilk sesi Adliye koridorlarını inletiyor: Refet Ülgen!.

Koridorları dolduran kalabalık, zaptedilemez bir akınlı mahkeme salonunu dolduruyor.. Ağır Ceza Reisi Sabri Yoldaş, her zamanki vakur ve insana emniyet veren tavrı ile yerini işgal etmiş, âzalar önlerindeki dosyaları karıştırıyorlar, iddia makamında Kemal Bora bulunuyordu. Suçlu Vekili Avukat Fehmi Kural, hâkim bir tavır ile Refet Ülgen'in müdafaasını yapmaya başlıyor. Tam iki saat 15 dakika süren müdafaasında, isnat olunan suçları esaslı bir şekilde tahlil ve tetkik ediyor ve davanın çürük hukuki temelini vasıflandırıyor. Bir taraftan isnat edilen suçlar ve dinlenen şahitlerin ifadelerini, resmî evrakla açık bir surette tenkit ederken diğer taraftan da kendisine suç isnat edilen Refet Ülgen'in memleketine ve Maarif Cemiyetine yaptığı hizmetleri vesikalara dayalı olarak sayıyor.

Bu sözlerden sonra Hâkimler Heyeti'nin müzakere odasına çekilip uzun süren heyecanlı bir bekleyişten sonra açıkladığı hükme göre maznunlardan Refet Ülgen'e isnat olunan fiillerin doğru olduğunu ispat ve vicdanî kanaati temin edecek bir delile rastlanmadığı ve Zeki Ülgen'in de açığı bulunmadığı anlaşılmış olmakla her ikisinin de söz birliği ile beraatlarına karar verilmişti.²¹

²¹Tan Gazetesi 20 Mart 1942“Urfa Mebusu Refet Ülgen Beraat etti”; Cumhuriyet Gazetesi 20 Mart 1942: Refet Ülgen ve Yeğeni Dün BeraatEttiler. “Türk Maarif

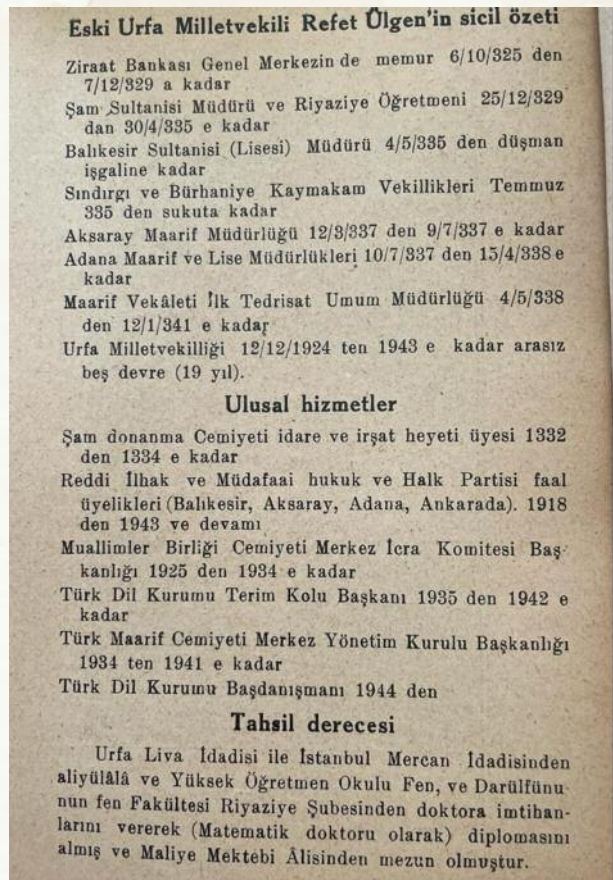
Beraat kararı söylenir, söylenmez salonu alkış tufanıyla dolduran halk, yalnızca bir masumun kurtuluşunu bildiren beraat kararını değil, hiçbir tesir altında bulunmayarak hak ve adalete hizmet eden vicdanlı, doğru yargıçları da alkışlıyordu. Bu alkış tufanı karşısında mahkeme başkanının söylediği ise şuydu: “Mahkeme kararları ne takdir, ne de tenkit edilir”.

Savcılık makamının mahkemenin vicdani kanaatine dayanan ve söz birliğiyle verdiği beraat kararı için temyiz yoluna gitmesi üzerine Temyiz Mahkemesi olan Birinci Ceza Dairesi, aşağıdaki 31/12/1942 tarih, 1293 E., 3552 K. No’lu ilâmıyla yerel mahkeme kararını onayladı: “Maznun Refet Ülgen’e isnat olunup takip ve muhakemeye gerek görülen 938 ve 939 senelerine ait su-iistimal ve zimmet ve ihtilâs fiillerinin yapılan tahkikat ve duruşması sonunda.. iddiaların..samimiyet ve tarafsızlıktan çok öç almak kastıyla ileri sürüldüğünün bariz delillerle ortaya çıkması.. iddiada bahse dayanak olmak üzere isnat olunan her cihet tetkik olunmak suretiyle tamamının ancak ihtiras ve intikamı tatmin için ileri sürüldüğüne kanaat getirildiği takdirten tespit kılınmış ve temyiz talebinde bulunan mahalli Savcılığın lâyhısında ve tebliğnamesinde yer alan iddia ve mütalâalarda toplanan delillerin hükme yeterliği afakî mahiyette ileri sürülüp maddî bir hata ve takdirin dayanağında fiilî bir yanlışlık gösterilmediğine binaen; mahkeme kararı, olayın cereyan şekli ve bunları ispata dayanak sayılan delillerin kıymetlerini takdire taallük etmesi sebebiyle isabetli bulunmuş olduğundan bütün itiraz ve tebliğnamede gösterilen mütalâaların reddiyle vicdan kanaatine dayanan ve gerektirici sebepleri ihtiva eden beraat hükmünün onaylanmasına 31/12/1942 tarihinde oy birliğiyle karar verildi.”

Refet Bey, hakkında verilen beraat kararı Temyiz Mahkemesince onaylanıp kesinleşmesine rağmen 28 Şubat 1943 tarihinde yapılan seçimlerde parti tarafından aday gösterilmemiştir

Birinci Meşrutiyet’te Yıldız’da Malta Köşkü’nün bahçesine kurulan ‘Çadır Mahkemesi’nden Mütareke dönemindeki ‘Nemrut Mustafa Divanı’na, Cumhuriyet’in başlarındaki ‘İstiklâl Mahkemeleri’nden Tek Parti

Cemiyeti’nde yolsuzluk iddiasıyla Cemiyet’in eski reisi Urfa Meb’usu Refet Ülgen ve yeğeni Maarif Cemiyeti Koleji eski veznedarı Zeki Ülgen’in Ağır Ceza’daki muhakemeleri neticelendi. Refet Ülgen ve Zeki Ülgen müdafaalarını yaptılar. Müdafaalar geç vakte kadar sürdü ve muhakeme, hakkında mevcut deliller vicdani kanaati temine kâfi görülmediğinden Meb’us Refet Ülgen’in ve kolej muhasebecisi bulunduğu sırada işlemlerine dair bilirkişi tarafından yapılan tetkikat neticesinde bir açığı bulunmadığı anlaşıldığından Zeki Ülgen’in beraatlarına karar verdi”.

Dönemi’nin Mahkemelerine, 27 Mayıs’ın ‘Yassıda Mahkemeleri’nden 12 Mart’ın ‘Devlet Güvenlik Mahkemeleri’ne, ‘12 Eylül Mahkemeleri’nden ‘Silivri Mahkemeleri’ne kadar geçen sürecin kısır döngüsünde bu toplumun insanları siyasetin yargı üzerindeki tahakkümünü iliklerine kadar hissederek yaşadılar.

“Daha önceleri bu işler nasılmış acaba” diye merak edecek olan genç meslektaşlarımızın sorularını da bir lâtifeyle karşılayalım:

Sultan İkinci Mahmut’un saltanatı zamanında Edirne Valisi olan Vezir Hakkı Paşa’nın, kararından hoşlanmadığı bir hâkime gönderdiği mektup şöyleydi: “*Silivri naibi*²²! Şeriat haini! İlâmını gördüm, kahkahayla güldüm. Meali hezeyan, hükmü hilâf-ı Kur’an’dır. Mihr-i müeyyedimi²³ basarım, seni mahkeme kapısında asarım.²⁴”

²²Şer’î mahkemelerin hâkimlerine verilen unvandır. Kadıyerinde kullanılırdı. Naip tabiri naiplerin Anadolu ve Rumeli kazaskerlerinin niyabetini (vekâletini) yapmalarından dolayı idi.

²³Güçlü mühür.

²⁴Pakalınlı, M. Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü C:2, sf. 125.

8

A RIDE THROUGH
ASIA MINOR AND ARMENIA:

GIVING A SKETCH OF THE CHARACTERS,
MANNERS, AND CUSTOMS OF BOTH
THE MUSSULMAN AND CHRISTIAN INHABITANTS.

BY
HENRY C. BARKLEY,

AUTHOR OF

"BETWEEN THE DANUBE AND THE BLACK SEA,"
"BULGARIA BEFORE THE WAR," ETC.

THE
MUSEUM
OF
VIENNA

LONDON:
JOHN MURRAY, ALBEMARLE STREET.

1891.

-210

Henry C. Barkley'in Seyahatnamesinde

Urfa

Selahaddin E. GÜLER

Yerel Tarih Araştırmacısı

Henry C. Barkley 1825–1895 yılları arasında yaşamış 19. yüzyıl gezginlerindedir. Asıl mesleği demiryolu mühendisliği olan Barkley, Balkanlarda uzun yıllar bulunmuş, bölgenin alt yapı çalışmalarına katılmış ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ilk demir yollarının inşasında çalışmıştır.

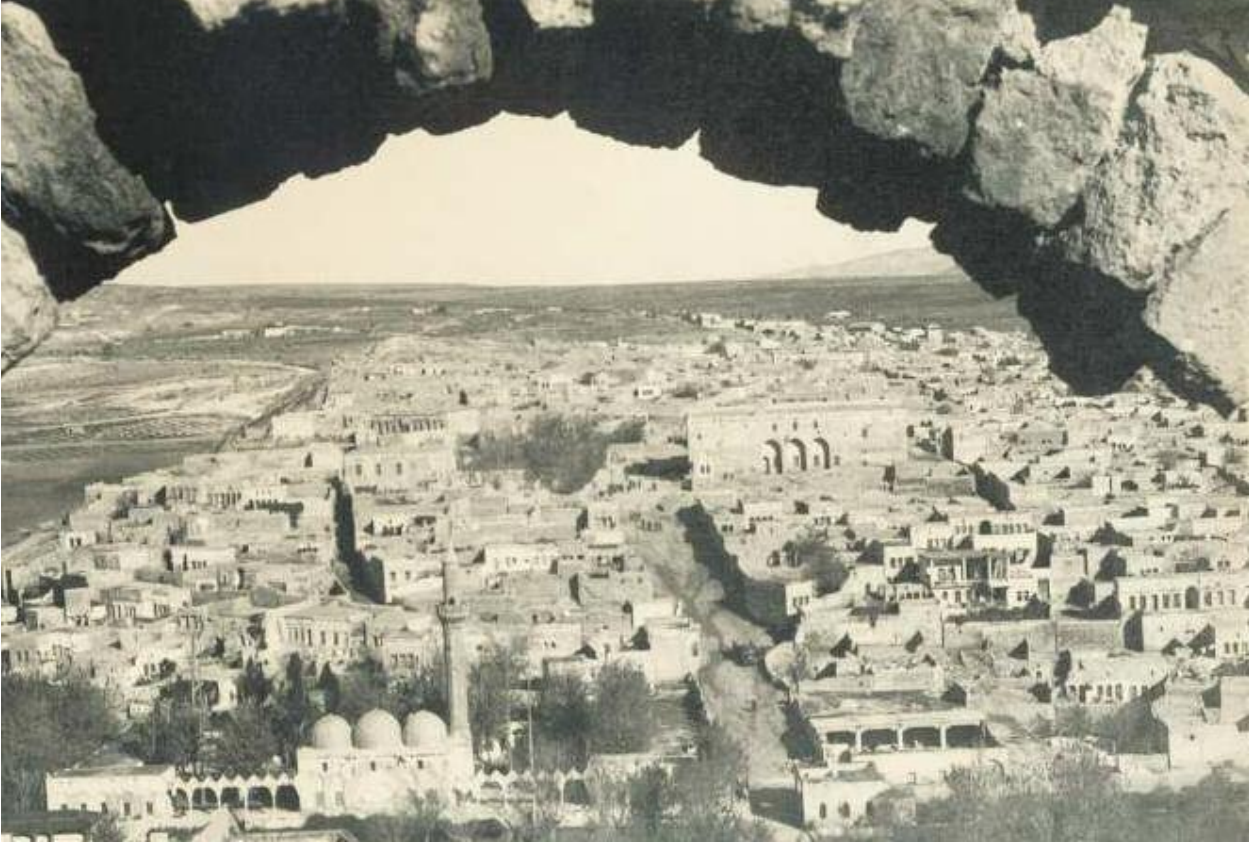
Aslında bir demiryolu mühendisi olan Barkley, belirli aralıklar hariç 1857-1876 yılları arasında Bulgaristan'da bulunmuştur. Aynı yıllarda Balkan milletlerinin ayaklanmaları, her bir milletin bağımsız bir devlet olma arzuları ve Avrupa devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu'nun işlerine müdahaleleri imparatorluk için, sorun oluşturmalarının sebep olduğu kargaşa içerisinde Balkanlar üzerinden Anadolu'ya seyahat eden seyyah bu seyahati esnasında Balkanlar ve özellikle de Anadolu'ya yaptığı gezilerde günlük tutmaya başlamıştır. İngiliz hükümetinin Anadolu coğrafyasına yoğun ilgisinden de olmalı ki *A Ride Through Asia Minorand Armenia* isimli günlüklerinden oluşan eserinin yayınlanması için yayınevlerinden yoğun teklifler alması sonrasında seyahatnamesi 1891 yılında Londra'da basılmıştır.

Seyyahın eserinde, uğradığı kentlerin günlük hayatına, mimarisine ve folkloruna ilişkin çarpıcı bilgiler mevcuttur. *A Ride Through Asia Minorand Armenia* isimli gezi notları 1870'li yıllarda Osmanlı coğrafyasının nasıl bir panoramaya sahip olduğunu merak edenler için de bir o kadar önemli kaynaktır.

Gezi notlarınının 1891 yılında çıkarılan ilk baskısından sonra 2007 yılında Nil Demir tarafından çevirisi yapılmış ve bu çeviri *Anadolu ve Ermenistan'a Yolculuk* adı ile Kesit Yayıncılık tarafından yayınlanmıştır

Seyahatname, seyyah yazarın 1878 yılı Ağustos ayı sonlarına doğru Bükreş'ten başlayarak İstanbul, Mucdanya, Bursa, Kirmasti, Eskişehir, Sivrihisar, Ankara, Kırşehir, Kayseri, Adana, Urfa, Siverek, Diyarbakır, Ergani Maden, Harput, Dersim Dağları, Erzincan, Erzurum ve Trabzon seyahatleri sırasında tutmuş olduğu günlükleri kapsamaktadır.

Henry C. Barkley, *A Ride Through Asia Minorand Armenia: Giving a sketch of the characters, manners, and customs of both the Mussulman and Christian inhabitants*, London 1891. 252-260 sayfaları arasındaki gözlemleri tarafımdan tercüme edilmiştir.

URFA GÖZLEMLERİ

Ertesi gün sekiz saatlik bir yolculukla, iki sıra tepe arasında uzanan zengin ve verimli bir vadiden yükselen yuvarlak, koni biçimli bir tepenin üzerine kurulmuş olan Urfa şehrine vardık.

Banliyöler, vadinin ya da daha doğrusu geçidin her iki tarafındaki ana tepelere ulaşıyor, çünkü burada başka bir şey olarak adlandırılabilir kadar geniş değil. Kasaba güzel bir konuma sahiptir ve uzaktan güzel görünür, ancak Doğu'da her zaman olduğu gibi, içine girdiğinizde dar sokaklar, yıkık dökük evler, harap camiler, pislik, yoksulluk ve sefaletle karşılaşsınız. Kasabaya doğru ilerlerken sağdaki tepeler vadiden neredeyse dik bir şekilde yükselir ve çok büyük ve güçlü bir kale olması gereken kalıntılarla kaplıdır, çünkü şu anda bile ayakta kalan kale oldukça güzelliğini korumaktadır ve masif taş duvarların tarzı, Türklerin günlerinden öncesine ait olduklarını açıkça göstermektedir. Urfa halkı kalenin Nemrut tarafından inşa edildiğine inanmaktadır, ancak şehir (Edessa adıyla) Yunanlıların elinde olduğundan, kaleyi inşa etme onurunu onlara verme eğilimindeyim. Her tarafı 20 metre genişliğinde ve yaklaşık 20 metre derinliğinde, sert kayadan oyulmuş kuru bir hendekle çevrilidir. Harabelerin ortasında, düz tepesi leylekler tarafından ele geçirildiği ve yuvalarının çürüyen çubukları oyma işi gizleyen bir sazlık halinde aşağıya sarktığı için güzelli-

ğini göremediğimiz, oyma bir başlığa sahip güzel bir beyaz mermer sütun var.

Bu kalenin hemen altında ve şehrin girişinde, güzel ve berrak suyu olan iki gölet vardır ve bunlardan birinin kenarında, İbrahim'in doğduğu yer üzerine Türkler tarafından inşa edildiği söylenen oldukça güzel bir cami bulunmaktadır. Hem Yahudiler hem de Hıristiyanlar bu inancı paylaşırlar ve inanıyorum ki Avrupa'daki bazı bilgincilerimiz de Urfa'ya (Keldanilerin Ur'u) onun doğum yeri olma onurunu verirler. İki gölet ve bunlardan çıkan küçük dere, çok kutsal olduğu düşünülen sazanlarla dolu ve bir tanesini öldürmenin ya da almanın hayatımıza mal olabileceği konusunda bize güvence verildi. Yolculuklarının bereketli geçmesi için kasabadan ayrılan yolcular, göletin kenarında tahıl satan bir adamdan birkaç kuruş değerinde tahıl satın alıyor ve balıkları besleyerek onları kutsuyorlar; ama balıkların yolculuk sırasında ona nasıl bakacaklarını bilemiyorum. Bu ilgiye alışkın oldukları, herhangi biri yaklaştığında hepsinin suyun kenarına doğru yüzmelerinden anlaşılıyor; o kadar çok sayıda geliyorlar ki suyun üst kısmı sırtlarının kıllarıyla kaplanıyor. Dış göleti çevreleyen, erik ve dut ağaçlarıyla dolu bahçelerin varlığı, göletler ve kutsal balıklarla birlikte bir Türk tarafından şu şekilde açıklanmıştır. *“Binlerce yıl önce, Nemrut kralken, bazı kötü insanlar onun tepedeki kalesine saldırmaya çalışmışlar ve bunu her za-*

manki yöntemlerle başaramayınca onu yakmayı akıl etmişler. Bunu yapmak için, şimdi göletlerin olduğu yerde bir dağ dolusu odun toplamışlar ve ateşe vermişler. Nemrut operasyonu izlemiş, ama odunlar yanmaya başlar başlamaz kalesinin tepesinden odun yığınının üzerine çıkmış ve onu söndürmüş. Sonra tüm düşmanlarını öldürmüş ve evine gitmiş. Uzun adımımda (yaklaşık beş yüz fit!) ayaklarının ilk konduğu yerde bu göletler oluşmuş ve ateşi oluşturan çubuklar etraflarında kök salmış ve şimdi gördüğünüz koruları oluşturmuş. Balıklara gelince, Nemrut eve döndüğünde aşçısını akşam yemeği için bir balık hazırlamak üzereyken bulmuş, ama bütün çabaların rağmen acıkamış ve balığı kuyruğundan tutup kaleden havuzlara atmış ve o şimdi orada duruyor ve diğerlerinin hepsi de onun soyundan geliyor.” Bu hikâyeyi bize anlatıldığı şekliyle aktarıyorum, ancak doğruluğuna kefil olmayı reddediyorum!

Bizi Nemrut'un efsanevi kahramanlıklarından çok daha fazla ilgilendiren şey, kalenin etrafındaki ve aslında tüm komşu tepelerdeki sert kayalara oyulmuş ilginç mezarlardı. Bazıları uçurumun yamacından tünelle açılmıştı, bazıları ise düzlükteydi ve içlerine doğru dar bir akıntı yolu vardı. Hepsi sert kayadan oyulmuştu ama farklı boyutlardaydı; bazıları tek bir ceset için, bazıları ise çok daha fazlası için tasarlanmıştı. İlk girdiğimiz yer eğimli kayalıklardan biriydi ve dibinde eğilerek girebileceğimiz büyüklükte yuvarlak bir kapı vardı. Daha sonra kendimizi yerden sadece iki metre yükseklikte kemerli bir çatısı olan, yaklaşık on metre kare fırın şeklinde bir odada bulduk. Her iki yanında, odanın geri kalanı kazıldığında bırakılmış sağlam bir taş seki vardı. Yuvarlak kapının önünde, uçları kayanın içine doğru devam eden hilal şeklindeki bir olukta çalışan, tam olarak bir öğütme taşına benzeyen, oluktan yukarı doğru yuvarlanabilen, ancak tekrar serbest bırakıldığında kendi yerçekimiyle hilalin en alt kısmına inen ve böylece girişi etkili bir şekilde kapatan bir taş vardı. Yanılmış olabiliriz, ama o sırada ikimiz de (Hz. İsa'nın gizli bir öğrencisi ve takipçisi olan) Aramatyalı Yusuf'un yaptırdığı mezarın tam benzeri bir mezara bakıyor olmamız gerektiğini hissettik.

Gördüğümüz bir sonraki mezara da aynı tür bir akıntı yolundan giriliyordu, ancak oda çok daha büyüktü. Aynı iki taş seki vardı, ancak bunların yanı sıra duvarlar şarap küplerine benzeyen on ya da on iki oyukla delinmişti ve bu oyukların her birinde şüphesiz bir ceset bulunuyordu.

“**İbrahim'in doğduğu yer olarak bilinen Urfa'da ve Rebeka'nın alındığı ülkede bütün çocukların, genç erkeklerin ve genç kadınların burun halkaları takması ve dahası bu uygulamayı sadece burada ve buralarda fark etmemiz bize ilginç bir gerçek olarak geldi.**”

Giriş, yuvarlanan taş yerine, dışarıdan hareketli parmaklıkları olan ahşap bir kapıyla kapatılmıştı ve bunların uçlarını alan delikler bugüne kadar çalışır durumdaydı. Gördüğümüz tüm mezarlar boştu ve yerliler uzun zamandan beri bu gömme şeklini terk etmişlerdi; ancak kasabanın yakınlarında mezarlar yoksul insanlar için konut olarak kullanılıyordu.

Tevrat'ta Yaratılış'ın 24. bölümünde, orijinal dilinde, İbrahim'in hizmetkârının kuyu başında Rebeka'ya burun mücevherlerini (doğrusu hızmaları olmalı) hediye ettiği belirtilir. Şimdi burada, İbrahim'in doğduğu yer olarak bilinen Urfa'da ve Rebeka'nın alındığı ülkede bütün çocukların, genç erkeklerin ve genç kadınların burun halkaları takması ve dahası bu uygulamayı sadece burada ve buralarda fark etmemiz bize ilginç bir gerçek olarak geldi. Bu geleneği sordüğümüzde, halkaların küçük yaşta takıldığını ve erkek çocukların erkeklığe erişene kadar, kız çocukların ise evlenene ve bir çocukları olana kadar takmaya devam ettiklerini söylediler. Yüzükler küçüktür, bir İngiliz hanımefendisinin parmak yüzüğü gibidir ve genellikle içlerinde turkuaz bulunur. (Burun mücevherlerinden İşaya, Bölüm II'de de bahsedilmektedir). Yaratılış'ın aynı bölümünde (XXIV, 16) geçen ilginç bir şey daha fark ettik. Rebeka'nın kuyuya indiği, testisini doldurduğu ve yukarı çıktığı söylenir. Şimdi Urfa'nın yakın çevresinde bu “aşağı inmeye” izin veren birçok kuyu gördük. Bunlar, yaklaşık yirmi metre uzunluğunda ve bir metre genişliğinde taşla kaplı hendeklerdi ve her iki ucunda da alttaki kaynağa giden eğimli taş merdivenler vardı. Bu kuyulara, şüphesiz Rebeka'nın yaptığı gibi, omuzlarında testileriyle inen kızlar ve kadınlar gördük.

Urfa'da kaldığımız süre boyunca küçük berbat bir handa konakladık, ancak çatıda, avlunun kir ve kokusu üzerinde olan küçük bir oda bulacak kadar şanslıydık ve dışarıdaki düz çatıda oturup aşağıdaki yaşamı gözlemlemek oldukça eğlenceliydi. Avlu develerle doluydu, hepsi de her biri yaklaşık iki kilo ağırlığında hamur yoğuran iki adamı özlemle izliyor ve sabırsızlıklarını çeşitli homurdanmalarla ve birbirlerini kinle ısırarak gösteriyorlardı. Sonunda adamlardan biri elinde üç ya da dört tane kekle görüldü ve iki devesi hızla peşinden nispeten daha sakın bir yere doğru kaçıştılar; orada şaşırtıcı bir telaşla diz çöktüler ve yaşlı kuşlar onları beslemek üzereyken yavru kuşlar gibi ağızları sonuna kadar açık kaldılar. Adam ilk devenin ağzına bir kek sıkıştırdı, sonra da büyük dudaklarının her iki tarafına birer elini koyarak çiğnerken yanlara doğru bir şey düşürmesini engelledi. Bu o deve her şeyin yolunda olduğunu gösterene kadar başka bir kek için ağızını açarak yuttu. Sonra diğer deveye hizmet etti ve böylece, birinden diğerine geçerek, her birine dört kek verdi, zavallı hayvanlar sanki bunun iki katından hoşlanacaklarmış gibi görünüyordular.

Akşam saatlerinde bir Türk olan hancının, kendisine verecek konyağımız olup olmadığını sormak için yaptığı ziyaret bizi onurlandırdı. Ona içmediğimizi ve tüm içkilerin kötü olduğunu düşündüğümüzü söylediğimizde, yanıldığımızı, tüm içkilerin ve özellikle de konyağın iyi olduğunu söyledi ve ekledi: "Ben her gece bir şişe rakı içiyorum ve ondan sonra yeni bir adam oluyorum." Gece öyle hissettiğini söyleyebilirim, ama sabah kendini çok yaşlı hissettiğinden hiç şüphem yok. Ziyaretçimiz daha sonra şöyle devam etti: "Siz İngilizleri tanıyorum. Çok iyi bir arkadaşım var, bir İngiliz; bu odada yaşadı" (sarımsak bir yıl dedi). "O bir diş doktoruydu, tam bir şaşırtıcıydı. Bana inanmayacaksınız ama sadece çürük dişleri çekmekle kalmadı, aynı zamanda diğer dişlerdeki delikleri doldurdu ve onları yeni gibi yaptı ve bir adam kendi dişlerinin tamamını veya bir kısmını kaybettiğinde, doktor doğanın ona ilk verdiklerinden çok daha iyi yenilerini yaptı. Buradaki vali için bütün bir set yaptı ve bunun için 35 sterlin aldı. Neden gittiğini bilmiyorum, çünkü burada çok para kazanıyordu ve yakında çok zengin olacaktı. Ayrıca, bakın ne kadar rahattı; yaşamak için bu güzel odaya sahipti!" Bir İngiliz'in böyle bir yeri neden terk ettiğini anlayabiliyordum. Orada bir hafta durmuş olması hayret verici.

Ertesi sabah gün ağarırken kalktık ve Ali Ağa'yı yeni bir zaptiye bulması için bırakarak kasabada bir yürüyüşe çıktık, balık havuzları camisine ve nihayet kaleye ve türbelere gittik, öğleden önce hana döndüğümüzde her zamanki gibi gelmemiş olan zaptiye dışında her şeyi yola çıkmaya hazır bulduk. Onun için konağa ulaklar gönderdik ve sonunda kendimiz de oraya vardık, Bosnalı bir efendi olan vali, kimsenin zaptiye istemediğine ve bir dakika içinde -evet, bir dakika içinde- birinin bizi takip edeceğine yemin etti; böylece kasıtlı olarak yalan söyledi, çünkü zaptiye kendisinden istenmişti ve yarım saat boyunca kimse bizi takip etmedi.

Henry C. Barkley Seyahatnamesinde Urfa / Selahaddin E. GÜLER

Urfa Vakıflarında Şırlğan/Şîruğan Susam Yağı

Dr. Berna TORKAK

A sya kültüründe önemli bir yeri olan susam, 5000 yılı aşkın bir süredir insanlar tarafından kullanılmaktadır.¹ Kaşgarlı Mahmud'un XI. yüzyılda hazırladığı *Divanü Lûgat-it Türk* adlı eserinde susam küç olarak geçmekte olup, susam yağına küç yağı denilmektedir.²

Mezopotamya mutfağında pek de önemli sayılmayan yağlardan biri olan susam yağı, M.Ö. 2000 yılı gelindiğinde ekilip biçilmektedir.³ Yemek ve tatlıların yapımında kullanılan susam yağını Abbasiler de tercih etmişlerdir. Abbasilerde bazı tatlıların yapımında susam yağı kullanılmaktadır.⁴

Susamyağı, İbn Battûta ve Evliya Çelebi'nin seyahatnamelerinde yer edinmiştir. İbn Battûta, Hintlilerin başlarına susam yağı döküp yıkadığını ve buna siyrâc adını verdiğini belirtmektedir. Hatta susam yağından sonra da kille başlarını yıkadığını ve bundan dolayı Hintlilerin sakallarının uzun olduğunu eklemektedir.⁵ Evliya Çelebi de lokmacı ve gözlemeci dükkanlarında birer Yahudi bekçi olduğunu ve Yahudilerin şir-i revgan yediklerini belirtmektedir. Çelebi'nin *şir-i revgan* diye belirttiği besin susam yağıdır. Yine Çelebi, Müslümanların say yağı yani tereyağı yediklerini söylemektedir.⁶ XIX. yüzyıl Mısır'ını anlatan Edward Lane ise Mısırlıların Musevileri şiş yüzlü, kızarıklık gözlü insanlar olarak gördüklerini, bunun da susam yağının ölçsüz tüketmelerinden kaynaklandığı söylemektedir.⁷

¹ Güven Şahin, "Türkiye'de Üretimi Azalan Önemli Bir Yağ Bitkisi Susam", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 3/2, (2014): 404.

² Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat-it Türk*, Cilt: 3, çev. Besim Atalay, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998), 121.

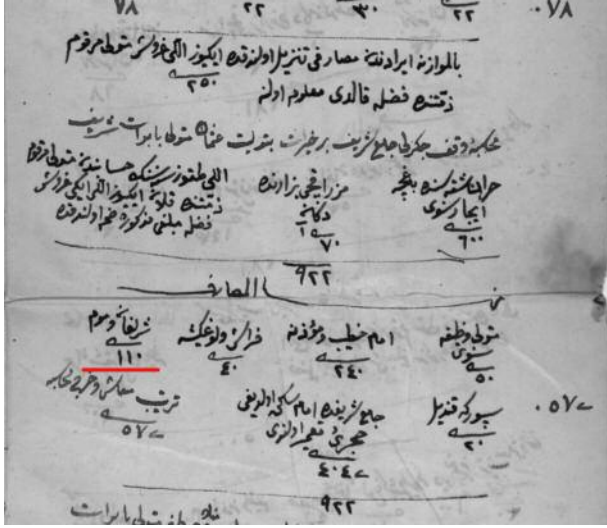
³ PhyllisPrayBober, *Antikçağ ve Ortaçağda Sanat, Kültür ve Mutfak*, 2.bs., çev. Ülkün Tansel, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014), 102.

⁴ Muhammed b. El-Kerim, *Kitâbü'l-Tabih*, çev. Nazlı Pişkin, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2009), 12.

⁵ Ebû Abdullah Muhammed İbn BattûtaTancî, *İbn Battûta Seyehatnâmesi*, Cilt: 1, çev. A. Sait Aykut, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004), 542.

⁶ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyehatnâmesi*, 5.bs., haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Cilt: 1, Kitap: 2, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003), 493.

⁷ Sami Zubaida, "Ortadoğu Yemek Kültürlerinin Ulusal, Yerel ve Küresel Boyutları", *Ortadoğu Mutfak Kültürleri*, 2.bs., ed. Sami Zubaida, Richard Tapper, (İs-

■ 1845 Yılında Çakeri Cami-i Şerif Vakfı'nın giderleri arasında şırlğan ve mum için sarfedilen tutar.
Kaynak: BOA, EV. d., 12373, s. 3.

Evliya Çelebi'nin *şir-i revgan* diye ifade ettiği susam yağı, Farsça bir kelime olup şir süt, revgan da yağ anlamına gelmektedir.⁸ Yine Farsça *revgan-ı kenced*, *revgan-ı hûşda* susam yağı manasındadır.⁹ Farklı şekillerde ifade edilen susam yağının birçok adı bulunmaktadır. Örneğin *revgan-ı cülcülân*, *revgan-ı kenced*, *revgan-ı semsem*, *revgan-ı şîr*, *revgan-ı şîr-i puht* susam yağı anlamında kullanılmaktadır.¹⁰ Arapça'daise dühnu'l-hal olarak bilinmektedir.¹¹ Susam yağı bunların dışında *şırlagan*,¹² *şırlağan*, *şırluğan*, *şıruğan* şeklinde de geçmektedir.¹³

Urfa'daki Vakıf Defterleri'nde ise *şırlğan* ya da *şıruğan* olarak geçtiği görülmektedir.¹⁴ Halk ağzında susam, küncü olarak geçmektedir. Önemli bir besin maddesi ve aynı zamanda aydınlatma ihtiyacını karşılayan susam yağı, Urfa'daki vakıfların birçoğunun giderleri arasında yer almaktadır. Bahattin Turgut, Urfa'daki vakıfların aydınlatma ihtiyacı olan mum, zeytinyağı ve susam yağının hayırseverler tarafından karşılandığını be-

tanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003), 38.

⁸ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 16.bs. (Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 1999), 999.

⁹ Mehmet Kanar, *Büyük Türkçe-Farsça Sözlük*, (İran: Şirin Yayıncılık, 1995), 419.

¹⁰ Priscilla Mary Işın, *Osmanlı Mutfak Sözlüğü*, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2010), 315.

¹¹ Ahmed Cavid, *Tercüme-i Kenzü'l-İstihâ*, haz. Seyit Ali Kahraman, Priscilla Mary Işın, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006), 47.

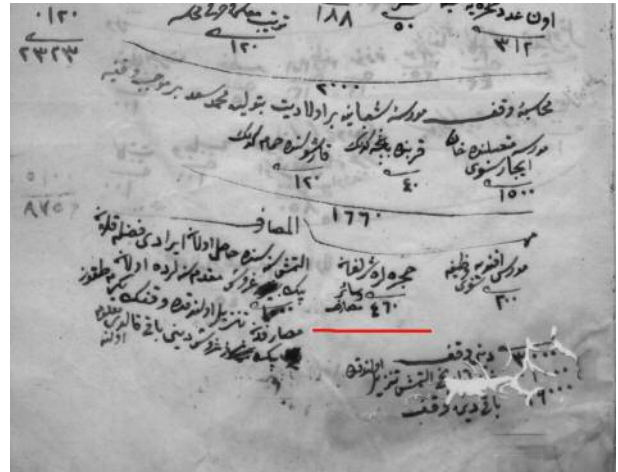
¹² Kitâb-ı Ma'cün adlı tıp metnindeşırlagan olarak geçmektedir. Aslı Aytaç, "Kitâb-ı Ma'cün Aslı Tıp Metninde Geçen Botanik ve Tıp Terimleri", *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 3/4, (2019): 314.

¹³ Fatih Kaya, *Lisânü'l-Etibâ: Tabiplerin Dili*, (İstanbul: Hiperyayın, 2018), 487; İsmail Parlatur, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, (Ankara: Yargı Yayınevi, 2006), 1536; Ahmed Vefik Paşa, *Lehce-i Osmânî*, (Tabhane-i Amire, 1293), 672; Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, (İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2011), 650; Marianna Yerasimos, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde Yemek Kültürü*, 2.bs., (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014), 479.

¹⁴ Defterlerde her iki şekilde geçmekle beraber çalışmamızda şırlğan kullanılmıştır.

lirtmektedir.¹⁵ *Mesarifat* olarak adlandırılan harcamalar arasında şırlğan önemli bir yere sahip olmuştur. Urfa vakıflarının yıllık harcamalarında bazen şırlğan için sarf edilen tutar ayrı yazılırken bazen de mum, kandil, hasır veya tamirat ile birlikte yazılmıştır. H. 1260/M. 1845, H. 1262/M. 1846, H. 1272/M. 1856, H. 1278/M. 1862 ve H. 1280/M. 1864 yıllarına ait incelediğimiz Vakıf Defterleri'nde birçok medrese, zaviye, tekke ve camilerde susam yağının kullanıldığı görülmektedir.

İlk olarak 1845 yılına ait Vakıf Defteri'ni inceleyecek olursak Hoca Ahmed Cami-i Şerif Vakfı'nın bu yılki mum ve şırlğan için harcamaları 147, Şafi Mescidi'nin ise 50 kuruştur. Kara Musa Cami-i Şerif Vakfı'nın mum, şırlğan, kandil ve süpürge bahası 45 kuruştur. Acem Beg Mescidi'nin şırlğan ve mum harcaması 50 kuruştur. Narıncı Cami-i Şerif Vakfı'nın mum, mukavva ve şırlğan için sarf ettiği tutar 300 kuruştur. Çakeri Cami-i Şerif Vakfı'nın şırlğan ve mum harcaması 110 kuruştur. Karaburç Cami-i Şerif Vakfı'nın minare ve camii için şırlğan bahası 300,¹⁶ Mencek Vakfı'nın da şırlğan ve mum

■ 1845 Yılında Şâbaniye Medresesi Vakfı'nın giderleri arasında hücrelere şırlğan ve sair için sarfedilen tutar.

Kaynak: BOA, EV. d., 12373, s. 6.

bahası 65 kuruştur. Mevlid-i Halilürrahman Vakfı'nın hasır, şırlğan ve mum için sarf ettiği tutar 550 kuruş, Ayn-ı Halilürrahman Vakfı'nın ise mum ve şırlğan gideri 200 kuruştur.¹⁷ Abbas Beg Medresesi Vakfı'nın altı adet hücreye şırlğan bahası 150 kuruştur. Saide Kadın Vakfı'nın şırlğan ve sair masrafları 181 kuruş, Rahime Vakfı'nın şırlğan harcaması 50 kuruştur.

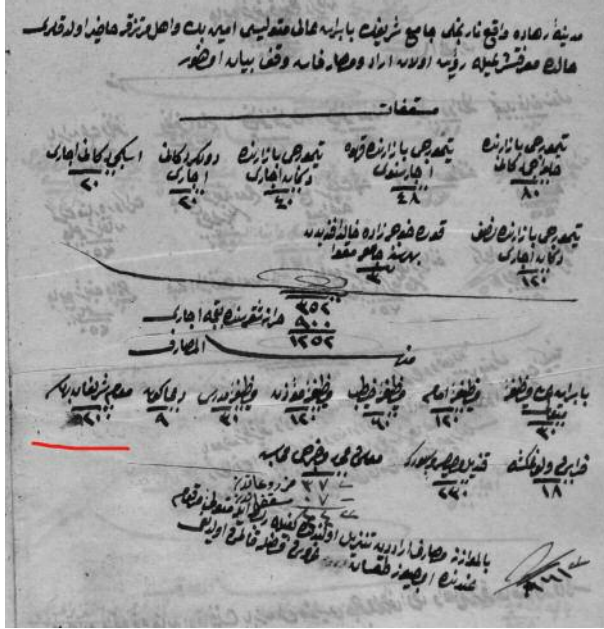
Şabaniye Vakfı'nın hücrelere şırlğan ve sair masrafı 460 kuruş,¹⁸ Korkmaz Cami-i Şerif Vakfı'nın hasır, şırl-

¹⁵ Bahattin Turgut, *Urfa Vakıfları (1850-1900)*, (İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2020), 213.

¹⁶ BOA, EV.d., 12373, s. 3.

¹⁷ BOA, EV.d., 12373, s. 5.

¹⁸ BOA, EV.d., 12373, s. 6.

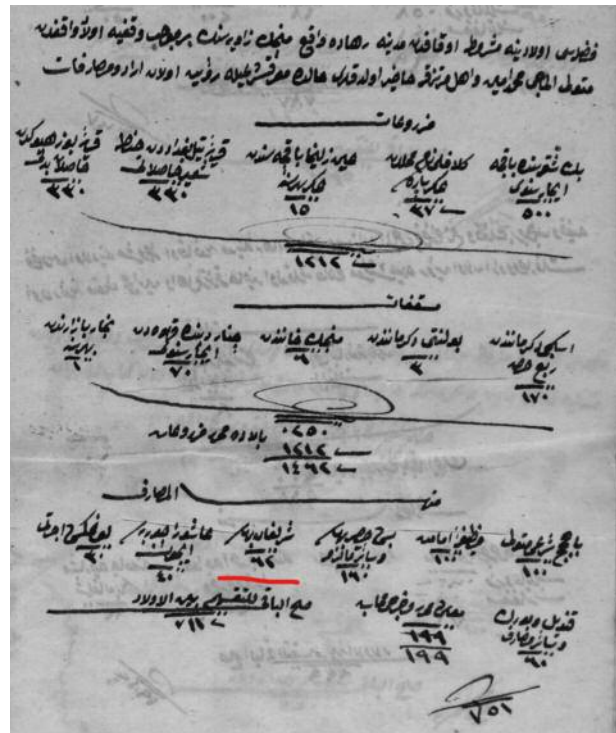
■ 1846 Yılında Narıncı Cami-i Şerif Vakfı'nın giderleri arasında mum ve şırlığan için sarfedilen tutar.

Kaynak: BOA, EV. d., 12979, s. 7.

ğan ve mum bahası 70 kuruştur. Şah Hüseyin Cami-i Şerif Vakfı'nın şırlığan ve cami duvarının tamiri 532 kuruştur. Sultan Beg Vakfı'nın hasır, mum ve şırlığan harcaması 7 kuruş, Meşarikiye Cami-i Şerif Vakfı'nın mum ve şırlığan bahası 120 kuruştur. Cami-i Kebir Vakfı'nın mum ve şırlığan bahası 300 kuruş, Debbağhane Cami-i Şerif Vakfı'nın mukavva, mum ve şırlığan harcaması 260 kuruştur.¹⁹ Tohtemur Cami-i Şerif Vakfı'nın mum ve şırlığan bahası 100 kuruş, Müderris Mescidi'nin de mum ve şırlığangideri 16 kuruştur. Siverekli Mescidi'nin mum ve şırlığan harcaması 40 kuruş, Kadıoğlu Cami-i Şerif Vakfı'nın mum ve şırlığan bahası 145 kuruştur. Acuze Mescid-i Şerif Vakfı'nın mum ve şırlığan bahası 50 kuruş, Ömeriye Mescidi'nin 40, Halife Mescidi'nin ise 30 kuruştur.

Hekim Dede Cami-i Şerif Vakfı'nın ferraş,²⁰ mum ve şırlığan bahası 32 kuruştur.²¹ Yusuf Paşa Camii'nin şırlığan ve mum bahası 400 kuruş, Nimetullah Camii'nin hasır, şırlığan ve mum bahası 200 kuruştur. Süleymaniye Cami-i Şerif Vakfı'nın on adet hücre için şırlığan gideri 180 kuruş, Hüseyiniye Camii'nin mum ve şırlığan bahası 250 kuruştur.²² Rızvaniye Medresesi Vakfı'nın şırlığan ve mum bahası 350 kuruş, İhlasiye Cami-i Şerif Vakfı'nın şırlığan, mum ve mukavva gideri 250 kuruştur.

Bir yıl sonra yani 1846 yılında ise Kara Musa Cami-

■ 1846 Yılında Mencek Zaviyesi Vakfı'nın giderleri arasında şırlığan için sarfedilen tutar.

Kaynak: BOA, EV. d., 12979, s. 13.

i Şerif Vakfı'nın mum, şırlığan, kandil ve süpürge bahası 45 kuruştur.²³ Çakeri Cami-i Şerif Vakfı'nın mum ve şırlığan bahası 100 kuruş, Meşarikiye Cami-i Şerif Vakfı'nın 70, Siverekli Mescid-i Şerif Vakfı'nın 30, Narıncı Cami-i Şerif Vakfı'nın 200, Şafii Mescid-i Şerifi'nin 40,²⁴ Darende Hüseyin Paşa Cami-i Şerif Vakfı'nın da 50 kuruştur.

¹⁹ BOA, EV.d., 12373, s. 2.

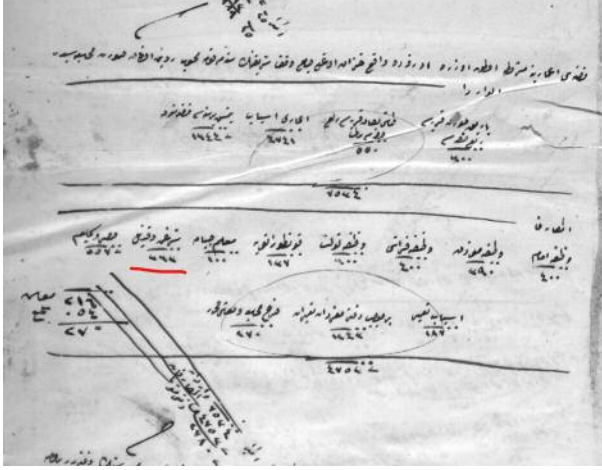
²⁰ Vakıfların temizliği ile ilgilenen görevliye ferraş denilmektedir. Tahsin Yazıcı, Mehmet İpşirli, "Ferrâş", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12: 408.

²¹ BOA, EV.d., 12373, s. 4.

²² BOA, EV.d., 12373, s. 7.

²³ BOA, EV.d., 12979, s. 5.

²⁴ BOA, EV.d., 12979, s. 7.

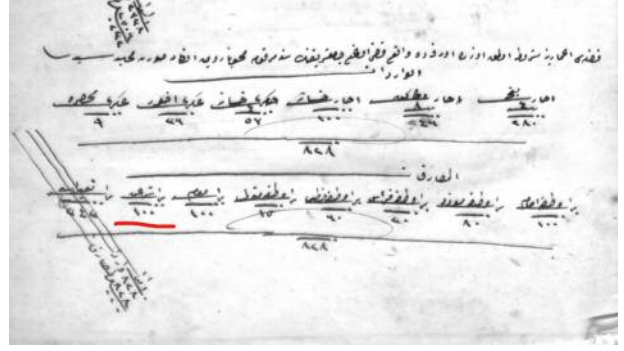

■ 1856 Yılında Hızanoğlu Cami-i Şerif Vakfı'nın giderleri arasında şırlığan ve kandil için sarfedilen tutar.

Kaynak: BOA, EV. d., 15803, s. 13.

Hacı Eyub Vakfı'nın şırlığan bahası 168 kuruş ve Mencek Zaviyesi Vakfı'nın 62 kuruştur.²⁵ Süleyman Ağa Vakfı'nın on adet hücre için mum ve şırlığan bahası 180 kuruştur.²⁶ Karahan Vakfı'nın süpürge, şırlığan ve dükkanların tamiri için sarf ettiği tutar 300 kuruştur. Mevlid-i Halilürrahman Vakfı'nın hasır ve şırlığan bahası 100 kuruştur.²⁷ Kadioğlu Cami-i Şerif Vakfı'nın mum ve şırlığan bahası 100, Müderris Mescidi'nin 16 ve Ömeriye Mescidi'nin 50 kuruştur. Halife Mescidi'nin geliri olan 50 kuruş imam ile mum ve şırlığan bahası olarak verilmiştir. Göncü Hacı Ali Mescidi'nin geliri olan 27 kuruş ise yine mum ve şırlığan bahası olarak verilmiştir.²⁸ Hacı Abdulfettah Cami-i Şerif Vakfı'nın mum, şırlığan bahası 100 ve İhlasiye Cami-i Şerif Vakfı'nın 240 kuruştur.²⁹ Nimetullah Beg Vakfı'nın şırlığan bahası 150, Yusuf Paşa Cami-i Şerif Vakfı'nın 150 kuruştur.³⁰

1856 yılına ait verileri incelediğimizde Nimetullah Cami-i Şerif Vakfı'nın şırlığan gideri 200, Kadioğlu Camii'nin 80,³¹ Damad Süleyman Ağa Camii ve Medresesi Vakfı'nın 54,³² Acem Beg Mescidi'nin 30, Kara Musa Camii'nin 200, Sultan Beg Camii'nin 9, Acuze Mescidi'nin 10³³ ve Cami-i Kebir Vakfı'nın 300 kuruştur. Hızanoğlu Cami-i Şerif Vakfı'nın şırlığan ve kandil bahası 363, Debbağhane Cami-i Şerif Vakfı'nın 135³⁴ ve Hekim Dede Camii'nin 82 kuruştur.³⁵ Hacı Lütfullah Cami-i Şerif Vakfı'nın şırlığan bahası 42, Hoca Ahmed

■ 1856 Yılında Kadioğlu Cami-i Şerif Vakfı'nın giderleri arasında şırlığan için sarfedilen tutar.

Kaynak: BOA, EV. d., 15803, s. 31.

Cami-i Şerif Vakfı'nın 251, Narıncı Cami-i Şerif Vakfı'nın 90,³⁶ Kıbrıs Mescid-i Şerif Vakfı'nın 20,³⁷ Kara Musa Cami-i Şerif Vakfı'nın 200,³⁸ Rızvaniye Medresesi Vakfı'nın 136³⁹ ve Yusuf Paşa Cami-i Şerif Vakfı'nın 160 kuruştur.⁴⁰

1846 ve 1856 yıllarında olduğu gibi 1862 yılında da dönemin iktisadî şartlarına bağlı olarak şırlığan giderlerinde artışın olduğu gözlenmektedir. Bu yılki Narıncı Mescid-i Şerif Vakfı'nın şırlığan gideri 250, Ömeriye Mescid-i Şerif Vakfı'nın 10, Hoca Ahmed Cami-i Şerif Vakfı'nın 130, Debbağhane Cami-i Şerif Vakfı'nın 150, Acem Beg Mescid-i Şerif Vakfı'nın 30, Mevlid-i Halilürrahman Vakfı'nın 185, Cami-i Kebir Vakfı'nın 400,⁴¹ İmam Bakır Vakfı'nın 50, Hayât-ı Harrânî Vakfı'nın 120, Damad Süleyman Ağa Vakfı'nın 70 ve Hasan Paşa diğer adıyla Tanburî Cami-i Şerif Vakfı'nın 380 kuruştur. Lütfullah Cami-i Şerif Vakfı'nın şırlığan masrafı 35,⁴² Karaburç diğer adıyla Hızanoğlu Cami-i Şerif Vakfı'nın 225, Yusuf Paşa Cami-i Şerif Vakfı'nın 286, Siverekli Mescid-i Şerif Vakfı'nın 50, Rızvaniye Medresesi Vakfı'nın 150, Hacı Gazi Halveti Tekkesi'nin 137, Çakeri Mescidi Şerifi'nin 150, Kadioğlu Cami-i Şerif Vakfı'nın 128⁴³ ve Emir Mencek Mescid-i Şerif Vakfı'nın 50 kuruştur.⁴⁴ Hoca Ahmed diğer adıyla Pazar Cami-i Şerif Vakfı'nın 150, Hacı Yadigar Mescid-i Şerif Vakfı'nın 20, Meşarikiye Cami-i Şerif Vakfı'nın 90, Lütfullah Mescid-i Şerif Vakfı'nın 25, Mevlid-i Halilürrahman Vakfı'nın 100, Cami-i Kebir Vakfı'nın 363,⁴⁵ Hayât-ı Harrânî Vakfı'nın 100, Damad Süleyman Ağa Mescid-i Şerif Vakfı'nın 75 ve Rızvaniye Medresesi Vakfı'nın 150 kuruştur.

²⁵ BOA, EV.d., 12979, s. 13.

²⁶ BOA, EV.d., 12979, s. 4.

²⁷ BOA, EV.d., 12979, s. 6.

²⁸ BOA, EV.d., 12979, s. 8.

²⁹ BOA, EV.d., 12979, s. 10.

³⁰ BOA, EV.d., 12979, s. 11.

³¹ BOA, EV.d., 15803, s. 4.

³² BOA, EV.d., 15803, s. 27.

³³ BOA, EV.d., 15803, s. 2.

³⁴ BOA, EV.d., 15803, s. 13.

³⁵ BOA, EV. d., 15803, s. 1.

³⁶ BOA, EV.d., 15803, s. 14.

³⁷ BOA, EV. d., 15803, s. 18.

³⁸ BOA, EV. d., 15803, s. 26.

³⁹ BOA, EV. d., 15803, s. 29.

⁴⁰ BOA, EV. d., 15803, s. 31.

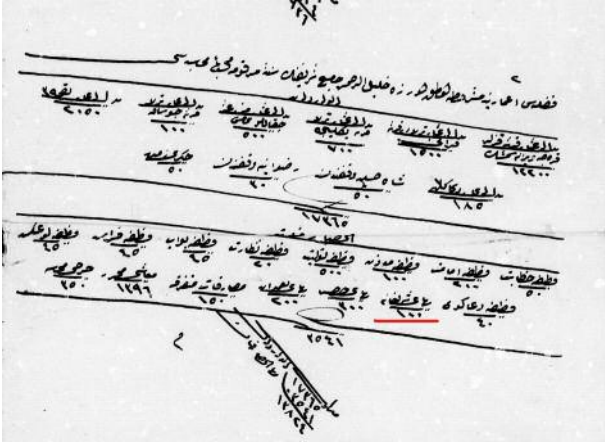
⁴¹ BOA, EV.d., 17135, s. 2.

⁴² BOA, EV.d., 17135, s. 4.

⁴³ BOA, EV.d., 17135, s. 5.

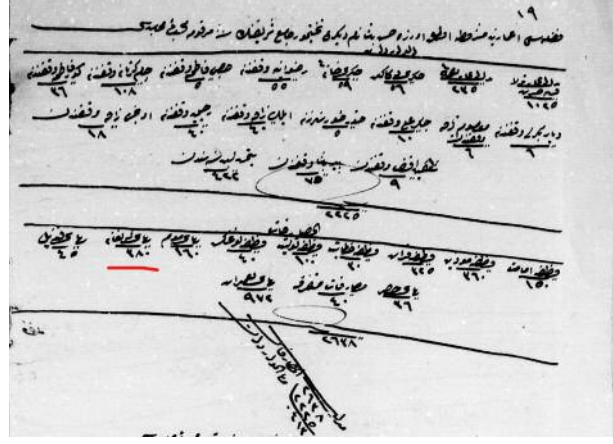
⁴⁴ BOA, EV.d., 17135, s. 7.

⁴⁵ BOA, EV.d., 17135, s. 18.

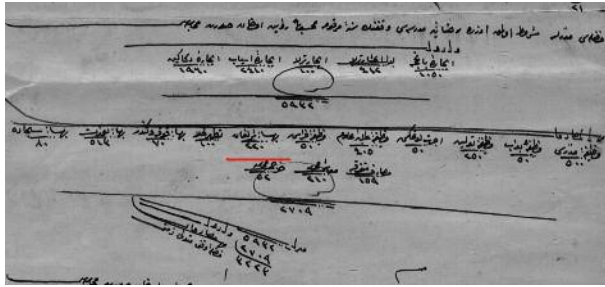
■ 1862 Yılında Halilürrahman Camii-i Şerif Vakfı'nın giderleri arasında şırlğan için sarfedilen tutar.

Kaynak: BOA, EV. d., 17135, s. 3.

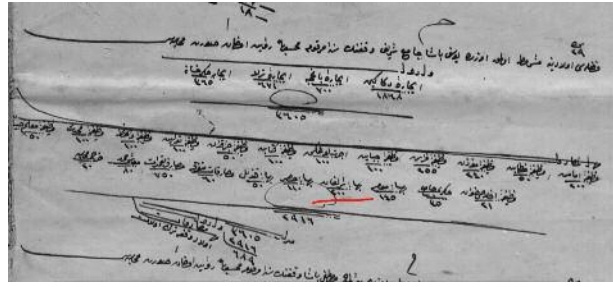
■ 1862 Yılında Hasan Paşa Camii-i Şerif Vakfı'nın giderleri arasında şırlğan için sarfedilen tutar.

Kaynak: BOA, EV. d., 17135, s. 5.

■ 1864 Yılında Rızvaniye Medresesi Vakfı'nın giderleri arasında şırlğan için sarfedilen tutar.

Kaynak: BOA, EV. d., 18256, s. 2.

■ 1864 Yılında Yusuf Paşa Camii-i Şerif Vakfı'nın giderleri arasında şırlğan için sarfedilen tutar.

Kaynak: BOA, EV. d., 18256, s. 3.

İmam Bakır Vakfı'nın şırlağan için sarf ettiği tutar 50,⁴⁶ Darende Hüseyin Paşa Camii-i Şerif Vakfı'nın 110, Alihan Beg Camii-i Şerif Vakfı'nın 280, Hızanoğlu Camii-i Şerif Vakfı'nın 250,⁴⁷ Emir Mencek Zaviyesi Vakfı'nın 50, Rızvaniye Camii-i Şerif Vakfı'nın 150 ve Nimetullah Beg Camii-i Şerif Vakfı'nın 300 kuruştur.⁴⁸

Sultan Beg Vakfı'nın şırlğan bahası 35, Tuzeken diğer adıyla Mahmudiye Camii-i Şerif Vakfı'nın 50,⁴⁹ İhlasiye Mescid-i Şerif Vakfı'nın 250, Darende Hüseyin Paşa Camii-i Şerif Vakfı'nın 71, Alihan Beg Camii-i Şerif Vakfı'nın 279⁵⁰ ve Şeyh Müslim Zaviyesi Vakfı'nın 160 kuruştur.⁵¹

Son olarak 1864 yılına ait Vakıf Defteri'nde Cabir el-Ensar Zaviyesi Vakfı'nın yıllık şırlğan bahası 90, Damad Süleyman Ağa Vakfı'nın 90, Rızvaniye Medresesi Vakfı'nın 220, Hacı Gazi Halveti Tekkesi Vakfı'nın 193, Çakeri Camii-i Şerif Vakfı'nın 100,⁵² Darende Hü-

seyin Paşa Camii-i Şerif Vakfı'nın 180, Alihan Beg Camii-i Şerif Vakfı'nın 100 ve Karaburç namı diğer Hızanoğlu Camii-i Şerif Vakfı'nın 350 kuruştur. Şırlğan için Yusuf Paşa Camii-i Şerif Vakfı 200,⁵³ Rızvaniye Vakfı 150,⁵⁴ Narıncı Camii-i Şerif Vakfı 225, Debbaghane Camii-i Şerif Vakfı 150 ve Hacı Yadigar Mescidi Vakfı 325 kuruş harcamıştır. Korkmaz Camii-i Şerif Vakfı'nın şırlğan için sarf ettiği tutar 50, Meşarikiye Camii-i Şerif Vakfı'nın 120,⁵⁵ Emir Mencek Zaviyesi Vakfı'nın 100, İhlasiye Camii-i Şerif Vakfı'nın 180, Nimetullah Camii-i Şerif Vakfı'nın 180,⁵⁶ Kıbrıslı Camii-i Şerif Vakfı'nın 60⁵⁷ ve Kadioğlu Camii-i Şerif Vakfı'nın 348 kuruştur.⁵⁸

Sonuç

Vakıfların muhasebe kayıtlarında yer aldığı üzere Urfa'daki çoğu cami, medrese, zaviye ve tekkenin masraflarından birini şırlğan yani susam yağı oluşturmaktadır. Yer yer mum, kandil, hasır ve tamirat masraflarıyla birlikte toplu şekilde verilen şırlğan bahası, vakıfların ay-

⁴⁶ BOA, EV.d., 17135, s. 19.

⁴⁷ BOA, EV.d., 17135, s. 20.

⁴⁸ BOA, EV.d., 17135, s. 21.

⁴⁹ BOA, EV.d., 17135, s. 3.

⁵⁰ BOA, EV.d., 17135, s. 6.

⁵¹ BOA, EV.d., 17135, s. 11.

⁵² BOA, EV.d., 18256, s. 2.

⁵³ BOA, EV.d., 18256, s. 3.

⁵⁴ BOA, EV.d., 18256, s. 8.

⁵⁵ BOA, EV.d., 18256, s. 1.

⁵⁶ BOA, EV.d., 18256, s. 5.

⁵⁷ BOA, EV.d., 18256, s. 6.

⁵⁸ BOA, EV.d., 18256, s. 17.

dınlatma ihtiyacını karşılamaktadır. Fakat şırlğanın bir besin maddesi sayıldığını da göz önüne almak gerekmektedir. Ancak şırlğanın söz konusu bu ürünlerle birlikte verilmesi aydınlatma ihtiyacı konusunda yoğunlaşmamızı sağlamıştır.

Geliri, büyüklüğü ve faaliyet yapısına bağlı olarak her vakfin şırlğan bahası farklılık göstermektedir. Keza Urfa vakıflarının 1845, 1846, 1856, 1862 ve 1864 yılları

rına ait harcamaları detaylı bir şekilde incelediğinde Süleyman Ağa Vakfı'nın, Şabaniye Vakfı'nın ve Abbas Beg Vakfı'nın her hücre için şırlğan harcamasının farklı olduğu görülmektedir. Yine Yusuf Paşa Camii ile Müderris Mescidi'nin ya da Rızvaniye Medresesi ile Sultan Beg Camii'nin şırlğan bahası değişiklik arz etmektedir. Vakfın fonksiyonuna bağlı olarak şırlğan masrafı değişiklik gösterse de netice itibarıyla Urfa'daki vakıfların büyük çoğunluğunda şırlğan önemli bir yer edinmiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

- BOA, EV. d. (Evkaf Defterleri)
- BOA, EV.d., 15803.
- BOA, EV.d., 17135.
- BOA, EV.d., 18256.
- BOA, EV. d., 12373.
- BOA, EV. d., 12979.

Tetkik Eserler

- *AbuşkaLûgatı veya Çağatay Sözlüğü*. haz. Besim Atalay. Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1970.
- Ahmed Vefik Paşa, *Lehce-i Osmânî*. Tabhane-i Amire, 1293.
- Alptekin, Mehmet, "Halk Mutfağından Halk Sağlığına Anadolu Türklüğünde Susam". *Erciyes Aylık Fikir ve Sanat Dergisi*, 42/495, (2019): 18-24.
- Aytaç, Aslı, "Kitâb-ı Ma'cûn Aslı Tıp Metninde Geçen Botanik ve Tıp Terimleri". *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 3/4, (2019): 303-322.
- Bober, Phyllis Pray, *Antikçağ ve Ortaçağda Sanat, Kültür ve Mutfak*. 2.bs. çev. Ülkün Tansel. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014.
- Caferoğlu, Ahmet, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1968.
- Cavid, Ahmed, *Tercüme-i Kenzü'l-İştihâ*. haz. Seyit Ali Kahraman, Priscilla Mary Işın. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. 16.bs. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 1999.
- Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyehatnâmesi*. Cilt: 1. çev. A. Sait Aykut. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.
- Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyehatnâmesi*. 5.bs. haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı. Cilt: 1. Kitap: 2. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003.
- Işın, Priscilla Mary, *Osmanlı Mutfak Sözlüğü*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2010.

- Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Millî Kültürü*. 34.bs. Ankara: Ötügen Neşriyat, 2012.
- Kanar, Mehmet, *Büyük Türkçe-Farsça Sözlük*. İran: Şirin Yayıncılık, 1995.
- Kaşgarlı Mahmud, *DivanüLûgat-it Türk*. Cilt: 3. çev. Besim Atalay. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998.
- Kaya, Fatih, *Lisânü'l-Etibbâ: Tabiplerin Dili*. İstanbul: Hiperyayın, 2018.
- Muhammed b. El-Kerim, *Kitâbü'l-Tabih*. çev. Nazlı Pişkin. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2009.
- Ögel, Bahaeddin, *Türk Kültür Tarihine Giriş*. Cilt: 2. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.
- Parlatur, İsmail, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Yargı Yayınevi, 2006.
- Şahin, Güven, "Türkiye'de Üretimi Azalan Önemli Bir Yağ Bitkisi Susam". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 3/2, (2014): 404-433.
- Turgut, Bahattin, *Urfa Vakıfları (1850-1900)*. İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2020.
- Ünal, Mehmet Ali, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2011.
- Yazıcı, Tahsin ve İpşirli, Mehmet, "Ferrâş". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 12: 408-409. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Yerasimos, Marianna, *Evliya Çelebi Seyehatnâmesi'nde Yemek Kültürü*. 2.bs. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014.
- Zubaida, Sami, "Ortadoğu Yemek Kültürlerinin Ulusal, Yerel ve Küresel Boyutları". *Ortadoğu Mutfak Kültürleri*. 2.bs. ed. Sami Zubaida, Richard Tapper. 32-45. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003.

Kitâbiyat

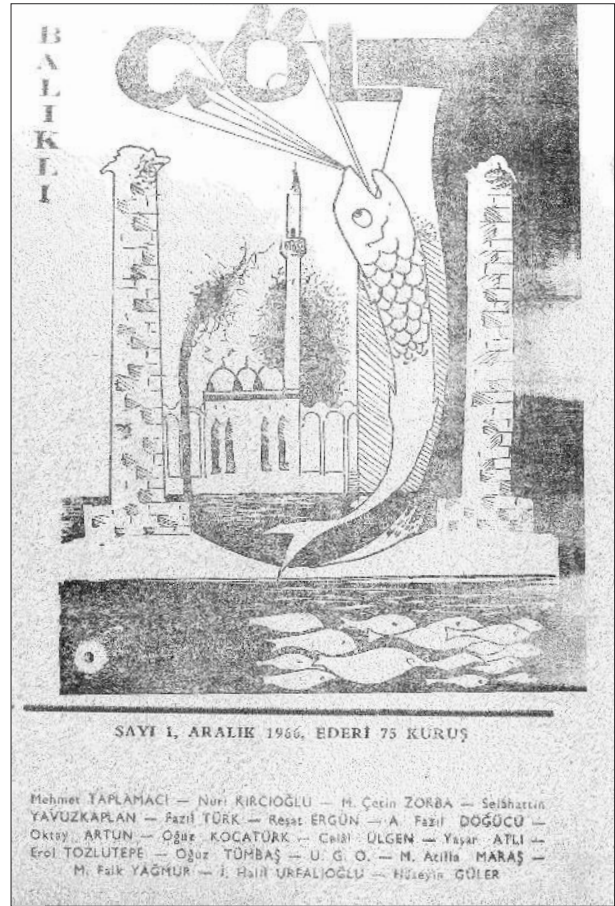
Balıklığöl Dergisi

Dr. Abdullah ORAK*

Urfa'nın yerel gazetelerinden biri olan *Şafak* gazetesi 1965 yılında Fethi Döğücü tarafından kurulmuştur. Gazetenin yayım faaliyetleri daha sonraları Ahmet Fazıl Döğücü tarafından yürütülmüştür. Ahmet Fazıl Döğücü, Mehmet Taplamacı, Atilla Maraş ve Celal Ülgen 1966 yılı Ekim ayı başlarında gazetenin bir sayfasının sanat faaliyetlerine ayrılması konusunda bir araya gelmiştir. Esas olarak Urfa'nın bir sanat dergisine olan ihtiyacının vurgulandığı sohbette yukarıda isimleri zikredilenler sanat dergisi kurulması konusunda hemfikir olmuşlardır. Böylece bu fikir birliği neticesinde *Balıklığöl* dergisinin kuruluş hikâyesi başlamıştır.

İlerleyen günlerde kurulacak olan sanat dergisinin adı ve teknik konuları konuşulmak üzere çeşitli toplantılar gerçekleştirilmiştir. Bu toplantıların nihayetinde Ahmet Fazıl Döğücü ve Mehmet Taplamacı tarafından *Balıklığöl* dergisi çıkarılmıştır. Urfa'nın sanat hayatına önemli katkılar sunacak olan derginin ilk sayısı Aralık 1966 tarihinde yayımlanmıştır. Derginin ilk sayısının birinci sayfasında kuruluş heyecanı ve mutluluğu şu cümlelerle dile getirilmiştir: "...Biz meltemle üşüyen, meltemlerde ürkek güney çocukları. Dost ışıklar ara-

* abduallahorak123@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-1129-2523.

makta gözlerimiz... Mutluyuz, bir o kadar da umutlu... Şimdi her ocaktan bir köz getirip yakacağız. Bir ışığı bize uzanacak – yıllarca özlemimizi duyduğumuz – ve diğerleri size – yıllarca özlemimizi duyduğumuz... Gün ışımış güneydoğudan dost elleri uzamış. Bir dalga kıran olmuş genç ozanlar. Esen meltemler bile durulmuş. Gebe kalmış gecelerin ardından sanat bir çocuk doğurdu. Kuşların dilinde bir türkü: Öz malın, öz duygun öz benliğine kutlu olsun.”

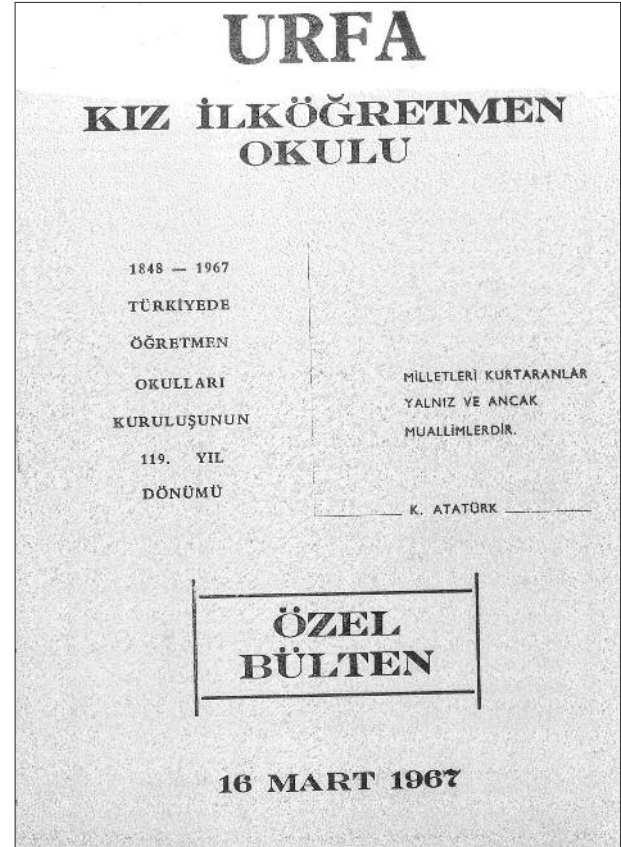
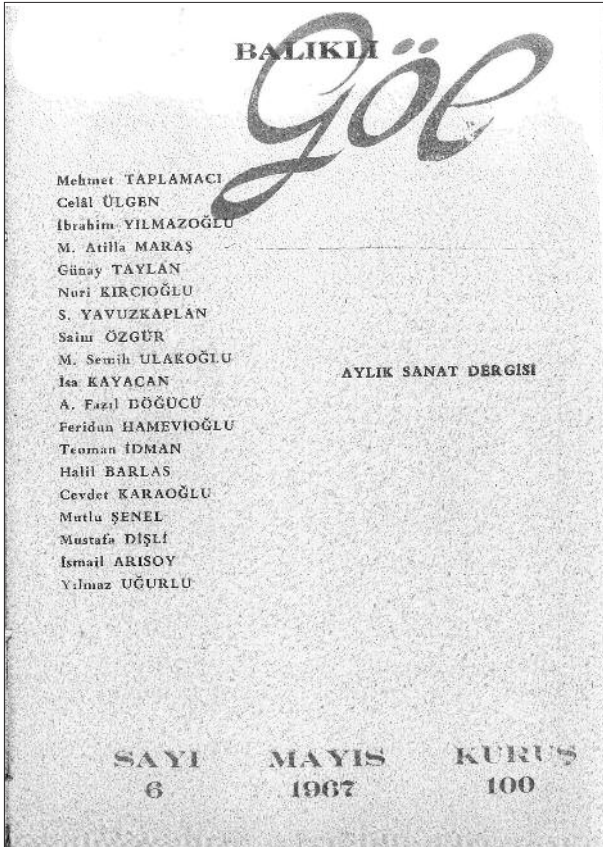

Bu cümlelerden de anlaşılacağı üzere *Balıklı Göl* dergisi güçlü bir moral ve motivasyonla ilk sayısını yayımlamıştır. Derginin ikinci sayısında Urfa'nın önemli simalarından biri olan gazeteci-yazar A. Naci

İpek, *Balıklı Göl* dergisinin kuruluşu ve dönem Urfa'sı için anlam ve önemini şöyle ifade etmiştir:

"Göl için yazı istendiğinde kıvanç duydum. Sanatkâr ruhlu, genç arkadaşların *Göl* gibi bir sanat dergisinde birleşmeleri ve onu Urfa yayın hayatına kazandırmaları, beni esasında etkilemişti. Bir çok gencin iç alemini, gençlik ve yurt duygularını *Göl* sayfaları arasında okurken, *Göl*, bazen elimde ummanlaşıyordu. Gölü zapt edemiyor şiirlerdeki duygu ve ifadeler arasında başka alemlere kanat çırpıyordum. Çünkü, *Göl*'e varlık kazandıranların duygularına aşınaydım, davranışlarına yabancı değildim. *Göl*'e küçücük bir dergicik gözüyle bakanların, *Göl*'ün sayfalarını hissiz parmaklarla çevirenlerin nazarında *Göl*, bir yudum, belki bir tek damla bile değildi... Var-sın *Göl* çorak anlayışlarda öyle olsun!

Evet, *Göl*'de gönülden birleşmeyenlere *göl* kurudur. *Göl* onlara bir şey anlatmaz. Onlar için *Göl* bir mizah ve dedikodu konusu olmaktan başka bir şey değildir. Varlıklarındaki damlaları birleştirip *Göl*ü meydana getirenler için *Göl* çok şeydir, her şeydir. *Göl*de ben bir özlem duydum; bir boşluğu doldurma, bir var olduğumu haykırma buldum...

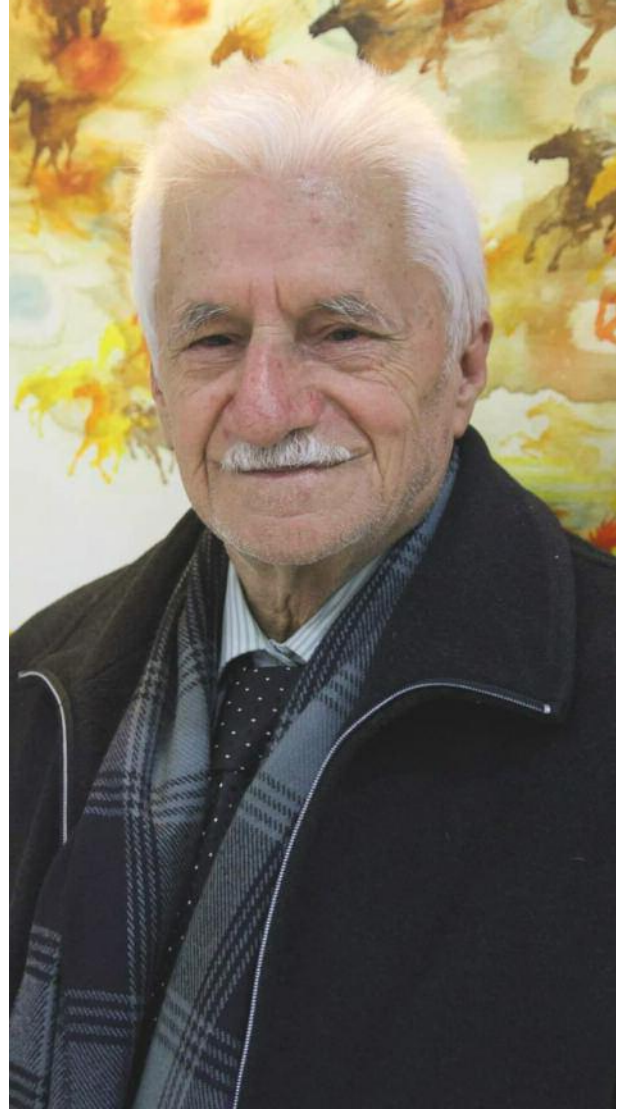

... Dicle ile Fırat'ın arasındaki Mezopotamya topraklarında, Peygamber Halil İbrahim'in mukaddes vatanında 'Berd-ü Selâm' müzesinin gerçekleştiği bu yerlerdeki bu fikri çoraklık neden? Nabilerin, Sakıp, Hikmet ve Abdilerin yurdundaki bu yokluk neden?

Bu nedenlerin cevabını veremeyeceğim. Dava büyük, yara derindir. Kısaca diyelim ki, tüm kabahat, biz evlatlarının vefasızlığındandır. Eskiler gibi kadirbilir olmayışımızdandır! Dava burada düğümliyor. Bu da Urfa'nın bahtsızlığı olsa gerektir. Ama, şükürler olsun yeni yeni bir uyanış, yeni bir toplanış ve kendine geliş var. Ufukta, umut güneşi doğmak üzeridir, umutlarımız iyi yarınlara gebedir.”

Urfa'da kültür sanat aktarıcısı görevini üstlenen *Balıklı Göl* dergisi yeni yetişen şair ve yazarlara eserlerini yayımlayabilecekleri bir alan sağlamak amacıyla ayda bir yayımlanmıştır. Dergide şiir, öykü, deneme, eleştiri, mektup ve muhtelif konularda metinler yer almıştır. Derginin yayımlanan sayılarında çoğunlukla Urfa'da yaşayan şair ve yazarların çalışmalarına yer verilmiştir. Ancak bununla birlikte Türkiye'nin farklı şehirlerindeki şair ve yazarlar da çalışmalarıyla katkı sunmuştur.

Balıklı Göl dergisinin ilk sayısı Aralık 1966'da olmak üzere toplamda sekiz sayı ve bir özel bülten olarak yayımlanmıştır. İlk altı sayı Urfa Şafak matbaasında, son iki sayı ise Gaziantep'te basılmıştır. 16 Mart 1967 tarihinde yayımlanan özel bültende Urfa Kız İlk Öğretmen Okulu'na yer verilmiştir. Nisan 1967'de yayımlanan beşinci sayı Urfa'nın kurtuluş bayramı özelinde yayımlanmıştır. Derginin her bir sayısı 16 ila 20 sayfadan oluşmaktadır. Her bir sayıda iki veya üç sayfa muhtelif

■ A. Naci İPEK

reklamlara ayrılmıştır. Urfa'nın sanat hayatına önemli katkılar sunan *Balıklı Göl* dergisi sekiz sayı yayımlanmıştır. Sekizinci sayıdan sonra maddî imkânsızlıklardan dolayı yayım faaliyetleri sona ermiştir.

Referanslar

- Ahmet Fazıl Döğücü, *Kişisel Görüşme*, 16 Eylül 2023.
Balıklı Göl Dergisi, S. 1, (Aralık 1966).
Balıklı Göl Dergisi, S. 2, (Ocak 1967).
Balıklı Göl Dergisi, S. 3, (Şubat 1967).
Balıklı Göl Dergisi, S. 4, (Mart 1967).
Balıklı Göl Dergisi, Özel Bülten (Mart 1967).
Balıklı Göl Dergisi, S. 5, (Nisan 1967).
Balıklı Göl Dergisi, S. 6, (Mayıs 1967).

Kültür-Sanat Faaliyetlerimiz

ŞURKAV Gençlik Merkezi Kitaphanesi Açıldı

Şanlıurfa Valiliği öncülüğünde Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı bünyesinde ŞURKAV Gençlik Merkezi Kitaphanesi hizmete açıldı.

Açılış törenine Vali Yardımcısı Ahmet Fatih Sungur, Eyyübiye ilçe Kaymakamı Mustafa Hamit Kıyıcı, Eyyübiye İlçe Milli Eğitim Müdürü Ahmet Demir, İl Kültür ve Turizm Müdürü Aydın Aslan, protokol üyeleri ve öğrenciler katıldı.

Kitaphanede ilk ve ortaöğretim öğrencilerinin ders saatleri dışında, boş vakitlerini öğrenerek verimli bir şekilde değerlendirebilecekleri, ders çalışabilecekleri bilgisayar sistemi ile araştırma yapabilecekleri, kitaplardan yararlanabilecekleri ve gelişimlerine katkı sağlayacak alternatif bir mekân oluşturuldu.

Kitaphanede araştırma için bilgisayar atölyesi ve

6300 adet kitap mevcut olup, her yaş grubuna hitap edecek yayımlar bulunmaktadır.

Yeni Mah. Göl Caddesi No: 65/A'da (Eyyübiye İlçe Emniyet Müdürlüğü karşısında) bulunan ŞURKAV Gençlik Merkezi Kitaphanesi, Pazartesi ve Salı günleri dışında her gün saat 08.30 ile 16.30 saatleri arasında hizmet verecek.

Sanal Gerçeklik Otobüsümüz İzmir'deydi

7-9 Aralık 2023 tarihleri arasında 17'ncisi gerçekleşen, Uluslararası Turizm ve Ticaret Fuarı, İzmir ilinde düzenlendi. Türkiye'de ilk defa vakfımız tarafından kullanılan sanal gerçeklik otobüsüyle ilimizin tanıtımı büyük ilgi gördü.

Bir çok ülkeden ve Türkiye'den seyahat acenteleri, tur operatörleri, oteller, valilikler ve belediyelerin katılımıyla gerçekleşen fuarda, sanal gerçeklik teknolojisi kul-

lanılarak oluşturulan Sanal Gerçeklik Otobüsümüz yoğun bir ziyaretçi akınına uğradı. Yoğun ilgi nedeniyle saat başı yapılan sanal gezinti, yarım saatte bir gerçekleştirildi.

Kültür, turizm ve gezilecek yerlerinin tanıtımını sağlayan gerçekliği artırılmış sanal teknoloji ile ziyaretçiler, Şanlıurfa ilimizi gezme fırsatı buldular. Ziyaretçiler geziden memnun kaldıklarını ve en kısa sürede ilimizi ziyaret edeceklerini ifade ettiler.

4 MEVSİM ŞANLIURFA ULUSAL FOTOĞRAF YARIŞMASI DERECEYE GİREN ESERLER

BİRİNCİ

Harran Kubbe Evleri / Ahmet ASLAN - Hatay

İKİNCİ

Balıklıgölde Kar / Mahmut YUNUSOĞLU - Şanlıurfa

ÜÇÜNCÜ

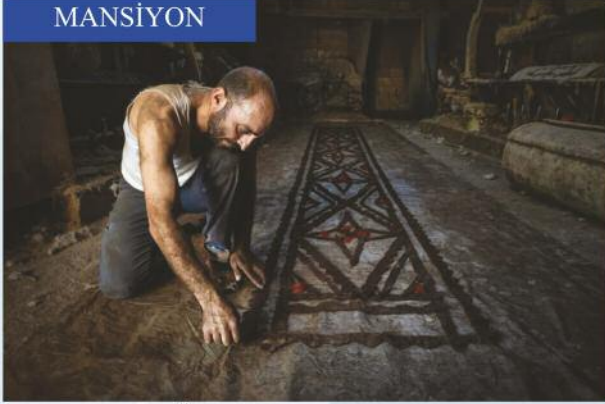
Müze - 2 / İlhan GÖK - Bursa

MANSİYON

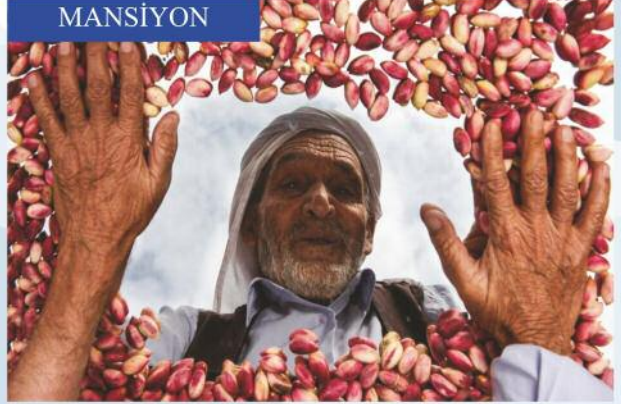
Şuayp Şehri / Ekrem CEREN - Osmaniye

MANSİYON

Keçeci / Serap ÜNAL - Adana

MANSİYON

Fıstık Aşkı / Nuray APARI - İstanbul

ÖZEL ÖDÜL 1

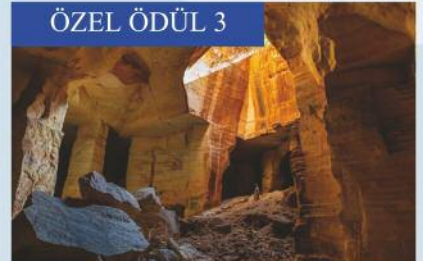
Urfa 2 / Halil BEREKET - Şanlıurfa

ÖZEL ÖDÜL 2

Karahantepe'de bir çocuk /
Tolga İLDUN - İstanbul

ÖZEL ÖDÜL 3

Bazda Mağaraları /
Mehmet KARAKAŞ - Kahramanmaraş

Tüm sonuçlara ve fotoğraf sergisine www.surkav.org.tr adresinden ulaşabilirsiniz.

ŞANLIURFA KALESİ ARKEOLOJİK KAZILARI